

คติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี

นางสาวพัชนียา บุนนาค

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา ๒๕๕๕
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the Graduate School.

KHUN PHAEN FOLKLORE
IN CHANGWAT KANCHANABURI AND CHANGWAT SUPHANBURI

Miss Patchaneeya Bunnak

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts Program in Thai

Department of Thai

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2012

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

คดีชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและ
จังหวัดสุพรรณบุรี

โดย

นางสาวพัชรีญา บุญนาค

สาขาวิชา

ภาษาไทย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประมินท์ จารุวร

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต

.....คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัสววิรุฬหการ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร ณ ถลาง)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประมินท์ จารุวร)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร ภัคดีผาสุข)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีรวัฒน์ อินทรพร)

พัชนียา บุณนาค: คติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี.
(KHUN PHAEN FOLKLORE IN CHANGWAT KANCHANABURI AND CHANGWAT
SUPHANBURI) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: ผศ.ดร.ปรมินทร์ จารูวร, ๒๗๑ หน้า.

วิทยานิพนธ์นี้มุ่งศึกษารวบรวมข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี เพื่อนำมาศึกษาวิเคราะห์ลักษณะของข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนและเปรียบเทียบความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนจากข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ ที่พบในจังหวัดทั้งสอง โดยใช้แนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมเป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์

คติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีที่รวบรวมได้มี ๕ ประเภท ได้แก่ ๑) ชื่อสถานที่และชื่ออื่น ๆ ๒) รูปเคารพ ๓) วัตถุมงคล ๔) จิตรกรรม และ ๕) เพลงพื้นบ้าน

ผลการศึกษาลักษณะของข้อมูลคติชน พบว่า คติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีแตกต่างจากจังหวัดสุพรรณบุรี กล่าวคือ คติชนในจังหวัดกาญจนบุรีมักถ่ายทอดเรื่องราวชีวิตของขุนแผนตอนเป็นทหารและผู้ปกครองเมือง ส่วนคติชนในจังหวัดสุพรรณบุรีมักถ่ายทอดเรื่องราวชีวิตตอนบวชเรียน

ส่วนการศึกษาเปรียบเทียบความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน พบว่า ทั้งสองจังหวัดต่างนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนผ่านคติชนประเภทต่าง ๆ ของแต่ละจังหวัด การสร้างความทรงจำร่วมที่พบ ได้แก่ การอนุรักษ์และส่งเสริมสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนซึ่งเป็นการรักษาและสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในท้องถิ่น การสร้างรูปเคารพเพื่อสืบทอดตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับขุนแผนซึ่งช่วยตอกย้ำความเชื่อที่ว่าขุนแผนเคยมีตัวตนจริง และการสร้างคำขวัญและการตั้งชื่อซึ่งแสดงให้เห็นว่าท้องถิ่นของตนเกี่ยวข้องกับขุนแผน ทั้งนี้ มีปัจจัยในการสร้างความทรงจำร่วม ๓ ประการ ได้แก่ การสืบทอดความทรงจำร่วมของท้องถิ่น การช่วงชิงความโดดเด่นในเชิงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และการส่งเสริมเศรษฐกิจการท่องเที่ยว

ผลการวิเคราะห์การสร้างความทรงจำร่วมทำให้เห็นว่าขุนแผนในความทรงจำร่วมของชาวกาญจนบุรีมีลักษณะเป็นทหารผู้มีฝีมือเก่งฉกาจ และเป็นเจ้าเมืองที่คนท้องถิ่นเคารพนับถือ ส่วนขุนแผนในความทรงจำร่วมของชาวสุพรรณบุรีเป็นคนท้องถิ่นที่บวชเรียนจนมีความรู้เชี่ยวชาญทั้งการเขียนอ่านและวิชาไสยศาสตร์

ภาควิชา.....ภาษาไทย.....ลายมือชื่อนิสิต.....
สาขาวิชา.....ภาษาไทย.....ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....
ปีการศึกษา.....๒๕๕๕.....

5280180022: MAJOR THAI

KEYWORDS: KHUN PHAEN / KHUN PHAEN FOLKLORE / KANCHANABURI / SUPHANBURI
 PATCHANEYYA BUNNAK: KHUN PHAEN FOLKLORE IN CHANGWAT
 KANCHANABURI AND CHANGWAT SUPHANBURI. ADVISOR: ASST. PROF.
 PORAMIN JARUWORN, Ph.D., 271 pp.

This thesis aimed to investigate and gather the data concerning Khun Phaen Folklore in Changwat Kanchanaburi and Changwat Suphanburi. This is to analyze the characteristics of the said data and to make the comparison of the collective memory of Khun Phaen based on the variety of the folklore found in these two provinces. In this regard, the concept of collective memory was employed in the analysis.

Khun Phaen Folklore as found in Changwat Kanchanaburi and Changwat Suphanburi can be categorized into 5 groups: 1) place names and other names, 2) statues and monuments, 3) sacred objects, 4) paintings and 5) folk songs.

According to the research results, Khun Phaen Folklore in Changwat Kanchanaburi was different from the one of Changwat Suphanburi. That is to say that, for the former, it concerned Khun Phaen life when serving as the soldier and town ruler, while, for the latter, it focused on his novicehood life. With respect to the comparative study on Khun Phaen Folklore, Khun Phaen was recognized as the local hero of both provinces. This conformed to the construction of collective memory of Khun Phaen in the lens of folklore in these two provinces. In particular, the construction of collective memory as found by this study was: the conservation and promotion of places concerning Khun Phaen to conserve and build a site for the collective memory of Khun Phaen in the local community, the construction of statues and monuments for the continuation of the legend and ritual of Khun Phaen to strengthen the belief of his existence, and the introduction of slogan and naming to depict the relevance of the local community to Khun Phaen. Besides, there were 3 elements for the construction of collective memory: the continuation of collective memory in the local community, the struggle for cultural identity advantages and the tourism economy promotion.

According to the analysis of collective memory, it was revealed that Khun Phaen in the collective memory of Kanchanaburi people was the great warrior and respectful town ruler, while, for Suphanburi people's collective memory, Khun Phaen was a local man who ordained and became skillful in the literacy with expertise in superstition.

Department:..... THAI Student's Signature.....

Field of Study:..... THAI Advisor's Signature.....

Academic Year:..... 2012

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความสำเร็จและความเมตตาของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปรมินทร์ จารุวร อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ให้ความรู้ คำแนะนำ และกำลังใจแก่ผู้วิจัยมาตั้งแต่ผู้วิจัยเป็นนิสิตระดับปริญญาบัณฑิต อาจารย์เป็นผู้ชี้แนวทางให้ผู้วิจัยสนใจศาสตร์ทางด้านคติชนวิทยา กระทั่งผู้วิจัยมุ่งหมายจะศึกษาวิจัยทางด้านนี้ อาจารย์ได้ให้คำแนะนำและกรุณาสละเวลาตรวจแก้ไขงานวิจัยอย่างดียิ่ง ผู้วิจัยซาบซึ้งในพระคุณ จึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ซึ่งประกอบด้วยศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร ณ ถลาง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร ภักดีผาสุข และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีรวัฒน์ อินทรพร ที่กรุณาตรวจแก้ไขและให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ ทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณศาสตราจารย์พิเศษ ดร.กิงแก้ว อัดถากร ครูผู้เมตตาและกรุณาให้ความรู้และข้อคิดอันทรงคุณค่าแก่ผู้วิจัย

ขอขอบพระคุณชาวกาญจนบุรีและชาวสุพรรณบุรี หน่วยงานราชการในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี ที่กรุณาให้ข้อมูลอันมีค่า และได้ช่วยเหลือผู้วิจัยอย่างเต็มกำลังสามารถ ทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้

ขอขอบคุณข้าราชการกลุ่มงานราชบรรณาคม สำนักราชเลขาธิการ ที่เป็นกำลังใจและให้โอกาสผู้วิจัยได้ศึกษาวิจัยและทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จนสำเร็จลุล่วง

ขอขอบคุณคุณรัตนพล ชื่นคำ คุณดวงหทัย ลือตั้ง คุณบุญพิทักษ์ เสนีบุรพทิศ คุณชัชชนัย ดอกสน คุณอรุวรรณ จตุพรไพศาล และคุณอรุษา สุวรรณประเทศ ที่ให้คำแนะนำและช่วยเหลืองานวิจัยนี้สำเร็จได้อย่างราบรื่น

ขอขอบคุณญาติพี่น้องที่คอยช่วยเหลือและเอาใจใส่ผู้วิจัยทุกเมื่อ และสำคัญที่สุดขอขอบพระคุณพ่อแม่ และขอบคุณนางสาวพุทธมนต์ บุณนาค ที่เป็นแรงใจให้ผู้วิจัยตั้งใจเรียนและอยู่เคียงข้างผู้วิจัยมาโดยตลอด

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฎ
สารบัญภาพ.....	ฏ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๕
๑.๓ สมมติฐานของการวิจัย.....	๕
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย.....	๕
๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๕
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๖
๑.๗ นิยามศัพท์เฉพาะ.....	๖
๑.๘ กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย.....	๗
๑.๙ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๑๑
บทที่ ๒ ภูมิหลังเกี่ยวกับขุนแผนจากวรรณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์.....	๒๓
๒.๑ ภูมิหลังเกี่ยวกับขุนแผนจากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน.....	๒๓
๒.๑.๑ สังเขปชีวประวัติขุนแผน.....	๓๐
๒.๑.๒ คำเรียกชื่อขุนแผน.....	๓๑
๒.๑.๓ เรื่องราวชีวิตของขุนแผน.....	๓๔
๒.๒ ภูมิหลังเกี่ยวกับขุนแผนจากคำให้การชาวกรุงเก่า.....	๕๐
บทที่ ๓ ข้อมูลศิษนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรี.....	๖๒
๓.๑ ข้อมูลศิษนประเภทชื่อสถานที่และชื่ออื่น ๆ.....	๖๗
๓.๑.๑ ข้อมูลศิษนประเภทชื่อสถานที่.....	๖๗
๓.๑.๑.๑ ชื่อสถานที่ที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน.....	๖๗

๓.๑.๑.๒ ชื่อสถานที่ที่ไม่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ..	๗๗
ก) ชื่อสถานที่ทางธรรมชาติ.....	๗๗
ข) ชื่อวัด.....	๘๔
ค) ชื่อหมู่บ้านและชื่อชุมชน.....	๘๓
ง) ชื่อถนน.....	๘๔
จ) ชื่อสถานที่อื่น ๆ.....	๘๕
๓.๑.๒ ข้อมูลคติชนประเภทชื่ออื่น ๆ.....	๘๖
๓.๒ ข้อมูลคติชนประเภทรูปเคารพ.....	๘๘
๓.๒.๑ รูปเคารพขุนแผน.....	๘๙
๓.๒.๑.๑ รูปเคารพขุนแผนที่เขาชนไก่ ตำบลลาดหญ้า.....	๑๐๐
๓.๒.๑.๒ รูปเคารพพระยากาญจนบุรีที่วัดป่าเลไลยก์ ตำบลลาดหญ้า.....	๑๐๔
๓.๒.๑.๓ รูปเคารพขุนแผนที่ถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว.....	๑๐๔
๓.๒.๑.๔ รูปเคารพพระยากาญจนบุรีที่มหาวิทยาลัยราชภัฏ กาญจนบุรี.....	๑๐๕
๓.๒.๒ รูปเคารพของตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน.....	๑๐๖
๓.๒.๒.๑ รูปเคารพขุนไกร.....	๑๐๗
๓.๒.๒.๒ รูปเคารพนางทองประศรี.....	๑๐๘
๓.๒.๒.๓ รูปเคารพนางบัวคลี่.....	๑๐๙
๓.๒.๒.๔ รูปเคารพกุมารทอง.....	๑๑๑
๓.๓ ข้อมูลคติชนประเภทวัตถุมงคล.....	๑๑๓
๓.๔ ข้อมูลคติชนประเภทจิตรกรรม.....	๑๑๖
๓.๔.๑ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน บริเวณบันไดขึ้นถ้ำ วัดบ้านถ้ำ.....	๑๑๗
๓.๔.๒ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน ในหอสมุดวัดมโนธรรมาราม.....	๑๒๐
๓.๕ ข้อมูลคติชนประเภทเพลงพื้นบ้าน.....	๑๒๕
๓.๕.๑ เพลงทรงเครื่องจากตำบลพนมทวน.....	๑๒๕
๓.๕.๒ ลำนอกเรื่องขุนช้างขุนแผน.....	๑๓๒

บทที่ ๔ ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรี.....	๑๓๕
๔.๑ ข้อมูลคติชนประเภทชื่อสถานที่และชื่ออื่น ๆ.....	๑๓๘
๔.๑.๑ ข้อมูลคติชนประเภทชื่อสถานที่.....	๑๓๘
๔.๑.๑.๑ ชื่อสถานที่ที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน.....	๑๓๘
๔.๑.๑.๒ ชื่อสถานที่ที่ไม่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน.....	๑๔๓
ก) ชื่อวัด.....	๑๔๓
ข) ชื่อถนนและแยกจราจร.....	๑๔๔
ค) ชื่ออุทยานวรรณคดี.....	๑๔๖
ง) ชื่อสถานที่อื่น ๆ.....	๑๔๘
๔.๑.๒ ข้อมูลคติชนประเภทชื่ออื่น ๆ.....	๑๔๙
๔.๒ ข้อมูลคติชนประเภทรูปเคารพ.....	๑๕๑
๔.๒.๑ รูปเคารพขุนแผน.....	๑๕๑
๔.๒.๑.๑ รูปเคารพขุนแผนที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร.....	๑๕๑
๔.๒.๑.๒ รูปเคารพขุนแผนที่วัดแค.....	๑๕๒
๔.๒.๒ รูปเคารพของตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน.....	๑๕๕
๔.๒.๒.๑ รูปเคารพนางพิม.....	๑๕๕
๔.๒.๒.๒ รูปเคารพขุนช้าง.....	๑๕๖
๔.๒.๒.๓ รูปเคารพสมภารคง.....	๑๕๗
๔.๒.๒.๔ รูปเคารพกุมารทอง.....	๑๕๙
๔.๓ ข้อมูลคติชนประเภทวัตถุมงคล.....	๑๖๐
๔.๓.๑ พระขุนแผนกรูวัดบ้านกร่าง.....	๑๖๓
๔.๓.๒ พระขุนแผนกรูวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร.....	๑๖๔
๔.๓.๓ พระขุนแผนกรูวัดแค.....	๑๖๖
๔.๔ ข้อมูลคติชนประเภทจิตรกรรม.....	๑๖๙
๔.๔.๑ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน	
รอบวิหารคด วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร.....	๑๗๐
๔.๔.๒ จิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนในหอค้อยบรรหาร – แจ่มใส.....	๑๗๓
๔.๔.๓ จิตรกรรมแสดงภาพตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนที่บ้านขุนช้าง.....	๑๗๗
๔.๔.๔ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน	
ที่วัดเขาพระศรีสรรเพชญาราม.....	๑๘๑

	หน้า
๔.๕ ข้อมูลคติชนประเภทเพลงพื้นบ้าน.....	๑๘๒
๔.๕.๑ เพลงปรบไก่อ่ (ตบไก่อ่).....	๑๘๒
๔.๕.๒ เพลงอีแซวเล่าเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน.....	๑๘๕
๔.๕.๓ เพลงส่งเครื่อง.....	๑๘๖
บทที่ ๕ การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดสุพรรณบุรี.....	๑๘๙
๕.๑ การนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่นในจังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดสุพรรณบุรี.....	๑๘๙
๕.๑.๑ คติชนในจังหวัดกาญจนบุรีกับการนับถือขุนแผน ในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่นผู้เป็นนักรบและผู้ปกครองเมือง.....	๑๙๗
๕.๑.๒ คติชนในจังหวัดสุพรรณบุรีกับการนับถือขุนแผน ในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่นผู้บวชเรียนจนเชี่ยวชาญทาง “วิชาการ”.....	๒๐๑
๕.๒ การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดสุพรรณบุรี.....	๒๐๔
๕.๒.๑ การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน.....	๒๐๔
๕.๒.๑.๑ การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน ในจังหวัดกาญจนบุรี.....	๒๐๗
๕.๒.๑.๒ การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน ในจังหวัดสุพรรณบุรี.....	๒๑๓
๕.๒.๒ ปัจจัยในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน.....	๒๑๘
๕.๒.๒.๑ ปัจจัยด้านการสืบทอดความทรงจำร่วมของท้องถิ่น.....	๒๑๘
๕.๒.๒.๒ ปัจจัยด้านการช่วงชิงความโดดเด่นในเชิงอัตลักษณ์ ทางวัฒนธรรม.....	๒๑๙
๕.๒.๒.๓ ปัจจัยด้านการส่งเสริมเศรษฐกิจการท่องเที่ยว.....	๒๒๒
๕.๓ คติชนกับการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน ในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่นในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี.....	๒๒๔
บทที่ ๖ สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล.....	๒๒๘
รายการอ้างอิง.....	๒๔๐
ภาคผนวก.....	๒๔๗
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	๒๗๑

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ ๑ แสดงข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรี.....	๖๔
ตารางที่ ๒ แสดงลำดับภาพและคำบรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน บริเวณบันไดขึ้นถ้ำนางบัวคลี่ วัดบ้านถ้ำ	๑๑๙
ตารางที่ ๓ แสดงลำดับภาพและคำบรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน ในหอสมุดวัดมโนธรรมาราม.....	๑๒๑
ตารางที่ ๔ แสดงข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรี	๑๓๖
ตารางที่ ๕ แสดงลักษณะชื่อถนนในเขตเทศบาลเมืองสุพรรณบุรี	๑๔๔
ตารางที่ ๖ แสดงลำดับภาพและคำบรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน รอบวิหารคด วัดป่าเลไลยก์วิหาร	๑๗๒
ตารางที่ ๗ แสดงลำดับภาพและคำบรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน ประดับฝาผนังหอคอยบรรหาร – แจ่มใส	๑๗๔
ตารางที่ ๘ แสดงชื่อตัวละครและคำบรรยายภาพตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผน ที่บ้านขุนช้าง.....	๑๗๘

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ ๑	แผนที่จังหวัดกาญจนบุรี..... ๖๓
ภาพที่ ๒	วัดป่าเลไลยก์ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี..... ๖๘
ภาพที่ ๓	วัดใหญ่ดงรัง – สัมใหญ่ ตำบลหนองขาว อำเภot่างมวง จังหวัดกาญจนบุรี... ๗๒
ภาพที่ ๔	หอระฆังวัดใหญ่ดงรัง – สัมใหญ่ ตำบลหนองขาว อำเภot่างมวง จังหวัดกาญจนบุรี..... ๗๔
ภาพที่ ๕	เขาชนไก่ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี..... ๗๔
ภาพที่ ๖	ถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี..... ๗๘
ภาพที่ ๗	ถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี..... ๗๘
ภาพที่ ๘	พระอุโบสถหลังเก่า วัดมโนธรรมาราม (วัดนางโน) อำเภot่างมวง จังหวัดกาญจนบุรี..... ๘๑
ภาพที่ ๙	ถ้ำขุนไกร ตำบลแก่งเสี้ยน อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี..... ๘๑
ภาพที่ ๑๐	ทางขึ้นถ้ำนางบัวคลี่ วัดบ้านถ้ำ อำเภot่างมวง จังหวัดกาญจนบุรี..... ๘๓
ภาพที่ ๑๑	ถ้ำนางบัวคลี่ วัดบ้านถ้ำ อำเภot่างมวง จังหวัดกาญจนบุรี..... ๘๓
ภาพที่ ๑๒	วัดขุนแผน ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี..... ๘๔
ภาพที่ ๑๓	วัดนางพิม (วัดกาญจนบุรีเก่า) ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี..... ๘๕
ภาพที่ ๑๔	วัดแม่หม้ายเหนือ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี..... ๘๖
ภาพที่ ๑๕	วัดแม่หม้ายใต้ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี..... ๘๗
ภาพที่ ๑๖	วัดถ้ำขุนไกร ตำบลแก่งเสี้ยน อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี..... ๘๙
ภาพที่ ๑๗	วัดบ้านถ้ำ ตำบลเขาน้อย อำเภot่างมวง จังหวัดกาญจนบุรี..... ๙๒
ภาพที่ ๑๘	บริเวณที่เชื่อว่าเคยเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านนางทองประศรี ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี..... ๙๓
ภาพที่ ๑๙	ป้ายชื่อหมู่บ้านท่าเสา บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี..... ๙๔
ภาพที่ ๒๐	ป้ายชื่อชุมชนบ้านขุนแผน บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี..... ๙๔
ภาพที่ ๒๑	ป้ายชื่อชุมชนพิมพิลาไลย บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี..... ๙๔

ภาพที่ ๒๒	ป้ายชื่อถนนชุมชนแพน ในพื้นที่บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี.....	๙๕
ภาพที่ ๒๓	ป้ายชื่อถนนพิมพิลาไลย์ ในพื้นที่บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี.....	๙๕
ภาพที่ ๒๔	เขื่อนชุมชนแพน (ท่าลงแพเขื่อนชุมชนแพน) อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี.....	๙๕
ภาพที่ ๒๕	บริเวณที่เชื่อว่าเคยเป็นที่ตั้งของตลาดนางทองประศรี ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี.....	๙๖
ภาพที่ ๒๖	รูปเคารพชุมชนแพน (รูปปั้น) ที่เขาชนไก่.....	๑๐๐
ภาพที่ ๒๗	รูปเคารพชุมชนแพน (รูปหล่อ) ที่เขาชนไก่.....	๑๐๐
ภาพที่ ๒๘	ศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี.....	๑๐๒
ภาพที่ ๒๙	รูปเคารพพระยากาญจนบุรีที่วัดป่าเลไลยก์ ตำบลลาดหญ้า.....	๑๐๔
ภาพที่ ๓๐	รูปเคารพชุมชนแพนที่ถ้ำชุมชนแพน ตำบลหนองบัว อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี.....	๑๐๕
ภาพที่ ๓๑	รูปเคารพพระยากาญจนบุรีที่มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี.....	๑๐๕
ภาพที่ ๓๒	รูปปั้นชุมชนแพนนั่งบริกรรมคาถายู่หน้าตำราพิชัยสงคราม วัดถ้ำขุนไกร ตำบลแก่งเสี้ยน อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี.....	๑๐๖
ภาพที่ ๓๓	รูปเคารพขุนไกร (รูปปั้น) ที่เขาชนไก่.....	๑๐๗
ภาพที่ ๓๔	รูปเคารพขุนไกร (รูปหล่อ) ที่เขาชนไก่.....	๑๐๗
ภาพที่ ๓๕	รูปเคารพขุนไกรที่ศาลพ่อขุนไกร วัดถ้ำขุนไกร ตำบลแก่งเสี้ยน อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี.....	๑๐๘
ภาพที่ ๓๖	รูปเคารพนางทองประศรีภายในศาลยาทองประศรี.....	๑๐๙
ภาพที่ ๓๗	รูปเคารพนางบัวคลี่ภายในถ้ำนางบัวคลี่ วัดบ้านถ้ำ อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี.....	๑๑๐
ภาพที่ ๓๘	รูปเคารพกุมารทองภายในถ้ำนางบัวคลี่.....	๑๑๑
ภาพที่ ๓๙	ป้ายประกาศการจัดสร้างพระชุมชนแพนของวัดบ้านถ้ำ ตำบลเขาน้อย.....	๑๑๕
ภาพที่ ๔๐	ป้ายประกาศการจัดสร้างพระชุมชนแพนของวัดถ้ำชุมชนแพน ตำบลหนองบัว.....	๑๑๕
ภาพที่ ๔๑	พระชุมชนแพนซึ่งจัดสร้างโดยวัดถ้ำชุมชนแพน ตำบลหนองบัว อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี.....	๑๑๖
ภาพที่ ๔๒	ลำตัวของมังกรซึ่งเป็นบริเวณที่พบภาพจิตรกรรมฝาผนัง เรื่องขุนช้างขุนแพน.....	๑๑๗

ภาพที่ ๔๓	จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผนในหอสมุดวัดมโนธรรมาราม	๑๒๐
ภาพที่ ๔๔	ภาพขุนแผนนั่งเมือง ออกวาราชการงานเมืองกาญจนบุรี สมัยศรีอยุธยา จิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนในหอสมุดวัดมโนธรรมาราม	๑๒๒
ภาพที่ ๔๕	ตัวอย่างภาพจิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนที่วัดบ้านถ้ำ และวัดมโนธรรมาราม	๑๒๓
ภาพที่ ๔๖	แผนที่จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๓๕
ภาพที่ ๔๗	วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร ตำบลรั้วใหญ่ อำเภอเมืองฯ จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๓๘
ภาพที่ ๔๘	ต้นมะขามยักษ์วัดแค ภายในคุ่มขุนแผน เชื่อว่าเป็นต้นเดียวกับต้นมะขาม ที่เณรแก้วเสกใบมะขามเป็นต่อแตน	๑๔๐
ภาพที่ ๔๙	ถ้ำขุนแผน - นางพิม วัดเขาพระศรีสรรเพชญาราม อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๔๒
ภาพที่ ๕๐	วัดลาวทอง ตำบลสนามชัย อำเภอเมืองฯ จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๔๓
ภาพที่ ๕๑	ป้ายชื่อถนนสายต่าง ๆ ในเขตเทศบาลเมืองสุพรรณบุรี	๑๔๕
ภาพที่ ๕๒	ป้ายชื่อถนนสายต่าง ๆ ในเขตเทศบาลเมืองสุพรรณบุรี	๑๔๕
ภาพที่ ๕๓	ป้ายชื่อถนนสายต่าง ๆ ในเขตเทศบาลเมืองสุพรรณบุรี	๑๔๕
ภาพที่ ๕๔	ชื่อถนนสายต่าง ๆ ในเขตเทศบาลเมืองสุพรรณบุรีที่ปรากฏในแผนที่	๑๔๕
ภาพที่ ๕๕	คุ่มขุนแผนภายในวัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๔๖
ภาพที่ ๕๖	บ้านขุนช้างภายในวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๔๗
ภาพที่ ๕๗	ป้ายชื่อสถานที่ต่าง ๆ ที่นำชื่อขุนแผนหรือตัวละครอื่นไปตั้งชื่อสถานที่	๑๔๘
ภาพที่ ๕๘	ป้ายชื่อสถานที่ต่าง ๆ ที่นำชื่อขุนแผนหรือตัวละครอื่นไปตั้งชื่อสถานที่	๑๔๘
ภาพที่ ๕๙	ป้ายชื่อสถานที่ต่าง ๆ ที่นำชื่อขุนแผนหรือตัวละครอื่นไปตั้งชื่อสถานที่	๑๔๘
ภาพที่ ๖๐	พระนอนวัดพระรูป ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า พระนอนเณรแก้ว	๑๔๙
ภาพที่ ๖๑	ป้ายชื่อกิจการที่นำชื่อขุนแผนและตัวละครอื่นมาตั้งเป็นชื่อกิจการ	๑๕๐
ภาพที่ ๖๒	ป้ายชื่อกิจการที่นำชื่อขุนแผนและตัวละครอื่นมาตั้งเป็นชื่อกิจการ	๑๕๐
ภาพที่ ๖๓	ป้ายชื่อกิจการที่นำชื่อขุนแผนและตัวละครอื่นมาตั้งเป็นชื่อกิจการ	๑๕๐
ภาพที่ ๖๔	ป้ายชื่อกิจการที่นำชื่อขุนแผนและตัวละครอื่นมาตั้งเป็นชื่อกิจการ	๑๕๐
ภาพที่ ๖๕	รูปเคารพขุนแผนที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๕๑
ภาพที่ ๖๖	รูปเคารพขุนแผนที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๕๑
ภาพที่ ๖๗	รูปเคารพขุนแผนในศาลาสักการะ วัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๕๒
ภาพที่ ๖๘	รูปเคารพขุนแผนในศาลขุนแผน วัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๕๔

ภาพที่ ๖๙	รูปปั้นขุนแผนที่ตั้งอยู่ในวิหารพระพุทธมงคล วัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี.....	๑๕๕
ภาพที่ ๗๐	รูปเคารพนางพิมพ์ที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี.....	๑๕๕
ภาพที่ ๗๑	รูปเคารพนางพิมพ์ที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี.....	๑๕๕
ภาพที่ ๗๒	รูปเคารพขุนช้างภายในบ้านขุนช้าง วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี.....	๑๕๖
ภาพที่ ๗๓	รูปเคารพสมภารคกงภายในศาลาสักการะ วัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี.....	๑๕๗
ภาพที่ ๗๔	บริเวณด้านหน้าศาลาสักการะ วัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี.....	๑๕๘
ภาพที่ ๗๕	รูปเคารพสมภารคกงภายในศาลหลวงปู่คง วัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี.....	๑๕๘
ภาพที่ ๗๖	รูปเคารพสมภารคกงภายในศาลอาจารย์คง วัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี.....	๑๕๙
ภาพที่ ๗๗	รูปเคารพกุมารทอง วัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี.....	๑๖๐
ภาพที่ ๗๘	พิพิธภัณฑ์พระขุนแผนและพระเครื่องเมืองสุพรรณ วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร... ..	๑๖๓
ภาพที่ ๗๙	คำบรรยายภาพจิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน รอบวิหารคด วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร.....	๑๗๑
ภาพที่ ๘๐	ภาพจิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน รอบวิหารคด วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร.....	๑๗๑
ภาพที่ ๘๑	ภาพจิตรกรรมแสดงตัวละครจากเรื่องขุนช้างขุนแผน รอบวิหารคด วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร.....	๑๗๒
ภาพที่ ๘๒	ภาพจิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนประดับฝาผนังหอคอยบรรหาร – แจ่มใส.....	๑๗๔
ภาพที่ ๘๓	ภาพตัวละครพลายแก้ว – ขุนแผนในเรื่องขุนช้างขุนแผนที่บ้านขุนช้าง.....	๑๗๗
ภาพที่ ๘๔	ภาพจิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนที่วัดเขาพระศรีสรรเพชญาราม.....	๑๘๒

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาของปัญหา

กาญจนบุรีและสุพรรณบุรีเป็นจังหวัดที่มีอาณาเขตติดต่อกัน ทั้งสองจังหวัดมีภูมิหลังและประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นยาวนาน หลักฐานหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นท้องถิ่นที่มีความเป็นมายาวนานคือ วรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน วรรณคดีเอกเรื่องสำคัญของไทย

ในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนปรากฏชื่อเมืองกาญจนบุรีและเมืองสุพรรณบุรีเป็นเมืองสำคัญที่เกี่ยวข้องกับขุนแผน ตัวละครเอกของเรื่อง ขุนแผนมีภูมิสำเนาเป็นชาวสุพรรณบุรี แต่เมื่อขุนไกรผู้เป็นบิดาต้องพระราชอาญามีโทษประหารชีวิต นางทองประศรีผู้เป็นมารดาได้พาขุนแผนหรือพลายแก้วในขณะนั้นหนีไปตั้งรกรากอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี ขุนแผนได้บวชเรียนและเรียนวิชากับพระสงฆ์ในเมืองกาญจนบุรี ต่อมา เมื่อได้รับราชการเป็นทหารตระเวนด่านก็ต้องปฏิบัติหน้าที่อยู่ที่เมืองกาญจนบุรี กระทั่งได้ดำรงตำแหน่งเป็นพระสุรินทรภักไชยมโหฬารย์ภักดี เจ้าเมืองกาญจนบุรีในช่วงปลายชีวิต เรื่องราวชีวิตของขุนแผนจึงเกี่ยวข้องกับทั้งเมืองกาญจนบุรีและเมืองสุพรรณบุรีเป็นอย่างมาก

เรื่องราวชีวิตของขุนแผนมีปรากฏอยู่ในเรื่องขุนช้างขุนแผน นิทานพื้นบ้านสุพรรณบุรี และกาญจนบุรี ซึ่งเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เรื่องราวเกิดขึ้นในรัชสมัยของสมเด็จพระพันวษา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๑๓: (๓) - (๑๑)) มีพระวินิจฉัยว่า เรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ระหว่าง พ.ศ.๒๐๓๔ - ๒๐๗๒ และสมเด็จพระพันวษาในเรื่องขุนช้างขุนแผนคือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

จะเห็นได้ว่า ระยะเวลาที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งราชวงศ์สุพรรณภูมิ ทรงครองราชย์อยู่นั้น ช่วงเวลาดังกล่าวกรุงศรีอยุธยาสืบทอดลักษณะการปกครองจากสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.๑๙๙๑ - ๒๐๓๑) ซึ่งจำแนกการปกครองออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ ส่วนกลางคือราชธานี และส่วนภูมิภาคคือหัวเมืองต่างๆ ที่รายล้อมราชธานีมี ๓ ประเภท คือ หัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก และหัวเมืองประเทศราช (รัตนานุกูลน้อย, ๒๕๒๙: ๖๓ - ๖๕)

พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองในกฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑ (๒๕๕๐: ๑๑๔๘) ปรากฏชื่อ “เมืองการบุรีย” และ “เมืองสุพันทบุรีย” เป็นหัวเมืองชั้นในหรือหัวเมืองชั้นจัตวาของอยุธยา นอกจากนี้ยังปรากฏชื่อ

“เมืองไทรโยค” และ “เมืองศรีสวัสดิ์” เป็นหัวเมืองชั้นในหรือหัวเมืองชั้นจัตวาของอยุธยาอยู่ด้วย ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในสมัยอยุธยา “เมืองไทรโยค” และ “เมืองศรีสวัสดิ์” ต่างมีฐานะเป็นหัวเมืองชั้นจัตวาเทียบเท่ากับ “เมืองการบوری” และ “เมืองสุพรรณบุรี” ทั้งที่ปัจจุบัน “เมืองไทรโยค” และ “เมืองศรีสวัสดิ์” คืออำเภอไทรโยคและอำเภอศรีสวัสดิ์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดกาญจนบุรี (ประวัติศาสตร์มหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดกาญจนบุรี, ๒๕๓๐: ๔)

การเปลี่ยนแปลงอาณาเขตการปกครองดังกล่าวเป็นผลมาจากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๗ เพื่อสร้างเอกภาพทางการปกครองและรักษาเอกราชของชาติไทยให้พ้นจากภัยคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก เมืองต่าง ๆ จึงได้รับการจัดรวมอยู่ในมณฑล* ด้วยเหตุนี้เมืองกาญจนบุรี จึงได้รับการจัดรวมอยู่ในมณฑลราชบุรีซึ่งประกอบด้วย เมืองราชบุรี กาญจนบุรี ปรานบุรี เพชรบุรี และสมุทรสงคราม ส่วนจังหวัดสุพรรณบุรีได้รับการจัดรวมอยู่ในมณฑลนครชัยศรี ซึ่งประกอบด้วยเมืองนครชัยศรี สมุทรสาคร และสุพรรณบุรี (พระยาราชเสนา, ๒๕๒๔: ๑๔)

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำว่าเมืองเรียกว่าจังหวัด ตามความในประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำว่าเมืองเรียกว่าจังหวัด เผยแพร่ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๓ หน้า ๕๑ - ๕๓ วันที่ ๒๘ พฤษภาคม ๒๔๕๙ ว่า

การปกครองพระราชอาณาจักรแต่โบราณมาได้รวมท้องที่
 เปนเขตจังหวัด จัดเปนเมืองชั้นเอก โท ตรี แลจัตวา มีผู้ว่าราชการ
 เมืองเปนหัวหน้าบังคับบัญชาการขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ บ้าง เมืองน้อย
 ขึ้นแก่เมืองใหญ่บ้าง เปนดังนี้มาจนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปิยมหาราชธิราช เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗
 (ร.ศ. ๑๑๓) จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการปกครองแก้ไข
 วิธีเดิม รวมท้องที่ส่วนหนึ่ง ๆ แห่งพระราชอาณาจักรเข้าเปนมณฑล
 มีเทศาภิบาลเปนหัวหน้าบังคับบัญชาเหนือผู้ว่าราชการเมือง
 อีกชั้นหนึ่ง เมื่อรูปแห่งการปกครองได้ดำเนินขึ้นสู่ระเบียบเรียบร้อย
 แลขยายออกไปทั่วพระราชอาณาจักรแล้ว เมืองที่เล็กผู้คนพลเมือง
 เบาบาง ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยุบลงเปนชั้นอำเภอบ้าง
 รวมท้องที่หลายเมืองเข้าเปนเมืองเดียวกันบ้าง คงไว้เปนเมืองเฉพาะ

* มณฑล คือรวมเขตจังหวัด ตั้งแต่สองจังหวัดขึ้นไปมากบ้างน้อยบ้าง สุดแต่ให้ความสะดวก ในการปกครองตรวจตราบัญชาการของสมุหเทศาภิบาล จัดเป็นมณฑลหนึ่ง มีข้าราชการชั้นสูง เป็นผู้บัญชาการเป็นประธานข้าราชการมณฑลละหนึ่ง (พระยาราชเสนา, ๒๕๒๔: ๖)

ที่มีลักษณะภูมิประเทศอันเหมาะแก่การปกครอง ครั้นมาในรัชกาลปัตยุบันนี้ ระเบียบการปกครองอย่างใดที่ยังไม่เหมาะก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขเพิ่มเติมเป็นลำดับมาตามโอกาสมีอาทิดังในศกหลัง ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมเข้าเป็นภาค มีอุปราชกำกับราชการ แต่ท้องที่ ๆ เรียกว่าเมืองอันเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลนั้น ในบัดนี้คงเรียกว่า เมืองบ้าง จังหวัดบ้าง สับสนกันอยู่ เพื่อแก้ไขให้เป็นระเบียบอันเดียวกัน สำหรับความเข้าใจภายในการปกครอง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำว่า เมือง ให้เรียกว่า จังหวัด ผู้ว่าราชการเมืองให้เรียกว่า ผู้ว่าราชการจังหวัด

จะเห็นได้ว่าข้อมูลทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวข้างต้นเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าเมืองกาญจนบุรีและเมืองสุพรรณบุรีที่ปรากฏชื่อในเรื่องขุนช้างขุนแผนมีอาณาเขตแตกต่างจากจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีในปัจจุบัน **ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดกาญจนบุรี (๒๕๓๐: ๓๒)** กล่าวว่า เมืองกาญจนบุรีที่ปรากฏชื่อในเรื่องขุนช้างขุนแผน ปัจจุบันคือพื้นที่บ้านท่าเสา หมู่ที่ ๒ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองกาญจนบุรี ซึ่งเป็นเพียงส่วนหนึ่งของจังหวัดกาญจนบุรีในปัจจุบันเท่านั้น อาจกล่าวได้ว่า การแบ่งอาณาเขตการปกครองของเมืองกาญจนบุรีและเมืองสุพรรณบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นอันเป็นสมัยที่ตรงกับเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นการแบ่งหัวเมืองแยกออกจากกัน ไม่ได้ระบุพื้นที่อาณาเขตแน่นอนและไม่มีการแสดงพิกัดทางภูมิศาสตร์ชัดเจนเหมือนเช่นปัจจุบัน

อนึ่ง เมื่อมีการแบ่งอาณาเขตการปกครองออกเป็นจังหวัดซึ่งกำหนดพื้นที่อาณาเขตและพิกัดทางภูมิศาสตร์แน่นอนเช่นในปัจจุบัน ร่องรอยสถานที่ซึ่งปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผนจึงได้รับการแบ่งตามเกณฑ์การแบ่งพื้นที่อาณาเขตของจังหวัดมากกว่าจะคำนึงถึงการแบ่งตามเกณฑ์การแบ่งหัวเมืองในสมัยกรุงศรีอยุธยาอันเป็นช่วงเวลาในเรื่อง

ผู้วิจัยพบว่า ปัจจุบันจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีมีความพยายามในการนำเสนอให้ท้องถิ่นของตนเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปในฐานะที่เป็นเมืองที่เกี่ยวข้องกับขุนแผน โดยอาศัยร่องรอยต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนซึ่งพบอย่างมากมายและหลากหลายมาเป็นเครื่องมือในการนำเสนอ เช่น จังหวัดกาญจนบุรีใช้ร่องรอยเกี่ยวกับขุนแผนมาเป็นหลักฐานอ้างอิงในการขอเพิ่มวรรคของคำขวัญประจำจังหวัดจากเดิมคือ “*แคว้นโบราณ ด่านเจดีย์ มณีเมืองกาญจน์ สะพานข้ามแม่น้ำแคว แหล่งแร่ น้ำตก*” เป็น “*เมืองขุนแผน แคว้นโบราณ ด่านเจดีย์ มณีเมืองกาญจน์ สะพานข้ามแม่น้ำแคว แหล่งแร่ น้ำตก*” (พยงค์ เวสสุบุตร, ๒๕๕๐: ๕๔) แม้การดำเนินการดังกล่าวจะยังไม่สัมฤทธิ์ผล แต่ก็ถือเป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็น

ความพยายามในการแสดงให้เห็นว่าจังหวัดกาญจนบุรีเกี่ยวข้องกับขุนแผน ในขณะที่วลี “วรรณคดีขึ้นชื่อ” ในคำขวัญประจำจังหวัดสุพรรณบุรีที่ว่า “เมืองยุทธหัตถี วรรณคดีขึ้นชื่อ เลื่องลือพระเครื่อง รุ่งเรืองเกษตรกรรม สูงล้ำประวัติศาสตร์ แหล่งปราชญ์ศิลปิน ภาษาถิ่นชวนฟัง” นั้น ชวนให้คนส่วนใหญ่นึกถึงเรื่องขุนช้างขุนแผนมากกว่าวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ

อย่างไรก็ดี ร่องรอยเกี่ยวกับขุนแผนบางอย่างมีปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน บางอย่างเป็นร่องรอยที่พบเฉพาะในจังหวัดกาญจนบุรีหรือพบเฉพาะในจังหวัดสุพรรณบุรีและไม่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน บางอย่างเป็นร่องรอยที่กล่าวถึงในเรื่องขุนช้างขุนแผน แต่เมื่อผ่านการตีความแล้วเกิดความทับซ้อนกันระหว่างจังหวัดกาญจนบุรีกับจังหวัดสุพรรณบุรี

ร่องรอยต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนเหล่านี้นับเป็นสื่อที่มีพลังในการถ่ายทอดความคิด ความเชื่อของคนท้องถิ่น กล่าวคือ เมื่อเวลาผ่านไป ร่องรอยหรือคติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีทำให้คนท้องถิ่นรับรู้ ระลึกถึง และถ่ายทอดเรื่องขุนแผนอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นความทรงจำร่วม (collective memory) ขึ้นในท้องถิ่น ข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ จึงมีส่วนสำคัญที่ทำให้ความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนยังคงอยู่ได้ในท้องถิ่นกาญจนบุรีและสุพรรณบุรี ผู้วิจัยเห็นว่า การนำแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมมาใช้ในการศึกษาวิจัยน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ข้อมูลคติชน ซึ่งเป็นสื่ออันทรงพลังที่ถ่ายทอดความคิดความเชื่อของคนท้องถิ่น ซึ่งน่าจะช่วยให้เข้าใจความคิดความเชื่อของคนท้องถิ่นตามมา

เรื่องขุนช้างขุนแผนและร่องรอยต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีได้สะท้อนให้เห็นว่า ขุนแผนเป็นผู้ที่อยู่ในความรับรู้ของคนทั้งในมิติของวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กล่าวคือเป็นตัวละครเอกในเรื่องขุนช้างขุนแผน และเป็นบุคคลที่ชาวกาญจนบุรีและชาวสุพรรณบุรีเชื่อว่าเคยมีตัวตนอยู่จริง

จากการรวบรวมข้อมูลภาคสนามในเบื้องต้น ผู้วิจัยพบคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีอย่างหลากหลาย เช่น ถ้าขุนแผน วัดขุนแผน ถ้าขุนไกร ถ้ำนางบัวคลี่ ชุมชนบ้านขุนแผน ชุมชนพิมพิลาไลย ฯลฯ ในจังหวัดกาญจนบุรี วัดป่าเลไลยก์ วัดแค คุ่มขุนแผน บ้านขุนช้าง ถนนขุนแผน ถนนพลาญแก้ว ฯลฯ ในจังหวัดสุพรรณบุรี

ผู้วิจัยเห็นว่าข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นข้อมูลที่น่าสนใจเพราะสะท้อนให้เห็นการรับรู้เรื่องขุนแผนของชาวกาญจนบุรีและชาวสุพรรณบุรีได้ ผู้วิจัยจึงใคร่เก็บรวบรวมข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี เนื่องจากเห็นว่าข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในท้องถิ่นดังกล่าวสามารถนำมาศึกษาเปรียบเทียบลักษณะของข้อมูลคติชน และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลคติชนกับการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนได้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาลักษณะของข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี
๒. เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีกับจังหวัดสุพรรณบุรีจากข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ

๑.๓ สมมติฐานของการวิจัย

คติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีสะท้อนให้เห็นการนับถือขุนแผนในฐานะที่เป็นวีรบุรุษท้องถิ่น และมีส่วนในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในลักษณะที่แตกต่างกัน กล่าวคือ การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีจะเน้นช่วงชีวิตของขุนแผนตอนเป็นทหารและผู้ปกครองเมือง ส่วนการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรีจะเน้นช่วงชีวิตของขุนแผนตอนบวชเรียน

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้จะศึกษารวบรวมข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับขุนแผนจากภาคสนาม ได้แก่ ชื่อสถานที่และชื่ออื่น ๆ รูปเคารพ วัตถุมงคล และจิตรกรรม ที่รวบรวมได้จากจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๕๒ ถึง พ.ศ. ๒๕๕๔ เท่านั้น นอกจากนี้จะศึกษาข้อมูลคติชนประเภทเพลงพื้นบ้านในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีจากเอกสารที่มีผู้รวบรวมไว้แล้ว และจะใช้ข้อมูลจากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน และข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ที่มีการตีพิมพ์แล้วเป็นส่วนเสริม

๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย

๑. ศึกษาแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วม (collective memory)
๒. รวบรวมข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี จากข้อมูลภาคสนามและเอกสารลายลักษณ์
๓. ศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผน
๔. วิเคราะห์เปรียบเทียบความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีกับจังหวัดสุพรรณบุรี
๕. เรียบเรียงผลการวิจัย
๖. สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. รวบรวมข้อมูลภาคสนามที่เกี่ยวข้องกับคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดสุพรรณบุรี
๒. เข้าใจลักษณะและคุณค่าของข้อมูลคติชนที่มีความสัมพันธ์กับการสร้างความทรงจำร่วม เรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี
๓. เป็นแนวทางการศึกษาการสร้างความทรงจำร่วมจากข้อมูลคติชนในท้องถิ่นอื่น ๆ ต่อไป

๑.๗ นิยามศัพท์เฉพาะ

๑. **คติชนเกี่ยวกับขุนแผน** หมายถึง คติชนที่เน้นเรื่องราวเกี่ยวกับขุนแผนเป็นหลัก ทั้งนี้ ข้อมูลบางประเภทยังหมายรวมไปถึงตัวละครอื่น ๆ ในวรรณกรรมเรื่องขุนแผนด้วย

๒. **ความทรงจำร่วม (collective memory)** หมายถึง ความทรงจำชุดใดชุดหนึ่งที่คนในสังคมใดสังคมหนึ่งรับรู้ร่วมกัน มีส่วนทำให้เกิดความรู้สึกว่าตนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสังคมนั้น ๆ ความทรงจำร่วมดังกล่าวได้รับการถ่ายทอดผ่านข้อมูลทางวัฒนธรรมประเภทต่าง ๆ ซึ่งเป็นเสมือนเครื่องมือที่ช่วยทำให้เกิดการแสดงออกและการผลิตซ้ำให้ความทรงจำนั้นปรากฏอยู่อย่างต่อเนื่องในสังคม

๓. **การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน** หมายถึง การสร้างเรื่องราวชีวิตของขุนแผนผ่านข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ ซึ่งทำให้คนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีต่างมีความทรงจำร่วมของกลุ่มตนเอง การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนสะท้อนให้เห็นว่า ความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนมี ๒ ส่วน คือ ความทรงจำที่มีมาแต่เดิม ซึ่งเกิดจากการรับรู้เรื่องเล่า ตำนาน หรือนิทานพื้นบ้านของท้องถิ่นส่วนหนึ่ง และความทรงจำที่รัฐและชาวบ้านสร้างขึ้นใหม่จนกลายเป็นการรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดสุพรรณบุรีในปัจจุบันอีกส่วนหนึ่ง

๔. **วีรบุรุษท้องถิ่น (local hero)** หมายถึง วีรบุรุษที่มักปรากฏชื่ออยู่ในตำนานหรือนิทานพื้นบ้านที่คนท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งรับรู้ร่วมกัน เป็นวีรบุรุษที่กลุ่มคนเหล่านั้นเชื่อว่า เป็นผู้ที่เคยมีตัวตนจริง มักมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิต หรือมีพิธีกรรมบางอย่างที่แสดงให้เห็นว่าคนในท้องถิ่นเคารพนับถือหรือยกย่อง

๑.๘ กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

งานวิจัยเรื่องนี้ใช้แนวคิดเรื่องความทรงจำร่วม (collective memory) เป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์

ประเด็นการศึกษาเรื่องความทรงจำเริ่มได้รับความสนใจจากนักวิชาการในช่วงปลายศตวรรษที่ ๑๙ และขยายขอบเขตการศึกษาอย่างกว้างขวางอย่างต่อเนื่องทั้งในระดับความทรงจำส่วนบุคคลและความทรงจำร่วมทางสังคม คำว่า ความทรงจำร่วม (collective memory) ได้รับการนิยามขึ้นเป็นเวลานานไม่น้อยกว่า ๓๐ ปีก่อนหน้านี้ และเริ่มเป็นที่รู้จักแพร่หลายในช่วงต้นศตวรรษที่ ๒๐ เมื่อมอริส ฮาล์บวาคช (Maurice Halbwachs 1992) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสเผยแพร่ผลงานเรื่อง **Social Frameworks of Memory (Les cadres sociaux de la mémoire)** ใน ค.ศ.๑๙๒๕

ต่อมามีนักวิชาการหลายเชื้อชาติได้ศึกษาแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมของฮาลบวาคช และเสนอแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมออกมาอย่างกว้างขวาง อาทิ มาร์ค บลอค (Marc Bloch 1939) แจ็คส์ เลอกออฟฟ์ (Jacques LeGoff 1992) ฟิลิปส์ แอรีส์ (Philip Ariès 1965) มอริส อักลฮอน (Maurice Agulhon 1981) ปีแอร์ โนรา (Pierre Nora 1989) อไลดา อาชมาน (Aleida Assmann 1996) แจน อาชมาน (Jan Assmann 2006) ฯลฯ นักวิชาการรุ่นต่อมาเหล่านี้ได้ต่อยอดและพัฒนาแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมจนเกิดความชัดเจนมากขึ้น เป็นเหตุให้แนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมแพร่หลายและได้รับการนำมาใช้ศึกษาวิจัยข้อมูลในศาสตร์หลายแขนง เช่น สังคมวิทยา (sociology) ประวัติศาสตร์ (history) จิตวิทยา (psychology) มานุษยวิทยา (anthropology) เป็นต้น

ทั้งนี้ แนวโน้มการศึกษาเรื่องความทรงจำร่วมตามแนวสังคมวิทยาจะมุ่งเน้นประเด็นการศึกษาด้านอัตลักษณ์ทางสังคมและอัตลักษณ์ทางการเมือง ส่วนการศึกษาเรื่องความทรงจำร่วมตามแนวประวัติศาสตร์จะให้ความสนใจด้านประวัติศาสตร์ความทรงจำ อัตลักษณ์ส่วนบุคคล อัตลักษณ์ร่วมภายใต้กรอบความจริง ในขณะที่งานวิจัยเกี่ยวกับความทรงจำร่วมตามแนวการศึกษาทางจิตวิทยาส่วนใหญ่มุ่งเน้นให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างความทรงจำกับอัตลักษณ์ ส่วนงานวิจัยเกี่ยวกับความทรงจำร่วมตามแนวการศึกษาทางมานุษยวิทยานั้นหลากหลายและมีขอบเขตของข้อมูลที่ศึกษาวิจัยกว้างขวาง ทั้งข้อมูลประวัติศาสตร์ ตำนาน พิธีกรรม ตลอดจนประวัติศาสตร์วัฒนธรรมสมัยใหม่ (new cultural history)

ผู้วิจัยพบว่า ปัจจุบันมีคำศัพท์ที่ใช้กล่าวถึงความทรงจำร่วมอยู่หลายคำ เช่น ความทรงจำร่วม (collective memory) ความทรงจำร่วมทางสังคม (social memory) ความทรงจำร่วมทางวัฒนธรรม (cultural memory) ความทรงจำสาธารณะ (public memory)

จะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมเป็นเครื่องมือที่สามารถนำมาใช้ศึกษาแบบสหวิทยาการได้หลายแง่มุม งานวิจัยเรื่องนี้จะศึกษาข้อมูลคติชนเกี่ยวกับชุมชนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีโดยใช้แนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมของนักวิชาการ ๔ คน คือ มอริส ฮาล์บวาคซ (Maurice Halbwachs) แจน อาชมาน (Jan Assmann) ปีแอร์ โนรา (Pierre Nora) และอไลดา อาชมาน (Aleida Assmann) ในการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้เห็นความทรงจำร่วมเรื่องชุมชนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีสามารถสรุปหลักสำคัญของแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมได้ดังนี้

มอริส ฮาล์บวาคซ (Maurice Halbwachs, 1980: 82 อ้างถึงใน Anne Whitehead, 2009: 128) ได้เสนอแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมไว้ใน **On Collective Memory** ว่าความทรงจำร่วมมีส่วนช่วยในการระลึกถึงเหตุการณ์เฉพาะต่าง ๆ และยังนำไปสู่การสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่น โดยความทรงจำร่วมจะได้รับการสร้างขึ้นอย่างต่อเนื่องและถ่ายทอดความทรงจำจากรุ่นสู่รุ่น ทั้งนี้การสร้างความทรงจำร่วมมีลักษณะเป็นการผลิตซ้ำความทรงจำดังกล่าวโดยอาศัยวัตถุ พิธีกรรม วัตถุ และประเพณี สอดคล้องกับที่แจน อาชมาน (Jan Assmann, 1995: 128 อ้างถึงใน Anne Whitehead, 2009: 133) นักวิชาการชาวเยอรมันกล่าวถึงความทรงจำร่วมไว้ว่า ความทรงจำร่วมเป็นเหตุการณ์ที่สมาชิกของสังคมรับรู้ร่วมกัน ไม่จำเป็นต้องเป็นเหตุการณ์ในอดีตที่ห่างจากปัจจุบัน ข้อมูลทางวัฒนธรรมต่าง ๆ เช่น วัตถุ พิธีกรรม พิธีเฉลิมฉลอง ฯลฯ ที่พบเห็นได้ในปัจจุบันจะเป็นเครื่องมือสำคัญในการถ่ายทอดและเผยแพร่ความทรงจำให้แก่สมาชิกของสังคมจากรุ่นสู่รุ่น โดยทำให้ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมและผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง

จากแนวคิดของนักวิชาการข้างต้น จะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมประกอบด้วยสิ่งสำคัญคือ คนในสังคม ความทรงจำร่วมของคนในสังคม และข้อมูลทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องมือช่วยถ่ายทอดความทรงจำร่วมเรื่องนั้น ๆ ให้เป็นที่รับรู้ของคนในสังคมและปรากฏอยู่ในสังคมอย่างต่อเนื่อง สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมของปีแอร์ โนรา (Pierre Nora, 1992: 7 อ้างถึงใน Anne Whitehead, 2009: 143) นักวิชาการชาวฝรั่งเศสที่เสนอไว้ใน **Les Lieux de mémoire** ซึ่งแปลเป็นภาษาอังกฤษในชื่อ **Realms of Memory** ว่า ความทรงจำร่วมจะเกิดขึ้นได้ต้องมีพื้นที่แห่งความทรงจำเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดความทรงจำร่วม ทั้งนี้พื้นที่จริง (the real environment) อาจสูญหายไปแล้ว แต่พื้นที่แห่งความทรงจำซึ่งเก็บตรึงความทรงจำนั้นยังคงอยู่เพื่อให้ความทรงจำร่วมเรื่องนั้นยังเป็นที่รับรู้ของสังคม

การศึกษาแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมของมอริส ฮาล์บวาคซ แจน อาชมาน และปีแอร์ โนรา ทำให้เห็นว่า ความทรงจำร่วมจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อประกอบด้วยคนในสังคม

เรื่องราวหรือเหตุการณ์เฉพาะต่าง ๆ ที่สมาชิกของสังคมรับรู้และมีความทรงจำร่วมกัน และข้อมูลทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ช่วยสร้างความหมายให้เรื่องราวหรือเหตุการณ์เฉพาะต่าง ๆ ยังคงปรากฏอยู่ได้อย่างต่อเนื่องและเป็นรูปธรรมในสังคม หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นเครื่องมือที่ช่วยสร้างหรือจัดสรรพื้นที่แห่งความทรงจำเพื่อให้มีความทรงจำร่วม เรื่องนั้น ๆ คงอยู่ได้ในสังคม

นอกเหนือจากนี้แล้ว แจน อาชมาน ยังกล่าวไว้ในบทความเรื่อง “Communicative and Cultural Memory” (2010: 109) ว่า ความทรงจำคือศักยภาพในการรับรู้อัตลักษณ์ได้ทั้งในระดับตัวตนและระดับส่วนรวม อัตลักษณ์ดังกล่าวเกี่ยวข้องกับเวลาและเป็นผลมาจากความทรงจำ เขาได้จำแนกให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเวลา อัตลักษณ์ และความทรงจำ ไว้ ๓ ระดับ ดังตาราง

ระดับ (Level)	เวลา (Time)	อัตลักษณ์ (Identity)	ความทรงจำ (Memory)
ปัจเจกบุคคล (inner(neuromental))	ส่วนบุคคล (inner, subjective time)	อัตลักษณ์ส่วนบุคคล (inner self)	ความทรงจำส่วนบุคคล (individual memory)
สังคม (social)	ส่วนรวม (social time)	อัตลักษณ์ของสังคม ซึ่งหล่อหลอมขึ้น จากบุคคลในสังคม (social self, person as carrier of social roles)	ความทรงจำส่วนรวม (communicative memory)
วัฒนธรรม (cultural)	ประวัติศาสตร์ ตำนาน วัฒนธรรม (historical, mythical, cultural time)	อัตลักษณ์ทาง วัฒนธรรม (cultural identity)	ความทรงจำร่วมทาง วัฒนธรรม (cultural memory)

ทั้งนี้ แจน อาชมาน (2010: 111 - 113) ได้เสนอว่า ในระดับปัจเจกบุคคล วัตถุต่าง ๆ เช่น อาหาร งานเฉลิมฉลอง พิธีกรรม ภาพถ่าย ภาพวาด เรื่องเล่า ตั๋วบัตรต่าง ๆ ภูมิประเทศ ไม่ได้มีความหมายในตัวเอง แต่จะช่วยกระตุ้นเตือนความทรงจำของคนในสังคม เพราะวัตถุเหล่านี้คือพื้นที่แห่งความทรงจำที่มีตัวตนหรือมีความเป็นเราอยู่ในนั้น เมื่อเป็นระดับส่วนรวมแล้ว วัตถุต่าง ๆ เช่น อนุสาวรีย์ พิพิธภัณฑน์ ห้องสมุด จดหมายเหตุ ฯลฯ

ก็ล้วนมีความสำคัญมากขึ้น เพราะสิ่งเหล่านี้จะเชื่อมโยงให้คนหลายคนกลายเป็นหนึ่งและมีความทรงจำร่วมกัน ซึ่งก็คือ ความทรงจำร่วมทางสังคม หรือความทรงจำร่วมทางวัฒนธรรม (cultural memory)

ความทรงจำร่วมทางวัฒนธรรมเกิดจากช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งในอดีต แต่ไม่ได้เป็นเพียงอดีตที่สงวนหรือเก็บรักษาไว้เท่านั้น แต่ยังมีบทบาทหรือเป็นสัญลักษณ์อยู่ในสังคม เพราะเรื่องราวในอดีตดังกล่าวได้รับการถ่ายทอดผ่านการเล่าขานตำนาน การเขียน การแสดง ในงานเฉลิมฉลอง และยังคงเลื่อนไหลอยู่ในปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ในบริบทของความทรงจำร่วมทางสังคม ความแตกต่างระหว่างตำนานกับประวัติศาสตร์จึงหายไป

ส่วนอโลตา อาชมาน (2010: 97 – 100) ได้กล่าวไว้ในบทความเรื่อง “Canon and Archive” ว่า พลวัตของความทรงจำในระดับปัจเจกบุคคลเกิดจากปฏิสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องกัน ระหว่างการจำกัดกับการลืม เมื่อจดจำบางอย่าง บางอย่างจะถูกลืมไป ความทรงจำเป็นผลมาจากการเลือกสรร ซึ่งมีข้อจำกัดทางการทำงานของระบบประสาทและข้อจำกัดทางวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดขอบเขต เช่น มีบางอย่างที่ต้องการเน้น (focus) บางอย่างที่เป็นอคติ (bias) นอกจากนี้ยังถูกจำกัดด้วยความกดดันทางอารมณ์ ซึ่งเป็นผลให้เกิดความเจ็บปวดหรือความพยายามกลบฝัง สละทิ้ง แทนที่ และลบความทรงจำนั้นออกไป

เราสามารถจำแนกการลืมได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ การจงใจลืม (active forgetting) และการหลงลืม (passive forgetting) การจงใจลืมเกิดจากพฤติกรรมที่กระทำด้วยความตั้งใจ เช่น การทิ้ง การทำลาย ซึ่งมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบภายในสังคม ส่วนการหลงลืมเกิดจากพฤติกรรมที่ไม่ได้เกิดจากความตั้งใจ เช่น การสาบสูญ การซ่อนเร้น การกระจาย การเพิกเฉย การปล่อยปละละเลยบางสิ่งให้อยู่เบื้องหลัง ในภาวะแห่งการหลงลืมวัตถุ (objects) ไม่ได้ถูกทำลายแต่จะพ้นจากกรอบความใส่ใจ (attention) การให้คุณค่า (valuation) และการใช้ (use)

ตัวอย่างเช่นโบราณคดีเป็นการศึกษาความทรงจำร่วมทางวัฒนธรรมซึ่งเกิดจากการกู้คืนซากวัตถุหรือสืบค้นข้อมูลเก่าซึ่งมีที่มาจากอดีตอันห่างไกล จากนั้นพยายามทำให้ข้อมูลหรือวัฒนธรรมที่ถูกลืมไปแล้วกลับมาเป็นความทรงจำร่วมทางวัฒนธรรมได้ใหม่ การศึกษาทางวัฒนธรรมจึงเป็นเรื่องที่ต้องระมัดระวัง ทั้งนี้เพราะการลืมและการจดจำนั้นต่างก็มีทั้งด้านที่ยังเลื่อนไหล (active side) และด้านที่หยุดนิ่งแล้ว (passive side) การศึกษาความทรงจำที่ยังเลื่อนไหล (active memory) มีลักษณะเป็นการทำให้อดีตคงอยู่ในปัจจุบัน ส่วนการศึกษาความทรงจำที่หยุดนิ่งไปแล้ว (passive memory) เป็นการสงวนรักษาอดีตให้คงความเป็นอดีตต่อไป ความเข้มข้น (tension) ของความเป็นอดีตของอดีตนี้เองที่เป็นหัวใจสำคัญของการทำความเข้าใจพลวัตของความทรงจำร่วมทางสังคม

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ความทรงจำที่ยังเลือนไหลทำให้อดีตอยู่ในปัจจุบัน ส่วนความทรงจำที่หยุดนิ่งแล้วเก็บอดีตให้เป็นอดีตต่อไป อไลดา อาชมาน เรียกความทรงจำที่ยังเลือนไหลทำให้อดีตอยู่ในปัจจุบันว่า canon และเรียกความทรงจำที่หยุดนิ่งและเก็บอดีตไว้เป็นอดีตต่อไปว่า archive (Aleida Assmann, 2010: 97 – 100)

อไลดา อาชมาน (2010: 98) ยังได้อ้างถึงแนวคิดของเจคอบ เบิร์คฮาร์ดท์ (Jakob Burckhardt) นักประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมซึ่งจำแนกสิ่งที่ยังคงเหลือในยุคประวัติศาสตร์ออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ สาร (messages) และร่องรอย (traces) เบิร์คฮาร์ดท์เห็นว่าตัวบท (texts) และอนุสาวรีย์ (monuments) ซึ่งตกทอดมาถึงคนรุ่นหลัง สามารถระบุผู้สร้างสารเหล่านี้ได้ ในขณะที่ร่องรอยต่าง ๆ ไม่สามารถระบุได้ ด้วยเหตุนี้ เบิร์คฮาร์ดท์จึงไม่ค่อยเชื่อสารต่าง ๆ เพราะสารเหล่านั้นอาจได้รับการเขียนขึ้นโดยผู้มีอำนาจหรือสถาบันรัฐซึ่งอาจทำให้เกิดการตีความผิดได้ แต่จะเชื่อหลักฐานที่เกิดจากการเล่าขานสืบทอดกันจากรุ่นสู่รุ่น

ความทรงจำร่วมทางสังคมของอไลดา อาชมาน จึงเกิดจากสารหรือข้อมูลทางวัฒนธรรมประเภทต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นเพื่อถ่ายทอดและส่งข้อมูลสืบทอดถึงคนรุ่นหลัง เป็นความตั้งใจที่จะให้เกิดการผลิตและใช้สารนั้นซ้ำครั้งแล้วครั้งเล่าอย่างต่อเนื่อง ด้วยเหตุนี้ ข้อมูลทางวัฒนธรรมต่าง ๆ จึงปรากฏซ้ำและได้รับการกล่าวถึงซ้ำอยู่ในความทรงจำที่ยังคงเลือนไหลอยู่ตลอด

จากการศึกษาแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมของนักวิชาการต่าง ๆ ข้างต้น ผู้วิจัยได้นิยามคำว่า ความทรงจำร่วม ในงานวิจัยนี้ว่า “ความทรงจำชุดใดชุดหนึ่งที่คนในสังคมใดสังคมหนึ่งรับรู้ร่วมกัน มีส่วนทำให้เกิดความรู้สึกว่าตนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสังคมนั้น ๆ ความทรงจำร่วมดังกล่าวได้รับการถ่ายทอดผ่านข้อมูลทางวัฒนธรรมประเภทต่าง ๆ ซึ่งเป็นเสมือนเครื่องมือที่ช่วยทำให้เกิดการแสดงออกและการผลิตซ้ำให้ความทรงจำนั้นปรากฏอยู่อย่างต่อเนื่องในสังคม” ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะใช้แนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมของมอริส ฮาลบวาคซ ซึ่งเน้นศึกษาเรื่องความทรงจำร่วมในแง่การสร้างความทรงจำร่วมโดยใช้ข้อมูลทางวัฒนธรรม และแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมของปีแอร์ โนรา ซึ่งเน้นศึกษาความทรงจำร่วมในแง่พื้นที่แห่งความทรงจำ เป็นหลักในการศึกษาข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี เพื่อวิเคราะห์การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในทั้ง ๒ จังหวัดดังกล่าว

๑.๙ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยพบว่างานวิจัยที่ผ่านมาสามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ กลุ่มคือ งานวิจัยเกี่ยวกับข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผน งานวิจัยเกี่ยวกับความทรงจำร่วม และงานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องขุนช้างขุนแผน ดังนี้

๑.๙.๑ งานวิจัยเกี่ยวกับข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผน

งานวิจัยในกลุ่มนี้เป็นงานวิจัยของหน่วยงานในจังหวัดกาญจนบุรีที่พยายามชี้ให้เห็นว่าจังหวัดกาญจนบุรีเกี่ยวข้องกับขุนแผนอย่างไรบ้าง พบงานวิจัย ๒ เรื่อง คือ

รายงานการศึกษา กรณีศึกษาเมืองกาญจนบุรีเก่า เพื่อเตรียมประกาศเขตอนุรักษ์ ของหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดกาญจนบุรี สำนักงานนโยบายและแผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปี พ.ศ.๒๕๕๑ คณะผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหาข้อเท็จจริงของเมืองกาญจนบุรีเก่า เพื่อศึกษาความคิดเห็นของชุมชนที่มีต่อเมืองกาญจนบุรีเก่า ในเรื่องผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่มีต่อเมืองกาญจนบุรีเก่า และเพื่อปลูกจิตสำนึกให้ประชาชนเกิดความหวงแหน เอาใจใส่ดูแลรักษา และอนุรักษ์สภาพแวดล้อมเมืองกาญจนบุรีเก่า โดยมีเป้าหมายในการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับเมืองกาญจนบุรีเก่าเพื่อเตรียมการประกาศเขตการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ผลการวิจัยพบว่า เมืองกาญจนบุรีเก่ามีคุณค่าด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและประวัติศาสตร์ระดับชาติ มีความสำคัญในฐานะเมืองหน้าด่านตะวันตกสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นอกจากนี้ยังมีความสำคัญในด้านวรรณกรรมด้วย ดังเห็นได้จากเมืองกาญจนบุรีเก่าปรากฏชื่ออย่างชัดเจนในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน อย่างไรก็ตาม เมืองกาญจนบุรีเก่ายังคงประสบปัญหาหลายด้าน เช่น ปัญหาด้านการบริหารจัดการ ปัญหาด้านสภาพแวดล้อมศิลปกรรม ปัญหาด้านการท่องเที่ยว ฯลฯ จึงควรมีการอนุรักษ์และปรับปรุงบริเวณเมืองกาญจนบุรีเก่าเพื่อประโยชน์สาธารณะอย่างแท้จริง รายงานการศึกษาเรื่องนี้เป็นแนวทางให้ผู้วิจัยเห็นว่า บริเวณเมืองกาญจนบุรีเก่ามีสถานที่สำคัญหลายแห่งที่เกี่ยวข้องกับตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผน และมีชื่อปรากฏอยู่ในเรื่องขุนช้างขุนแผน นอกจากนี้ยังกล่าวถึงความสำคัญของสถานที่ต่าง ๆ ดังกล่าวเพื่อแสดงให้เห็นความสำคัญของเมืองกาญจนบุรีเก่าอีกด้วย

ภูมินามตามรอยขุนแผน สองแดนกาญจน์ – สุพรรณฯ ของเอนก อัครบัณฑิต ปี พ.ศ.๒๕๕๒ เป็นเอกสารที่ปรับปรุงจากบทเรียนท้องถิ่นของชุมชนภูมินามตามวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและสุพรรณบุรี เอนกเก็บข้อมูลสถานที่ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับขุนแผนในพื้นที่ ๒ จังหวัดคือ จังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดสุพรรณบุรี โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็น ๒ ตอนคือ ตอนที่ ๑ ภูมินามในจังหวัดกาญจนบุรี และตอนที่ ๒ ภูมินามในจังหวัดสุพรรณบุรี ภูมินามในจังหวัดกาญจนบุรี ได้แก่ เขาชนไก่ (หมู่บ้านนางทองประศรี) วัดส้มใหญ่ (วิชาดีหลวงตาบุญ) ชุมชนบ้านถ้ำ (ขุนโจรใหญ่หมื่นหาญ) และวัดไต้ (วัดมโนธรรมาราม) ส่วนภูมินามในจังหวัดสุพรรณบุรี ได้แก่ วัดป่าเลไลยก์ วัดแค

(หลวงตาก) และวัดเขาพระ ทั้งนี้ในการกล่าวถึงแต่ละสถานที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับขุนแผน เอนกได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับประวัติของสถานที่ ความสัมพันธ์ของสถานที่กับวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน ตัวละครในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนที่เกี่ยวข้องกับสถานที่นั้น ๆ งานวิจัยเรื่องนี้ นับเป็นแนวทางในการเก็บข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีได้ในเบื้องต้น อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยยังพบว่ามีข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนหลายประเภท ตลอดจนทัศนคติของผู้ที่เกี่ยวข้องกับคติชนซึ่งมีความน่าสนใจและเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันที่เอนกไม่ได้นำเสนอผ่านงานวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผน น่าจะสามารถนำไปตีความโดยใช้แนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมได้อย่างน่าสนใจต่อไป

๑.๙.๒ งานวิจัยเกี่ยวกับความทรงจำร่วม

งานวิจัยในกลุ่มนี้เป็นงานวิจัยที่ใช้แนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมในการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่ามีการศึกษาความทรงจำร่วมที่มีต่อบุคคล เช่น งานวิจัยของ มาวริโซ เปเลจจี (Maurizio Peleggi) เป็นงานวิจัยที่ศึกษาความทรงจำร่วมของชาวไทยที่มีต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกษาความทรงจำร่วมที่คนท้องถิ่นมีต่อท้องถิ่นของตน เช่น งานวิจัยของไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น ที่ศึกษาความทรงจำร่วมที่เกิดจากตำนานและความเชื่อในสังคมลำปาง และการศึกษาความทรงจำร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น งานวิจัยของชลิตาภรณ์ ส่งสัมพันธ์ ที่ศึกษาความทรงจำร่วมเรื่องเพศในประวัติศาสตร์ไทย ผู้วิจัยขอกล่าวถึงตามลำดับ ดังนี้

“บทแปล สยาม/ เหลียวหลัง - ไทย/ แลหน้า: พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในความทรงจำของชาวไทย” ในรัชกาลที่ ๕: สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป เอกสารสรุปการสัมมนาวิชาการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาสวันพระบรมราชสมภพครบ ๑๕๐ ปี (พ.ศ.๒๓๙๖ – ๒๕๔๖) ของมาวริโซ เปเลจจี ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ เปเลจจีศึกษาเกี่ยวกับความทรงจำของชาวไทยมีต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผลการศึกษาพบว่า ชาวไทยมีความทรงจำเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะที่เป็นกษัตริย์ผู้เปลี่ยนโฉมสยามโบราณให้กลายเป็นประเทศที่ทันสมัย เป็นกษัตริย์ที่มีพระอัจฉริยภาพและมีพระจริยวัตรตรงดงาม เปเลจจีได้อ้างถึงแนวคิดของปีแอร์ โนรา (Pierre Nora) โดยชี้ให้เห็นว่า ในสังคมไทยมีการสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำเพื่อย้ำเตือนความทรงจำเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้คงอยู่ตลอดดังจะเห็นได้จากพระบรมฉายาลักษณ์และพระบรมสาทิสลักษณ์ของพระองค์ที่ปรากฏให้เห็นในที่สาธารณะและบ้านเรือนของชาวไทยจำนวนมาก ตลอดจนมีการแสดงการรำลึกถึงพระองค์ทั้งโดยทางการซึ่งรำลึกถึงพระองค์ในฐานะที่เป็นพระบิดาผู้ก่อตั้งชาติสมัยใหม่ และโดย

ประชาชนทั่วไปซึ่งบูชาพระองค์ในฐานะที่เป็นวิญญูณซึ่งปกป้องคุ้มครอง เพเล็จจีแสดงให้เห็นว่าการสร้างความทรงจำของชาวไทยเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นไม่ได้เพิ่งเกิดขึ้นในปัจจุบัน หากแต่เริ่มปรากฏให้เห็นตั้งแต่ในรัชสมัยของพระองค์ ดังจะเห็นได้จากภาพเหมือนของพระองค์ที่ได้รับการพิมพ์และเผยแพร่ การจัดงานเฉลิมฉลองวันพระบรมราชสมภพ การจัดงานเฉลิมฉลองการครองราชย์ยาวนานที่สุด การออกเหรียญและแสตมป์ที่ระลึก พระที่นั่งอนันตสมาคม และที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือ พระบรมรูปทรงม้า เพเล็จจีอ้างถึงแนวคิดของโนราว่า พระบรมรูปทรงม้าประดิษฐานอยู่ที่กลางพระลานซึ่งเป็นพื้นที่โล่งขนาดใหญ่ นับเป็นอนุสรณ์สถานสำคัญที่สุดซึ่งย้ำเตือนความทรงจำเกี่ยวกับเหตุการณ์และทำให้สามารถรื้อฟื้นความทรงจำนั้นกลับมาได้อีก นอกจากนั้นนับแต่ปี พ.ศ.๒๔๕๕ มีการกำหนดให้มีวันปิยมหาราชหรือวันของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ วันที่ ๒๓ ตุลาคม และกำหนดให้เป็นวันหยุดประจำชาติเพื่อให้รำลึกถึงบุรุษผู้เป็นบิดาผู้ก่อตั้งชาติ และเป็นผู้นำความเจริญมาสู่ประเทศชาติ กิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในวันดังกล่าว เช่น นักเรียนและข้าราชการซึ่งมาชุมนุมกันที่พระลานเป็นประจำทุกปีเพื่อวางพวงมาลาที่ฐานพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ล้วนแล้วแต่เป็นการตอกย้ำความทรงจำร่วมที่ชาวไทยมีต่อพระองค์ เพเล็จจียังกล่าวถึงสาวกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าด้วยว่าสาวกของพระองค์รำลึกถึงพระองค์ในฐานะผู้นำความเจริญและความทันสมัยมาให้ และแสดงความเคารพต่อพระองค์เป็นรายบุคคล เพื่อประโยชน์และความอยู่ดีกินดีของตนเองมากกว่าเป็นกลุ่มในฐานะของชุมชนในชาติ ผลการศึกษาสรุปว่า การรำลึกถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในสังคมไทยร่วมสมัยเป็นการปฏิบัติที่หลากหลายและไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกันโดยประชาชนกลุ่มต่าง ๆ และพิธีการของรัฐ ความทรงจำที่มีต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงไม่ได้ถูกกักไว้ภายในข้อจำกัดทางด้านอุดมการณ์ของรัฐเพียงอย่างเดียว หากแต่ได้กลายเป็นความทรงจำของสาธารณชนอย่างแท้จริง และสะท้อนความสำคัญที่เพิ่มมากขึ้นของสาธารณชนในสังคมไทยร่วมสมัย งานวิจัยเรื่องนี้เป็นแนวทางในการศึกษาเรื่องความทรงจำร่วมที่มีต่อบุคคลและการสร้างความทรงจำร่วมผ่านข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับบุคคลนั้นให้แก่ผู้วิจัย

“เมืองต้องคำสาป: ความทรงจำร่วมของสังคมลำปาง” ใน **๒ ฟากแม่น้ำวัง ๒ ฟันนครลำปาง** งานวิจัยของไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น ปี พ.ศ.๒๕๕๑ มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ว่าเหตุใดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองของสังคมลำปางหลายเรื่องได้ถูกอธิบายด้วยความเชื่อเรื่องคำสาปของนางสุชาดาในตำนานพระแก้วดอนเต้า และเหตุใดคนลำปางส่วนหนึ่งถึงเชื่อว่า ลำปางเป็นเมืองต้องคำสาป ความเชื่อดังกล่าวมีที่มาและมีความสัมพันธ์อย่างไรกับเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม

ลำปาง ผลการวิจัยสรุปว่า การรับรู้เรื่องราวในตำนานพระแก้วดอนเต้าไม่ได้ผ่านเพียงการเขียนหรือการฟังพระธรรมเทศนาเท่านั้น แต่ได้มีการบอกเล่าเรื่องราวสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคนจนกลายมาเป็นความทรงจำร่วมของคนในท้องถิ่น ความทรงจำร่วมดังกล่าวไม่ใช่เหตุการณ์แบบตำนานอันไกลโพ้น แต่เป็นเรื่องราวแบบประวัติศาสตร์ที่คนในท้องถิ่นรับรู้และมีจินตนาการร่วมเพราะมีบุคคลและสถานที่อ้างอิงได้โดยเฉพาะนางสุชาดา ตัวเอกของเรื่องในตำนานพระแก้วดอนเต้าได้กลายมาเป็นเจ้าแม่สุชาดาในการรับรู้ของคนลำปางส่วนหนึ่งที่เชื่อว่า เป็นเสมือนบุคคลที่มีชีวิตอยู่จริงในประวัติศาสตร์ห้วงสมัยหนึ่งเพียงแต่กำหนดช่วงเวลาไม่ได้ แกนกลางของความทรงจำร่วมชุดนี้คือ คำสาปแช่งของเจ้าแม่สุชาดาที่คนลำปางส่วนหนึ่งต่างเชื่อกันว่า ก่อนที่เจ้าแม่จะถูกประหารชีวิตนั้นได้ประกาศเป็นคำสาปว่า ถ้านางเป็นผู้บริสุทธิ์ก็ขอให้ผู้ที่ลึงโชนางจะต้องได้รับผลกระทบไปตลอดชั่วลูกหลาน ประสบแต่ความวิบัติและมีแต่ความไม่เจริญ ความทรงจำร่วมดังกล่าวมีปฏิสัมพันธ์กับเรื่องราวหรือเหตุการณ์และสถานที่ในลำปาง เช่น วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม วัดนางเหลียว ฯลฯ บริบทของพื้นที่ดังกล่าวส่งผลให้ความทรงจำร่วมเรื่องเมืองต้องคำสาปเป็นที่รับรู้และสามารถเผยแพร่ออกไปได้ง่ายขึ้นในชุมชนและบริเวณพื้นที่ใกล้เคียง นอกจากนั้นในสังคมลำปางยังมีการต่อยอดความทรงจำร่วมด้วยการสร้างศาลเจ้าแม่สุชาดา การจัดสร้างอนุสาวรีย์ของเจ้าแม่สุชาดา การจัดสร้างเหรียญหลวงพ่อกษม เขมโก รุ่นแดงโม ในโอกาสฉลองอนุสาวรีย์เจ้าแม่สุชาดา พ.ศ.๒๕๑๗ โดยเชื่อว่าเป็นการขอขมาและช่วยลบล้างคำสาปของเจ้าแม่ ในขณะที่เดียวกันกลับเป็นการต่อยอดให้เห็นได้ชัดว่า ความเชื่อดังกล่าวเกิดขึ้นและมีอยู่จริงในสังคมลำปางอย่างต่อเนื่องและพร้อมที่จะหยิบยกนำมาอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจหรือการทองเทียวที่เกิดขึ้นในลำปางได้ตลอดเวลา การศึกษางานวิจัยเรื่องนี้เป็นประโยชน์ต่อผู้วิจัยอย่างยิ่ง ถือเป็นแนวทางการศึกษาเรื่องความทรงจำร่วมของคนในท้องถิ่นซึ่งมีที่มาจากตำนานท้องถิ่น และยังคงมีการแสดงออกหรือผลิตซ้ำความทรงจำร่วมนั้นอย่างต่อเนื่องในสังคม

“เพศวิถีกระแสหลักกับความทรงจำร่วมเรื่องเพศ” ใน **ประวัติศาสตร์ของเพศวิถี: ประวัติศาสตร์เรื่องเพศ/ เรื่องเพศในประวัติศาสตร์ไทย** งานวิจัยของชลิตาภรณ์ ส่งสัมพันธ์ ปี พ.ศ.๒๕๕๑ มุ่งเน้นแสดงให้เห็นว่าความหมายและที่ทางของหลายเรื่องที่ได้รับการจัดว่าเป็นพื้นที่ของเพศวิถีแตกต่างไปจากความเชื่อของสังคมไทยในช่วงรอยต่อของศตวรรษที่ ๒๐ – ๒๑ และหลายเรื่องแตกต่างไปจากความทรงจำร่วมของคนไทยหลายกลุ่มว่าคนไทยเคยประพาศหรือมีค่านิยมในเรื่องเพศ การแต่งงาน และความสัมพันธ์ชายหญิงอย่างไร ชลิตาภรณ์ชี้ให้เห็นความทรงจำร่วมเรื่องเพศวิถี หรือที่ทางของเรื่องเพศของคนหลายกลุ่ม ความเชื่อในอาณาบริเวณสยามแต่เดิมแตกต่างไปจากกรอบเรื่องเพศกระแสหลัก เรื่องเพศไม่ได้ถูกมองในทางลบ ในทางกลับกันการมองเรื่องเพศและกฎกติกาเรื่องเพศของท้องถิ่นจะ

เห็นการให้ความหมายเรื่องเพศว่าเป็นเรื่องของความอุดมสมบูรณ์ เรื่องเพศยังเป็นส่วนหนึ่งของนิทานพื้นบ้าน เพลงพื้นบ้าน หรือการละเล่นพื้นบ้านอย่างเปิดเผย นอกจากนั้นจิตรกรรมฝาผนังและภาพแกะสลักในวัดต่าง ๆ ยังสะท้อนการแต่งกาย วิถีชีวิต และการกระทำทางเพศระหว่างหญิงกับชาย หญิงกับหญิง และชายกับชาย ทั้งในแง่มุขขบขันและเชิงสังวาส ฯลฯ ชลิตาภรณ์เสนอว่าการศึกษาพิธีกรรม จิตรกรรม และวรรณกรรมที่หลากหลายจะทำให้เห็นการให้ที่ทางกับเรื่องเพศในฐานะส่วนหนึ่งของชีวิตและการนำไปสู่การเกิดโดยคนหลายกลุ่มในหลายพื้นที่ การเชื่อมโยงเรื่องเพศกับการเกิดในความหมายนี้จึงแตกต่างจากการเชื่อมโยงเรื่องเพศกับการเจริญพันธุ์แบบสมัยใหม่ที่เน้นการจำกัดเรื่องเพศให้เป็นไปเพื่อการสืบพันธุ์มนุษย์ แต่เพียงอย่างเดียว แนวคิด “รักนวลสงวนตัว” เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ถูกใช้เพื่อสนับสนุนหรือโน้มน้าวให้ผู้หญิงในสังคมไทยไม่ร่วมเพศก่อนแต่งงาน ในเรื่องดังกล่าวชลิตาภรณ์ได้อ้างถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระเอกนางเอกในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ที่เรียนในโรงเรียนว่าไม่ได้สนับสนุนแนวทางรักนวลสงวนตัวนัก เช่น นางพิมกับพลายแก้วร่วมเพศกันครั้งแรกเมื่อนางพิมอายุ ๑๖ ปี ส่วนพลายแก้ว อายุ ๑๘ ปี ลักษณะดังกล่าวขัดแย้งกับความเชื่อว่าการหลีกเลี่ยงเรื่องเพศก่อนสมรสเป็นวิถีปฏิบัติของคนในสยามในอดีตที่ถูกกลະเลຍหรือละเมิดโดยคนรุ่นหลัง ผลการวิจัยสรุปว่า ความทรงจำเกี่ยวกับเพศวิถี เช่น การแต่งกายที่เหมาะสม ความสัมพันธ์ทางเพศ และรูปแบบการอยู่ร่วมกันของชายหญิง ที่เชื่อกันว่าเป็นส่วนหนึ่งของประเพณีอันดีงามที่สืบทอดมาแต่โบราณกาล แท้จริงแล้วคือความทรงจำระยะใกล้ที่เป็นผลของนโยบายของรัฐมากกว่าจะเป็นเรื่องสืบทอดหรือวิถีที่สืบทอดกันมายาวนาน การศึกษางานวิจัยเรื่องนี้ทำให้ผู้วิจัยเห็นมุมมองว่า ความทรงจำร่วมเรื่องหนึ่งที่คนในสังคมมีส่วนร่วม แท้จริงแล้วอาจมีหลายชุดความทรงจำที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ความทับซ้อนดังกล่าวเป็นผลมาจากการให้ที่ทางหรือการสร้างความทรงจำให้คนในสังคมรับรู้เรื่องนั้นร่วมกัน งานวิจัยเรื่องนี้จึงเป็นงานวิจัยอีกเรื่องหนึ่งที่เป็นแนวทางในการศึกษาเรื่องความทรงจำร่วมให้แก่ผู้วิจัย

๑.๙.๓ งานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องขุนช้างขุนแผน

ผู้วิจัยพบว่า งานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ผ่านมาสามารถจำแนกได้เป็น ๒ กลุ่มใหญ่ คือ งานวิจัยที่ศึกษาในเชิงวรรณคดี และงานวิจัยที่ศึกษาในเชิงสังคมและวัฒนธรรม ดังนี้

๑) งานวิจัยที่ศึกษาในเชิงวรรณคดี เป็นงานวิจัยที่มุ่งศึกษาเปรียบเทียบเนื้อเรื่องและเหตุการณ์ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน หรือศึกษาวิเคราะห์ตัวละครในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน หรือวิเคราะห์คุณค่าของเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน ได้แก่

คุณค่าเชิงวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน ของศักดา ปันแห่งเพชร
 วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี พ.ศ.
 ๒๕๑๗ ศักดามุ่งศึกษาวิเคราะห์คุณค่าเชิงวรรณคดีในเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยวิเคราะห์ด้าน
 ความเป็นมาของเรื่อง อธิบายลักษณะเรื่อง วิเคราะห์คุณค่าในเชิงกวีนิพนธ์ วิเคราะห์แก่นเรื่อง
 ลักษณะนิสัยตัวละครที่สำคัญ ในด้านการศึกษาตัวละครให้ความเห็นว่า กวีได้เสนอตัวละคร
 และพฤติกรรมของตัวละครหลายแบบแตกต่างกัน พฤติกรรมของตัวละครเหล่านั้นได้สะท้อนให้
 เห็นวิถีการดำเนินชีวิตของชาวไทยในอดีต และให้แง่คิดอันเป็นคติแก่ผู้อ่าน ในตอนท้าย
 ของงานวิจัยได้กล่าวถึงลักษณะสังคม และค่านิยมบางประการของสังคมไทยตามหลักวิชา
 สังคมวิทยา นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงความสำคัญของ พระพุทธศาสนาในสังคมไทยในอดีต
 งานวิจัยเรื่องนี้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่ปรากฏในรูปแบบ
 ต่าง ๆ แก่ผู้วิจัย

พระเอกในวรรณคดีคลาสสิกของไทย ขุนแผน: พระเอกแบบนักรบ
 ของประจักษ์ ประกายพิทยากร รายงานผลการวิจัยเสนอองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และ
 วัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ผ่านสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
 ปี พ.ศ. ๒๕๒๗ ประจักษ์มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะของพระเอก รวมทั้งตัวละครประกอบ
 ที่สำคัญในวรรณคดีคลาสสิกของไทย และเพื่อค้นหาเอกลักษณ์ อุดมคติ และค่านิยมทางสังคม
 ของไทยในอดีตที่อาจสะท้อนให้เห็นได้จากพระเอก และตัวละครประกอบต่าง ๆ โดย
 นำผลการวิจัยไปเปรียบเทียบกับผลงานของชาติอื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผลการวิจัย
 สรุปได้ว่า ขุนแผนเป็นพระเอกแบบนักรบ บุคลิกภาพที่เด่นชัดของขุนแผนคือ
 มีรูปร่าง แบบบาง แต่สง่า เป็นนักรบ กล้าหาญ เนียบขาด ตัดสินใจเร็ว มีความจงรักภักดีต่อ
 พระมหากษัตริย์ ซื่อตรงต่อมิตร ช่างสังเกต มีความฉลาด ใฝ่ใจการศึกษา มีวาจาอ่อนหวาน
 นุ่มนวลต่อผู้ที่เป็นมิตร เจ้าชู้ มีภรรยามาก นอกจากนี้ประจักษ์ยังสรุปไว้ว่า อุดมคติของเรื่อง
 ขุนช้างขุนแผนคือ กวีต้องการสอดแทรกอุดมคติของบุคคลตัวอย่างคือ มีความจงรักภักดีต่อ
 องค์พระมหากษัตริย์ อันทรงไว้ซึ่งพระบรมเดชานุภาพ และเป็นผู้กล้าหาญ เป็นนักรบที่พร้อม
 พลีชีพเพื่อชาติ และเชี่ยวชาญในการรบ งานวิจัยเรื่องนี้ช่วยให้ผู้วิจัยเห็นมุมมองเกี่ยวกับ
 ลักษณะของตัวละครขุนแผนมากยิ่งขึ้น

การศึกษาเปรียบเทียบบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับ
หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครกับฉบับสำนวนอื่น ของชุมสาย สุวรรณชมภู
 วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปี พ.ศ. ๒๕๓๔
 ชุมสายมุ่งศึกษาเปรียบเทียบบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับหอพระสมุดวชิรญาณฯ กับฉบับ

สำนวนอื่น โดยพิจารณาความแตกต่าง ๒ ด้านคือ ความแตกต่างด้านเหตุการณ์และเนื้อเรื่อง และความแตกต่างด้านการใช้คำและสำนวนโวหาร ผลการวิจัยสรุปได้ว่า อักษรวิธีที่ปรากฏในสมุดไทยเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นอักษรวิธีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และเป็นอักษรวิธีที่ไม่มีกฎเกณฑ์แน่นอน ซึ่งเป็นผลมาจากผู้เขียนสมุดไทยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้อ่าน และยังสามารถสรุปได้ว่า เนื้อเรื่องของเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับหอพระสมุดวชิรญาณฯ กับฉบับสำนวนอื่น มีความแตกต่างกัน ๒ ลักษณะคือ ลักษณะแรกพบเนื้อเรื่องตอนนั้น ๆ ในฉบับสำนวนอื่น แต่ไม่พบในฉบับหอพระสมุดวชิรญาณฯ ส่วนอีกลักษณะหนึ่งพบเนื้อเรื่องตอนนั้น ๆ ทั้งในฉบับหอพระสมุดวชิรญาณฯ และฉบับสำนวนอื่น อย่างไรก็ตามแม้จะปรากฏเนื้อเรื่องตอนเดียวกันแต่ก็มีรายละเอียดแตกต่างกัน ชุมสายสันนิษฐานว่า ที่เป็นเช่นนี้เพราะคณะกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณฯ ผู้ชำระบทเสภาคงเห็นว่า การตัด การเพิ่ม และการปรับเหตุการณ์หรือเนื้อเรื่องนั้น ๆ ก็เพื่อให้มีความสอดคล้องกับเหตุการณ์หรือเนื้อเรื่องในตอนต้นหรือตอนต่อไป อันจะทำให้เนื้อเรื่องกระชับ ทั้งยังทำให้มีความครบบริบูรณ์และสมจริงมากยิ่งขึ้น ส่วนความแตกต่างด้านการใช้คำและสำนวนโวหารนั้น ชุมสายสรุปว่า การใช้คำและสำนวนโวหารตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างของฉบับหอพระสมุดวชิรญาณฯ พัฒนามาจากความฉบับเก่าซึ่งโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากรพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ.๒๔๖๘ ส่วนการใช้คำและสำนวนโวหารตอนอื่น ๆ ของฉบับหอพระสมุดวชิรญาณฯ มักจะใช้คำและสำนวนโวหารที่เลือกสรรว่าดีมาจากฉบับอื่น ๆ

บทละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน: การศึกษาในเชิงวรรณคดี

วิเคราะห์ ของเบญจวรรณ ส่งสมบูรณ์ วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา ปี พ.ศ.๒๕๔๐ เบญจวรรณมุ่งศึกษาบทละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่กรมศิลปากรจัดแสดงตั้งตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๙๒ - ๒๕๓๗ รวม ๒๗ ตอน เพื่อวิเคราะห์ลักษณะเด่นของเนื้อหา โดยใช้ทฤษฎีรสของวรรณคดีสันสกฤตศึกษาจากเอกสาร บทละคร ตำรา งานวิจัย แถบเสียง และจากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านการละครและดนตรี ผู้จัดทำบทละคร ผู้บรรจเพลงและผู้ขับเสภาในละครเสภา จากการศึกษาสรุปได้ว่า เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่นำมาทำบทละครมีรสวรรณคดีครบทั้ง ๙ รส ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต รสทั้ง ๙ รสดังกล่าวเกิดจากเนื้อหาและอารมณ์ของตัวละครเป็นส่วนใหญ่ มิได้เกิดจากความงามทางภาษาเนื่องด้วยข้อจำกัดเรื่องรูปแบบของบทละคร โดยมีรสเด่นที่ปรากฏชัดเจน ๖ รสคือ วีรรส ศฤงคารรส กรุณารส เราทรรส หาสยรส และอัทภุตรส เบญจวรรณเสนอว่า ตัวละครขุนไกรและขุนแผนเป็นตัวละครที่มีความกล้าหาญจนทำให้ผู้เสพได้รับวีรรส เนื่องจากทั้งสองต่างเป็นนักรบที่กล้าหาญ มีจิตใจที่เข้มแข็ง มุ่งมั่นปฏิบัติหน้าที่ที่มีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ความรักของคนวัยหนุ่มสาวและความรักของ

พ่อแม่ที่มีต่อลูกก่อให้เกิดความซาบซึ้งประทับใจในความรักจนทำให้ผู้เสพเกิดศฤงคารรส
ตัวละครขุนไกรและนางวันทองเป็นตัวละครที่ทำให้ผู้เสพเกิดความเวทนาจนได้รับภรรยารส
ตัวละครขุนช้างเป็นตัวละครที่ทำให้ผู้เสพเกิดความไม่พอใจมากที่สุดจนทำให้ได้รับเราทรรส
ซึ่งมีบทบาทเสริมภรรยารสที่มีต่อตัวละครอื่นให้เด่นชัดขึ้น ขณะเดียวกันตัวละครขุนช้างยังเป็น
ตัวละครที่ทำให้เกิดความรู้สึกขบขันมากที่สุดจนทำให้ผู้เสพได้รับ হাসยรส นอกจากนี้ความ
เป็นนักรบที่กล้าหาญ มีความรู้ด้านคาถาอาคมเป็นอย่างดีของตัวละครขุนแผน ขุนไกร พระไวย
และพลายชุมพล ทำให้ผู้เสพได้รับอัทฤตรส ซึ่งช่วยเสริมวีรรสให้มีความเด่นชัดยิ่งขึ้น
ส่วนภยานกรรสีภัสสร และศานตรส นับเป็นรสรองที่เป็นส่วนประกอบให้เรื่องมีรสที่
หลากหลายมากยิ่งขึ้น การศึกษางานวิจัยเรื่องนี้ทำให้เห็นว่า จากการเสพทละครเสภาเรื่อง
ขุนช้างขุนแผน ผู้เสพสามารถเกิดปฏิกิริยาทางอารมณ์ หรือเกิดความรู้สึกคล้อยตามและ
ประทับใจตัวละครอย่างไรบ้าง

๒) งานวิจัยที่ศึกษาในเชิงสังคมและวัฒนธรรม ส่วนใหญ่จะมุ่งศึกษาสภาพ
สังคม วัฒนธรรม ประเพณี ความคิด ความเชื่อ ฯลฯ ที่สะท้อนให้เห็นจากเสภาเรื่องขุนช้าง –
ขุนแผน ได้แก่

การใช้ไสยศาสตร์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ของทัศนีย์ สุจินะพงศ์
วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี พ.ศ.
๒๕๑๕ ทัศนีย์มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะทั่วไปของไสยศาสตร์ในวรรณคดีเรื่องขุนช้าง
ขุนแผน เพื่อศึกษาว่ากวีใช้ไสยศาสตร์เพื่อประโยชน์ในเชิงวรรณคดีอย่างไรบ้าง และเพื่อ
เปรียบเทียบลักษณะไสยศาสตร์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนกับในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ในสมัย
ใกล้เคียงกัน ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ในเรื่องขุนช้างขุนแผนมีทั้งไสยศาสตร์ขาวและไสยศาสตร์ดำ
คือมีทั้งที่ใช้ไปในทางที่ดี มีประโยชน์ในทางบำบัดเป่าหรือป้องกันสิ่งร้าย และที่ให้โทษคือ
การทำคุณไสยให้ผู้อื่นได้รับผลร้าย โดยผู้แต่งใช้ไสยศาสตร์เพื่อสร้างตัวละครเอกให้มีลักษณะ
เป็นพระเอก เพื่อให้เรื่องดำเนินไปอย่างกระชับรัดกุม และเพื่อให้เหตุการณ์ในเรื่อง
สมเหตุสมผล งานวิจัยเรื่องนี้เป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์คุณลักษณะของขุนแผน ผู้มีความ
เชี่ยวชาญทางเวทมนตร์และคาถาอาคม นอกจากนี้อาจเป็นแนวทางในการเชื่อมโยงความรู้
เรื่องการใช้ไสยศาสตร์ในวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนกับคติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่ปรากฏ
ในรูปแบบต่าง ๆ ได้

การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

จากเรื่องขุนช้างขุนแผน ของวรรณที่ อักษรพงศ์ วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี พ.ศ.๒๕๑๕ วรรณที่มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นว่า ลักษณะสังคมและวัฒนธรรมไทยในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนมีสภาพความเป็นจริงตรงตามสมัยที่แต่งคือ รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ไม่ใช่ลักษณะสังคมและวัฒนธรรมในสมัยอยุธยาตามที่ระบุไว้ในเนื้อเรื่อง ผลการวิจัยพบว่า ขุนช้างขุนแผนได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไว้อย่างละเอียด ใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงประกอบการศึกษาในแง่สังคมวิทยาได้เป็นอย่างดี เพราะพรรณนาเกี่ยวกับระบบสถาบันสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ไว้ชัดเจน เช่น การสมรส ครอบครัว การนับถือวงศ์ญาติ การศึกษา ศาลและการพิจารณาคดี ประเพณี ความเชื่อ อิทธิพลของสังคมและวัฒนธรรมที่มีต่อบทบาทและพฤติกรรมของคนยุคนั้น งานวิจัยเรื่องนี้จึงเป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ตัวละครสำคัญของเรื่องขุนช้างขุนแผนในด้านต่าง ๆ เช่น ค่านิยมของสังคมการศึกษาสมัยโบราณที่มุ่งให้เด็กชายเรียนเพื่อเป็นทหาร การศึกษาไสยศาสตร์จากพระสงฆ์ การฝึกหัดทดลองวิชาการยุทธ์ควบคู่กับกระบวนการทางไสยศาสตร์ ซึ่งล้วนมีส่วนหล่อหลอมให้ขุนแผนมีคุณสมบัติเก่งกล้าสามารถทางเวทมนตร์ คาถาอาคม เป็นทหารที่กล้าหาญ แต่ก็สามารถฆ่าบุตรชายของตนเพื่อปลุกเสกเป็นกุมารทองได้

ภูมิปัญญาชาวบ้านจากประเพณีบางอย่างในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน ของปรางทิพย์ ฮอนบุตร วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยนเรศวร ปี พ.ศ.๒๕๔๐ ปรางทิพย์มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านจากประเพณีบางอย่างในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ จำนวน ๖ ประเพณี ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านมีความเชื่อมโยงกันในลักษณะที่เป็นรูปธรรมคือ การทำพิธีกรรมต่าง ๆ ในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงตามเหตุการณ์ที่สำคัญของชีวิต และในลักษณะที่เป็นนามธรรม คือ ความรู้ ความเชื่อ วิธีการประเพณีปฏิบัติตน เริ่มตั้งแต่ ประเพณีการเกิด ประเพณีการทำขวัญ ประเพณีการโกนจุก ประเพณีการบวช ประเพณีการแต่งงาน ประเพณีการตาย ภูมิปัญญาชาวบ้านเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนอื่น ๆ ในสังคม คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงเป็นกระบวนการทางความคิดในการสร้างแบบแผนการดำเนินชีวิต เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต และเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของคนให้มั่นคง เข้มแข็ง เกิดความสบายใจและเพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมั่นคง ปลอดภัย และสงบสุข

สถานภาพและบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายในอดีต: ภาพสะท้อน
 จากวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน ของอภิวันทน์ อดุลยพิเชษฐ วิทยานิพนธ์ปริญญา
 มหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร ปี พ.ศ. ๒๕๔๔ อภิวันทน์
 มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายไทยในอดีต โดยการศึกษา
 จากวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนซึ่งประพันธ์โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 และกวีราชสำนัก เนื่องจากเห็นว่าวรรณกรรมเรื่องนี้มีลักษณะเด่นที่ตัวละครเอกเป็นสามัญชน
 มีใช้ชีวิตที่แตกต่างไปจากวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ ในยุคนั้น อภิวันทน์มุ่งศึกษาวิเคราะห์
 ตัวละครโดยแบ่งตามเพศ และแบ่งตามสถานะทางสังคมและความสัมพันธ์ทางสังคมของ
 ตัวละคร จากการศึกษาสรุปได้ว่า ตัวละครเอกฝ่ายหญิงคือภาพสะท้อนของผู้หญิงในกลุ่มชนชั้น
 ผู้ปกครองหรือกลุ่มขุนนาง ผู้หญิงในชนชั้นนี้ต้องอยู่ภายใต้ความคาดหวังทางสังคมในการ
 สืบทอดสถานภาพทางสังคม ซึ่งแสดงออกในลักษณะของการผลิตซ้ำรูปแบบของผู้หญิง
 ในอุดมคติ โดยมีกลไกแห่งอำนาจทางสังคมครอบงำพฤติกรรมทางสังคมของผู้หญิงชนชั้นนี้
 การครอบงำแสดงออกในรูปของความสัมพันธ์เชิงอำนาจของคนต่างวัย คือ บิดามารดาที่มีต่อ
 บุตร และความสัมพันธ์เชิงอำนาจของคนต่างเพศ คือ ผู้ชายที่มีต่อผู้หญิงที่ปรากฏในค่านิยม
 ของความสัมพันธ์ทางสังคมในการดำเนินชีวิตและในคติความเชื่อทางศาสนา ซึ่งลักษณะของ
 ผู้หญิงในอุดมคติแบบชนชั้นสูงนี้จะแตกต่างจากผู้หญิงชนชั้นล่าง เนื่องด้วยผู้หญิงชั้นล่างหรือ
 ผู้ถูกปกครองจะมีภาระและความรับผิดชอบทางสังคมที่เปิดโอกาสให้หญิงชนชั้นล่างมีสิทธิ
 มีอิสระ และมีอำนาจในการตัดสินใจมากกว่าผู้หญิงชนชั้นสูง ส่วนตัวละครชายที่เป็นกลุ่มชนชั้น
 ผู้ปกครองนั้น สังคมคาดหวังต่อการดำรงสถานะทางสังคมเช่นเดียวกับผู้หญิง แต่กลไกแห่ง
 อำนาจไม่มีความเคร่งครัดเท่าผู้หญิง เพราะบทบาททางสังคมของผู้ชายจะสัมพันธ์กับการทำ
 กิจกรรมกับสังคมภายนอกซึ่งเกี่ยวข้องกับรัฐ ทั้งในส่วนของความเป็นขุนนางและไพร่ ต้องอยู่
 ภายใต้อำนาจของรัฐและมูลนาย ลักษณะโครงสร้างทางสังคมที่แตกต่างกันของแต่ละชนชั้น
 เป็นปัจจัยต่อสถานะ บทบาท และอำนาจของผู้หญิงและผู้ชายในสังคมไทยในอดีต

อนึ่ง ผู้วิจัยพบว่ายังมีงานวิจัยที่ศึกษาข้อมูลที่ได้รับแรงบันดาลใจจากเสภา
 เรื่องขุนช้าง – ขุนแผน จำนวน ๑ เรื่อง คือ การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมดัดแปลง
 เรื่องขุนช้างขุนแผน ของณรงค์ศักดิ์ สอนใจ วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชา
 ภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ณรงค์ศักดิ์มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา
 เปรียบเทียบวรรณกรรมดัดแปลงเรื่องขุนช้างขุนแผนจำนวน ๔ ฉบับ ได้แก่ นวนิยายเรื่อง
 ขุนช้างขุนแผนของพิชัย โอดตรดิตถ์ นวนิยายเรื่องขุนช้างขุนแผนของ ป.อินทรปาลิต นิราศ
 ขุนช้างขุนแผนของฉันทน์ ขำวิไล และบทละครเวทีเรื่องพิมพิลาไลยของปาริชาติ จึงวิวัฒนาภรณ์
 โดยมุ่งศึกษาในด้านรูปแบบคำประพันธ์ กลวิธีการประพันธ์ และปัจจัยในการดัดแปลง

วรรณกรรม จากการศึกษาพบว่า วรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนทั้ง ๔ ฉบับดัดแปลงจากบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับหอพระสมุดฯ โดยใช้รูปแบบคำประพันธ์ที่แตกต่างกัน คือ นวนิยาย นิราศ และบทละครเวที ผู้แต่งเลือกกลวิธีการประพันธ์ตามความเหมาะสมของคำประพันธ์แต่ละประเภท เช่น การใช้บทพรรณนาครวญในคำประพันธ์ประเภทนิราศ การเลือกมุมมองผู้เล่าเรื่องในคำประพันธ์ประเภทนวนิยาย และการใช้คอรัสในบทละครเวที เป็นต้น นอกจากนี้พบว่า เนื้อหาของวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนทั้ง ๔ ฉบับมีรายละเอียดเนื้อหาแตกต่างจากบทเสภาขุนช้างขุนแผนฉบับหอพระสมุดวชิรญาณฯ ผู้แต่งได้ดัดแปลงเนื้อหา ๓ ลักษณะ ได้แก่ การตัดทอนเนื้อหา การเปลี่ยนแปลงเนื้อหา และการเพิ่มเติมเนื้อหา ผลการศึกษาสรุปว่า บทละครเวทีเรื่องพิมพ์พิลาไลยมีการตัดทอนเนื้อหามากที่สุด และนวนิยายเรื่องขุนช้างขุนแผนของ ป.อินทรปาลิตมีเนื้อหาใกล้เคียงกับวรรณคดีบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่เป็นงานต้นฉบับมากที่สุด นอกจากนี้ยังสรุปว่า ปัจจัยในการดัดแปลงวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนทั้ง ๔ ฉบับนั้นคือ ปัจจัยด้านปริบททางสังคม ปัจจัยด้านทัศนะของผู้แต่ง และปัจจัยด้านรูปแบบคำประพันธ์

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาลักษณะของข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในท้องถิ่นดังกล่าว และเน้นการเก็บข้อมูลภาคสนามประกอบการศึกษาวิเคราะห์จากตัวบทเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงภูมิหลังเกี่ยวกับขุนแผน และข้อมูลคติชนภาคสนามเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี โดยลำดับ ในบทต่อ ๆ ไป

บทที่ ๒

ภูมิหลังเกี่ยวกับขุนแผนจากวรรณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นการศึกษาเรื่องราวชีวิตของขุนแผนในเชิงคติชนวิทยา เรื่องราวชีวิตของขุนแผนปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผนซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเรื่องจริงที่ชาวบ้านเล่าสู่กันฟังและมีการแต่งเติมจนกลายเป็นนิทาน แต่งเป็นบทเสภา กระทั่งมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในเวลาต่อมา

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะแสดงให้เห็นภูมิหลังเกี่ยวกับขุนแผนจากข้อมูลเอกสาร ๒ ประเภท คือ วรรณคดีไทย และเอกสารทางประวัติศาสตร์ เป็นเบื้องต้น โดยจำแนกเป็น ๒ ประเด็นหลัก คือ ภูมิหลังเกี่ยวกับขุนแผนจากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน และภูมิหลังเกี่ยวกับขุนแผนจากคำให้การชาวกรุงเก่า ก่อนจะได้นำกล่าวถึงเรื่องราวชีวิตของขุนแผนจากข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ ในบทต่อ ๆ ไป

๒.๑ ภูมิหลังเกี่ยวกับขุนแผนจากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน

ขุนแผนเป็นตัวละครเอกในเรื่องขุนช้างขุนแผน และถือเป็นตัวละครในวรรณคดีไทยที่เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นวรรณคดีไทยเรื่องสำคัญที่กล่าวถึงเรื่องราวชีวิตของขุนแผนไว้โดยละเอียด

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๔๔๕: (๓) – (๑๑)) ทรงสันนิษฐานไว้ในด้านเสภาว่า เรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นครั้งกรุงเก่า นับเป็นเรื่องในพระราชพงศาวดาร เนื้อความที่ปรากฏในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า ทำให้ทรงวินิจฉัยว่า สมเด็จพระพันวษาในเรื่องขุนช้างขุนแผน คือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ และเมื่อทรงพิจารณาเทียบกับพงศาวดาร ทำให้ทรงทราบว่า เรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องจริงที่เกิดในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ช่วง พ.ศ. ๒๐๓๔ – ๒๐๗๒ ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงไว้ในบทที่แล้ว

เรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องจริงที่นำมาเล่าเป็นนิทานพื้นบ้านนานหลายร้อยปี ต่อมาจึงมีกวีคิดแต่งเป็นกลอนเพื่อนำไปขับเสภา และน่าจะมีการตกแต่งเรื่องให้ยืดยาวและสนุกสนานมากยิ่งขึ้น เรื่องในเสภาจึงน่าจะคลาดเคลื่อนจากเรื่องเดิมมาก แต่คงจะยังมีเค้าเรื่องเดิมอยู่บ้าง ต่อมาหนังสือเสภาที่แต่งเมื่อครั้งกรุงเก่าคงจะสูญหายไป เพราะแต่งขึ้นเพื่อใช้ขับหากิน ทำให้ต้องปกปิดและท่องจำสืบต่อกันมา จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓

มีการแต่งเพิ่มเติมขึ้นใหม่อีกหลายตอน เนื่องจากในสมัยดังกล่าวมีครูเสภาจำนวนมาก ประกอบกับมีความนิยมในการเล่นเสภากันอย่างแพร่หลาย และในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อมีบทเสภาสำนวนหลวงบริบูรณ์แล้ว คงจะเริ่มมีผู้รวบรวมบทเสภาเรียบเรียงต่อกันเป็นเรื่องจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ และสมัยนี้เองก็มีครูเสภาแต่งเสภาขึ้นอีกหลายตอน กระทั่งสมัยรัชกาลที่ ๕ หมอสมิธได้พิมพ์บทเสภาขึ้นเป็นครั้งแรก ส่งผลให้พวกเสภานิยมขับสำนวนหลวง การขับสำนวนนอกจึงน้อยลง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยาภาพ, ๒๕๑๓: (๑๒) – (๕๒))

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยาภาพ เคยมีลายพระหัตถ์ถึงทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อวันที่ ๑๓ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๘๓ เกี่ยวกับสมัยที่แต่งเรื่องขุนแผน พิมพ์เผยแพร่ใน **สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๑๙** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ๒๕๐๔: ๒๑) ว่า

เรื่องขุนแผนนั้นแต่งในสมัยเมื่อไทยเรายังเชื่อถือวิชา กฤตยาคมกัมมันคง ตัวขุนแผนตามที่พรรณนาในเรื่องประวัติ ดูเหมือนจะยกย่องคุณวิเศษเหล่านี้ คือเป็นผู้เชี่ยวชาญกฤตยาคม อย่าง ๑ เป็นคนชื่อตรงอย่าง ๑ และเป็นเจ้าชู้ตัวอย่าง ๑ ในหนังสือ แต่งครั้งกรุงศรีอยุธยา เช่นใน “คำให้การชาวกรุงเก่า” ยกย่องคุณวิเศษ ๒ อย่างข้างต้นเป็นสำคัญ คุณวิเศษในการเป็นเจ้าชู้ ดูมาเฟื่องฟูด้วยบทเสภาที่แต่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เช่นตอนพลายแก้วกับนางพิม และตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง เพราะแต่งจับใจดีเหลือเกิน ใครอ่านก็เอาใจเข้าด้วยขุนแผนทั้งนั้น

นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เคยมีลายพระหัตถ์ถึงทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยาภาพ เมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๖๐ เผยแพร่ใน **สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๒** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ๒๕๐๔: ๑๓๑ – ๑๓๒) ว่า

อีกข้อหนึ่งซึ่งทรงเห็นว่า คนชอบเรื่องขุนช้างขุนแผนเพราะ เป็นเรื่องจริงนั้นก็ถูกส่วนหนึ่ง แต่เห็นว่าจะเป็นด้วยเป็นเรื่องที่ไม่เป็นไปตามใจหวัง ทำให้ใจผู้ฟังนั้นวิบวามด้วยอีกส่วนหนึ่ง เพราะเรื่องของไทยเรา ใครในท้องเรื่องซึ่งน่ารักก็มีแต่ความดี ถึงจะมีอันตรายบ้างก็เพียงยักษ์มาลักเอาเมียไป นี้ก็ให้ทำอะไรไม่ได้ก็ไม่ได้

นึกให้ฆ่ายักษ์ตายได้นางกลับก็ตายก็ได้กลับสมนึก มันก็สิ้นสนุกไปในตัวเอง แต่เรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นนึกไม่สมนึกตะบึงไป ตั้งแต่แรกพลายแก้วรักนางพิม ขุนช้างก็รักฟ้อง พลายแก้วน่าเอ็นดูแต่ขุนช้างมีเงิน นึกเอาใจช่วยให้พลายแก้วได้สมนึกก็จริง แต่เคราะห์ร้ายต้องจากไปทัพ ขุนช้างก็ขวางเข้ามาให้ใจหวมอีก กลัวจะเสียที่แก่ขุนช้างเกือบตาย พลายแก้วกลับมาทันยังไม่ทันเสียตัว ช่วยดีใจเจียนตาย กับเกิดความวิวาทกับลาวทองถึงตัดขาดกัน ต้องเป็นเมียขุนช้างด้วยจำใจ ฟังน่าสงสารและเสียใจมาก ครั้นขุนแผนคิดถึงจะมาลอบลักพากลับไป ช่วยดีเนื้อดีใจ วันทองกลับไม่ไป อาลัยรักขุนช้าง มันขวางใจที่สุด ถ้าไม่มีมนต์ก็ต้องถึงจุดคร่ากันจึงไปได้เป็นนานจึงได้รักใคร่ลงรอยกันอย่างเดิม นึกว่าจะเป็นสุขกันเสียทีก็หาเป็นอย่างนึกไม่ ขุนช้างถวายเป็นปฏิการรับสั่งให้หาเข้าไปชำระฟังเรื่องใจวับหวมกลัวจะถูกตัดสินให้ได้แก่ขุนช้าง แต่มีหวังที่ขุนแผนเป็นผัวเก่ามีทางจะได้แต่ก็ทำผิดไว้ เรื่องกลับหลังไปเป็นวันทองต้องถูกตัดหัว ร้ายไปกว่าอะไรเสียหมดอีก เรื่องมันขวางน้ำใจอยู่ดังนี้ ของเรามีอยู่เรื่องเดียวเท่านั้น ประกอบกับคำแต่งเหมือนเรื่องคนจริงจัง จึงชอบกันไม่รู้จุด

เรื่องขุนช้างขุนแผนมีผู้แต่งหลายคน และแต่งต่อกันจนกลายเป็นเรื่องขนาดยาวมาก เมื่อหอพระสมุดวชิรญาณรวบรวมและชำระเรื่องขุนช้างขุนแผนไว้เป็นสมบัติของชาติ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในฐานะนายกหอพระสมุดวชิรญาณ จึงทรงคัดเลือกตอนต่าง ๆ จากฉบับที่แต่งดีมาชำระและรวบรวมเป็นเล่ม

สุกัญญา ภัทรราชย์ (๒๕๓๔: ๓๐ – ๓๒) กล่าวไว้ในบทความเรื่อง “ขุนช้างแปลงสาร” ตอนที่หายไปจากเสภาขุนช้าง – ขุนแผน ฉบับหอพระสมุด ฯ” ตีพิมพ์ในวารสารภาษาและวรรณคดีไทย ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ เรื่องการตรวจชำระหนังสือเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่าเมื่อปี พ.ศ.๒๕๖๐ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระราชวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ได้ทรงช่วยกันตรวจชำระหนังสือเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผนขึ้นเป็นครั้งแรกเพื่อจัดพิมพ์เป็นฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ โดยทรงใช้หนังสือ ๔ ฉบับในการชำระ อันได้แก่

๑. ฉบับฝีมืออาลักษณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ จากพระบรมมหาราชวัง เป็นฉบับเก่าที่สุด
๒. ฉบับสมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชพิชัยญาติ ฝีมือเขียนในสมัยรัชกาลที่ ๔
๓. ฉบับหลวง ฝีมืออาลักษณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๕ พ.ศ.๒๔๑๒

๔. ฉบับสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เขียนในสมัยรัชกาลที่ ๕ พ.ศ.๒๔๑๒
(ฉบับที่หมอสมิทธิพิมพ์เผยแพร่)

เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ที่จัดพิมพ์ในคราวที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นประธานในการชำระหนังสือ มีทั้งหมด ๔๓ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑	กำเนิดขุนช้างขุนแผน
ตอนที่ ๒	เรื่องพ่อขุนช้างขุนแผน
ตอนที่ ๓	พลายแก้วบวชเณร
ตอนที่ ๔	พลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม
ตอนที่ ๕	ขุนช้างขอนางพิม
ตอนที่ ๖	พลายแก้วเข้าห้องนางสายทอง
ตอนที่ ๗	พลายแก้วแต่งงานกับนางพิม
ตอนที่ ๘	พลายแก้วถูกเกณฑ์ทัพ
ตอนที่ ๙	พลายแก้วยกทัพ
ตอนที่ ๑๐	พลายแก้วได้นางลาวทอง
ตอนที่ ๑๑	นางพิมเปลี่ยนชื่อวันทอง
ตอนที่ ๑๒	นางศรีประจันยกนางวันทองให้ขุนช้าง
ตอนที่ ๑๓	พลายแก้วได้เป็นขุนแผน ขุนช้างได้นางวันทอง
ตอนที่ ๑๔	ขุนแผนบอกกล่าว
ตอนที่ ๑๕	ขุนแผนต้องพรากนางลาวทอง
ตอนที่ ๑๖	กำเนิดกุมารทองบุตรนางบัวคลี่
ตอนที่ ๑๗	ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา
ตอนที่ ๑๘	ขุนแผนพานางวันทองหนี
ตอนที่ ๑๙	ขุนช้างตามนางวันทอง
ตอนที่ ๒๐	ขุนช้างฟ้องว่าขุนแผนเป็นกบฏ
ตอนที่ ๒๑	ขุนแผนลู่แก่โทษ
ตอนที่ ๒๒	ขุนแผนชนะความขุนช้าง
ตอนที่ ๒๓	ขุนแผนติดคุก
ตอนที่ ๒๔	กำเนิดพลายงาม
ตอนที่ ๒๕	เจ้าล้านช้างถวายนางสร้อยทองแก่พระพันวษา

ตอนที่ ๒๖	เชียงใหม่ซึ่งนางสร้อยทอง
ตอนที่ ๒๗	พलयงามอาสา
ตอนที่ ๒๘	พलयงามได้นางศรีมาลา
ตอนที่ ๒๙	ขุนแผนแก้พระท่ายน้ำ
ตอนที่ ๓๐	ขุนแผนพलयงามจับพระเจ้าเชียงใหม่
ตอนที่ ๓๑	ขุนแผนพलयงามยกทัพกลับ
ตอนที่ ๓๒	ถวายนางสร้อยทองสร้อยฟ้า
ตอนที่ ๓๓	แต่งงานพระไวย (พलयงาม)
ตอนที่ ๓๔	ขุนช้างเป็นโทษ
ตอนที่ ๓๕	ขุนช้างถวายฎีกา
ตอนที่ ๓๖	ฆ่านางวันทอง
ตอนที่ ๓๗	นางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์
ตอนที่ ๓๘	พระไวยถูกเสน่ห์
ตอนที่ ๓๙	ขุนแผนส่องกระจก
ตอนที่ ๔๐	พระไวยแตกทัพ
ตอนที่ ๔๑	พलयงามจับเสน่ห์
ตอนที่ ๔๒	นางสร้อยฟ้าศรีมาลาลุยไฟ
ตอนที่ ๔๓	จระเข้เถื่อนขวาด*

จะเห็นได้ว่าเรื่องขุนช้างขุนแผนนี้เป็นเรื่องขนาดยาว ผ่านการรวบรวมและชำระเรื่องราวมาหลายสมัย การชำระหนังสือและจัดพิมพ์เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณเพื่อให้ได้หนังสือกลอนไว้เป็นฉบับหลวง จึงคัดเอาแต่กระบวนกลอนที่ดี และกระบวนความที่มีสาระในทางวรรณคดี ด้วยเหตุนี้จึงมีเรื่องราวบางตอนที่เบี่ยงเบนออกของชาวบ้าน ไม่ได้รับการบันทึกไว้ สุกัญญา ภัทรราชย์ (๒๕๓๔: ๓๓) กล่าวว่า บทเสภานอกของชาวสุพรรณบุรีมีเนื้อเรื่องที่แตกต่างไปจากเสภาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ โดยมีตอนสำคัญตอนหนึ่งที่แสดงความแตกต่างระหว่างวรรณคดีราชสำนักกับวรรณคดีของชาวบ้านคือตอนขุนช้างแปลงสาร ตอนขุนช้างแปลงสารนี้ไม่ปรากฏในเสภาฉบับหอพระสมุด พบแต่ในการแสดงของชาวบ้าน ทั้งเพลงทรงเครื่องและลิเก โดยเฉพาะบทลิเกมีการพิมพ์ตอนขุนช้าง

* สุกิจต์ วงษ์เทศ (๒๕๔๕: ๑๕๓) กล่าวถึงชื่อเถื่อนขวาด ไว้ในขุนช้างขุนแผนแสนสนุก ว่าชื่อที่ถูกต้องควรเป็น เถื่อนขวาด ไม่ใช่ เถรวาด เพราะ “เถรว” หรือ “เถระ” หมายถึงพระผู้ใหญ่ แต่ “เถน” หมายถึง นักบวชอลัชชี

แปลงสารนี้เป็นหนังสือเล่มเล็กที่เรียกว่า “หนังสือวัดเกาะ” อยู่ในชุดลิขสิทธิ์สองภาษา เล่ม ๑๓ คำร้องต่าง ๆ พิมพ์โดยโรงพิมพ์พานิชคุณผล เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๖

อย่างไรก็ตาม **เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ถือเป็นสำนวนที่แพร่หลายและคนส่วนใหญ่รู้จักมากที่สุด ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา (๒๕๔๒: ๖๖๕) ได้กล่าวถึงเนื้อเรื่องและโครงเรื่องของ**เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** ไว้ใน**สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๒** ว่า หากนับเนื้อเรื่องที่เป็นมาตรฐานจำนวน ๔๓ ตอน ดังกล่าวแล้ว พอจะสรุปได้ว่า ช่วงชีวิตของขุนแผนแบ่งออกเป็น ๓ ตอน คือตอนแรก ช่วงชีวิตตอนเป็นพลายแก้ว อยู่ในวัยเด็ก และเริ่มรักกับนางพิมพิลาไลย หรือต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นนางวันทอง ตอนที่ ๒ ช่วงชีวิตตอนเป็นขุนแผน เป็นตอนที่ต้องผจญภัยโลดโผนมากที่สุด และตอนที่ ๓ ช่วงชีวิตตอนเป็นพระสุรินทรภักไชย เจ้าเมืองกาญจนบุรี และพลายงาม บุตรชายได้เข้ารับราชการเป็นทหารแล้ว เป็นตอนที่ขุนแผนเข้าสู่วัยชรา

ในขณะที่ สุจิตต์ วงษ์เทศ (๒๕๔๕: ๒) กล่าวถึงเนื้อเรื่องและโครงเรื่องของ**เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** ไว้ใน**ขุนช้างขุนแผนแสนสนุก** ว่า **เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** เป็นเรื่องรักสามเส้า ควรจำแนกโครงเรื่องเป็น ๒ ระยะ คือ ระยะแรก เป็นนิทานศักดิ์สิทธิ์ของราชสำนัก ปรากฏเรื่องอยู่ใน**คำให้การชาวกรุงเก่า** เนื้อหามีขนาดสั้น กล่าวยกย่องขุนแผนเพียงผู้เดียวเท่านั้น ไม่ได้กล่าวถึงผู้อื่น และเป็นเรื่องที่มีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา และระยะหลังเป็นนิทานสนุกสันต์ของชาวบ้าน กล่าวคือ มีการนำนิทานศักดิ์สิทธิ์มาแต่งเป็นกลอนเสภาไว้สำหรับขับเสภา ซึ่งมีการแต่งเรื่องราวและเพิ่มตัวละครอื่นเข้ามา โดยแบ่งเรื่องราวระยะหลังได้เป็น ๒ คราว กล่าวคือ คราวแรก เริ่มตั้งแต่กำเนิดขุนช้างขุนแผนจนถึงพานางวันทอง ซึ่งน่าจะเป็นเรื่องราวที่มีมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาแล้ว และคราวหลัง เริ่มตั้งแต่นางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์จนถึงจับจระเข้เถนขวาด ซึ่งเป็นเรื่องที่แต่งเพิ่มภายหลังในยุคกรุงธนบุรี แต่ยังคงไม่จบเรื่อง เพราะมีผู้แต่งต่อให้ยืดยาวอีก ดังปรากฏในหนังสือ**เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** ภาคปลาย ที่กรมศิลปากรชำระใหม่

สุกัญญา ภัทรราชย์ (๒๕๓๔: ๒๙) กล่าวว่า เรื่องขุนช้าง – ขุนแผน เป็นนิทานพื้นบ้านอมตะของคนไทย โดยเฉพาะชาวสุพรรณบุรีซึ่งนิทานเรื่องนี้มากเป็นพิเศษ เนื่องจากฉากสถานที่ต่าง ๆ ในเรื่องมีปรากฏให้เห็นของจริงได้ในเมืองสุพรรณ เช่น วัดป่าเลไลยก์ วัดสัมฤทธิ์ บ้านรั้วใหญ่ของขุนช้าง บ้านท่าพี่เลี้ยงของนางพิม ตำบลท่าสิบเบี้ย ตำบลบ้านพลับจนถึงอำเภอศรีประจันต์ ซึ่งชวนให้นึกถึงชื่อของแม่ยายขุนแผน นิทานเรื่องขุนช้าง – ขุนแผนเชื่อกันว่าเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา เล่าสู่กันฟังแต่งเติมต่อมาจนกลายเป็นนิทานเล่าขานและนำมาแต่งเป็นกลอนเสภาในสมัยหลัง

อย่างไรก็ดี วัชรวิ รมยะนันท์ (๒๕๓๓: ๑๕) ได้สันนิษฐานถึงสมัยที่แต่งเรื่องขุนช้างขุนแผน ไว้ในบทความเรื่อง “ขุนช้างขุนแผนเริ่มแต่งในรัชกาลใด” ตีพิมพ์ในวารสารภาษาและวรรณคดีไทย ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ โดยเสนอความคิดว่า สมัยที่เริ่มแต่งเป็นวรรณคดีน่าจะตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จากความตอนหนึ่งในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

ปีขาลวันอังคารเดือนห้า	ตกฟากเวลาสามชั้นฉาย
กรุงจีนเอาแก้วอันแพรวพราว	มาถวายพระเจ้ากรุงอยุธยา
ให้ใส่ปลายยอดเจดีย์ใหญ่	สร้างไว้แต่เมื่อครั้งเมืองหงสา
เรียกวัดเจ้าพระยาไทยแต่ไรมาน	ให้ชื่อว่าพलयแก้วผู้แว่วไว

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๘)

ความข้างต้นมาจากเนื้อความตอนกำเนิดขุนแผน กล่าวถึงเรื่องการสร้างเจดีย์ที่วัดเจ้าพระยาไทย และการบรรจุแก้วที่พระเจ้ากรุงจีนนำมาถวายพระเจ้าแผ่นดินไทยไว้ที่ยอดเจดีย์ เหตุการณ์ “กรุงจีนเอาแก้วอันแพรวพราว มาถวายพระเจ้ากรุงอยุธยา” นี้ วัชรวิ รมยะนันท์ (๒๕๓๕: ๘๘ – ๘๙) ได้กล่าวไว้ในบทความเรื่อง “วัดใหญ่ชัยมงคลกับการศึกษาระยะสมัยการแต่งเรื่องขุนช้างขุนแผน” ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือ **หม่อมศิริสา** ด้วยว่า “เหตุการณ์ดังกล่าวไม่น่าจะเป็นเหตุการณ์สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เพราะเมื่อตรวจค้นดูในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕ เรื่องจดหมายเหตุจีนว่าด้วยสยามแต่โบราณแล้วพบว่า ไม่มีข้อความตอนใดที่กล่าวถึงการถวายแก้วเป็นบรรณาการจากพระเจ้ากรุงจีนเลย จะมีก็แต่ไทยที่มักจะส่งเครื่องบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงจีน ด้วยหวังเป็นไมตรีให้การค้าขายกับจีนเป็นไปโดยสะดวก และโดยเฉพาะในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น ก็ไม่ปรากฏว่าพระเจ้ากรุงจีนได้ส่งทูตมาแต่อย่างใด มีแต่ในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช (ตรงกับปีระกา จุลศักราช ๙๓๕ ในแผ่นดินของพระเจ้าสินจงฮ่องเต้ กษัตริย์องค์ที่ ๑๓ แห่งราชวงศ์เหม็ง) ไทยได้ส่งทูตไปเมืองจีน และมีราชสาส์นมาขอความยกย่องกับดวงตรา พระเจ้าสินจงฮ่องเต้ก็ประทานให้ จึงอาจจะเป็นไปได้ว่า “ดวงตรา” ที่กล่าวถึงนี้เป็น “แก้ว” ครั้นเมื่อถึงสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่มีการสร้างชัยมงคลเจดีย์ พระองค์ก็อาจจะให้นำแก้วที่ได้มาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชมาบรรจุไว้ที่ยอดของเจดีย์ ด้วยคิดว่าเป็นเครื่องบรรณาการจากพระเจ้าแผ่นดินจีน เพราะการติดต่อกับจีนในสมัยนั้น ไม่มีคนไทยที่รู้ภาษาจีนพอที่จะเขียนหนังสือได้ ต้องอาศัยคนจีนที่อยู่ในไทยเป็นผู้เขียนให้ ในการติดต่อกันจึงอาจเกิดความเข้าใจผิดขึ้นได้ โดยฝ่ายจีนถือว่าไทยเป็นเมืองขึ้นของจีนโดยไทยไม่รู้ตัว และไทยเราก็เข้าใจผิดไปว่า ดวงตราที่จีนส่งมานั้น เป็นเครื่องบรรณาการจากจีนก็เป็นได้”

วัชรีย์ รมยะนันท์ (๒๕๓๓: ๑๕) แสดงทัศนะว่า ถ้าเจดีย์ที่วัดเจ้าพระยาไทยตามความที่ปรากฏ สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตามข้อสันนิษฐานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพแล้ว ทำให้พอจะสันนิษฐานสมัยที่เริ่มแต่งขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีได้ คือในราวสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เพราะกวีมักจะใส่ความเป็นไปในสมัยนั้นลงไปในเรื่องที่ตนแต่ง และเนื่องจากความสอดคล้องของเรื่องจริงกับเรื่องที่แต่งเช่นนี้ก็ยิ่งเป็นเรื่องที่สมควรจะนำมากล่าวไว้*

จะเห็นได้ว่า ความน่าสนใจของเรื่องขุนช้างขุนแผนไม่ได้อยู่ที่เรื่องราวมีความสนุกสนานและมีกระบวนการอันดีแต่เพียงเท่านั้น หากแต่ขุนแผนยังเป็นตัวละครที่มีผู้เชื่อว่าเคยมีตัวตนจริงอีกด้วย ผู้วิจัยเห็นว่า การศึกษาคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในงานวิจัยเรื่องนี้ จำเป็นต้องทราบภูมิหลังเกี่ยวกับขุนแผนเพื่อใช้ประกอบการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลคติชนต่าง ๆ ต่อไป จึงได้ศึกษาคติชนเกี่ยวกับขุนแผนจาก **เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** โดยจำแนกเป็นประเด็นต่าง ๆ คือ สังเขปชีวประวัติขุนแผน คำเรียกชื่อขุนแผน และเรื่องราวชีวิตของขุนแผน ดังจะกล่าวถึงโดยลำดับ ดังนี้

๒.๑.๑ สังเขปชีวประวัติขุนแผน

ขุนแผน หรือเดิมชื่อ พลายแก้ว เป็นบุตรชายของขุนไกรพลพ่าย นายทหารสังกัดกรมอาทมาตหรือหน่วยตระเวนด่านของกรุงศรีอยุธยา กับนางทองประศรี เกิดเมื่อปีชาล วันอังคาร เดือนห้า ที่เมืองสุพรรณบุรี เมื่อเติบโตใหญ่ได้บวชเรียนและเข้ารับราชการทหารสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระพันวษา จนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนแผนแสนสะท้าน นายทหารตระเวนด่าน สังกัดกรมอาทมาตเหมือนบิดา

* เหตุการณ์สำคัญอีกตอนหนึ่งใน **เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** คือตอนขุนแผนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระสุรินทรภักไชยมโหฬารย์ภักดี ตำแหน่งผู้รั้งเมืองกาญจนบุรี หม่อมราชวงศ์ศึกฤทธิ์ ปราโมช (๒๕๕๓: ๓๐๒ – ๓๐๓) กล่าวไว้ใน **ขุนช้างขุนแผนแสนสนุก** ว่า “คำว่า ผู้รั้งในที่นี้ หมายความว่าผู้ว่าราชการจังหวัดนั่นเอง ตำแหน่งรั้งนี้เกิดขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า แต่ก่อนนั้นมาบ้านเมืองในเมืองไทยต่าง ๆ นั้น ปกครองด้วยคนที่เรียกว่า พระยากินเมือง เจ้าเมืองเมืองใดก็เรียกชื่อตามเมืองนั้น พระยากินเมืองเหล่านี้เป็นขุนนางแบบโบราณ เมื่อตัวตายแล้ว บุตรชายหรือญาติที่ใกล้ชิดที่สุดก็ขึ้นรับตำแหน่งแทน ดูออกจะห่างไกลจากการปกครองส่วนกลางอยู่มาก สมเด็จพระนเรศวรมหาราชไม่โปรดระบบเช่นนี้ จึงได้ทรงพยายามเลิกตำแหน่งพระยากินเมืองเหล่านี้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ พระยากินเมืองบางคนครองเมืองใหญ่ มีอำนาจมาก ถ้าสั่งยุบเลิกไปก็จะกลายเป็นศัตรู ก็ทรงให้ยกตำแหน่งนั้นไปก่อน แต่ตั้งข้าราชการจากส่วนกลางไปกำกับราชการและเรียกว่าผู้รั้ง จนในที่สุดคำว่าผู้รั้งนั้นก็หมายถึงผู้ว่าราชการนั่นเอง ความจริงเมืองกาญจนบุรี ไม่มีตัวพระยากินเมืองอยู่ แต่ก็ตั้งขุนแผนเป็นผู้รั้งอยู่ดี เพราะคำว่าผู้รั้งเป็นศัพท์ที่ใช้กันทั่วไปแล้ว”

และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระสุรินทรภำไชยมไหสุรย์ภักดี เจ้าเมืองกาญจนบุรี ในเวลาต่อมา ขุนแผนมีภรรยาและบุตร ดังนี้

๑) นางพิมพิลาไลย ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น วันทอง บุตรสาวรูปงามของ พันศรโยธา คหบดีชาวสุพรรณบุรีกับนางศรีประจัน ขุนแผนกับนางวันทองมีบุตรชาย ๑ คน ชื่อพลายงาม

๒) นางสาวทอง พี่เลี้ยงของนางพิมพิลาไลย ขุนแผนได้นางสายทอง เป็นภรรยา เพราะขุนแผนตั้งใจจะตอบแทนความดีของนางสายทองที่ช่วยเป็นแม่สื่อให้ตนกับ นางพิมพิลาไลย แต่ขุนแผนก็มีได้ยกย่องนางสายทองให้ทัดเทียมกับภรรยาคนอื่น ๆ

๓) นางลาวทอง บุตรสาวของแสนคำแมนกับนางศรีเงินยวง ขุนแผน ยกย่องเลี้ยงดู นางลาวทองเป็นอย่างดีในฐานะภรรยาคนหนึ่ง

๔) นางบัวคลี บุตรสาวหมื่นหาญกับนางสีจันทร์ ขุนแผนได้นางบัวคลีเป็น ภรรยา นางบัวคลีตั้งครรภ์บุตรชายและถูกขุนแผนผ่าท้องเอาบุตรชายไปทำกุมารทอง

๕) นางแก้วกิริยา ธิดาพระยาสุโขทัยกับคุณหญิงเพ็ญจันทร์ ขุนแผนได้ นางแก้วกิริยาตอนขึ้นเรือนขุนช้าง มีบุตรชาย ๑ คน ชื่อพลายชุมพล

๒.๑.๒ คำเรียกชื่อขุนแผน

เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน เป็นเรื่องขนาดยาว ทั้งยังกล่าวถึงเรื่องราว ชีวิตของขุนแผนหลายช่วง ด้วยเหตุนี้ ในเสภาเรื่อง**ขุนช้าง – ขุนแผน** จึงปรากฏคำเรียกชื่อ ขุนแผนหลายชื่อ คำเรียกชื่อต่าง ๆ จะเปลี่ยนแปลงไปตามสถานภาพของขุนแผนแต่ละ ช่วงชีวิต

ตอนที่ถือกำเนิดมานั้น บิดามารดาของขุนแผนตั้งชื่อให้ว่า พลายแก้ว เนื่องจากช่วงที่เกิดตรงกับช่วงเวลาที่พระเจ้ากรุงจีนนำดวงแก้วมาถวายสมเด็จพระพันวษาแห่ง กรุงศรีอยุธยาเพื่อให้ประดับไว้ที่ยอดเจดีย์ใหญ่ หรือปัจจุบันคือ วัดใหญ่ชัยมงคล ดังที่ผู้วิจัยได้ กล่าวถึงแล้วข้างต้น

สุจิตต์ วงษ์เทศ (๒๕๔๕: ๓๗ – ๓๘) กล่าวถึงชื่อพลายแก้วใน**ขุนช้าง ขุนแผนแสนสนุก** ไว้ที่น่าสนใจว่า ที่มาของคำว่า “พลาย” ในชื่อพลายแก้วนั้นยังไม่มี ข้อยุติ อย่างไรก็ตาม สามารถสังเกตได้ว่า บุคคลในตระกูลของพลายแก้วล้วนแล้วแต่เป็นพวก “ตระกูลพลาย” แทบทั้งสิ้น กล่าวคือ พลายประจำยาม มีบุตรชายชื่อ พลายจันทร์ ซึ่งต่อมา ได้เป็นขุนไกร จากนั้นขุนไกรมีบุตรชายคือ พลายแก้ว ซึ่งต่อมาได้เป็นขุนแผน เมื่อขุนแผน กับนางวันทอง มีบุตรชายก็ได้ตั้งชื่อบุตรว่า พลายงาม ส่วนบุตรชายของขุนแผนที่เกิดจาก

ภรรยาคนอื่น ๆ ต่างก็มีชื่อขึ้นต้นด้วยคำว่า “พलय” คือ บุตรชายที่เกิดกับนางแก้วกิริยา มีชื่อว่า พलयชุมพล บุตรชายที่เกิดกับนางลาวทองมีชื่อว่า พलयณรงค์ เป็นต้น

ในประเด็นเดียวกันนี้ พระยาอนุমানราชชนประทานกราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๘๔ พิมพ์เผยแพร่ในบันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ เล่ม ๔ (๒๕๕๔: ๒๓๘) ว่า “พलय ในคำว่า พलयแก้ว พलयงาม คิดด้วยเกล้าฯ จะเป็นคนละคำกับ พราย เพราะในภาษามอญมีคำว่า *ปฺลาย* แปลว่าชายหนุ่มชายโสด ถ้าเทียบกับคำไทยของเก่าก็ตรงกับคำว่า *ป่าว*”

ต่อมาเมื่อพलयแก้วบวชเรียนเพื่อศึกษาวิชาที่วัดสัมโหทัย วัดป่าเลไลยก์ และวัดแค จึงได้รับการเรียกขานว่า เณรแก้ว ตามสถานภาพในขณะนั้น กระทั่งบวชเรียน และได้วิชาจนครบถ้วนตามตำรา วันหนึ่งพलयแก้วถูกเกณฑ์ทัพเพื่อไปศึกเชียงใหม่และเชียงทอง และได้ชัยชนะ มีความดีความชอบ สมเด็จพระพันวษาจึงพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นขุนแผน ดังปรากฏความในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

ครานั้นพระองค์ได้ทรงฟัง	จึงดำรัสตรัสสั่งพระหมื่นศรี
ประทานของต้องตามความชอบมี	เจียดกระบี่เสื่อใส่ได้ประทาน
ตัวอ้ายพलयให้ตั้งเป็นขุนแผน	อยู่รักษาเขตแดนที่ปลายด่าน
คุมไพร่ห้าร้อยคอยเหตุการณ์	แล้วประทานเรือยาวแก้วา

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๒๗๓)

การเรียกชื่อขุนแผนในวรรณคดีจึงเรียกตามบรรดาศักดิ์ที่ได้รับพระราชทานว่า ขุนแผน เกือบตลอดทั้งเรื่อง หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช (๒๕๕๓: ๑๒๘ – ๑๒๙) แสดงทัศนะเกี่ยวกับบรรดาศักดิ์ของขุนแผนไว้ในขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่ สรุปความได้ว่า ขุนแผนนั้นมีบรรดาศักดิ์เป็นขุนแผนนอน ส่วนราชทินนามนั้นเรียกกันแต่ว่า แผน ทั้งเรื่องซึ่งดูผิดวิสัยเพราะคงจะต้องมีสร้อยต่อออกไปอีก เมื่อค้นจากทำเนียบข้าราชการในสมัยอยุธยา ก็ไม่พบราชทินนามของขุนแผน แต่ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีให้สร้อยนามทำนามขุนแผนไว้ เช่น ขุนแผนแสนสนิท ขุนแผนแสนสะท้าน ขุนแผนแสนสุภาพ ซึ่งไม่แน่ว่าจะเป็นส่วนหนึ่งของราชทินนาม อาจเป็นการต่อเข้าไปเพื่อให้ได้สัมผัสที่จะแต่งกลอนเสภาต่อไปได้ อย่างไรก็ตาม ในทำเนียบข้าราชการกรมตำรวจแต่ก่อนมานั้น มีอยู่นามหนึ่งว่า “พระแสงสะท้าน” บรรดาศักดิ์และราชทินนามนี้คงอยู่ในทำเนียบเรื่อยมา จนกระทั่งมีการเลิกบรรดาศักดิ์ คำว่า แสงนั้นอาจเปลี่ยนมาจากแผนก็ได้ เพราะดูจะมีฤทธิมีเดชกว่าคำว่า แผน แต่ก็เป็นเพียงการคาดเดาเท่านั้น

ส่วนศักดิ์ศรี แยมันดดา (๒๕๔๒: ๖๖๔ - ๖๖๕) ได้ตั้งข้อสังเกตและวินิจฉัยเรื่องบรรดาศักดิ์ของขุนแผนไว้ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๒ ว่า คำว่า “ขุนแผน” เป็นราชทินนามที่พลายแก้วได้รับพระราชทานจากพระพันวษาในคราวรบศึกเชียงใหม่ครั้งแรก ซึ่งพลายแก้วมีอายุราว ๑๘ ปี ราชทินนามขุนแผนคงจะมีสร้อยต่อไปอีก แต่ภาษาชาวบ้านไม่นิยมพูดเต็ม เพราะเห็นว่ายาวไป จึงเรียกสั้น ๆ ว่า “ขุนแผน” และด้วยเหตุที่เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน มีผู้แต่งจำนวนหลายคน สร้อยราชทินนามจึงมีหลากหลาย เช่น ขุนแผนแสนสวาสดี ขุนแผนแสนสุภาพ ขุนแผนแสนประเสริฐ ขุนแผนแว่นไฉ ขุนแผนแสนวิเศษ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม สร้อยราชทินนามที่มีความเป็นไปได้มากที่สุด คือ ขุนแผนแสนสะท้าน ดังปรากฏคำกลอนในเรื่องว่า “บุตรขุนแผนแสนสะท้านหลานทองประศรี” หรือ “ลูกขุนแผนแสนสะท้านหลานขุนไกร” ศักดิ์ศรีอ้างถึงพระมติที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ประทานแก่พระยาอนุমানราชชนเมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ.๒๔๘๓ พิมพ์เผยแพร่ในบันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ เล่ม ๔ (๒๕๕๔: ๓๔ - ๓๕) ที่ว่า “ส่วนขุนแผนนั้นปรากฏอยู่แล้วว่าเป็นชื่อตั้ง คิดว่าเป็น ขุนพิษณุแสนย์ ขุนแผนสท้าน นั้นเอง คำขับที่ว่า ครานั้นขุนแผนแสนสะท้าน นั้นผู้แต่งรู้สึกเปลือง ๆ ว่า คำว่า สท้าน เกี่ยวข้องกับชื่อขุนแผน” และได้แสดงทัศนะว่า ตำแหน่งขุนนางมักจะมีราชทินนามกำกับคล้องจองกันเป็นคู่ ๆ ตัวอย่างเช่น ราชทินนามพิษณุแสนย์คู่กับราชทินนามแผนสะท้าน ราชทินนามเต็มของขุนแผนอาจเป็นไปในรูปขุนแผนสะท้าน หรือขุนแผนแสนสะท้าน หรือขุนแผนแสนศึกสะท้าน อย่างไรก็ดีอย่างหนึ่ง

ต่อมาหลังจากขุนแผนต้องพระราชอาญาถูกจำคุก พลายงามบุตรชายได้ทูลขอโอกาสให้ขุนแผนไปศึกเชียงใหม่ จนได้รับชัยชนะกลับมา ขุนแผนจึงได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระสุรินทรภักไชยมไหสุรย์ภักดี ปกครองเมืองกาญจนบุรี ดังปรากฏความว่า

อ้ายขุนแผนพลายงามมีความชอบ
ขุนแผนให้ไปรั้งกาญจนบุรี
สัปทนคนโทถาดหมากทอง
สำหรับใช้ไปณรงค์สงคราม
ให้เป็นทีพระสุรินทรภักไชย
แล้วตรัสสั่งคลังไนมิได้ช้า
ทั้งเสื่อผ้าสมปักปุมสำน
ส่วนอ้ายลูกชายพลายงามนั้น

ก็จะตอบแทนมิ่งให้ถึงที่
มีเจียดกระบี่เคียวยศให้ดังงาม
ช้างจำลองของประทานทั้งคานหาม
ให้สมความตามความชอบที่มีมา
มไหสุรย์ภักดีมีสง่า
เติมเงินตราสิบห้าซังเป็นรางวัล
พระราชทานมากมายหลายหลั่น
จะให้มันมียศปรากฏไป

(เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๗๗๕)

อย่างไรก็ตาม คำเรียกชื่อขุนแผนในวรรณคดีตอนต่อ ๆ มา ก็ยังคงเรียกว่า ขุนแผน ตลอดทั้งเรื่อง แม้ขุนแผนจะได้รับพระราชทานยศเป็นพระสุรินทรภักไชยมไหสุริย์ภักดี เจ้าเมืองกาญจนบุรีแล้วก็ตาม

๒.๑.๓ เรื่องราวชีวิตของขุนแผน

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยขอกล่าวถึงเรื่องราวชีวิตของขุนแผนจากเสภาเรื่อง **ขุนช้าง – ขุนแผน** โดยจำแนกออกเป็น ๓ ตอน คือ

- ๑) ช่วงชีวิตตอนเป็นเด็ก
- ๒) ช่วงชีวิตตอนบวชเรียน
- ๓) ช่วงชีวิตตอนรับราชการ

๑) ช่วงชีวิตตอนเป็นเด็ก

ตอนเป็นเด็ก พลายแก้วมีเพื่อนสนิทที่เล่นด้วยกันอยู่ ๒ คน คือ ขุนช้างบุตรชายหัวล้านของขุนศรีวิชัย นายกรมช่างนอกผู้เป็นเศรษฐีแห่งเมืองสุพรรณบุรีกับนางเทพทอง และนางพิมพิลาไลยบุตรสาวรูปร่างงามของพันศรโยธา คหบดีชาวสุพรรณบุรีกับนางศรีประจัน พลายแก้วกับขุนช้างได้ร่วมกันตีมเหล่าสาบานเป็นเพื่อนที่ซื่อสัตย์ต่อกันจนวันตาย ดังปรากฏความในเสภาเรื่อง **ขุนช้าง – ขุนแผน** ว่า

จะกล่าวถึงพลายแก้วกับขุนช้าง	ทั้งสองข้างออกไปเล่นกับบ่าวข้า
พอพบขุนช้างพลางพูดจา	ไปซื้อเหล้าเอามากินด้วยกัน
พลายแก้วกินเหล้าเข้าตำอีก	ขุนช้างวางหิงกจนหัวสั้น
ยื่นกูเมาหนักหนาจนตาช้ำ	เทเหล้าใส่ขันชวนเป็นเกลอ
จึงเอามือพลายแก้วลงจตขน	เราซื่อต่อกันจนตายเหนอ
ถ้าใครทรยศต่อเกลอ	ให้เทพเซอสังหารผลาญชีวิตัน
อันดาบองครักษ์ทั้งสี่หมู่	อย่าให้แคล้วคองกูเป็นแม่มนัน
ขอให้พลัดมารดาหาร้อยกัลป์	จิ้มเอาเหล้าในขันขึ้นควันคอ

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๑๐ - ๑๑)

ทั้งพลายแก้วและขุนช้างต่างก็เป็นเพื่อนเล่นของนางพิมพิลาไลยอยู่มาวันหนึ่ง พลายแก้วอยากเล่นเป็นผิวเมียแทนการเล่นทำบุญให้ทาน พลายแก้วชักชวนให้นางพิมพิลาไลยเล่นเป็นเมียขุนช้าง ส่วนตนเองเป็นคนไปปลักนางพิมพิลาไลยมาจากขุนช้าง

เหตุการณ์ที่ทั้งสามคนเล่นเป็นผีเสื้อในตอนนี้เสมือนการทำนายให้เห็นเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในเวลาต่อมาได้เป็นอย่างดี ดังปรากฏความในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

ขุนช้างนั้นเป็นสมภารมอญ	ไม่พักโกนหัวกลั่นสวดมนต์ใหญ่
พลายแก้วนั้นเป็นสมภารไทย	จัดแจงแต่งให้ยกของมา
สวดมนต์ฉันเสร็จสำเร็จแล้ว	ฝ่ายข้างพลายแก้วอุทริว่า
เราเล่นเป็นผีเสื้อกันเถิดรา	ขุนช้างร้องว่าข้าชอบใจ
นางพิมว่าไปอ้ายนอกคอก	รูปชั่วหัวถลอกกุหาเล่นไม่
พลายแก้วว่าเล่นเถิดเป็นไร	ให้ขุนช้างนั้นไซ้เป็นผีพलग
ตัวข้าจะย่องเข้าไปหา	จะไปลักเจ้ามาเสียจากข้าง
ทั้งสองคนรบเร้าเฝ้าชวนนาง	จึงหักไปไม้วางต่างเตียงนอน

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๑๑)

อยู่มาวันหนึ่ง สมเด็จพระพันวษาภักษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา มีพระราชปรารภจะเสด็จประพาสเพื่อทอดพระเนตรกระบือป่าแถบเมืองสุพรรณบุรี* จึงมีพระบรมราชโองการให้ขุนไกรพลพายบิดาของพลายแก้วเตรียมสถานที่ตั้งค่ายและลานพลับพลา พร้อมทั้งให้ต้อนฝูงกระบือมาเตรียมพร้อมไว้ ในการนี้ ขุนไกรได้ปฏิบัติหน้าที่ตามที่ได้รับพระบัญชา ทั้งที่ทราบดีว่าจะเกิดเหตุร้ายตามความฝัน ในวันที่สมเด็จพระพันวษาเสด็จประพาส กระบือป่าที่ขุนไกรต้อนเตรียมไว้เกิดอาการตื่นและแตกออกจากฝูง หากปล่อยไว้ อาจก่อให้เกิดอันตรายต่อสมเด็จพระพันวษาได้ ขุนไกรจึงตัดสินใจแทงกระบือป่าเหล่านั้นจนล้มตายจำนวนมาก เป็นเหตุให้สมเด็จพระพันวษาริ้วและมีพระบรมราชโองการให้ประหารชีวิตขุนไกร

เหตุการณ์ในครั้งนี้ ทำให้พลายแก้วต้องกำพร้าบิดาตั้งแต่เด็ก ดังปรากฏความในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

เหลียวหน้ามาเห็นเจ้าพลายแก้ว	รู้แล้วหรือพ่อนั้นสังขาร
เจ้ากำพร้าพ่อแล้วแก้วแม่อา	พलगกอดจูบลูกยาเข้าจาบัลย์
เจ้าพลายแก้วสะอึกสะอื้นอ่อน	ไม่หลับนอนกันแต่จะโศกศัลย์
ทองประศรีแสนเศร้าเฝ้ารำพัน	กรรมทันแล้วจะทำฉันใดดี

* หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช (๒๕๕๓: ๓๐) กล่าวว่า ในสมัยอยุธยาจนถึงในสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทางราชการได้อนุรักษ์โขลงช้างและฝูงควายไว้แถวจังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดกาญจนบุรี

เหย้าเรือนจะเย็นเป็นป่าช้า
กรมการสุพรรณจะย้าย

ฝูงข้าจะกระจัดกระจายหนี
ไม่อยู่นี่ได้แล้วแก้วแม่อา
(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๓๐)

นางทองประศรีได้พาพลายแก้วหนีราชภัยไปอยู่เมืองกาญจนบุรี ซึ่งเป็นบ้านของญาติพี่น้องขุนไกร เพื่อไม่ให้ตนเองต้องถูกริบเป็นหม้ายหลวง พลายแก้วออกจากเมืองสุพรรณบุรีและได้มาอยู่ที่เมืองกาญจนบุรีตั้งแต่นั้น ดั่งปรากฏความว่า

แม่ลูกไปถึงบ้านกาญจนบุรี
ในเมืองนี้มีคนที่คุ้นเคย
ด้วยผิวเคยบอกเล่าแต่เก่าก่อน
ครั้งไปพบพวกพ้องของขุนไกร

ทองประศรีบอกลูกว่าพ่อเอ๋ย
แล้วเดินเลยใต้ถุนเพื่อความไป
ว่าญาติมีที่ดอนเขาชนไก่
เขาก็ทำเรือนให้มิได้ช้า
(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๓๕)

๒) ช่วงชีวิตตอนบวชเรียน

พลายแก้วอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี* กับนางทองประศรี ผู้เป็นมารดา จนอายุได้ ๑๕ ปี ก็เกิดความคิดอยากจะรับราชการเป็นทหารเหมือนขุนไกรผู้เป็นบิดา จึงอ้อนวอนให้นางทองประศรีพาไปฝากตัวกับพระอาจารย์ ตั้งใจจะบวชเณรเพื่อศึกษาวิชาการ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการรับราชการทหาร ดังความในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

จะกล่าวถึงพลายแก้วแว่วไว
ไปอาศัยอยู่ในกาญจนบุรี
อยู่มาจนเจ้าเจริญวัย
ไม่วายคิดถึงพ่อที่มรณา
อยากจะเป็นทหารชาญชัย
จึงอ้อนวอนมารดาได้ปรานี
พระสงฆ์องค์ใดวิชาดี
ให้เป็นอุปัชฌาย์อาจารย์

เมื่อบิดาบรรลัษแม่พาหนี
กับนางทองประศรีมารดา
อายุนั้นได้ถึงสิบห้า
แต่นี้ก็ถึงตรีภพมากกว่าปี
ให้เหมือนพ่อขุนไกรที่เป็นผี
ลูกนี้จะใคร่รู้วิชาการ
แม่จงพาลูกนี้ไปฝากท่าน
อธิษฐานบวชลูกเป็นเณรไว้
(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๔๕)

* เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน มักกล่าวว่า พลายแก้วอยู่ที่ “เมืองกาญจนบุรี” “เมืองกาญจนบุรี” ในเรื่องซึ่งตรงกับสมัยกรุงศรีอยุธยา คือเมืองกาญจนบุรีเก่า หรือพื้นที่บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรีในปัจจุบัน

จากความข้างต้น “ลูกนี้จะใคร่รู้วิชาการ” คำว่า “วิชาการ” อันเป็นวิชาที่พยายแก้วต้องการศึกษานั้น หม่อมราชวงศ์ศีกฤทธิ ปราโมช (๒๕๕๓: ๔๑) กล่าวว่า คำว่าวิชาการนี้เป็นศัพท์เทคนิค ในทำเนียบกองทัพสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชก็ปรากฏว่ามีกรมวิชาการอยู่ แต่กรมวิชาการนี้มีหน้าที่รับผิดชอบในผ้าประเจียดเครื่องรางของขลังที่แจกให้ทหารใช้ ตลอดจนเป็นแหล่งแห่งคาถาอาคม ตำรับพิชัยสงครามและอื่น ๆ ที่เป็นของศักดิ์สิทธิ์ในการทหารอีกด้วย เพราะฉะนั้น เมื่อขุนแผนบอกกับแม่ว่า ต้องการจะรู้วิชาการ ก็หมายความว่า ขุนแผนต้องการจะเรียนวิชาเหล่านี้เพื่อไปใช้ชีวิตเป็นทหารต่อไป ด้วยเหตุนี้ หม่อมราชวงศ์ศีกฤทธิ ปราโมช (๒๕๕๓: ๔๐๖) จึงสรุปว่า “คำว่าวิชาการในสมัยที่แต่งเรื่องขุนช้างขุนแผนจึงมีความหมายแตกต่างกับความหมายในปัจจุบัน กล่าวคืออะไรที่เป็นเวทมนตร์คาถา หรือเกี่ยวกับเวทมนตร์คาถาแล้ว เรียกว่าวิชาการทั้งสิ้น”

เมื่อพยายแก้วอยากศึกษาวิชาการ หรือคาถาอาคมเวทมนตร์* นางทองประศรีได้พาพยายแก้วไปฝากตัวกับสมภารบุญ วัดส้มใหญ่ ที่เมืองกาญจนบุรี เพื่อให้พยายแก้วได้เรียนเพื่อสืบทอดวิชาต่อจากขุนไกรพลพายผู้เป็นบิดา ดังปรากฏความในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

ครั้นว่ามาถึงวัดส้มใหญ่	เอาข้าวของตั้งไว้ศาลาหน้า
แม่พาพยายแก้วผู้แหวตา	ไปกราบไหว้วันทาทำนสมภาร
ท่านเจ้าชาฉันพาลูกมาบวช	ช่วยเสกสวดสอนให้เป็นแก่นสาร
ด้วยขุนไกรบิดามาถึงกาล	จะได้อธิษฐานให้ส่วนบุญ

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๔๗)

ระหว่างบวชเรียนศึกษาวิชาที่วัดส้มใหญ่ เณรแก้วตั้งใจศึกษาเล่าเรียนด้วยความขยันหมั่นเพียร ประกอบกับเป็นผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาดแคล่วคล่องว่องไว จึงสามารถเรียนรู้อวิชาต่าง ๆ จากสมภารบุญได้อย่างรวดเร็วจนยากที่จะหาพระหรือเณรรูปใดในวัดเทียบได้ เณรแก้วเรียนวิชากับสมภารบุญ วัดส้มใหญ่ อยู่เพียงไม่ถึงหนึ่งปีก็รู้วิชาของสมภารบุญได้อย่างครบถ้วน สมภารบุญได้สอนตำรับใหญ่ อันได้แก่ ตำราพิชัยสงคราม

* ประจักษ์ ปรากฏพิทยากร (๒๕๒๕: ๑๕๑ – ๑๕๕) กล่าวถึงคาถาอาคมเวทมนตร์ ไว้ใน *ประเพณีและไสยเวทวิทยาในขุนช้างขุนแผน* ว่า *คาถา* คือคำประพันธ์ภาษาบาลี นำเอามาใช้เพื่อแสวงสิริมงคลหรือป้องกันภัยอันตรายให้แก่ตน *อาคม* คือมนตร์ซึ่งมีอยู่ในคัมภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ คัมภีร์ที่เป็นสูตรคาถาต่าง ๆ *เวท* คือความรู้โดยเฉพาะความรู้ในคัมภีร์พระเวท ได้แก่ คัมภีร์พระเวท ๕ เล่ม และ *มนตร์* คือข้อความอันศักดิ์สิทธิ์ใช้สวดขับหรือบริกรรมเพื่อกำจัดอุปาทัจฉุไรให้สิ้นไป

หัวใจพระคาถาซึ่งประกอบด้วยวิชาอยู่คง* วิชาปล้นสะดม วิชาการเลี้ยงโหงพรายให้แก่
 เณรแก้ว ดังความในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

ครานั้นจึงโหมเจ้าเณรแก้ว	บวชแล้วรำเรียนด้วยเพียรหมั่น
ปัญญาไวว่องคล่องแคล่วครัน	เรียนสิ่งใดได้นั้นไม่ช้าที่
จนอาจารย์ชยาดฉลาดเฉลียว	เณรเณรออกเกรียวอยู่ที่นี้
จะเปรียบเณรแก้วได้นั้นไม่มี	บวชยังไม่ถึงปีกี่เจเนใจ
หนังสือสั้นกระแสดังแปลอรรถ	จนสมภารเจ้าวัดไม่บอกได้
ลูปหลังลูปหน้าแล้วว่าไป	สิ้นไส้กุกแล้วเณรแก้วอา
ยังแต่สมุดตำรับใหญ่	พินแต่หัวใจพระคาถา
กุกจัดแจงช่องสุ่มแต่หนุ่มมา	หวังไว้จนชราไม่ให้ใคร
ความรู้นอกนี้ไม่มีแล้ว	กุกรักเณรแก้วจะยกให้
อยู่คงปล้นสะดมมีถมไป	เลี้ยงโหงพรายใช้ได้ทุกตา

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๔๗ - ๔๘)

เณรแก้วเรียนรู้ตำรับดังกล่าวแล้วก็อยากเรียนวิชาให้มากยิ่งขึ้น
 จึงได้ลาสมภารบุญไปแสวงหาวิชาเรียนต่อที่เมืองสุพรรณบุรี สมภารบุญแนะนำให้เณรแก้วไป
 เรียนวิชาที่วัดป่าเลไลยก์ เพราะท่านสมภารวัดป่าเลไลยก์กับนางทองประศรีนั้นรู้จักคุ้นเคยกัน

เณรแก้วไปบอกความมุ่งหมายที่จะบวชเรียนแก่นางทองประศรี
 ดังปรากฏความในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

เณรแก้วจึงลามหาแม่	ทองประศรีวิ่งแรมมารับขวัญ
พ่อเอ๋ยมาไยทำไมนั้น	แม่ชาขรัวท่านให้ลูกมา
รำเรียนจบแล้วท่านบอกให้	ว่าวัดป่าเลไลยก์ดีนักหนา
ว่ารู้จักกันมานานกับมารดา	แม่จงพาลูกนี้ไปฝากไว้

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๔๘)

* การคงทนอาวุธตามคัมภีร์พระเวท แบ่งออกเป็น ๕ ประการ คือ ๑) วิชาคงกระพัน ๒) วิชาชาตรี
 ๓) วิชาแคล้วคลาด ๔) วิชามหาอุด ๕) วิชาแต่งตั้ง วิชาคงกระพัน หรือวิชาอยู่คง เป็นวิชาที่เมื่อกระทำขึ้น
 แล้ว สามารถจะอยู่คงทนอาวุธทั้งปวง จะฆ่าให้ตายต้องใช้หอกแทงสวนทวารจึงจะตาย (๒๕๒๕: ๑๖๑)

นางทองประศรีจึงบอกเณรแก้วว่า ที่เมืองสุพรรณบุรีมีท่านสมภารอยู่สองรูปที่มีวิชาดีและยังรู้จักใคร่กับขุนไกรผู้เป็นบิดา คือ สมภารมีขรรค์วัดป่าเลไลยก์ และสมภารคง ขรรค์วัดแค นางทองประศรีตัดสินใจพาเณรแก้วไปฝากตัวเพื่อศึกษาวิชากับสมภารมี วัดป่าเลไลยก์

เณรแก้วบวชเรียนอยู่ที่วัดป่าเลไลยก์เพียงสามเดือนก็สามารถเทศน์มหาชาติได้ไพเราะจับใจ นอกจากนี้ เณรแก้วยังได้ศึกษาดำรับใหญ่ พิชัยสงคราม ตำราสุรย์จันทร์* วิชาคงกระพัน** วิชาล่องหน วิชาผูกพยนต์*** ตลอดจนเรียนวิชาผูกจิตหญิงอีกด้วย ดังปรากฏความในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

ครานั้นโฉมเจ้าเณรแก้ว	ปัญญาคล่องแคล่วใครจะเหมือน
หมั่นหมักภักดีมิให้เตือน	หัดเทศน์สามเดือนก็ขึ้นใจ
มหาชาติธรรมวัตรสารพัดเพราะ	ถ้อยคำมั่นเหมาะไม่เปรียบได้
สั่งเสียงเป็นเสน่ห์ดังเรไร	เทศน์ที่ไหนคนชมนิยมฟัง
จะขึ้นชื่อลือช่าว่าเปรื่องปราด	ชาวบ้านร้านตลาดเจียนจะคลั่ง
เณรเณรรอดเพลไปคอยฟัง	เข้าไปนั่งพูดจ้อขอเนื้อความ
เจ้าอุตสำหรับศึกษาวิชาการ	เขียนอ่านท่องได้แล้วไต่ถาม
ตำหรับใหญ่พิชัยสงคราม	สุรย์จันทร์ถูกษ์ยามก็รอบรู้
อยู่ยงคงกระพันล่องหน	ภาพยนตร์ผูกใช้ให้ต่อสู้
รักทั้งเรียนเสกเป่าเป็นเจ้าของ	ผูกจิตหญิงอยู่ไม่เคล็ดอนคลาย

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๕๐)

เณรแก้วมีปัญญาเฉลียวฉลาดและมีความขยันหมั่นเพียรจนท่านสมภารมีพึงพอใจและรักใคร่เป็นอย่างยิ่ง ระหว่างบวชเรียนอยู่ที่วัดป่าเลไลยก์ เณรแก้วมีโอกาสดำเนินนางพิมพิลาไลย เพื่อนเล่นสมัยเด็กซึ่งมาทำบุญที่วัด ทั้งสองต่างจำกันได้ เณรแก้วจึงตั้งใจออกบิณฑบาตไปแถวบ้านนางพิมพิลาไลยเพื่อให้ได้พบนางพิมพิลาไลยอีกครั้ง

* ตำราสุรย์จันทร์ เป็นความรู้สำหรับตรวจลางนิตติร้ายในยามยกทัพหรือออกเดินทาง

** วิชาคงกระพัน เป็นวิชาที่เมื่อกระทำขึ้นแล้ว จะสามารถอยู่คงทนอาวุธทั้งปวง จะฆ่าให้ตายต้องใช้hookแทงสวนทวารจึงจะตาย

*** วิชาผูกพยนต์ เป็นวิชาชั้นสูงที่กระทำได้ยาก พยนต์คือรูปหุ่นผูกขึ้นด้วยอาคมเพื่อใช้ในกิจการแทนคนเป็น ๆ อาจเรียกว่า พยนต์ ภาพยนต์ ผ้าพยนต์ และหุ่นยนต์

เมื่อถึงวันเทศน์มหาชาติ สมภารมีอาพาธ จึงให้เณรแก้วเทศน์
มหาชาติกัณฑ์มัทรีแทนตน ดังปรากฏความในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

ครานั้นจึงโฉมเจ้าเณรแก้ว	เย็นแล้วจะไปเทศน์ก็ผลัดผ้า
ห่มดองครองแนบกับกายา	แล้วไปวันทาทำนุขรามี
ลุกออกจากห้องของสมภาร	อธิษฐานแล้วก็เสกขี้ผึ้งสี
ให้เณรอันเดินนำแบกคัมภีร์	มาจากกุฎีถึงศาลา
นั่งตำมากกว่าสงฆ์สรวมกาย	ชม้ายเห็นเจ้าพิมผู้หนีหน้า
พิมน้อยพอชม้อยไปปะตา	อายหน้าก้มนั่งอยู่ในที่
เณรพลายจึงร้ายละลวยซ้ำ	ประจำจิตประสมเนตรวิเศษศรี
กำลังมนต์ดลพิมให้ยินดี	ไม่ขาดที่จะแลล่อไปต่อตา
พอสบพักตร์เณรพยกให้ทันใจ	ด้วยน้ำใจผูกพันกระสันหา
เชิญกระหยับมานี้เกิดสีกา	ท่านสมภารไม่มาอาพาธไป
จึงให้ข้าเจ้ามาเทศนา	ท่านเจ้ากัณฑ์จะว่าเป็นไฉน
นางพิมยิ้มตอบไปทันใจ	ไหนไหนก็เหมือนกันไม่ฉันทา

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๖๑)

เณรแก้วเทศน์มหาชาติได้ไพเราะจับใจจนนางพิมพิลาไลย
เจ้าของกัณฑ์มัทรีถึงกับเปลื้องผ้าสไบถวายเพื่อบูชากัณฑ์เทศน์ จากนั้นพลายแก้วและ
นางพิมพิลาไลยได้แอบพบกันอยู่เสมอ วันหนึ่งเณรแก้วนิมนต์ชิตันเพื่อขอสึกเณรชั่วคราว
และได้ลอบเป็นชู้กับนางพิมพิลาไลย โดยมีนางสายทองพี่เลี้ยงของนางพิมพิลาไลยรู้เห็นด้วย

อยู่มาวันหนึ่งขุนช้างอยากแต่งงานกับนางพิมพิลาไลยจึงให้
นางเทพทองไปสู่ขอนางพิมพิลาไลยจากนางศรีประจัน เมื่อนางพิมพิลาไลยรู้เรื่องดังกล่าว
ก็รีบให้นางสายทองไปบอกข่าวเรื่องที่ขุนช้างมาสู่ขอแก่เณรแก้ว เณรแก้วกับนางสายทองได้
พูดคุยกันอย่างสนิทสนมจนเกินงามจึงมีคนนำไปฟ้องท่านสมภารมี ท่านสมภารโกรธ
จะลงโทษเณรแก้วเป็นเหตุให้เณรแก้วหนีท่านสมภารมีออกจากวัดป่าเลไลยก์ ช่วงเวลานี้เองที่
เณรแก้วเกิดความคิดว่า ตนเองบวชเรียนวิชาอยู่ที่วัดป่าเลไลยก์มาเป็นเวลานาน วิชาความรู้ที่
ได้รับก็ยังไม่ถึงขั้นเชี่ยวชาญ ประกอบกับได้ระลึกถึงท่านสมภารคง ขรวิวัตต์ แด่ ซึ่งมารดาเคย
บอกไว้ว่ามีวิชาดี และยังสนิทสนมกับขุนไกรพลพายผู้เป็นบิดามาก่อน เณรแก้วจึงตัดสินใจไป
ฝากตัวเรียนวิชาที่สมภารคง วัดแค แม้ว่าใจจะยังอาวรณ์นางพิมพิลาไลยอยู่บ้าง แต่ก็ได้ตัด
ความอาลัยเพื่อไปเรียนวิชาให้ชีวิตมีโอกาสเจริญก้าวหน้า ดังปรากฏความในเสภาเรื่อง
ขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

ครานั้นจึงโฉมเจ้าเณรแก้ว	หนีสมภารไปแล้วไม่กลับได้
ยิ่งคิดเวียนวนให้จวนใจ	อยู่วัดป่าเลไลยก์ก็ช้านาน
วิชาไม่ชำนาญเชี่ยวชาญแน่	ยังวัดแค่นั้นว่าย่อมเหี้ยมหาญ
แม่ทองประศรีบอกมากี่ช้านาน	ว่าสมภารชื่อคงเป็นคนดี
อยู่สุพรรณแล้วให้ตันไปค้นหา	เพื่อนสนิทบิดาที่เป็นผี
ไปเรียนต่อพอจะได้ความรู้ดี	แต่เป็นห่วงพิมพีนี่สุดใจ
จะว่าเราหลบลี้หนีสัจจา	จะสึกไปก็วิชาหาจะจัดไม่
ถึงรักสัตย์ต้องตัดความอาลัย	คิดแล้วห่มสไบรีบเดินมา

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๑๑๙ - ๑๒๐)

ระหว่างที่เณรแก้วบวชเรียนศึกษาวิชากับสมภารคง วัดแค สมภารคงได้สอนวิชาสะกดทัพ วิชาปลุกผี วิชาผูกพยนต์ วิชาสะเดาะดาลไส่กัญญา นอกจากนี้ เณรแก้วยังได้เรียนคัมภีร์พุทธเทพพระเวทมนตร์* ซึ่งได้แก่ คัมภีร์ปถมัง ตำราพิชัยสงคราม ตลอดจนวิชาสะกด วิชาปลุก วิชากำบัง เช่น การเสกใบมะขามเป็นต่อแตน การถอนอาถรรพณ์ การเลี้ยงผีพราย การปลุกคาถาต่าง ๆ อาทิ คาถามหาละลอย** คาถาจิ้งจก*** ฯลฯ อีกด้วย ดังปรากฏความในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

* สุกัญญา สัจจาญา (๒๕๕๓: ๓ - ๑๑) กล่าวไว้ในบทความเรื่อง “เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน บันทึกศาสตร์ของชายไทยโบราณ” พิมพ์เผยแพร่ในเอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง **เครื่องรางของขลัง วัฒนธรรมชาวพุทธในสุวรรณภูมิ** วันที่ ๑๙ - ๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๓ ว่า โบราณเรียกคัมภีร์ปถมัง คัมภีร์อิทธิเจ ตลอดจนการลงเลขยันต์และวิชาล่องหน วิชาอยู่คง วิชาสะกด วิชาตุ้มเขม วิชาตุ้มหลายใจ เข้าออก (สุริยกลา จันทรถลา) วิชาปลุกผีพราย ผูกหุ่นพยนต์ ว่า “พุทธเทพ” ทั้งนี้ ศาสตร์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็น พุทธ คือระบบเลขยันต์ และเทพ คือพระเวท (คาถาอาคมต่าง ๆ ซึ่งอาจได้รับมาจากคัมภีร์พราหมณ์ จากแขกอินเดีย แขกจาม แขกมลายู หรือชาวขอม) ได้ผสมผสานกันในวัฒนธรรมของชาวพุทธสยาม สืบเนื่องตลอดมา การแสวงหาวิชาดังกล่าวเป็นพันธกิจหรือหน้าที่สำคัญของลูกผู้ชายในอดีตที่จะต้องนำพาครอบครัวและเผ่าพันธุ์ให้อยู่รอดปลอดภัย

** คาถามหาละลอย เป็นมนตร์ที่ทำให้เกิดความเมตตาและความรัก

*** คาถาจิ้งจก เป็นคาถาบทเดียวแต่มีผล ๒ ประการ คือ ถ้าภาวนาไปประจัญหน้ากันเข้า เห็นหน้าเราก็ตูตอะไรไม่ออก ได้แต่ยืนตงตงอยู่ และถ้าต้องการจะเข้าไปในที่ใดโดยมิได้ให้เห็นตัวเป็น ประดุจคนหายตัวเข้าไปก็ให้ภาวนาไป ถึงคนเห็นเราเข้าแม้จะรู้จักกันมาก่อน ก็มีอาจจำหน้าเราได้ เรียกว่า กำบังตัวเข้าไป (ประจักษ์ ปรากฏพิทยาการ, ๒๕๒๕: ๑๖๐)

สะกดทัพจับคนทั้งปลุกผี	ผูกพยนต์ฤทธิกำแหงหาญ
ปัดมั่งกำบังตนทนนทาน	สะเดาะดาลโซ่กุญแจประจักษ์ใจ
ทั้งพิชัยสงครามล้วนความรู้	อาจจะปราบศัตรูไม่สู้ได้
ฤกษ์พานาทีทุกสิ่งไป	ทั้งเสกใบมะขามเป็นต่อแตน
ชำนาญทั้งกลศึกกลลับ	กุมพลแม่ทัพนับตั้งแสน
สู้สู้กันได้สิ้นทั้งดินแดน	มหาละลายสุดแสนเสน่หัดดี
จิ้งจกขลังคะนองล่องหน	ฤทธิรณแรงราวกับราชสีห์
ถอนอาการพณกันประกอบประกบมี	เลี้ยงผีพรายกระซิบทุกสิ่งไป
วิชาสารพัดจะเรียนพร้อม	ซัดซ้อมท่องเล่าทั้งเก่าใหม่
แต่คะเนถึงพิมมิได้ไป	เพราะอาลัยหลงรักเรียนวิชา

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๑๒๒)

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า ช่วงชีวิตตอนบวชเรียน เป็นช่วงเวลาที่ขุนแผนได้ศึกษาวิชาการตามที่ตั้งใจไว้ คือ ศึกษาความรู้เกี่ยวกับการรบและการเกี่ยวผู้หญิง ความรู้ทางวิชาการ อันได้แก่ เวทมนตร์คาถา เครื่องรางของขลัง และวิทยาอาคมนี้ได้หล่อหลอมบุคลิกและพฤติกรรมของขุนแผนให้มีลักษณะเป็นทั้งนักรบและนักรักอย่างสมบูรณ์ นอกจากนี้ยังเป็นความรู้สำคัญที่ขุนแผนใช้ในการรับราชการทหารและใช้ในชีวิตต่อไป

๓) ช่วงชีวิตตอนรับราชการ

หลังจากบวชเรียนกับสมภารคง วัดแค จนรู้วิชาการครบถ้วนตามตำราแล้ว พลายแก้วได้ให้นางทองประศรีไปสู้นางพิมพิลาไลยจากนางศรีประจัน และได้แต่งงานกับนางพิมพิลาไลยในที่สุด กระทั่งวันหนึ่ง เมืองเชียงทองได้นำบรรณาการมาขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยา การกระทำดังกล่าวส่งผลให้พระเจ้าเชียงใหม่ กษัตริย์ผู้ครองนครเชียงใหม่ไม่พอใจอย่างยิ่ง พระเจ้าเชียงใหม่จึงจัดทัพเข้าตีเมืองเชียงทอง เจ้าเมืองเชียงทองไม่ได้สู้รบ นอกจากนี้ยังยินยอมกลับไปสวามิภักดิ์กับนครเชียงใหม่อีกครั้ง เมื่อสมเด็จพระพันวษาทรงทราบเรื่องก็กริ้วเมืองเชียงทองเป็นอย่างยิ่ง และมีพระบรมราชโองการให้จัดทัพไปตีเมืองเชียงทองและให้หาแม่ทัพไปในการศึกครั้งนี้

เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นโอกาสให้ขุนช้างกราบบังคมทูลเสนอชื่อ พลายแก้ว เพราะพลายแก้วเป็นผู้มีฝีมือดี เหมาะสมที่จะไปศึกเชียงทองนี้ เพื่อให้พลายแก้วต้องห่างจากนางพิมพิลาไลย ดังปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

ครานั้นขุนช้างมหาตเล็ก
 คิดไปสนใจที่นึกปอง
 จะทูลส่อพลาญแก้วให้ไปทัพ
 คิดแล้วทูลพลันทันใด
 อันบุตรขุนไกรที่วอดวาย
 ได้เมียอยู่สุพรรณพารา
 อันฤทธากลาหญาชาญชัย
 อายุประมาณสิบเจ็ดปี

เฝ้าเหนมาแต่เด็กพิศทูลคล่อง
 หมายถึงครองเจ้าพิมพิลาไลย
 แล้วจะกลับไปเกี่ยวเจ้าพิมใหม่
 ชีวิตอยู่ใต้พระบาท
 ชื่อว่านายพลาญแก้วแก้วกล้า
 แต่มารดาเพื่อนอยู่กาญจนบุรี
 เลี้ยงภูตพรายได้เป็นถ้วนถี่
 ของจงทราบฐลีพระบาท

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๑๗๕)

คำกราบบังคมทูลของขุนช้างทำให้พลาญแก้วต้องถูกเกณฑ์ทัพ
 ไปศึกเชียงทองทันทีที่จะแต่งงานกับนางพิมพิลาไลยได้เพียง ๒ วันเท่านั้น ดังปรากฏความ
 ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

พลาญแก้วรับสั่งบังคมทูล
 ชีวิตอยู่ใต้พระบาท
 ดีทัพเชียงอินทร์และเชียงทอง
 ถ้าข้าพระพุทธเจ้ามีบรรลีย์

ขอเดชะนเรนทร์สุโรปรดเกศา
 ขออาสาพระองค์ผู้ทรงชัย
 ให้สมพระทัยปองให้จงได้
 ก็มีได้ยอท้อต่อณรงค์

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๑๘๐)

พลาญแก้วคุมทัพและทำสงครามกับเชียงทอง ได้ใช้วิชาที่ได้จาก
 การบวชเรียนและปัญญาสามารถทำการศึกจนกรุงศรีอยุธยาได้รับชัยชนะ นอกจากนี้
 เมื่อพลาญแก้วยกทัพมาตั้งค่ายที่บ้านจอมทอง พลาญแก้วก็ไม่ได้ทำร้ายชาวบ้านจอมทอง
 แต่กลับปฏิบัติต่อชาวบ้านจอมทองเป็นอย่างดี เป็นเหตุให้แสนคำแมนนายแคว้นหมู่บ้าน
 จอมทอง และนางศรีเงินยวงยกนางลาวทองบุตรสาวของตนให้แก่พลาญแก้ว พลาญแก้วสัญญา
 ว่าจะเลี้ยงดูนางลาวทองเป็นอย่างดี และได้พานางลาวทองกลับมาที่เมืองสุพรรณบุรีด้วย
 ดังปรากฏความในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

ท่านพาลาวทองมายกให้
 ท่านอย่าคิดกังขาราคี
 จะร่วมเรียงเคียงหน้ากว่าจะตาย
 บรรดาได้ทรัพย์มานับพัน

จะเลี้ยงไว้ให้สมซึ่งศักดิ์ศรี
 ร้อยปีไม่ยากให้จากกัน
 ไม่เบื่อหน่ายแห่งจิตบิดผัน
 ไม่แบ่งปันให้ใครเท่าใຍยง

สารพัดสมบัติที่ดีได้
อย่าวิตกจะยกให้ลาวทอง

ชั้นต่ำลงไปจนข้าวของ
สองท่านอย่าได้เป็นกังวล
(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๒๑๕)

นางพิมพิลาไลยป่วยระหว่างพลายแก้วไปทัพ จนต้องเปลี่ยนชื่อเป็นนางวันทอง อีกทั้งขุนช้างยังได้ทำอุบายหลอกนางศรีประจันและนางวันทองว่า พลายแก้วป่วยแพ้และเสียชีวิตในสงครามแล้ว นางศรีประจันหลงเชื่อและบังคับให้นางวันทองแต่งงานกับขุนช้างเพื่อไม่ให้นางวันทองต้องเป็นหม้ายหลวง นางวันทองจำต้องแต่งงานแต่ก็ไม่ยินยอมร่วมหอกับขุนช้าง

เมื่อพลายแก้วชนะศึกเมืองเชียงใหม่กลับมา สมเด็จพระพันวษาได้พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นขุนแผน ดังปรากฏความในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

ครานั้นพระองค์ได้ทรงฟัง
ประทานของต้องตามความชอบมี
ตัวอ้ายพลายให้ตั้งเป็นขุนแผน
คุมไพร่ห้าร้อยคอยเหตุการณ

จึงดำรัสตรัสสั่งพระหมื่นศรี
เจียดกระบี่เสื่อใส่ได้ประทาน
อยู่รักษาเขตแดนที่ปลายด่าน
แล้วประทานเรือยาวแก้วา

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๒๗๓)

จากนั้นขุนแผนได้เดินทางกลับไปเมืองสุพรรณบุรี เมื่อไปถึงขุนแผนทราบว่าขุนช้างบังคับให้นางวันทองแต่งงานด้วยก็โกรธ จะขึ้นไปฆ่าขุนช้างถึงบนเรือน นางวันทองห้ามขุนแผนไว้ แต่เมื่อนางวันทองเห็นว่าขุนแผนพานางลาวทองมาด้วยก็โกรธและด่าทออย่างรุนแรง เป็นเหตุให้ขุนแผนโกรธพานางลาวทองกลับไปบ้านที่เมืองกาญจนบุรี ดังปรากฏความในเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน ว่า

ขุนแผนขัดใจตั้งไฟติด
สั่งฆ่าผูกช้างพลางจะไป
ฆ่าไทผูกช้างแล้วเสร็จสรรพ
สำเร็จเสร็จพลันมีทันช้า
นางวันนางเวียงพี่เลี้ยงนาง
บ่าวไพร่หาบหามตามเป็นกอง

ภูหาคิดถึงอีวันทองไม่
บ้านเขาชนไก่ของมารดา
รับขนของใส่ลงหนักหนา
ขุนแผนมาขึ้นช้างกับลาวทอง
ขึ้นช้างพังใหญ่ไปทั้งสอง
สองวันก็ถึงกาญจนบุรี

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๒๘๕ - ๒๘๖)

นางวันทองยอมร่วมหอกับขุนช้างในเวลาต่อมา จากนั้นไม่นาน
ขุนแผนหวนคิดถึงนางวันทองจึงได้กลับมาที่เมืองสุพรรณบุรีจนได้เห็นภาพขุนช้างกับนาง
วันทองนอนอยู่ด้วยกันจึงแค้นเคืองแกล้งมัดนางวันทองกับขุนช้างไว้ด้วยกัน กระทั่งขุนช้าง
ยอมขอโทษ ขุนแผนจึงยอมยกโทษให้ แล้วกลับบ้านที่เมืองกาญจนบุรี

ต่อมาสมเด็จพระพันวษามีพระบรมราชโองการให้ขุนแผน
เข้าฝึกหัดราชการกับจมีนศรีที่กรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏความว่า

อ้ายพลายแก้วที่ตั้งเป็นขุนแผน	ครันตีแดนเมืองลาวลงมาได้
ยังหนุ่มแน่นกล้าหาญชาญชัย	ถ้าใช้สอยนานไปจะได้การ
แต่เดี๋ยวนี้ให้เกณฑ์ตระเวนไพร	ไม่เคยเอามาใช้ในราชฐาน
ถ้าปล่อยปลละเลยเสียช้านาน	การงานเวียงชัยไหนจะรู้
ญาติวงศ์พงศามันไม่มี	จมีนศรีสันทัดฝึกหัดอยู่
กุฎปากอ้ายแผนด้วยช่วยเป็นครู	เอามาใช้ในหมู่มหาดเล็ก

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๓๑๖)

วันหนึ่งนางลาวทองป่วย ขุนแผนฝากเวรไว้กับขุนช้างเพื่อไป
เยี่ยมไข้ ขุนช้างได้กราบบังคมทูลสมเด็จพระพันวษาว่าขุนแผนละทิ้งราชการไปหาภรรยา
สมเด็จพระพันวษากริ้วและมีรับสั่งให้นางลาวทองมาทำงานปักสะดึงกริ่งใหม่อยู่ในพระราชวัง
ส่วนขุนแผนให้ออกตระเวนด่าน ดังปรากฏความในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

เหวยราชามาตย์ไปบัดนี้	พาอีลาวทองมาจากผัว
อ้ายขุนแผนกูไม่ขอเห็นตัว	มันทำชั่วให้อยู่กาญจนบุรี
ให้คุมไพร่ไปเที่ยวตระเวนด่าน	ต่อราชการเกิดศึกในกรุงศรี
จึงจะเกณฑ์มันให้ไปต่อตี	แต่ในราตรีจึงรีบไป

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๓๒๖)

ขุนแผนต้องออกตระเวนด่านนับแต่นั้น กระทั่งวันหนึ่งได้เข้าไป
ที่ช่องของหมื่นหาญ* และฝากตัวเป็นสมุนรับใช้ ดังปรากฏความว่า

ขุนแผนบอกออกความไปตามแนว	ฉันชื่อแก้วอยู่กองช้างหกเหล่า
ราชการด้านทางไม่บางเบา	เหนื่อยเข้าเต็มทีก็หนีชน
ทั้งพ่อแม่ภรรยาที่ไหน	ยากไร้สารพัดจะขัดสน
จึงต้องตั้งดงรามเพราะความจน	กลัวจะหนีเขาไม่พ้นเที่ยวชนมา
หมายจะมาอยู่ในช่องของเจ้าคุณ	ได้พึ่งบุญคุ้มกายไปภายหน้า
ถ้าเจ้าคุณปราณีมีเมตตา	ฉันจะอยู่เป็นข้าจนบรรลีย์
พลางเป่าละลวยล่องให้ต้องพาน	ถูกหมื่นหาญวงงงสิ้นสงสัย
เพราะฤทธิเดชเวทมนตร์เข้าดลใจ	ให้รักใคร่ขุนแผนมั่นลูกตน

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๓๓๗)

ขุนแผนได้เรียนรู้วิชาจากหมื่นหาญ ทั้งยังได้ช่วยชีวิตหมื่นหาญ
ให้รอดจากถูกกระต๊องขวิด หมื่นหาญยกนางบัวคลี่บุตรสาวของตนให้เพื่อตอบแทนขุนแผน
ต่อมาหมื่นหาญให้นางบัวคลี่วางยาพิษกำจัดขุนแผน เพราะเห็นว่าขุนแผนมีวิชาอาคม
แกร่งกล้ากว่าตน ขุนแผนรู้ทันด้วยโหงพรายมากระชิบ จึงออกปากขอบุตรชายซึ่งอยู่ในท้อง
ของนางบัวคลี่ เมื่อนางบัวคลี่ยกบุตรชายให้ ขุนแผนจึงฝ่าท้องนางบัวคลี่ในคืนนั้น แล้วนำ
บุตรชายไปทำพิธีปลุกเสกกุมารทอง

จากนั้นขุนแผนได้เดินทางไปบ้านดาบกังธนู ตีดาบฟ้าฟื้นไว้เป็น
อาวุธประจำกาย แล้วออกเดินทางไปเมืองพิจิตร พบม้าซึ่งมีลักษณะดีจึงซื้อไว้และให้ชื่อว่า
ม้าสีหมอก ขุนแผนจึงได้ของวิเศษประจำตัว ๓ สิ่ง คือ กุมารทอง ดาบฟ้าฟื้น และม้าสีหมอก
ระหว่างที่ออกตระเวนด่านตามที่ตั้งใจไว้แต่แรก ดังปรากฏความในเสภาเรื่องขุนช้าง –
ขุนแผน ว่า

* เรื่องช่องของหมื่นหาญนี้ เอกสารในสมัยหลังมักเขียนด้วยเข้าใจผิดว่าเป็นช่องโจร
ทั้งที่ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ปรากฏความว่า “หมายจะมาอยู่ในช่องของเจ้าคุณ” หมื่นหาญ
จึงไม่ใช่โจร หม่อมราชวงศ์ถึกฤทธิ์ ปราโมช (๒๕๕๓: ๑๓๘) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า “ลักษณะ
นายเดชกระดุกดำ ผู้ซึ่งมีตำแหน่งเป็นหมื่นหาญซึ่งคงจะเป็นหมื่นประทวน เจ้าเมืองตั้งได้ แล้วก็จะต้องเข้าใจ
ว่าหมื่นหาญคนนี้มีชื่อโจร และขบวนการของหมื่นหาญทั้งหมดก็มีชื่อช่องโจร หากแต่หมื่นหาญเป็นผู้มี
อิทธิพลมากในท้องถื่นนั้นจนถึงทางราชการต้องยอมรับและตั้งให้เป็นหมื่นหาญมีลูกน้อง ๒๐ คน
ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นคนเก่งอยู่ยงคงกระพันทั้งนั้น หมื่นหาญเองก็ยอดคนเหมือนกัน เพราะ “ปลุกเสกเครื่องฝัง
ไว้ทั้งตัว เป็นปมปมไปทั่วทั้งกายตน”

จะตีดาบซื้อม้าหากุมาร
ถ้าสามสิ่งนี้ได้สมอารมณ์นึก

ให้เซียวชาญวิชาได้ฝ่าศึก
จะอีกก็กมาอย่างไรก็ไม่กลัว
(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๓๓๓)

กุมารทอง ม้าสีหมอก และดาบฟ้าพื้น ของวิเศษ ๓ สิ่งนี้เสมือนอุปกรณ์สำคัญในการประกอบวีรกรรมและส่งเสริมให้ขุนแผนประสบความสำเร็จ เป็นทหารที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป หากแต่ขุนแผนก็หาได้ใช้ของวิเศษดังกล่าวแต่ในราชการเท่านั้น เพราะเมื่อมีของวิเศษประจำตัวแล้วก็เกิดความคิดที่จะพานางวันทองหนีจากขุนช้าง ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างและได้นางแก้วกิริยา แล้วลักพานางวันทองไปอยู่ด้วยกันในป่า กระทั่งนางวันทองครรภ์แก่ ขุนแผนสงสารจึงพานางวันทองไปฝากพระพิจิตรไว้ ต่อมาขุนแผนเกรงว่าตนเองจะพลอยทำให้พระพิจิตรต้องลำบากเพราะให้ที่หลบซ่อนตัวแก่ตนซึ่งผิดกฎหมายบ้านเมืองจึงยอมมอบตัวและเข้ารับการพิจารณาคดี ดังปรากฏความในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

ครานั้นขุนแผนแสนสนิท
ชี้แจงเนื้อความตามสำเนา
ด้วยมีตราอายัดสกัดด่าน
แต่ปิดบังลูกชายไว้หลายวัน
หลวงปลัดยกกระบัตรกรรมการ
จะเป็นคบบคนผิดติดราศี
เจ้าประคุณบอกส่งลูกลงไป
ช่วยแต่แจ้งไปในท้องตรา
กับบอกคำให้การตีฉานว่า
ให้สมกับลูแก่โทษโปรดสักที่

ได้ฟังพระพิจิตรก็ก้มเกล้า
ข้าพเจ้าคิดกลัวซึ่งโทษทัณฑ์
รั้วแขวงกรมการก็กวัดขั้น
ลูกคิดเกรงเกลือกอันตรายมี
จะบอกกล่าวข่าวขานไม่ควรที่
พระพันปีก็จะทรงพระโกรธา
ให้พันภัยราศีจะดีกว่า
ว่าลูกเข้ามาหาแต่โดยดี
ทั้งถ้อยคำภรรยาให้ถ้วนถี่
นอกนี้สุดแต่กรรมที่ทำมา

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๔๗๓)

เมื่อสมเด็จพระพันวษาทรงชำระความเรียบร้อยแล้ว ขุนแผนเป็นฝ่ายชนะความ ส่วนขุนช้างต้องถูกปรับไหม ครั้งนั้นขุนแผนยังได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้แก่นางลาวทองด้วยเป็นเหตุให้สมเด็จพระพันวษาริ้วขุนแผนอีกครั้ง จึงมีพระบรมราชโองการให้นำขุนแผนไปจำคุก ขุนช้างได้ฉวยโอกาสตอนขุนแผนถูกจำคุกในครั้งนี้ ฉุดนางวันทองกลับไปอยู่กับทนที่เมืองสุพรรณบุรี

นางวันทองกลับไปอยู่กับขุนช้างที่เมืองสุพรรณบุรี ให้กำเนิดบุตรชายของขุนแผนชื่อว่า พลายงาม เมื่อขุนช้างล่วงรู้ว่าพลายงามไม่ใช่บุตรชายของตนก็คิดลวงไปฆ่าในป่า แต่เคราะห์ดีที่ผีพรายของขุนแผนช่วยป้องกันพลายงามไว้ได้ เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นเหตุให้นางวันทองตัดสินใจส่งพลายงามไปอยู่กับย่าทองประศรีที่เมืองกาญจนบุรี เพื่อให้ปลอดภัยจากขุนช้างและให้ได้ศึกษาเล่าเรียน ทั้งยังจะได้สืบทอดตำราของขุนแผนด้วย

ต่อมา เมื่อพลายงามเติบโตใหญ่และเข้ารับราชการเป็นทหารเหมือนขุนไกรผู้เป็นปู่และขุนแผนผู้เป็นบิดา พลายงามได้อาสาไปศึกเชียงใหม่โดยกราบบังคมทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้ขุนแผนเป็นที่ปรึกษาและไปในการศึกครั้งนี้ด้วย ดังปรากฏความในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

ขอพระราชทานโทษโปรดบิดา	ไปเป็นคู่ปรึกษากันกลางหน
ทั้งจะได้ช่วยเหลือเฝ้าอับจน	แก้กลศึกสู้ศัตรูนั้น
แม้ว่าได้ร่วมคิดกับบิดา	จะขอรับอาสาจนอาสาญ
ถ้าพ่ายแพ้แก่พวกเชียงใหม่	ขอถวายชีวิตทั้งโคตรปราณ

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๖๐๔)

ขุนแผนจึงได้รับพระราชทานอภัยโทษ ดังปรากฏความตอนที่สมเด็จพระพันวษาตรัสแก่เหล่าขุนนางน้อยใหญ่ ว่า

อนิจจาอายขุนแผนแสนอาภัพ	ตกอันดับเสียคนแทบบ่นปี
ติดคุกทุกข์ยากอยู่หลายปี	ภูนี้ก็ชั่วมัวลืมนไป
ให้บังอกบังใจอะไรหนอ	อายพลายงามมาขอจึงนี้ก็ได้
ครั้งขออีลาวทองกุมหมองใจ	จำไว้ช้านานถึงปานนี้
ดูดูขุนนางทั้งน้อยใหญ่	พากันหนึ่งเสียได้ไม่พอที่
ทারণกรรมมันมาสิบห้าปี	ช่างไม่มีผู้ใดใครชอบพอ
เหตุด้วยอายนี้ไม่มีทรัพย์	เนื้อความมันจึงลืมนไปเจียวหนอ
ถ้ามันมีไม่จนคนก็ปรอ	มึงขอขุขอมไม่เว้นวัน
นับประสาหากนไปสู้ศึก	ก็ไม่มีใครนึกถึงมันนั้น
ด้วยอิจฉาว่าวิชาไม่เท่ากัน	มันไล่พื้นเอาเมื่อตามขุนช้างไป
ความกล้ววังหัวเป็นดอกกล่อ	รู้จักฝีมือพ่อหรือหาไม่
พระยายมพั่งว่าซ้าอยู่โย	จงสั่งให้ไปถอดอายแผนมา

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๖๐๕)

ขุนแผนและพลายงามทำศึกครั้งนี้สำเร็จด้วยชัยชนะ สามารถรับตัวนางสร้อยทองพระราชธิดาพระเจ้าล้านช้างซึ่งถูกพระเจ้าเชียงใหม่ชิงตัวไปกลับมาถวายสมเด็จพระพันวษาได้ สมเด็จพระพันวษาจึงพระราชทานบำเหน็จรางวัลให้แก่ทั้งขุนแผนและพลายงามตามความดีความชอบที่ได้กระทำ โดยขุนแผนได้บรรดาศักดิ์เป็นพระสุรินทรภักไชยมไหสุรย์ภักดี ครองเมืองกาญจนบุรี ส่วนพลายงามได้รับพระราชทานนางสร้อยฟ้าธิดาพระเจ้าเชียงใหม่เป็นภรรยา และได้บรรดาศักดิ์เป็นจมื่นไวยวรรณาท พร้อมทั้งได้เข้ารับราชการในกรุงศรีอยุธยาสืบต่อไป ดังปรากฏความในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

อ้ายขุนแผนพลายงามมีความชอบ	กูจะตอบแทนมิ่งให้ถึงที่
ขุนแผนให้ไปรั้งกาญจนบุรี	มีเจียดกระบี่เครื่องยศให้ดังงาม
สัปทนคนโทถาดหมากทอง	ช้างจำลองของประทานทั้งคานหาม
สำหรับใช้ไปณรงค์สงคราม	ให้สมตามความชอบที่มีมา
ให้เป็นที่พระสุรินทรภักไชย	มไหสุรย์ภักดีมีสง่า
แล้วตรัสสั่งคลังโนมิได้ช้า	เติมเงินตราสิบห้าซึ่งเป็นรางวัล
ทั้งเสื้อผ้าสมบัติปูมสำน	พระราชทานมากมายหลายหลั่น
ส่วนอ้ายลูกชายพลายงามนั้น	จะให้มั้นมียศปรากฏไป
ยังหนุ่มแน่นว่องไวมีใช้น้อย	ควรเอาไว้ใช้สอยให้ใกล้ใกล้
จะตั้งแต่งให้มิ่งให้ถึงใจ	ให้สมที่มีชัยได้เมืองมา
ให้เป็นที่จมื่นไวยวรรณาท	หัวหมื่นมหาดเล็กเวรข้างฝ่ายขวา
พระราชทานเครื่องยศและเงินตรา	ปูมสำนเสื้อผ้าสารพัน

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๗๗๕)

หลังจากนางวันทองถูกประหารชีวิต ขุนแผนก็ได้ไปอยู่เมืองกาญจนบุรี ในวรรณคดีได้กล่าวถึงขุนแผนอีกครั้งในตอนที่พระไวยถูกนางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์จนทำให้นางศรีมาลา ภรรยาอีกคนหนึ่งซึ่งเป็นบุตรสาวของพระพิจิตรถูกพระไวยเสน่ห์ ขุนแผนโกรธพระไวยถึงขั้นตัดพ้อตัดลูกกัน และได้วางแผนให้พลายชุมพลปลอมเป็นมอญยกทัพเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา ขุนแผนได้รับพระบรมราชโองการให้ไปรบ แต่ก็แกล้งทำเป็นแพ้เพื่อให้พระไวยอาสาออกรบ ขุนแผนจะทำร้ายพระไวย แต่พระไวยได้หนีกลับมาราบบังคมทูลสมเด็จพระพันวษา เป็นเหตุให้สมเด็จพระพันวษาดัดสินความจนนางสร้อยฟ้าต้องโทษเนรเทศ เรื่องราวชีวิตของขุนแผนในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผนจึงยุติลง แต่เรื่องในเสปายังคงดำเนินต่อไปจนถึงตอนพลายชุมพล บุตรชายของขุนแผนกับนางแก้วกิริยาปราบจระเข้เถรขวาดเพื่อแก้เสน่ห์

จากที่กล่าวมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่า ภูมิหลังเกี่ยวกับขุนแผนจากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ทำให้เห็นว่า ขุนแผนเป็นที่รู้จักในฐานะชายรูปงามที่มีเสน่ห์ มีภรรยาหลายคน และเป็นเลิศทางเวทมนตร์คาถาและวิทยาอาคม เป็นทหารเอกยอดฝีมือผู้กล้าหาญ ซื่อสัตย์ มีสัจจะ และจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดิน กตัญญูรู้คุณ และมีระเบียบวินัย แต่มีนิสัยใจร้อนและวู่วาม

๒.๒ ภูมิหลังเกี่ยวกับขุนแผนจากคำให้การชาวกรุงเก่า

นอกจากชื่อขุนแผนจะปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทยแล้ว ยังปรากฏอยู่ในหนังสือ คำให้การชาวกรุงเก่า ซึ่งเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่แปลมาจากภาษาพม่าอีกด้วย แม้คำให้การชาวกรุงเก่าจะเป็น “เอกสารทางประวัติศาสตร์ชั้นรอง” หากแต่ได้บันทึกเรื่องราวชีวิตของขุนแผนไว้ส่วนหนึ่ง เอกสารดังกล่าวจึงมีความสำคัญกับการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ เพราะเรื่องราวชีวิตของขุนแผนดังกล่าวถือเป็นความทรงจำเรื่องขุนแผนอีกชุดหนึ่งที่เกี่ยวข้อง และเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๔๑๕: (๑)) ทรงอธิบายไว้ในอธิบายเรื่องคำให้การชาวกรุงเก่า ว่า

...หนังสือเรื่องนี้ หอพระสมุดวชิรญาณได้ต้นฉบับมาจาก เมืองพม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ เหตุที่จะได้หนังสือเรื่องนี้ นั้น เดิมได้ทราบความว่ามีหนังสือพงศาวดารสยามเป็นภาษาพม่าอยู่ใน หอสมุดเมืองร่างกุ้งเรื่อง ๑ เป็นหนังสือเก่ายังไม่เคยพิมพ์ กรรมการจึงขอคัดสำเนาหนังสือพงศาวดารฉบับนั้นมาให้มองต่อ แปลออกเป็นภาษาไทย สำเร็จใน พ.ศ. ๒๔๕๕...

นอกจากนี้ยังทรงอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า หนังสือคำให้การชาวกรุงเก่ามีลักษณะคล้ายกับหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดซึ่งมีปรากฏอยู่ก่อน ต่อมาทราบว่าคำให้การชาวกรุงเก่า เรียบเรียงขึ้นจากคำบอกเล่าของเชลยชาวไทยที่ถูกกวาดต้อนไปเมืองพม่า เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า คำให้การชาวกรุงเก่าจึงน่าจะเป็นต้นฉบับของคำให้การขุนหลวงหาวัด ซึ่งถือเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญอีกฉบับหนึ่ง ดังปรากฏความในอธิบายเรื่อง คำให้การชาวกรุงเก่า ว่า

...เมื่อข้าพเจ้าได้อ่านคำแปลก็มีความประหลาดใจแต่แรก ด้วยสังเกตเห็นพงศาวดารที่ได้มาจากเมืองพม่าฉบับนี้ รูปเรื่องละม้ายคล้ายคลึงกับหนังสือที่เราเรียกว่า “คำให้การขุนหลวงหาวัด” มากทีเดียว จึงได้ให้ถามไปยังหอสมุดที่เมืองร่างกุ้งว่า พงศาวดารสยามฉบับนี้รัฐบาลอังกฤษได้มาจากไหน ได้รับตอบมาว่า หนังสือเรื่องนี้รัฐบาลอังกฤษพบในหอหลวงในพระราชวังของพระเจ้าแผ่นดินพม่า ที่เมืองมันตะเล ครั้งที่เมืองพม่าได้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ แลอธิบายต่อมาว่า หนังสือเรื่องนี้พวกขุนนางพม่าชี้แจงว่า พระเจ้าอังวะให้เรียบเรียงจากคำให้การของพวกไทยที่ได้ไปเมื่อครั้งตีกรุงศรีอยุธยา เมื่อได้ความดังนั้นก็ไม่มีที่สงสัยต่อไป เชื่อได้เป็นแน่ว่า หนังสือเรื่องนี้เองเป็นต้นเดิมของหนังสือซึ่งเรียกกันว่า “คำให้การขุนหลวงหาวัด” ฉบับที่ได้มาใหม่นี้ คือ คัดจากฉบับหลวงของพม่า

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๕: (๑) – (๒))

อรอุษา สุวรรณประเทศ (๒๕๕๒: ๒๗ – ๓๕) ได้กล่าวถึงหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัด และคำให้การชาวกรุงเก่า ว่า หนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัด และคำให้การชาวกรุงเก่า เป็นหนังสือคำให้การที่พระเจ้าอังวะมีโองการให้ข้าราชการพม่าซักถามเฉลยชาวอยุธยาและจดคำให้การไว้เป็นความรู้ในราชการ หนังสือสองเรื่องนี้ความจริงเป็นเรื่องเดียวกันแต่เป็นคนละสำนวนและเรียกชื่อต่างกัน เดิมเรียกกันว่า “คำให้การขุนหลวงหาวัด” เพราะเข้าใจว่าเป็นคำให้การของขุนหลวงหาวัดซึ่งก็คือพระเจ้าอู่ทุมพร ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นรัชทายาทครองกรุงศรีอยุธยาต่อจากสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ แต่ต่อมาทราบว่าเป็นคำให้การของคนไทยหลายคน ไม่ใช่แต่พระเจ้าอู่ทุมพร หรือขุนหลวงหาวัด พระองค์เดียว จึงได้มีการเรียกหนังสือเล่มนี้ว่า “คำให้การชาวกรุงเก่า” อีกชื่อหนึ่ง

ชื่อขุนแผนมีปรากฏในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า ใน “เรื่องสมเด็จพระพันวษา” หนังสือเรื่องนี้กล่าวถึงขุนแผนตอนที่ได้รับพระราชทานอภัยโทษ แล้วอาสาไปศึกเชียงใหม่เพื่อรับตัวนางสร้อยทอง พระราชธิดาของพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง จนได้รับชัยชนะและกล่าวถึงตอนที่ขุนแผนแก่ชรา แล้วนำดาบเวทวิเศษมาทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระพันวษา

พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างส่งพระราชธิดาพร้อมเครื่องราชบรรณาการมาถวายสมเด็จพระพันวษา ความทราบถึงพระเจ้าโพธิสารแห่งเมืองเชียงใหม่ พระเจ้าโพธิสารไม่พอใจเนื่องจากเห็นว่าล้านช้างคิดตีตัวออกห่างจากเชียงใหม่ จึงส่งคนมาลอบชิง

พระราชธิดาไป เป็นเหตุให้สมเด็จพระพันวษาพิโรธและมีพระบรมราชโองการให้จัดเตรียมทัพ และจัดหาทหารฝีมือดี ดังปรากฏความในคำให้การชาวกรุงเก่า ว่า

...ครั้นอยู่มา พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคณหุตล้านช้าง มุ่งหมาย จะเป็นสัมพันธมิตรสนิทสนมกับกรุงเทพทวารวดี จึงส่งพระราชธิดา องค์หนึ่งซึ่งมีพระรูปลักษณะงามเลิศ พึ่งเจริญพระชนม์ได้ ๑๖ พรรษา พร้อมด้วยข้าหลวงสาวใช้ข้าทาสบริวาร กับเครื่องราชบรรณาการเป็นอันมาก มีราชทูตเชิญพระราชสาส์น พร้อมด้วยเสนาอำมาตย์คุมโยธาทวยหาญ เชิญพระราชธิดามาถวาย พระพันวษา ณ กรุงเทพทวารวดี ครั้นมาถึงในกลางทาง ชาวนี้ รู้ขึ้นไปถึงนครเชียงใหม่ พระเจ้าโพธิสารราชกุมารผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินนครเชียงใหม่ในเวลานั้น ไม่ชอบให้กรุงศรีสัตนาคณหุต ล้านช้างไปเป็นสัมพันธมิตรสนิทกับนครศรีอยุธยา จึงคุมกองทัพ ลงมาชุมนุมอยู่ ยกเข้าแย่งชิงพระราชธิดานั้นไปได้ ฝ่ายพวกพลกรุงศรีสัตนาคณหุตที่พายแพ้วแตกหนี ก็รีบกลับไปทูลแจ้งเหตุแก่พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคณหุตล้านช้างให้ทรงทราบทุกประการ

ครั้นประพบัติเหตุนี้ทราบเข้ามาถึงพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระพันวษาก็ทรงพิโรธยิ่งนัก จึงตรัสแก่เสนาอำมาตย์ทั้งปวง ว่า เจ้านครเชียงใหม่ดูหมิ่นเดชานุภาพของเรา เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ใน ยุติธรรม มาแย่งชิงนางผู้ที่เราจำนงใจจะมาให้แก่เราดังนี้ ก็ผิดต่อ กรรมบถมนุษย์วินัย จำจะยกขึ้นไปปราบเจ้านครเชียงใหม่ให้ ย่ำเกรงฝีมือทหารไทย ไม่ประพบัติพาลทุจริตดูหมิ่นต่อเราสืบไป จึงมีพระราชโองการตรัสสั่งให้เตรียมทัพ และตรัสสั่งพระหมื่นศรีมหาดเล็ก ผู้เป็นขุนนางข้าหลวงเดิมคนสนิทไว้พระทัย ให้เลือก จัดหาทหารที่มีฝีมือกล้าศึกสงครามเข้ามาถวาย...

(คำให้การชาวกรุงเก่า, ๒๕๑๕: ๖๒)

การที่สมเด็จพระพันวษามีพระบรมราชโองการให้จัดหาทหารฝีมือดี ทำให้พระหมื่นศรี ขุนนางข้าหลวงได้กราบบังคมทูลเสนอชื่อขุนแผนเป็นทหารไปศึกเชียงใหม่ครั้งนี้ ทั้งนี้ ช่วงเวลาดังกล่าว ขุนแผนต้องโทษจำคุกอยู่ สมเด็จพระพันวษาจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานอภัยโทษให้ขุนแผน เมื่อขุนแผนถูกถอดจากเรือนจำแล้วก็ได้เข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระพันวษา และขออาสาไปศึกเชียงใหม่ครั้งนี้ ดังปรากฏความในคำให้การชาวกรุงเก่า ว่า

...พระหมื่นศรีจึงกราบทูลว่า ในทหารไทยในเวลานี้ ผู้ใดจะเป็นทหารเอกยอดดีไปกว่าขุนแผนนั้นไม่มี ด้วยขุนแผนเป็นผู้รู้เวทมนต์เชี่ยวชาญ ใจกล้าหาญเป็นยอดเสนา และมีใจกตัญญู กตเวทีกู้พระเดชพระคุณเจ้า หาดตัวเปรียบได้ยาก บัดนี้ขุนแผนเป็นโทษต้องรับพระราชอาญาจำอยู่ ณ คุก ถ้าโปรดให้ขุนแผนเป็นทัพหน้ายกขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ในครั้งนี้นคงจะมีชัยชำนะโดยง่าย ไม่ต้องให้ร้อนถึงทัพหลวงและทัพหลังเพียงปานใด สมเด็จพระพันวษาก็ทรงระลึกได้ถึงขุนแผน ด้วยทรงทราบว่าเป็นทหารมีฝีมือมาแต่ก่อน จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ขุนแผนพ้นโทษ มีรับสั่งให้พระหมื่นศรีนำขุนแผนเข้ามาเฝ้าโดยเร็ว พระหมื่นศรีได้รับสั่งแล้ว ก็ไปบอกนครบาลให้ถอดขุนแผนจากเรือนจำนำตัวเข้ามาหมอบเฝ้าถวายบังคมต่อหน้าพระที่นั่งในท้องพระโรง ในขณะนั้น สมเด็จพระพันวษาจึงมีพระราชโองการตรัสถามขุนแผนว่า แะย ไอ้ขุนแผน เอ็งจะอาสาบุกขึ้นไปตีนครเชียงใหม่ปราบปรามเจ้าโยนกอันธพาลให้เห็นฝีมือทหารไทย รับนางคินมา ให้กูจะได้หรือมิได้ประการใด ขุนแผนจึงกราบบังคมทูลว่า ข้าพระบาทผู้เป็นข้าทหาร ชีวิตอยู่ในใต้ฝ่าพระบาทของพระองค์ ผู้ทรงพระเดชพระคุณปกเกล้าฯ มาแต่ปู่และบิดา ข้าพระองค์ขอรับอาสาขึ้นไปตีนครเชียงใหม่ ปราบเจ้าโยนกให้กลัวเกรงพระเดชานุภาพของพระองค์ รับราชธิดาพระเจ้าล้านช้างคินมาถวายจงได้ ถ้าตีนครเชียงใหม่มิได้แล้ว ขอถวายชีวิต...

(คำให้การชาวกรุงเก่า, ๒๕๑๕: ๖๓)

เมื่อขุนแผนอาสาไปทัพ สมเด็จพระพันวษาจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งขุนแผนเป็นแม่ทัพ ขุนแผนจึงไปรับดาบวิเศษและม้าวิเศษจากพระพิฆิตแล้วไปรบจนได้รับชัยชนะ สามารถรับนางสร้อยทอง พระราชธิดาพระเจ้าล้านช้าง พร้อมทั้งชิงตัวพระมเหสีและพระราชธิดาของพระเจ้าเชียงใหม่มาถวายสมเด็จพระพันวษาได้ ดังปรากฏความในคำให้การชาวกรุงเก่า ว่า

...สมเด็จพระพันวษาได้ทรงฟังขุนแผนกราบทูลรับอาสา แข็งแรงดังนั้นก็ดีพระทัยนัก จึงโปรดให้ตั้งขุนแผนเป็นแม่ทัพ ถืออาชญาสิทธิ์คุมกองทัพทหารไทย ขึ้นไปถึงเมืองพิฆิตจึงแวะ

เข้าหาพระพิจิตรเจ้าเมือง ขอให้ส่งดาบเวทพิเศษกับม้าพิเศษที่
ฝากไว้แต่ก่อนคืนมาให้ จะไปใช้ในการรบศึก ดาบพิเศษของขุนแผน
นั้น ในภายหลังต่อ ๆ มามีผู้เรียกว่า ดาบฟ้าฟื้น มีฤทธิ์เดชนัก
ม้าพิเศษนั้นเรียกว่า ม้าสีหมอก ขับขี่เข้าสู่สงครามหลบหลีกข้าศึก
ได้แคล้วคล่องว่องไวนัก ขุนแผนได้ดาบเวทพิเศษและม้าพิเศษแล้ว
ก็ลาเจ้าเมืองพิจิตร รีบยกขึ้นไปถึงแดนนครเชียงใหม่ ฝ่ายเจ้านคร
เชียงใหม่รู้ว่ากองทัพกรุงศรีอยุธยายกขึ้นมา จึงแต่งกองทัพให้ยก
ออกมาสู้รบต้านทาน ขุนแผนแม่ทัพก็ขับพลทหารไทยเข้าต่อตี
พลลาวยวนเชียงใหม่โดยสามารถ กองทัพเชียงใหม่ก็แตกพ่ายแพ้
หนีกลับเข้าเมือง จะปิดประตูลงเขื่อนก็ไม่ทัน ขุนแผนก็ยกติดตาม
รบรุกบุกบันเข้าเมืองได้ ไล่ฆ่าฟันพลลาวล้มตายลงเป็นอันมาก
ฝ่ายเจ้านครเชียงใหม่เห็นข้าศึกเข้าเมืองได้ ก็ตกใจไม่มีขวัญ
จึงขึ้นม้าหนีออกนอกเมืองไป ขุนแผนจึงคุมทหารเข้าล้อมวัง
ให้จับอัครราชทูตวิมเหสีพระเจ้าเชียงใหม่ กับราชธิดาอันมีนามว่า
เจ้าแฉ่งฟ้าทอง กับนางสนมน้อยใหญ่ของพระเจ้านครเชียงใหม่ให้
รวบรวมไว้พร้อมด้วยกัน และให้เชิญนางสร้อยทองราชธิดาพระเจ้า
นครล้านช้าง ที่เจ้านครเชียงใหม่ไปแย่งชิงมาไว้ให้ออกมาจากหอคำ
จึงเชิญนางสร้อยทองพระราชธิดาพระเจ้าล้านช้าง กับมเหสีราชธิดา
พระเจ้านครเชียงใหม่ที่จับไว้ได้ เลิกกองทัพกลับลงมาถวายพระเจ้า
กรุงศรีอยุธยา และกราบทูลข้อราชการทัพที่มีชัยชนะนั้น
ให้ทรงทราบทุกประการ สมเด็จพระพันวษาก็มีพระทัยยินดีนัก...

(คำให้การชาวกรุงเก่า, ๒๕๑๕: ๖๓ - ๖๕)

ขุนแผนจึงมีความดีความชอบในฐานะที่เป็นแม่ทัพนำทหารไทยไปตีเชียงใหม่
จนได้รับชัยชนะกลับมา สมเด็จพระพันวษาได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานบำเหน็จรางวัล
จำนวนมากแก่ขุนแผน ดังปรากฏความตอนหนึ่งในคำให้การชาวกรุงเก่า ว่า

...ในขณะนั้น พระองค์จึงโปรดพระราชทานบำเหน็จรางวัล
เป็นต้นว่าเงินทอง สิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภค แก่ขุนแผนผู้เป็น
แม่ทัพและนายกองตลอดจนพลโยธาทวยหาญ ผู้ไปรบศึกมีชัยชนะ
มาในครั้งนั้นเป็นอันมาก...

(คำให้การชาวกรุงเก่า, ๒๕๑๕: ๖๕)

เรื่องราวในตอนปลายของ “เรื่องสมเด็จพระพันวษา” กล่าวถึงขุนแผนตอนชราภาพแล้ว ขุนแผนได้นำดาบวิเศษไปทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระพันวษา สมเด็จพระพันวษาทรงรับดาบวิเศษไว้และพระราชทานนามดาบนั้นว่า พระแสงปราบศัตรู ดังปรากฏความในคำให้การชาวกรุงเก่า ว่า

...ฝ่ายขุนแผน ซึ่งเป็นทหารเอกยอดฝีมือชื่อเสียงปรากฏในกรุงศรีอยุธยา ในครั้งนั้น เมื่อคิดเห็นว่าตนแก่ชราแล้ว จึงนำดาบเวทวิเศษของตนเข้าถวายสมเด็จพระพันวษา เพื่อเป็นพระแสงทรงสำหรับพระเจ้าแผ่นดินต่อไป พระองค์ทรงรับไว้เป็นพระแสงทรงสำหรับพระองค์ แล้วจึงทรงประสิทธิ์ประสาทนามว่า พระแสงปราบศัตรู และทรงตั้งพระนามพระแสงขรรค์แต่ครั้งพระยาแกรกนั้นว่า พระขรรค์ไชยศรี โปรดให้มหาดเล็กเชิญตามเสด็จซ้ายขวา และมีรับสั่งให้เชิญ พระรูปพระยาแกรกกับมงกุฏของพระยาแกรกเข้าไปในหอพระที่นมัสการในพระราชวัง พระรูปพระยาแกรกกับมงกุฏทรงยังมีปรากฏอยู่ จนตราบเท่าทุกวันนี้...

(คำให้การชาวกรุงเก่า, ๒๕๑๕: ๖๙ - ๗๐)

เรื่องราวชีวิตของขุนแผนในคำให้การชาวกรุงเก่า สิ้นสุดลงเพียงเท่านั้น แม้คำให้การชาวกรุงเก่าจะปรากฏเรื่องราวของขุนแผนเพียงบางช่วงของชีวิตแต่ก็แสดงให้เห็นว่าขุนแผนน่าจะมีตัวตนอยู่จริง เป็นคนสำคัญ และมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง มีหน้าที่ราชการในสมัยนั้น เพราะเมื่อเชลยชาวกรุงเก่าถูกพม่าซักถามก็ได้ให้การเรื่องราวเกี่ยวกับขุนแผนไว้ด้วย ทั้งที่ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นคำให้การเรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ไทยในแผ่นดินหรือรัชสมัยต่าง ๆ เป็นสำคัญ

จะเห็นได้ว่า เรื่องราวชีวิตของขุนแผนจากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน เป็นเรื่องราวที่ต่อเนื่องและมีรายละเอียดมาก ส่วนเรื่องราวชีวิตของขุนแผนจากคำให้การชาวกรุงเก่าจะกล่าวถึงเรื่องราวของขุนแผนเพียงบางช่วงของชีวิตเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เรื่องราวชีวิตของขุนแผนตอนที่ปรากฏร่วมกันจากทั้งเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน และคำให้การชาวกรุงเก่าคือเรื่องราวชีวิตตอนที่ขุนแผนได้รับพระราชทานอภัยโทษและได้ไปศึกษาเชียงใหม่เพื่อรับตัวพระราชธิดาของพระเจ้าล้านช้างซึ่งถูกพระเจ้าเชียงใหม่ชิงตัวไป จนได้รับความดีความชอบ

แม้วรรณคดีไทยและเอกสารทางประวัติศาสตร์ข้างต้นจะปรากฏเรื่องราวชีวิตของขุนแผนในเหตุการณ์ช่วงเดียวกัน หากแต่รายละเอียดของเรื่องราวมีความแตกต่างกัน

กล่าวคือ **เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** กล่าวว่า ขณะที่ขุนแผนถูกจำคุกอยู่ เกิดศึกเชียงใหม่ พलयงามบุตรชายของขุนแผนได้ทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้ขุนแผนเป็นที่ปรึกษาไปในการศึกเชียงใหม่ครั้งนั้นด้วย สมเด็จพระพันวษาจึงพระราชทานอภัยโทษแก่ขุนแผน จากนั้นขุนแผนและพलयงามทำศึกเชียงใหม่จนได้รับชัยชนะและสามารถรับตัวนางสร้อยทองพระราชธิดาพระเจ้าล้านช้างคืนมาได้สำเร็จ สมเด็จพระพันวษาจึงพระราชทานบำเหน็จรางวัลให้ตามความดีความชอบที่ได้กระทำ ส่วนใน**คำให้การชาวกรุงเก่า** กล่าวว่า ขณะนั้นขุนแผนถูกจำคุก เมื่อสมเด็จพระพันวษาต้องการแม่ทัพไปศึกเชียงใหม่เพื่อชิงนางสร้อยทองพระหมื่นศรีได้กราบบังคมทูลเสนอชื่อขุนแผน ขุนแผนจึงได้รับพระราชทานอภัยโทษ และอาสาเป็นแม่ทัพไปในศึกเชียงใหม่จนได้รับชัยชนะและสามารถรับตัวนางสร้อยทองคืนมาได้สำเร็จ ขุนแผนได้รับพระราชทานบำเหน็จรางวัลจำนวนมาก แต่ไม่มีการกล่าวถึงพलयงามบุตรชายของขุนแผนแต่อย่างใด นอกจากนั้นแล้ว **เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** ยังกล่าวว่าการไปศึกเชียงใหม่ครั้งเดียวกันนี้ ขุนแผนและพलयงามเป็นแม่ทัพคุมนักโทษ ๓๕ คนไปเป็นกำลังพล และใช้ความรู้ทางเวทมนตร์คาถาและวิทยาอาคมรบจนได้รับชัยชนะและชิงตัวนางสร้อยทองมาได้สำเร็จ กระทั่งขุนแผนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระสุรินทรภำไชยมโหฬารย์ภักดีเจ้าเมืองกาญจนบุรี แต่ใน**คำให้การชาวกรุงเก่า** นั้นกล่าวถึงเพียงว่า ขุนแผนเป็นแม่ทัพไปในศึกเชียงใหม่นี้เพียงผู้เดียว ไม่ได้กล่าวถึงพलयงามและนักโทษ ๓๕ คน

เรื่องราวชีวิตของขุนแผนอีกตอนหนึ่งที่**เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน**กับ**คำให้การชาวกรุงเก่า** กล่าวถึงแตกต่างกันคือเรื่องดาบเวทวิเศษหรือดาบฟ้าฟื้น อาวุธคู่ใจของขุนแผน **เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** มีความตอนหนึ่งที่ขุนแผนกล่าวกับพलयงามว่า ดาบฟ้าฟื้นอันเป็นอาวุธของขุนแผนนี้วิเศษกว่าดาบใด และจะฝึกให้พलयงามใช้ต่อไป ดังปรากฏความตอนหนึ่งใน**เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** ว่า

พलयงามก็ขุดดินลงไป	พบดาบดีใจเป็นหนักหนา
ส่งให้พ่อชกวางปลานัยน์ตา	ขุนแผนทูนเกศาด้วยสุดรัก
ดาบนี้ต่อไปจะให้เจ้า	รบพุ่งจะได้เอาไปเป็นหลัก
อันฟ้าฟื้นเล่มนี้ดียิ่งนัก	ดาบอื่นสักหมื่นแสนไม่แมนเลย
ถึงพระแสงทรงองค์ษัตริย์	ไม่เทียมทัดของเราดอกเจ้าเอ๋ย
จะฝึกเจ้าให้ใช้เสียให้เคย	ชมเชยดาบพลางทางเดินมา ฯ

(**เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน**, ๒๕๔๕: ๖๒๙)

แต่ใน**คำให้การชาวกรุงเก่า** กล่าวว่าเมื่อขุนแผนแก่ชราแล้วได้นำดาบเวทวิเศษมาทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระพันวษา ดังปรากฏความที่เคยยกมาแล้วข้างต้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น จะเห็นได้ว่า เรื่องราวชีวิตของขุนแผนปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทยและเอกสารทางประวัติศาสตร์ แม้จะมีรายละเอียดทั้งที่เหมือนคล้าย และแตกต่างกัน แต่ก็ถือเป็นเรื่องราวชีวิตของขุนแผนฉบับที่เผยแพร่และรับรู้ในสังคมไทย ทั้งนี้ เรื่องราวชีวิตของขุนแผนในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน นับเป็นฉบับที่เผยแพร่และเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง กระทั่งมีการนำเรื่องราวดังกล่าวไปผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องในรูปแบบหนังสือทั้งหนังสือเล่าเรื่อง หนังสือถอดคำประพันธ์หลากหลายสำนวน ตลอดจนแบบเรียนภาษาไทยของกระทรวงศึกษาธิการ ส่วนเรื่องราวชีวิตของขุนแผนในคำให้การชาวกรุงเก่า นั้น ก็ได้รับการอ้างถึงในบทวิเคราะห์ – วิจารณ์เรื่องขุนช้างขุนแผนในแง่มุมต่าง ๆ เรื่องราวชีวิตของขุนแผนดังกล่าวส่วนใหญ่ได้รับการเผยแพร่เป็นภาษาไทย และมีจำนวนหนึ่งที่ได้รับการเผยแพร่เป็นภาษาอังกฤษ

เรื่องราวชีวิตของขุนแผนที่ได้รับการเผยแพร่เป็นภาษาไทย เช่น

สมบัติ กวี บทวิจารณ์วรรณคดีชุดขุนช้างขุนแผนจากวิทยุ ท.ท.ท. (๒๕๐๓)

ของศุภร บุนนาค

เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน (๒๕๐๔) ของกาญจนาศุภนันทน์ และนายตำรา ณ เมืองใต้

วรรณกรรมไทยเรื่อง นิราศขุนช้าง – ขุนแผน (๒๕๑๓) ของฉันทน์ ขำวิไล

ขุนช้างขุนแผน ฉบับนวนิยาย (๒๕๑๕) ของ ป.อินทรปาลิต

นิทานจากเสภาเรื่องขุนช้าง ขุนแผน (๒๕๑๖) ของพระธีรณสารวิศวกรรม

ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่ (๒๕๓๒) ของศีกฤทธิ์ ปราโมช

ขุนช้างขุนแผน ชุดวรรณคดีไทยร้อยแก้ว (๒๕๓๓) ถอดความโดยเปรมเสรี

ขุนช้างขุนแผน ฉบับนอกทำเนียบ (๒๕๓๕) ของอัศศิริ ธรรมโชติ โชติช่วง นาดอน

และครูเสภานิรนาม

ขุนช้างขุนแผน ฉบับย้อนตำนาน (๒๕๔๑) ของโชติช่วง นาดอน และครูเสภา

นิรนาม

เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับสมบูรณ (๒๕๔๔) ของรีนฤทัย สัจจพันธ์

ขุนช้างขุนแผนแสนสนุก (๒๕๔๕) ของสุจิตต์ วงษ์เทศ

เล่าเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน (๒๕๔๖) ของวิเชียร เกษประทุม

คุยเพื่อเรื่องขุนช้างขุนแผน (๒๕๔๗) ของโกวิท ตั้งตรงจิต

ขุนช้างขุนแผน ฉบับมองคนละมุม (๒๕๔๘) ของหนอนสุรา

นอกจากนี้ ยังมีแบบเรียนภาษาไทยสำหรับนักเรียนระดับชั้นประถมศึกษาและระดับชั้นมัธยมศึกษา ที่ได้คัดบางตอนของเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน เป็นส่วนหนึ่งของบทเรียนวรรณคดีไทยอีกด้วย เช่น หนังสือส่งเสริมการอ่านเรื่องขุนช้างขุนแผน ประโยคมัธยมศึกษา (๒๕๑๗) หนังสือเรียนภาษาไทย ชุดพื้นฐานภาษา ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ เล่ม ๒ (ตอนพलयงามทูลขอโทษขุนแผน) หนังสือภาษาไทย ท ๒๐๓ ท ๒๐๔ ชุดทักษะสัมพันธ์ เล่ม ๒ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ (ตอนพलयแก้วแต่งงานกับนางพิม) หนังสือภาษาไทย ท ๓๐๕ ท ๓๐๖ ชุดทักษะสัมพันธ์ เล่ม ๓ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ (ตอนพलयงามพบพ่อ) หนังสือภาษาไทย ท ๖๐๖ ชุดวรรณลักษณะวิจารณ์ เล่ม ๒ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ (ตอนขุนแผนลู่แกโทษ) การคัดเลือกเรื่องราวบางตอนจากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน มาเป็นบทเรียนในแบบเรียนภาษาไทยดังกล่าวเป็นช่องทางหนึ่งในการเผยแพร่เรื่องราวชีวิตของขุนแผนให้เป็นที่รับรู้ในกลุ่มเด็กและเยาวชน

เรื่องราวชีวิตของขุนแผนที่ได้รับการเผยแพร่เป็นภาษาอังกฤษ ได้แก่

The Story of Khun Chang Khun Phan Told in English by Prem Chaya, Prince Prem Purachatra พระนิพนธ์ของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเปรมบุรฉัตร (๑๙๕๙) และ **The Tale of Khun Chang Khun Phaen** ผลงานแปลของคริส เบเกอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร (๒๕๕๓)

นอกเหนือจากนี้แล้ว ยังมีการนำเรื่องราวชีวิตของขุนแผนไปผลิตซ้ำและเผยแพร่ออกมาในรูปแบบอื่น ๆ อีก เช่น *ละครพื้นบ้านเรื่องขุนช้างขุนแผน* ของบริษัททีวีสแควร์ จำกัด เผยแพร่ทางสถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง ๓ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๑ – ๒๕๔๒ นำแสดงโดยยอติเทพ ชดช้อย เฉลิมพล บุญรอด และธัญญาดา พรรณบัว *ภาพยนตร์เรื่องขุนแผน* สร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ซึ่งวัชระ ตังคะประเสริฐ แสดงเป็นขุนแผน *ตลอดจนดวงตราไปรษณียากรที่ระลึกวันเด็ก ชุดขุนช้างขุนแผน ประจำปี พ.ศ. ๒๕๕๔* ของบริษัท ไปรษณีย์ไทย จำกัด ซึ่งส่วนใหญ่แล้วมีภูมิหลังการรับรู้เรื่องราวชีวิตของขุนแผนจาก *เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน* นั้นเอง

อนึ่ง ผู้วิจัยยังพบว่า เรื่องราวชีวิตของขุนแผนได้รับการถ่ายทอดและเผยแพร่ไว้ในหนังสือ *พ่อสอนลูก* ซึ่งเป็นหนังสือรวบรวมคำสอนของพระราชพรหมยาน หรือหลวงพ่อดุสิตดำ แห่งวัดจันทาราม (ท่าซุง) จังหวัดอุทัยธานี โดยพระราชพรหมยาน (๒๕๕๑: ๒๓๒ – ๒๓๔) ได้กล่าวถึงขุนแผนไว้ว่า

ขุนแผน – เจ้าพระยาภาณุพนบุรี

ต่อมาเมื่อท่านพกาพรหม ตรัสมาอย่างนั้น ท่านก็รับการจูดิลงมาเกิดเป็นลูกของแม่ทัพ ที่เขาเรียกกันว่า “ขุนไกร”

ตอนนี้ประวัติขุนไกร หรือประวัติขุนแผน ต่างคนต่างก็ทราบกันดีแต่ว่าประวัติขุนแผนตามแบบฉบับที่สุนทรภู่ หรือใครเขียนไว้ไม่ถูก เกินพอดีไป เป็นหนังสืออ่านเล่นเป็นนิยายก็ช่างเขาเถอะ

แต่เนื้อแท้จริง ๆ คนในสมัยนั้นมีระเบียบวินัยมาก ที่เขาบอกว่าขุนช้างไม่ดี แต่ความจริงขุนช้างเป็นพระยา พระยาภาณุมาศ ขุนแผนต่อมาขึ้นสุดท้ายเป็นเจ้าพระยาภาณุพนบุรี

ตอนนี้มากรวบรวมกำลังของเมืองไทยอีก เพราะว่าในสมัยของขุนแผนนะ รู้สึกว่าไปตีเมืองเหนือเมืองใต้ตีกันไม่หยุด ทำเอาคนไทยที่แตกแยกออกไปกลับเข้ามาเป็นปึกแผ่นตามเดิม

สำหรับเรื่องนี้ ท่านท้าวพกาพรหม ท่านบอกว่า คนที่เขาเขียนเรื่องขุนช้างขุนแผนนะ เขียนไม่ถูก แต่ก็ไม่ควรจะไปตำหนิเขา เขาเขียนเพราะความสนุก

ขุนช้าง เป็นคนดีเป็นคนไม่มีลูก ขุนแผนก็เป็นคนดีเป็นคนมีลูกมาก ความจริงศัพท์ว่า ขุนช้างก็ดี ศัพท์ว่าขุนแผนก็ดี ไม่ได้มีในทำเนียบของราชการ ในทำเนียบของทางราชการ ทั้งสองคนนี้เป็นพระยาด้วยกันทั้งคู่ แล้วก็เพื่อนรักกันมาก ตามที่ท่านท้าวพกาพรหมบอก ท่านบอกว่า “ขุนช้างมีอายุแก่กว่าขุนแผนหนึ่งปี เป็นเพื่อนเล่นกันมาตั้งแต่เด็ก และก็เพื่อนที่รักกันมาก ขุนช้างเป็นตระกูลของเศรษฐี”

ที่เรียกกันว่า “ขุนช้าง” ก็เพราะว่า ตระกูลนี้เป็นคนหาช่าง ให้แก่พระราชชาติตั้งแต่สมัยปู่ เมื่อได้ช่างมาแล้วก็มีการฝึกช่างควบคุมช่าง เรียกว่าเป็นหัวหน้ากองช่าง เขาจึงเรียกว่า ขุนช้าง

สำหรับ “ขุนแผน” นั้นเป็นแม่ทัพอยู่ในระเบียบวินัย ต้องอยู่ในแบบแผนกฎข้อบังคับ จึงให้นามว่า ขุนแผน ตามศัพท์ของชาวบ้าน

แต่ว่าตามศัพท์ทางราชการเขา ตอนแรกก็ดูจะเป็นหลวงอะไรก็ไม่ทราบ แล้วมาเป็นพระบาราศหริน ต่อมาก็เป็นพระยา

กาญจน์บุรี และเป็นเจ้าพระยากาญจน์บุรี ไม่ช้าก็ตาย เป็นอันว่า พระเจ้ามังรายมหาราช ตายแล้วก็เกิด เกิดแล้วก็ตาย

ตอนนี้จะว่ากันไป จะเป็นการหักล้างความชั่วร้ายของ ขุนช้างสักหน่อย ที่เขาว่า ขุนช้างโก่งเมียดขุนแผน ขุนแผนก็ไปขโมย เมียดของตัวเองมาจากขุนช้าง เรื่องนี้ไม่น่าจะเป็นไปได้

ตามประวัตินี้ ท่านพกาพรหม บอกไว้ ท่านบอกว่า “ไม่เป็น เช่นนั้น” ขุนแผนเป็นคนมีลูกมากเพราะว่าขุนแผนเป็นคนมีเมียมาก ที่มีเมียมากก็เพราะว่าเป็นคนมีคาถาอาคมดี เป็นแม่ทัพ แม่ทัพนี้ ไม่ใช่ว่าหน้าบึ้งขี้จ้อ มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใส ไปไหนก็มีแต่ความ แซ่มชื่น เป็นที่รักของบุคคลทั่วไป

ฉะนั้น เมื่อชาวบ้านรักได้ สาว ๆ ก็รักได้เหมือนกัน เมื่อสาว ๆ รักได้ พ่อแผนหนุ่มเมียดก็รักได้เหมือนกัน ฉะนั้นพ่อ แผนจึงไม่ได้มีเมียแต่เพียงสองคน คือ ลาวทอง กับ พิมพิลาไลย ความจริงขุนแผนมีเมียมากกว่านั้นเพราะว่าฐานะขุนแผนก็ไม่ได้ ยากจนเข็ญใจตามโบราณคดีที่เขียนไว้

ขุนช้างท่านบอกว่า ถ้าเจ้าแผนมันไม่จับจ่ายใช้สอยมาก มันรวยกว่าท่าน

แต่ทว่าอย่างจนก็อยู่ในชั้นคหบดีขนาดสูง แต่สำหรับ ขุนช้าง เป็นคนไม่มีลูก ก็เลยถือเอาลูกของขุนแผนเป็นลูกของ ขุนช้างไป

เวลาตอนเช้า ขุนช้างก็ต้องสั่งคนใช้ “หุงข้าวมาก ๆ แกลงมาก ๆ ทำขนมมาก ๆ ประเดี๋ยวลูกไอ้แผนมันมามันจะไม่มี อะไรกิน”

ลูกขุนแผนเวลาไปถึงขุนช้างก็ “คุณพ่อแบบนี้ คุณพ่อแบบนี้” คุณพ่อเป็นคนไม่มีลูก คุณพ่อก็เห่อ อุ้มลูกจูงหลานเป็นแถว ลูกขุนแผนต้องการอะไรขุนช้างหาให้ทั้งหมด นี่เป็นอันว่าปรากฏว่า เขาเป็นคนดีกันจริง ๆ แต่ว่าหนังสือที่เขียนไว้น่ะซี ไม่ได้ดีตามนั้น

คนในเวลานั้นอยู่ในระเบียบกรอบและพระธรรมวินัยดีมาก มีขนบธรรมเนียมประเพณีดี แล้วก็พระราชามีสิทธิ์ที่จะสั่งตัดหัวกัน แบบสบาย ๆ ถ้าไปทำอย่างนั้น

รวมความว่าชาติที่เท่าไรนะ ชาติที่ ๘ ก็มาเกิดเป็นขุนแผน หรือเจ้าพระยากาญจน์บุรี ตอนนี้ก็มานั่งรวบรวมกำลังพล อาศัยที่มี

วิชาการมาก เป็นนักรบเก่ง ล่องหนหายตัวได้ สะเดาะกลอนได้ สร้าง
หุ่นพยนต์ได้ ทำอะไรได้แปลก ๆ การตีการยกทัพไปรบทัพจับศึกก็
ไม่ต้องใช้กำลังพลมาก ก็สามารถจะสู้กับข้าศึกได้ พุดแล้วก็เหนื่อยใจ
เป็นอันว่า พระเจ้ามังรายมหาราช ในช่วงระยะไม่กี่ปีนัก ท่านก็ว่า
มาถึง ๘ รุ่นแล้ว

หลังที่สุด ตอนที่ เป็นเจ้าพระยากาญจนบุรี ก็ไปจำศีลอยู่ที่
ภูเขาชนไก่* จังหวัดกาญจนบุรี แล้วก็ตายในถิ่นที่นั่น ด้วยกำลังของ
ฉานตายแล้วก็ไปเป็นพรหม และหลังจากนั้นต่อมาก็ปรากฏว่า
ในวาระที่ ๙ ก็เห็นจะเป็นรัชกาลที่ ๙ อีกแหละ

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า เรื่องราวชีวิตของขุนแผนปรากฏอยู่ทั้งในวรรณคดีไทยและ
เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตลอดจนแหล่งอื่น ๆ ดังได้กล่าวไปข้างต้น การที่เชื่อว่าขุนแผน
มีตัวตนอยู่ในอดีตและเป็นเพียงสามัญชน ขุนแผนย่อมต้องมีชื่อเสียงหรือมีวีรกรรมเป็นที่จดจำ
มากเสียจนเฉลยชาวกรุงเก่ากล่าวถึงเมื่อถูกซักถามในคราวที่มีการจดบันทึกคำให้การ
ทั้งที่โดยส่วนใหญ่แล้วคำให้การจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ไทยในรัชสมัยต่าง ๆ
การเป็นผู้มีชื่อเสียงและมีวีรกรรมที่น่าจดจำนี้เอง ทำให้มีการนำเรื่องราวชีวิตของขุนแผนไปเล่า
สืบต่อกัน เรื่องราวของขุนแผนได้รับการจดจำเรื่อยมาและปรากฏให้เห็นในวรรณกรรม
จนกระทั่งขุนแผนกลายเป็นตัวละครที่อยู่ในความรับรู้ของคนไทยจนทุกวันนี้

เรื่องราวชีวิตของขุนแผนที่มีอยู่อย่างหลากหลายนี้เองเป็นเรื่องที่น่าสนใจ เมื่อเชื่อว่า
ขุนแผนเป็นบุคคลที่เคยมีชีวิตอยู่จริงในอดีตแล้ว ก็ควรศึกษาวิเคราะห์ต่อไปว่า ในพื้นที่ที่
เชื่อว่าขุนแผนเคยใช้ชีวิตอยู่ คือพื้นที่บางส่วนของจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี
ในปัจจุบันนั้น มีการรับรู้เรื่องราวชีวิตของขุนแผนอย่างไรบ้าง ดังที่ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึง
ในบทต่อ ๆ ไป

* ตรงกับความเชื่อของชาวกาญจนบุรีที่ว่า เมื่อขุนแผนซึ่งมีตำแหน่งเป็นพระยากาญจนบุรี
สิ้นชีวิตแล้ว วิญญาณของขุนแผนยังคงสถิตอยู่ที่เขาชนไก่เพื่อปกป้องคุ้มครองลูกหลานชาวกาญจนบุรี
บริเวณเชิงเขาชนไก่ จังหวัดกาญจนบุรี จึงมีศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ ซึ่งประกอบด้วยพ่อปู่ขุนแผน และพ่อปู่
ขุนไกร

บทที่ ๓

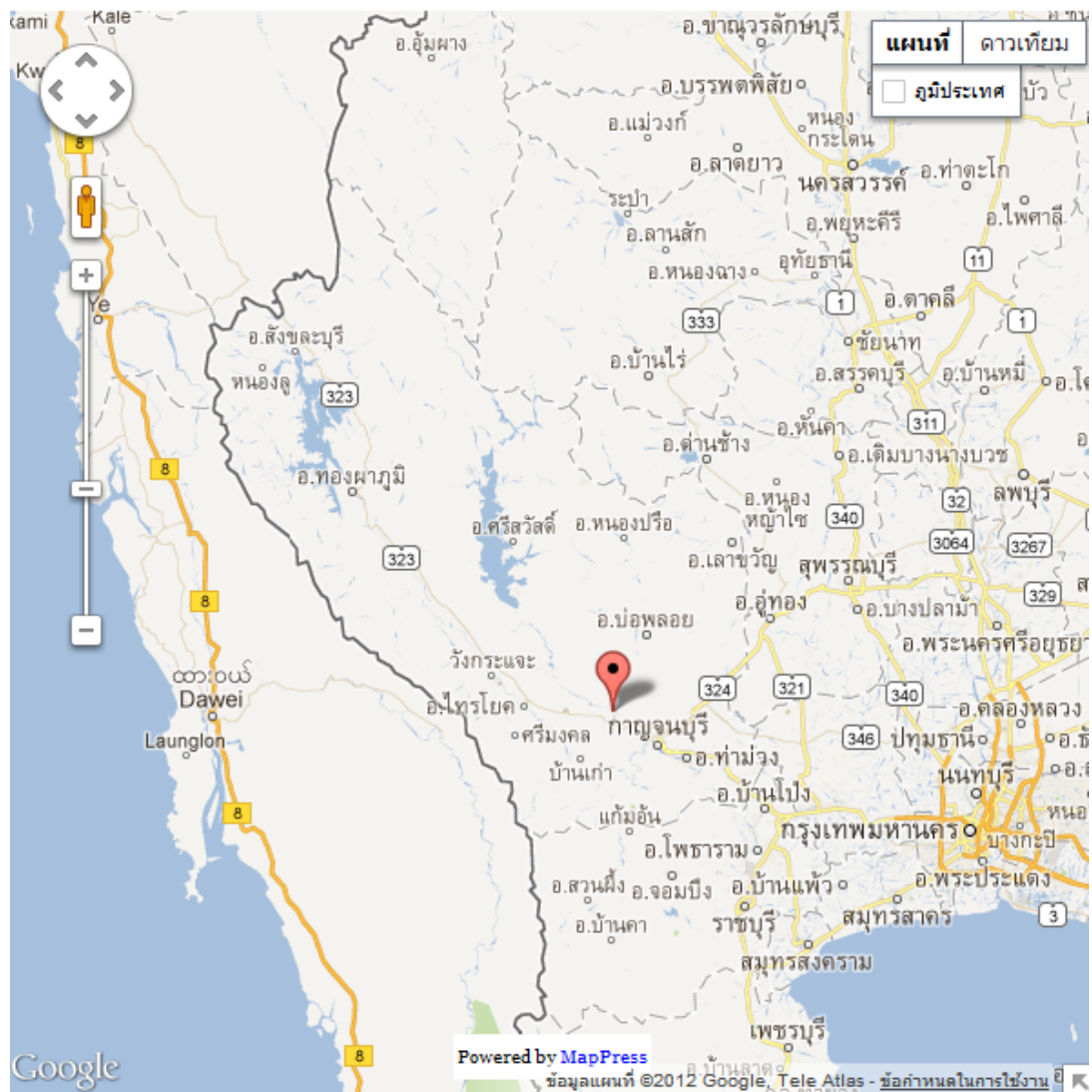
ข้อมูลศิขณเกี่ยวกับชุมชนแผนในจังหวัดกาญจนบุรี

ข้อมูลศิขณเกี่ยวกับชุมชนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีมีหลายลักษณะ จากการที่ผู้วิจัยสำรวจพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลภาคสนาม พบว่าพื้นที่ที่มีศิขณเกี่ยวกับชุมชนแผนมี ๒ อำเภอ คือ อำเภอเมืองกาญจนบุรี และอำเภอดำม่วง ในเขตอำเภอเมืองกาญจนบุรีพบศิขณในพื้นที่ตำบลลาดหญ้า ตำบลหนองบัว และตำบลแก่งเสี้ยน ส่วนในเขตอำเภอดำม่วงพบศิขณในพื้นที่ตำบลเขาน้อย และตำบลหนองขาว

ในอดีต เมืองกาญจนบุรีเป็นทั้งเส้นทางเดินทัพ เมืองหน้าด่าน และสนามรบที่มีความสำคัญยิ่ง หนังสือกาญจนบุรี ศรีภูมิภาคตะวันตก (๒๕๔๓: ๒๔) กล่าวถึงเมืองกาญจนบุรีสมัยอยุธยา (พ.ศ.๑๙๒๑ – ๒๓๑๐) ไว้ว่า “เมื่อปี พ.ศ.๑๙๒๑ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ได้สถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีของไทย กาญจนบุรีในขณะนั้นตั้งอยู่ที่บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ ก็เป็นเมืองสำคัญขึ้นมาอย่างเด่นชัดในด้านการสงครามกับพม่า และตำนานที่เกี่ยวกับขุนไกรและชุมชนแผน”

ปัจจุบันชาวกาญจนบุรีเรียกพื้นที่บริเวณบ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า ว่า “เมืองกาญจนบุรีเก่า” เมืองกาญจนบุรีเก่าแห่งนี้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำแควใหญ่ บริเวณทุ่งลาดหญ้า มีลำตะเพินเป็นคูเมืองทางทิศเหนือ ด้านหลังติดกับเขาชนไก่ มีป้อมอยู่สี่มุมกำแพง ไซค์ันดินเป็นกำแพงเมือง ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเมืองกาญจนบุรีมาตั้งอยู่บริเวณบ้านปากแพรก เพราะมีชัยภูมิเหมาะสมสำหรับการตั้งทัพหลวง ด้วยเหตุนี้ เมืองกาญจนบุรีเก่าจึงกลายเป็นเมืองร้างไป (กาญจนบุรี ศรีภูมิภาคตะวันตก, ๒๕๔๓: ๒๗) ปัจจุบันกรมศิลปากรประกาศให้เมืองกาญจนบุรีเก่าเป็นเขตอนุรักษณ์ เนื่องจากมีโบราณสถานสมัยกรุงศรีอยุธยาอยู่เป็นจำนวนมาก และเป็นเมืองที่เกี่ยวข้องกับชุมชนแผน ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไป

นอกจากพื้นที่ในเขตเมืองกาญจนบุรีเก่าแล้ว ผู้วิจัยยังพบข้อมูลศิขณเกี่ยวกับชุมชนแผนในพื้นที่ตำบลแก่งเสี้ยน อำเภอเมืองกาญจนบุรี ตำบลเขาน้อย และตำบลหนองขาว อำเภอดำม่วง ทั้งที่พื้นที่ต่าง ๆ เหล่านี้อยู่นอกเขตพื้นที่เมืองกาญจนบุรีเก่า หรือเมืองกาญจนบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยาอันเป็นช่วงเวลาที่ยืนยันว่าชุมชนแผนมีชีวิตอยู่อีกด้วย ประเด็นการศึกษาเรื่องข้อมูลศิขณเกี่ยวกับชุมชนแผนในลักษณะต่าง ๆ สะท้อนการรับรู้เรื่องชุมชนแผนของคนท้องถิ่นจึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง

ภาพที่ ๑ แผนที่จังหวัดกาญจนบุรี

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามในช่วง พ.ศ.๒๕๕๒ – ๒๕๕๔ และการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ผู้วิจัยจำแนกข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีได้ ๕ ประเภท มีรายละเอียดดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๑ แสดงข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรี

ประเภทของข้อมูล	คติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรี
<p>๑. ชื่อสถานที่และชื่ออื่น ๆ</p> <p>๑.๑ ชื่อสถานที่</p> <p>- ชื่อสถานที่ที่ปรากฏใน เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน</p>	<p>๑) วัดป่าเลไลยก์ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ</p> <p>๒) วัดส้มใหญ่ ตำบลหนองขาว อำเภอท่าม่วง</p> <p>๓) เขาชนไก่ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ</p> <p>๔) บ้านถ้ำ ตำบลเขาน้อย อำเภอท่าม่วง</p>
<p>- ชื่อสถานที่ที่ไม่ปรากฏ ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน</p>	<p>ก) ชื่อสถานที่ทางธรรมชาติ</p> <p>๑) ถ้ำขุนแผน</p> <p>- บริเวณเขาชนไก่ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ</p> <p>- วัดถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว อำเภอเมืองฯ</p> <p>๒) ถ้ำขุนไกรที่วัดถ้ำขุนไกร ตำบลแก่งเสี้ยน อำเภอเมืองฯ</p> <p>๓) ถ้ำนางบัวคลี่ที่วัดบ้านถ้ำ ตำบลเขาน้อย อำเภอท่าม่วง</p>
	<p>ข) ชื่อวัด</p> <p>๑) วัดขุนแผน ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ</p> <p>๒) วัดนางพิม ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ</p> <p>๓) วัดแม่หม้ายเหนือ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ</p> <p>๔) วัดแม่หม้ายใต้ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ</p> <p>๕) วัดถ้ำขุนไกร ตำบลแก่งเสี้ยน อำเภอเมืองฯ</p> <p>๖) วัดบ้านถ้ำ ตำบลเขาน้อย อำเภอท่าม่วง</p>

ประเภทของข้อมูล	คติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรี
	<p>ค) ชื่อหมู่บ้านและชื่อชุมชน</p> <p>๑) หมู่บ้านนางทองประศรี ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ</p> <p>๒) ชุมชนบ้านขุนแผนและชุมชนพิมพิลาไลย บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ</p>
	<p>ง) ชื่อถนน</p> <p>๑) ถนนขุนแผน บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า</p> <p>๒) ถนนพิมพิลาไลย์ บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า</p>
	<p>จ) ชื่อสถานที่อื่น ๆ</p> <p>๑) เขื่อนขุนแผน (ท่าลงแพเขื่อนขุนแผน) อำเภอเมืองฯ</p> <p>๒) ตลาดนางทองประศรี ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ</p>
๑.๒ ชื่ออื่น ๆ	<p>๑) ขุนแผน (ชื่อรหัสในการใช้วิทยุสื่อสารของทหาร)</p> <p>๒) ขุนแผน (ชื่อฝ่ายรุกในการฝึกนักศึกษาวิชาทหาร)</p>
<p>๒. รูปเคารพ</p> <p>๒.๑ รูปเคารพขุนแผน</p>	<p>๑) รูปเคารพขุนแผนที่เขาชนไก่ ตำบลลาดหญ้า</p> <p>๒) รูปเคารพพระยากาญจนบุรีที่วัดป่าเลไลยก์ ตำบลลาดหญ้า</p> <p>๓) รูปเคารพขุนแผนที่ถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว</p> <p>๔) รูปเคารพพระยากาญจนบุรีที่มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี</p>

ประเภทของข้อมูล	คติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรี
<p>๒.๒ รูปเคารพของ ตัวละครอื่นจากเสภา เรื่องขุนช้าง – ขุนแผน</p>	<p>๑) รูปเคารพขุนไกร - ที่เขาชนไก่ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ - ที่วัดถ้ำขุนไกร ตำบลแก่งเสี้ยน อำเภอเมืองฯ</p> <p>๒) รูปเคารพนางทองประศรีที่ศาลย่าทองประศรี บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า</p> <p>๓) รูปเคารพนางบัวคลี่ที่ถ้ำนางบัวคลี่ ตำบลเขาน้อย</p> <p>๔) รูปเคารพกุมารทอง - ที่ศาลพระยากาญจนบุรี วัดป่าเลไลยก์ ตำบลลาดหญ้า - ที่ถ้ำนางบัวคลี่ วัดบ้านถ้ำ ตำบลเขาน้อย</p>
<p>๓. วัดถุมงคล</p>	<p>พระขุนแผน</p> <ul style="list-style-type: none"> - พระขุนแผนอย่างกุมาร หลวงพ่อปราโมทย์ วัดบ้านถ้ำ - พระขุนแผน วัดถ้ำขุนแผน - พระขุนแผนเรือนแก้ว หลวงพ่อสำเภา วัดทุ่งลาดหญ้า - พระขุนแผนเมืองกาญจน์ วัดหัวหิน - พระขุนแผนรุ่น “เรียกเงินทองไหลมา” วัดไทรทอง - พระขุนแผนกรูเขาชนไก่ - พระขุนแผนหลวงปู่เหรียญ วัดหนองบัว - พระขุนแผนกรูวัดเหนือ (กรูวัดเทวสังฆาราม)
<p>๔. จิตรกรรม</p>	<ul style="list-style-type: none"> - จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน บริเวณบันไดชั้นถ้ำ วัดบ้านถ้ำ ตำบลเขาน้อย จำนวน ๑๔ ภาพ - จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน ในหอสมุดวัดมโนธรรมาราม (วัดนางโน) จำนวน ๑๖ ภาพ

ประเภทของข้อมูล	คติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรี
๕. เพลงพื้นบ้าน *	๑) เพลงทรงเครื่องจากพนมทวน <ul style="list-style-type: none"> - ตอนพระพันวษามีพระราชบัญชาให้ขุนแผนไปตีเชียงใหม่ - ตอนพลายชุมพลแปลงกายเป็นมอญยกทัพมาตีเมืองสุพรรณ - ตอนแม่นางศรีมาลาสอนลูกสาวเมื่อจะติดตามพระไวยมาอยู่กรุงศรีอยุธยา ๒) ลำนอกเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน

๓.๑ ข้อมูลคติชนประเภทชื่อสถานที่และชื่ออื่น ๆ

๓.๑.๑ ข้อมูลคติชนประเภทชื่อสถานที่

ข้อมูลคติชนกลุ่มนี้มี ๒ ประเภท คือ ประเภทแรกเป็นชื่อสถานที่ที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ซึ่งจากการออกภาคสนามพบว่า เรื่องราวชีวิตของขุนแผนที่ถ่ายทอดผ่านข้อมูลคติชนเหล่านี้สอดคล้องกับเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน และประเภทที่ ๒ เป็นชื่อสถานที่ที่ไม่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ซึ่งทำให้ได้เรื่องเล่าหรือตำนานท้องถิ่นที่อยู่นอกเหนือจากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ผู้วิจัยขอกล่าวถึงโดยลำดับ ดังนี้

๓.๑.๑.๑ ชื่อสถานที่ที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน

ชื่อสถานที่ที่ปรากฏชื่อในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ได้แก่ วัดป่าเลไลยก์ วัดใหญ่ตงรัง – สัมใหญ่ เขาชนไก่ และบ้านถ้ำ

* ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลเพลงพื้นบ้านในจังหวัดกาญจนบุรีจากวิทยานิพนธ์เรื่องเพลงพื้นเมืองจากพนมทวน ของสุมาลย์ เรืองเดช และวิทยานิพนธ์เรื่องการสืบทอดทำนองสวดและประเพณีสวดพระมาลัยที่บ้านหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี ของปรมินทร์ จารูร

๑) วัดป่าเลไลยก์

ภาพที่ ๒ วัดป่าเลไลยก์ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี

ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน มีความว่า เมื่อครั้ง ขุนแผนเป็นพลายแก้วได้บวชเรียนกับสมภารมี วัดป่าเลไลยก์ โดยกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า วัดป่าเลไลยก์ที่เป็นสถานที่ศึกษาวิชาของพลายแก้วนั้นอยู่ที่เมืองสุพรรณบุรี ดังความในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

ครั้นตระเตรียมสำเร็จเสร็จการ
ตัดทุ่งมุ่งตรงเข้าพงไพร
จึงแวะเข้าวัดป่าเลไลยก์
ทองประศรีกราบกรานสมภารพลัน
ขรัวมีดีใจหัวเราะรำ
ณรรนี้ลูกใครไม่คั่นเคย
แต่เพียงขุนไกรแกวอดวาย
บวชลูกจะให้เรียนเป็นบทเพลง
จะเอามาฝากไว้ให้ขรัวปู่
ถ้าไม่เรียนรำทำเกียจคร้าน

พากันออกจากบ้านเขาชนไก่
สามวันทันใดถึงสุพรรณ
ตรงไปยังกุฎิขรัวมีนั้น
ดีฉันมิได้มาหาคุณเลย
ไม่เห็นหน้าหลายปีสึกาเหวย
ทองประศรีว่าคุณเอย่ลูกฉันเอง
ดีฉันนี้เป็นมายอยู่ห่างตั้ง
ก็โง้งแก้งอยู่ไกลไม่ได้การ
โปรดบอกความรู้เอ็นดูหลาน
ทรมานทำโทษโปรดตีบ่อย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๔๕: ๔๙)

ด้วยเหตุนี้ วัดป่าเลไลยก์ ตำบลลาดหญ้า จังหวัดกาญจนบุรีจึงไม่ใช่วัดป่าเลไลยก์ที่กล่าวถึงในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน แต่วัดแห่งนี้ตั้งชื่อขึ้นใหม่ภายหลังเพื่อให้สอดคล้องกับเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน เพราะตั้งอยู่ในเขตเมืองกาญจนบุรีเก่าซึ่งเชื่อกันว่าขุนแผนเคยเป็นเจ้าเมืองปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยา ประกอบกับภายในวัดยังมีพระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์ประดิษฐานอยู่ด้วย อย่างไรก็ตาม

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านตำบลลาดหญ้า ชาวบ้านส่วนใหญ่รับรู้ตรงกันว่าวัดป่าเลไลยก์แห่งนี้ไม่ใช่วัดป่าเลไลยก์ตามที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ศรีสุกุล พูลสวัสดิ์ ชาวบ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมแก่ผู้วิจัยว่า “แม้วัดป่าเลไลยก์แห่งนี้จะไม่ใช่วัดป่าเลไลยก์ที่ขุนแผนบวชเรียน แต่ก็น่าจะเกี่ยวข้องกับขุนแผน เพราะตอนที่ขุนแผนเป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรีคงต้องสร้างวัดตามธรรมเนียมของผู้เป็นใหญ่ในเมือง สังเกตได้ว่าในบริเวณเมืองกาญจนบุรีเก่านี้มีวัดเก่าจำนวนมากถึง ๕ วัด” (ศรีสุกุล พูลสวัสดิ์, สัมภาษณ์, ๒๙ กันยายน ๒๕๕๒)

วัดป่าเลไลยก์นี้ ตั้งอยู่ที่เขาชนไก่ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ทางเข้าวัดอยู่ติดถนนสายกาญจนบุรี - ศรีสวัสดิ์ เดิมชื่อ “วัดฝ่อก” เอนก อัครบัณฑิต (๒๕๕๒: ๑๐) สันนิษฐานไว้ในกฎหมายตามรอยขุนแผน สองแดนกาญจน์ – สุพรรณฯ ว่า ชื่อ “วัดฝ่อก” น่าจะมีที่มาจากพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ปางป่าเลไลยก์ ซึ่งเล่ากันว่าแต่เดิมแตกออกเป็น ๒ ซีก ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.๒๔๖๗ พระครูจวนซึ่งเป็นผู้สำรวจวัดในเขตเมืองกาญจนบุรีเก่าได้ตั้งชื่อวัดนี้ว่า วัดป่าเลไลยก์ตามพระพุทธรูปขนาดใหญ่ซึ่งประดิษฐานอยู่ภายในมณฑปของวัด และเพื่อให้สอดคล้องกับวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน

ปัจจุบันวัดป่าเลไลยก์เป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษาชาวบ้านมักเรียกชื่อวัดสั้น ๆ ว่า “วัดป่า” ภายในวัดประกอบด้วยมณฑปซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปางป่าเลไลยก์ วิหารร้าง เจดีย์ทรงกลม กำแพงแก้ว โบราณสถานในวัดป่าเลไลยก์นี้ได้รับการอนุรักษ์และพัฒนาเป็นโบราณสถานในเขตอนุรักษ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๒

บริเวณหน้าวัดป่าเลไลยก์ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี มีป้ายอธิบายประวัติวัดป่าเลไลยก์จำนวน ๒ ป้าย ป้ายแรกเป็นป้ายอธิบายประวัติที่สำนักงานศิลปากรที่ ๒ สุพรรณบุรีจัดทำขึ้น และตั้งอยู่ในพื้นที่วัดเป็นเวลานานแล้ว ส่วนป้ายที่สองเป็นป้ายอธิบายประวัติที่กรมศิลปากรร่วมกับองค์การบริหารส่วนจังหวัดกาญจนบุรีเพิ่งจัดทำขึ้นแล้วนำมาตั้งไว้ในบริเวณวัดหลังจากที่โบราณสถานในเขตเมืองกาญจนบุรีเก่าได้รับการประกาศเป็นเขตอนุรักษ์อย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ.๒๕๕๒ โดยมีการจัดทำป้ายอธิบายประวัติในลักษณะเดียวกันเพื่ออธิบายประวัติโบราณสถานอื่น ๆ ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงด้วย

ข้อความในป้ายอธิบายประวัติวัดป่าเลไลยก์ที่สำนักงานศิลปากรที่ ๒ สุพรรณบุรีจัดทำขึ้น มีความว่า

วัดป่าเลไลยก์

วัดป่าเลไลยก์ เป็นวัดร้างที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมชาวบ้านเรียกว่า “วัดผ้ออก” ซึ่งเดิมมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยประดิษฐานอยู่ภายในมณฑป ได้ถูกคนลักลอบเจาะออกพระจนทะลุ จึงได้เรียกว่า “วัดผ้ออก” ในปี พ.ศ.๒๕๑๗ พระสงฆ์วัดกาญจนบุรีเก่าจึงได้นำชาวบ้านร่วมกันสร้างพระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์ขึ้นแทนเพื่อให้สอดคล้องกับเสภาเรื่อง “ขุนช้าง – ขุนแผน” ตั้งอยู่ห่างจากวัดขุนแผนไปทางทิศเหนือ ประมาณ ๕๐๐ เมตร โบราณสถานบริเวณวัดป่าเลไลยก์ประกอบด้วย

๑. มณฑป รูปสี่เหลี่ยม หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ภายในพบพระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์ ซึ่งที่สร้างขึ้นในภายหลัง

๒. วิหาร รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ผังก่อทึบ มีประตูเข้าด้านทิศตะวันออก ๒ ประตู มีบันไดทางขึ้นทางด้านทิศเหนือและทิศใต้ หลังคาถูกสร้างขึ้นใหม่

๓. เจดีย์ เป็นเจดีย์ทรงกลม ฐานเขียงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ก่อด้วยอิฐสอดิน ฉาบปูน ส่วนยอดทรวดตัวพังทลาย จำนวน ๒ องค์ อยู่ด้านทิศตะวันตก และนอกกำแพงแก้วด้านทิศเหนือ

โบราณวัตถุที่พบ มีทั้งภาชนะดินเผา เครื่องสังคโลก เครื่องถ้วยจีน เครื่องถ้วยเวียดนาม เหล็กเข้าไม้ และกระเบื้องมุงหลังคา

ส่วนข้อความในป้ายอธิบายประวัติวัดป่าเลไลยก์ที่กรมศิลปากรและองค์การบริหารส่วนจังหวัดกาญจนบุรีร่วมกันจัดทำขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๕๕๒ มีความว่า

วัดป่าเลไลยก์

โบราณสถานวัดป่าเลไลยก์ ประกอบด้วย มณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์ พระพุทธรูปองค์นี้ตามประวัติกล่าวว่า เดิมเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยมาก่อนที่จะชำรุดและได้รับการปฏิสังขรณ์เป็นพระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์อย่างปัจจุบัน ถัดจากมณฑปมีวิหารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ส่วนด้านหลังวิหารเป็นเจดีย์ทรงกลมขนาดใหญ่ สันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์ประธาน

ของวัด ด้านข้างเป็นเจดีย์รายเหลือเพียงส่วนฐาน โบราณสถาน
ทั้งหมดตั้งอยู่ภายในเขตกำแพงแก้ว

วัดป่าเลไลยก์ เป็นชื่อที่ตั้งขึ้นใหม่ในสมัยที่พระครูจวน
มาเป็นผู้นำในการบุกเบิกเมืองลาดหญ้า เมื่อช่วงปี พ.ศ. ๒๔๖๗
โดยตั้งชื่อโบราณสถานทุกแห่งตามชื่อในวรรณคดีเรื่องขุนช้าง -
ขุนแผน

กรมศิลปากรดำเนินการขุดศึกษาทางโบราณคดีครั้งแรก
ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ และต่อมาได้ร่วมกับองค์การบริหารส่วนจังหวัด
กาญจนบุรี ดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาอีกครั้ง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๒

เมื่อเปรียบเทียบข้อความในป้ายอธิบายประวัติ
วัดป่าเลไลยก์ข้างต้น ผู้วิจัยพบว่าได้กล่าวถึงข้อมูลที่น่าสนใจแตกต่างกันคือ เมื่อกรมศิลปากร
และองค์การบริหารส่วนจังหวัดกาญจนบุรีจัดทำป้ายอธิบายประวัติวัดป่าเลไลยก์ขึ้นใหม่ ไม่ได้
กล่าวถึงชื่อ “วัดผ่อก” อันเป็นชื่อเดิมของวัดแห่งนี้ก่อนที่พระครูจวนจะมาตั้งชื่อวัดใหม่
ตามวรรณคดีเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน ส่วนป้ายอธิบายประวัติที่สำนักงานศิลปากรที่ ๒
สุพรรณบุรีทำขึ้น ไม่ได้ระบุชื่อพระครูจวนซึ่งเป็นผู้ตั้งชื่อวัดป่าเลไลยก์แห่งนี้ กล่าวแต่เพียงว่า
เป็นพระสงฆ์วัดกาญจนบุรีเก่าที่มาสำรวจโบราณสถานและบริเวณโดยรอบ จะเห็นได้ว่า
ทางราชการไม่ได้เผยแพร่และบันทึกข้อมูลสำคัญ เช่น ชื่อเดิมของวัด และชื่อพระสงฆ์ที่ตั้งชื่อ
วัดขึ้นใหม่ในป้ายประวัติวัดป่าเลไลยก์ ดังนั้นเมื่อเวลาผ่านไป คนส่วนใหญ่ก็จะจดจำวัดแห่งนี้
ในชื่อว่า วัดป่าเลไลยก์ ส่วนผู้ที่ทราบประวัติตั้งเดิมของวัดก็อาจจะมีจำนวนน้อยลงจนต่อไป
อาจไม่มีผู้ให้ข้อมูลได้

นอกจากนี้ภายในบริเวณวัดป่าเลไลยก์ ตำบลลาดหญ้า
อำเภอเมืองกาญจนบุรี ยังมีศาลพระยากาญจนบุรีตั้งอยู่ ชาวบ้านเล่าว่า ศาลดังกล่าวตั้งอยู่
นานแล้ว เป็นที่สักการบูชาของชาวบ้านและนักท่องเที่ยว (ศรีสกุล พูลสวัสดิ์, สัมภาษณ์,
๒๙ กันยายน ๒๕๕๒) ภายในศาลมีร่องรอยการสักการบูชาและการนำสิ่งของมาแก้บน
น่าสังเกตว่าเมื่อชาวตำบลลาดหญ้าส่วนใหญ่กล่าวถึงศาลพระยากาญจนบุรีซึ่งตั้งอยู่ที่
วัดป่าเลไลยก์แห่งนี้ มักจะกล่าวถึงศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงด้วย
โดยอธิบายว่า พระยากาญจนบุรี* เป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรี และเมืองกาญจนบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา
คือ พื้นที่แถบเขาชนไก่และบ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า จนเวลาต่อมาเมืองกาญจนบุรีได้ขยาย
อาณาเขตเพิ่มขึ้นและกลายเป็นจังหวัดกาญจนบุรีในปัจจุบัน

* พระยากาญจนบุรีคือขุนแผนเมื่อดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรี

๒) วัดใหญ่ตั้งรัง – สัมใหญ่

ภาพที่ ๓ วัดใหญ่ตั้งรัง – สัมใหญ่ ตำบลหนองขาว อำเภอกำแพง จังหวัดกาญจนบุรี

วัดใหญ่ตั้งรัง - สัมใหญ่ เดิมชื่อวัดสัมใหญ่ วัดสัมใหญ่ แห่งนี้มีชื่อปรากฏอยู่ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน เชื่อกันว่าขุนไกร บิดาของขุนแผนได้มาเรียนวิชาที่วัดนี้ ต่อมานางทองประศรีได้พาพลาญแก้วมาบวชเรียนกับสมภารบุญที่วัดแห่งนี้ ด้วยเช่นกัน

วัดใหญ่ตั้งรัง - สัมใหญ่ ตั้งอยู่ที่ตำบลหนองขาว อำเภอกำแพง จังหวัดกาญจนบุรี เป็นวัดเก่าแก่ที่สร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ประมินทร์ จารูร (๒๕๔๒: ๙) กล่าวไว้ในการสืบทอดทำนองสวดและประเพณีสวดพระมาลัยที่บ้านหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี ว่า “...หมู่บ้านตั้งรังอยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้านหนองขาว แต่เดิมมีวัดสัมใหญ่หรือวัดใหญ่ตั้งรังเป็นวัดประจำหมู่บ้าน หลังจากพม่าเผาทำลายก็ถูกปล่อยทิ้งเป็นวัดร้าง ได้รับการบูรณะขึ้นใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ ชื่อว่า “วัดใหญ่ตั้งรัง – สัมใหญ่” ปัจจุบันยังคงมีซากปรักหักพังของเจดีย์พระอุโบสถ พระพุทธรูปปรากฏอยู่เล่ากันว่า พลาญแก้วเคยมาบวชเณรที่วัดนี้...” ดังปรากฏชื่อวัดสัมใหญ่ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ตอนหนึ่งว่า

ครั้นว่ามาถึงวัดสัมใหญ่
แม่พาพลาญแก้วผู้แหวตา
ท่านเจ้าชาฉันพาลูกมาบวช
ด้วยขุนไกรบิดามาถึงกาล

เอาข้าวของตั้งไว้ศาลาหน้า
ไปกราบไหว้วันทาทำนสมภาร
ช่วยเสกสวดสอนให้เป็นแก่นสาร
จะได้อธิษฐานให้ส่วนบุญ
(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๔๗)

เมื่อพิจารณาประวัติและลักษณะทางกายภาพของวัดใหญ่ดงรัง – สัมใหญ่ ทำให้ทราบว่า วัดใหญ่ดงรัง – สัมใหญ่ มีประวัติความเป็นมายาวนาน ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ภายในบริเวณวัดพบหระฆังเก่าซึ่งเคยตีบอกสัญญาณรวบรวมไพร่พลของไทยคราวทำสงครามกับพม่า สร้างในครั้งสงครามพม่า บูรณะเมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม ๒๕๓๘ และมีป้ายอธิบายประวัติหระฆังวัดใหญ่ดงรังเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ตามลำดับดังนี้

ข้อความภาษาไทย มีความว่า

หระฆังวัดใหญ่ดงรัง เป็นหระฆังที่ใช้สำหรับกิจของสงฆ์ และยังเป็นระฆังที่ใช้ตีเป็นสัญญาณรวบรวมไพร่พลของไทยคราวทำสงครามกับพม่าสมัยกรุงศรีอยุธยา ตั้งอยู่ในวัดใหญ่ดงรัง ซึ่งเป็นวัดที่เชื่อกันว่า ขุนไกร พ่อของขุนแผนมาเรียนวิชาที่วัดนี้ (วรรณคดีไทยเรื่องขุนช้างขุนแผน) ภายในวัดยังมีโบราณสถานที่ยังบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองในสมัยนั้นไว้ให้เห็น และมีการบูรณะไว้อย่างสมบูรณ์

ข้อความภาษาอังกฤษ มีความว่า

Bell Tower at Yai Dong Rang Temple The bell tower has been used by Buddhist monks, in the reign of Ayudhaya, the bell was used to signal people to gather defense against Burma's invasion. The bell tower is situated in Yai Dong Rang Temple, where it is believed that "Khun Krai", father of Khun Paen, studied from monks. (characters in a classic Thai literature entitled "Khun Chang Khun Paen"). In the temple, there are completely restored ancient places which mark the prosperity in the reign.

ภาพที่ ๔ หอระฆังวัดใหญ่ดงรัง – สัมใหญ่ ตำบลหนองขาว อำเภอดำม่วง จังหวัดกาญจนบุรี

นอกจากนี้แล้ว ภายในบริเวณวัดใหญ่ดงรัง – สัมใหญ่ ตำบลหนองขาว อำเภอดำม่วง จังหวัดกาญจนบุรี ยังมีป้ายคำขวัญของวัดซึ่งแสดงให้เห็นชัดเจนว่า วัดใหญ่ดงรัง – สัมใหญ่แห่งนี้เกี่ยวข้องกับขุนแผน ดังปรากฏคำขวัญว่า “ถิ่นขุนแผน แคว้นโบราณ บ้านดงรัง เน้นปฏิบัติ ชัดนิวรรณ สอนวิปัสสนา หาความสงบ พบสุขล้ำ นำวิถี ชู้ถูกทาง ปลุกคุณธรรม ย้ำพัฒนา”

จะเห็นได้ว่า วัดใหญ่ดงรัง – สัมใหญ่ แห่งนี้เกี่ยวข้องกับขุนแผนคือมีชื่อวัดนี้ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน และเชื่อกันว่าเป็นวัดที่พลายแก้วเคยอาศัยอยู่ช่วงที่บวชเรียนกับสมภารบุญ

๓) เขาชนไก่

ภาพที่ ๕ เขาชนไก่ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี

เขาชนไก่เป็นภูเขาที่ตั้งอยู่ริมถนนสายกาญจนบุรี – ศรีสวัสดิ์ เยื้องกับบ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองกาญจนบุรี บนเขาเคยมีลานกว้างคล้ายกับลานชนไก่ ปัจจุบันกองพลทหารราบที่ ๙ ใช้บริเวณดังกล่าวเป็นลานจอดรถและเฮลิคอปเตอร์ ชาวตำบลลาดหญ้าเชื่อว่าเขาชนไก่นี้เป็นภูมิลำเนาของนางทองประศรีและขุนไกร

หนังสือกาญจนบุรี ศรีภูมิภาคตะวันตก (๒๕๔๓: ๓๑) ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเขาชนไก่ไว้ว่า เขาชนไก่ตั้งอยู่ที่บ้านลาดหญ้า หมู่ ๑ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมือง เป็นสถานที่สำคัญในการทำสงครามระหว่างไทยกับพม่า เนื่องจากเป็นภูเขาอยู่ทางด้านเหนือของเมืองกาญจนบุรีเก่า ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งลำน้ำแควใหญ่ มีลักษณะพื้นที่โดยรอบเป็นที่ราบกว้างใหญ่ที่เรียกว่า ทุ่งลาดหญ้า เขาชนไก่จึงเหมาะที่จะใช้เป็นที่สังเกตการณ์เมื่อยามมีศึกสงคราม จากการสำรวจบริเวณเชิงเขาชนไก่ได้พบหลักฐานทางโบราณคดีหลายยุคหลายสมัยจำนวนมาก ได้แก่ เครื่องมือหินกะเทาะแบบต่าง ๆ มีลักษณะเป็นแบบสับติดทำจากหินกรวดแม่น้ำ แบบขูด แบบขวานสัน แบบใช้ปลายสำหรับขูด ไซค์คล้องช้างทำด้วยสำริด กล้องยาสูบสมัยอยุธยา ลูกปัดแก้ว แหวนทองหัวพลอย เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๕๑๖: ๒๔) ทรงบรรยายถึงเขาชนไก่ไว้ในโคลงนิราศของท้าวสุภัตติการภักดี (นาถ) ไปตามเสด็จเมืองกาญจนบุรี เมื่อปีระกา เบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ (พ.ศ.๒๕๑๖) มีความตอนหนึ่งว่า

ไปเขาชนไก่บ้าน	กาญจนบุรี
ที่อยู่ทองประศรี	สอบเหล่า
ไม่เห็นสักคนมี	อยู่ที่ นั้นนา
มีแต่สิงสัตว์เข้า	หยุดยั้งอาไศรย

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๑๖: ๒๔)

เขาชนไก่มีชื่อปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน อย่างชัดเจนว่าเป็นสถานที่ที่นางทองประศรีพาพลายแก้วบุตรชายหนีราชภัยหลังจากขุนไกรผู้เป็นสามีถูกประหารชีวิต มาพำนักอาศัยอยู่ในย่านเขาชนไก่ ดังความตอนหนึ่งว่า

แม่ลูกไปถึงบ้านกาญจนบุรี	ทองประศรีบอกลูกว่าพ่อเอ๋ย
ในเมืองนี้มีคนที่คุ้นเคย	แล้วเดินเลยใต้ถ้ำน้ำไป
ด้วยผิวเคยบอกเล่าแต่เก่าก่อน	ว่าญาติมีที่ดอนเขาชนไก่
ครั้นไปพบพวกฟ้องของขุนไกร	เขาก็ทำเรือนให้มิได้ช้า

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๓๕)

ปัจจุบันพื้นที่บริเวณเขาชนไก่อยู่ในเขตความรับผิดชอบของกองพลทหารราบที่ ๙ จังหวัดกาญจนบุรี เป็นกองพลขนาดใหญ่และยังเป็นสถานที่สำหรับ

ฝึกนักศึกษาวิชาทหาร นอกจากนี้บริเวณเชิงเขาชนไก่ยังมีศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ซึ่งเชื่อว่าเป็นที่สถิตดวงวิญญาณของขุนแผนและขุนไกรตั้งอยู่ด้วย

๔) บ้านถ้ำ

บ้านถ้ำเป็นชุมชนบ้านป่า เชื่อกันว่า บ้านถ้ำแห่งนี้เคยเป็นช่องของนายเดชกระดุกดำหรือหมื่นหาญ บิดาของนางบัวคลี่ ภรรยาคนหนึ่งของขุนแผน นอกจากนี้ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ก็ปรากฏชื่อบ้านถ้ำอย่างชัดเจน ดังความว่า

จะกล่าวถึงนายเดชกระดุกดำ	อยู่บ้านถ้ำตั้งกองเป็นช่องใหญ่
ได้เป็นที่หมื่นหาญชาญชัย	เป็นหัวไม่มีฝีมือเลื่องลือชา

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๓๓๓)

ขุนแผนมีชีวิตเกี่ยวข้องกับบ้านถ้ำแห่งนี้เพราะต้องพระราชอาญาให้ออกตระเวนด่านหลังขุนช้างกราบบังคมทูลฟ้องว่าขุนแผนหนีราชการไปหา นางลาวทอง เหตุนี้ทำให้ขุนแผนคิดจะเสาะหาของวิเศษ ๓ สิ่งเพื่อใช้เป็นประโยชน์ในการทำศึกสงครามในภายหน้า จึงออกตระเวนด่านมาพบช่องของหมื่นหาญ พบนางบัวคลี่ แล้วเห็นว่านางบัวคลี่เป็นหญิงที่มีลักษณะดีและน่าจะให้กำเนิดบุตรชายได้ จึงฝากตัวเป็นสมุนของหมื่นหาญ แต่ภายหลังหมื่นหาญไม่ไว้วางใจขุนแผนเพราะเห็นว่ามีฝีมือดีและไม่ยอมช่วยเหลืองานเหมือนที่ผ่านมา หมื่นหาญจึงออกอุบายให้นางบัวคลี่วางยาขุนแผน แต่โหงพรายของขุนแผนมาเตือนขุนแผนไว้ได้ทัน ขุนแผนโกรธมากและออกปากขอลูกที่อยู่ในท้องนางบัวคลี่ นางบัวคลี่ก็ยกให้ กลางดึกคืนนั้นขุนแผนก็ผ่าท้องนางบัวคลี่และเอาลูกชายมาทำพิธีปลุกเสกเป็นกุมารทอง

เรื่องราวชีวิตตอนที่ขุนแผนผ่าท้องนางบัวคลี่และปลุกเสกลูกชายเป็นกุมารทองนี้เป็นที่รับรู้ของชาวกาญจนบุรีอย่างกว้างขวาง และได้รับการเผยแพร่อย่างต่อเนื่องผ่านคำบอกเล่าของชาวบ้านและภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผนที่วัดบ้านถ้ำ อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรีแห่งนี้

พยางค์ เวสสุบุตร (๒๕๕๐: ๔๑ - ๔๒) ได้กล่าวถึงบ้านถ้ำไว้ในบทความเรื่อง “ท่าเสา เมืองเก่ากาญจนบุรี เมืองวรรณคดี – ขุนแผน” ว่า บ้านถ้ำเป็นชุมชนบ้านป่า ปัจจุบันคือหมู่บ้านถ้ำ ตำบลเขาน้อย อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี ภูมิประเทศเป็นหมู่บ้านเชิงเขา มีหุบและซอกเขาสลัซบซับซ้อนไปจนถึงเขาถ้ำมังกรทอง ตำบลเกาะสำโรง อำเภอเมืองกาญจนบุรี เป็นเทือกเขาที่มีถ้ำอยู่หลายแห่ง ชาวบ้านซึ่งมีเชื้อสายเป็นลาวและกะเหรี่ยงได้ตั้งชื่อถ้ำตามบุคคลในวรรณคดีเพื่อสร้างความสนใจแก่ท้องถิ่น อาทิ

ถ้าหมีนหาญ ถ้าขุนแผน ถ้านางบัวคลี่ ฯลฯ ซึ่งถ้าบางแห่งนั้นไม่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่อง ขุนช้างขุนแผนแต่อย่างใด หมู่บ้านถ้ามีวัดอยู่บริเวณเชิงเขา ชื่อวัดบ้านถ้า เป็นวัดโบราณ มีอายุเก่าแก่หลายร้อยปี สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในช่วงยุคสุโขทัยถึงยุคกรุงศรีอยุธยา มีประวัติ เล่าสืบมาว่า เศรษฐีผู้หนึ่งสร้างวัดนี้ขึ้น มีหลวงพ่อทองเป็นเจ้าของอาวาสรูปแรก หลวงพ่อทองเป็นผู้มีวิชาอาคมแก่กล้าได้สร้างพระพุทธรูปปางมารวิชัยไว้ในถ้ำ ซึ่งปัจจุบันเรียกถ้ำที่ประดิษฐาน พระพุทธรูปนี้ว่า ถ้ำนางบัวคลี่ เนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่าวิญญาณของนางบัวคลี่ที่ถูกขุนแผน ผ่าท้องเอาบุตรชายไปย่างเป็นกุมารทองได้สิงสถิตอยู่ ณ ถ้ำแห่งนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงประเด็นนี้ โดยละเอียดต่อไป

๓.๑.๑.๒ ชื่อสถานที่ที่ไม่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน

ชื่อสถานที่ที่ไม่ปรากฏชื่อในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน สามารถจำแนกได้หลายกลุ่มคือ ชื่อสถานที่ทางธรรมชาติ ได้แก่ ถ้ำขุนแผน ถ้ำขุนไกร และ ถ้ำนางบัวคลี่ ชื่อวัด ได้แก่ วัดขุนแผน วัดนางพิม (วัดกาญจนบุรีเก่า) วัดแม่หม้ายเหนือ วัดแม่หม้ายใต้ วัดถ้ำขุนไกร และวัดบ้านถ้ำ ชื่อหมู่บ้านและชื่อชุมชน ได้แก่ หมู่บ้าน นางทองประศรี ชุมชนบ้านขุนแผน และชุมชนพิมพิลาไลย ชื่อถนน ได้แก่ ถนนขุนแผน ถนนพิมพิลาไลย์ และ ชื่อสถานที่อื่น ๆ ได้แก่ เชื้อนขุนแผน และตลาดนางทองประศรี ชื่อสถานที่กลุ่มนี้จะมีเรื่องเล่าหรือตำนานของท้องถิ่นประกอบสถานที่ซึ่งถือเป็นข้อมูลคติชนที่สำคัญเพราะไม่สามารถทราบข้อมูลได้จากวรรณคดีลายลักษณ์ ทำให้เห็นว่าความทรงจำ ดังกล่าวเป็นความทรงจำส่วนที่มีมาแต่เดิมซึ่งน่าจะที่มาจากการรับรู้กันพื้นบ้าน ผู้วิจัยขอกกล่าวถึงโดยลำดับ ดังนี้

ก) ชื่อสถานที่ทางธรรมชาติ

๑) ถ้ำขุนแผน

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่า ในจังหวัด กาญจนบุรีมีสถานที่ที่เรียกว่า ถ้ำขุนแผน จำนวน ๒ แห่ง คือ ถ้ำขุนแผน บริเวณเขาชนไก่ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองกาญจนบุรี และถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว อำเภอเมืองกาญจนบุรี

- ถ้ำขุนแผน บริเวณเขาชนไก่ ตำบลลาดหญ้า

ถ้ำขุนแผน บริเวณเขาชนไก่ ตำบลลาดหญ้า เป็นถ้ำปิด ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ซึ่งเชื่อว่าเป็นที่สถิตของวิญญาณพ่อปู่ ขุนแผนและพ่อปู่ขุนไกร และตั้งอยู่ในเขตทหาร มีคำสั่งปิดไม่อนุญาตให้บุคคลใด ๆ เข้า

ชาวบ้านเชื่อว่าถ้ำแห่งนี้เป็นถ้ำลี้ลับ ภายในถ้ำมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกปักรักษาอยู่และน่าจะมีเครื่องถ้วยชามและทรัพย์สินมีค่าสมัยกรุงศรีอยุธยาเก็บรักษาอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านเล่าว่า สมัยรุ่นปู่ตายาย เคยมีชาวบ้านบางคนเข้าไปในถ้ำเพื่อยืมเครื่องถ้วยชามมาใช้ในการจัดงาน เพราะสมัยก่อนมีการจัดงานมาก ข้าวของเครื่องใช้ที่มีอยู่ไม่เพียงพอ จึงต้องไปหยิบยืมจากภายในถ้ำ เมื่อยืมเครื่องถ้วยชามมาแล้วไม่นำกลับไปคืน เป็นเหตุให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกปักรักษาถ้ำไม่พอใจ ต่อมาเมื่อมีชาวบ้านเข้าไปหยิบยืมข้าวของหรือเครื่องถ้วยชามต่าง ๆ อีกรักก็ไม่มีใครกลับออกมาได้ เชื่อกันว่าเป็นเพราะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ลงโทษให้เมื่อเข้าไปแล้วจะหาปากถ้ำไม่พบ จนไม่สามารถหาทางออกได้ (ทรงศักดิ์ อินอนันต์, สัมภาษณ์, ๒๗ ธันวาคม ๒๕๕๒)

- ถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว

ภาพที่ ๖ - ๗ ถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี

ถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว เดิมชื่อถ้ำพุพระ เนื่องจากพบพระผิงดินจำนวนมาก ถ้ำแห่งนี้ตั้งอยู่บนเขาพุพระ ตำบลหนองบัว อำเภอเมืองกาญจนบุรี อยู่ในเขตวัดถ้ำขุนแผน หรือวัดถ้ำพุทราวาส ถ้ำแห่งนี้เปลี่ยนชื่อเป็นถ้ำขุนแผนตามคำเล่าขานที่เชื่อว่า เป็นสถานที่ที่ขุนแผนนำลูกชายของนางบัวคลี่มาทำพิธีปลุกเสกกุมารทอง

ทางขึ้นถ้ำขุนแผนเป็นบันไดที่ลาดชัน คดเคี้ยว จำนวนหลายร้อยขั้น ภายในถ้ำมีพระประธาน และรูปเคารพขุนแผนในชุดนักรบโบราณ ข้างรูปเคารพขุนแผนมีศาลาไม้ขนาดเล็กเรียกว่า ศาลาขุนแผน ตั้งอยู่ด้วย ปัจจุบันมีโครงการฟื้นฟูถ้ำขุนแผนแห่งนี้ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันเชื่อกันว่าถ้ำขุนแผนแห่งนี้ น่าจะเป็นเพียงสถานที่ที่ขุนแผนมาพักอยู่ตอนตระเวนค้นหาของวิเศษ ๓ สิ่งเท่านั้น ส่วนสถานที่ปลุกเสกกุมารทองมีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าน่าจะเป็นที่วัดมโนธรรมาราม (วัดนางโน) ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป มากกว่าจะกระทำที่วัดถ้ำขุนแผนแห่งนี้

พยางค์ เวสสุบุตร (๒๕๕๐ข: ๕๐ – ๕๓)

ได้วิเคราะห์ถึงสถานที่ที่ขุนแผนทำพิธีปลุกเสกกุมารทองไว้ใน “ท่าเสา เมืองเก่ากาญจนบุรี เมืองวรรณคดี – ขุนแผน” ว่า **เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** ระบุเพียงว่า สถานที่ที่ขุนแผน ย่างกุมารคือที่ “วัดใต้” เท่านั้น ดังปรากฏความว่า

อุ้มเอาทารกยกจากห้อง	กุมารทองมาเกิดไปกับพ่อ
หยิบเอายามใหญ่ใส่สวมคอ	เอาผ้าห่อลูกชายสะพายไป
เปิดประตูจ่อออกมานอกบ้าน	รีบเดินผ่านป่าตัดเข้าวัดใต้
ปิดประตูวิหารลั่นดาลใน	ลี้มกลอนซ่อนใส่ไว้ตริงตรา

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๓๕๔)

คำว่า “วัดใต้” ที่ปรากฏในบทเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผนนี้เองที่ทำให้เกิดการตีความแตกต่างกัน ในจังหวัดกาญจนบุรีมีวัดแห่งหนึ่งชื่อว่า “วัดใต้” หรือมีชื่อทางการว่า วัดชัยชุมพลชนะสงคราม ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านชุกโดน ตำบลบ้านใต้ อำเภอเมือง เป็นวัดที่มีชื่อปรากฏในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ว่าเป็นสถานที่ประชุมพลของกองทัพไทยที่จะยกไปต่อสู้กับพม่าที่รุกรานเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ ที่มาของคำว่า “วัดใต้” เป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกเพราะวัดตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองทางด้านใต้คู่กับวัดเหนือหรือวัดเทวสังฆารามที่อยู่นอกกำแพงเมืองทางทิศเหนือ คำว่า “วัดใต้” เพียงคำเดียวจึงไม่พอที่จะชี้ว่าเป็นสถานที่ปลุกเสกกุมารทอง เพราะวัดใต้หรือวัดชัยชุมพลชนะสงครามอยู่ไกลจากบ้านถ้ำของหมื่นหาญมาก ต้องเสียเวลาเดินทางผ่านป่า ข้ามแม่น้ำแม่กลอง และเป็นเวลาไม่ต่ำกว่าหนึ่งคืนจึงเดินทางมาถึงวัดใต้ เมื่อต้องใช้เวลาเดินทางเกินหนึ่งวัน จึงไม่น่าจะมีเวลาที่จะปลุกเสกกุมารทองได้ทัน (พยางค์ เวสสุบุตร, ๒๕๕๐ข: ๕๐ – ๕๓)

สถานที่ที่ขุนแผนปลุกเสกกุมารทองตามความเชื่อของชาวบ้านมีอยู่ ๓ แห่ง ได้แก่

๑. ถ้ำขุนแผนที่บ้านถ้ำ อำเภอท่าม่วง
๒. ถ้ำขุนแผนที่ตำบลหนองบัว อำเภอเมืองกาญจนบุรี
๓. วัดมโนธรรมารามหรือวัดนางโน อำเภอท่าม่วง

พยางค์ เวสสุบุตร (๒๕๕๐ข: ๕๑ – ๕๒)

แสดงทัศนะไว้ว่า การปลุกเสกกุมารทองไม่น่ากระทำภายในถ้ำขุนแผนที่บ้านถ้ำและที่ตำบลหนองบัว เพราะถ้ำขุนแผนที่บ้านถ้ำอยู่ใกล้กับบ้านถ้ำมากเกินไป หมื่นหาญสามารถทำลายพิธี

ได้ง่าย ส่วนถ้าขุนแผนที่ตำบลหนองบัวนั้น ขุนแผนไม่น่าจะสามารถทำพิธีกรรมได้เพราะไม่มีโบสถ์หรือวิหารบนเขา อีกทั้งอยู่ไกลจากชุมชนบ้านถ้ำมาก ต้องเดินข้ามเขาในเวลากลางคืน และต้องข้ามลำน้ำแควน้อย จึงต้องใช้เวลากินหนึ่งวัน กว่าจะทำพิธีปลุกเสกกุมารทองได้ ลูกที่นำมาก็จะเน่าเปื่อยเสียก่อน

สถานที่ปลุกเสกกุมารทองที่เป็นไปได้มากที่สุด ตามทัศนะของพยางค์ เวสสุบุตร คือ ปลุกเสกที่วัดมโนธรรมารามหรือวัดนางโน เนื่องจากวัดมโนธรรมาราม หรือวัดนางโนมีเขตโบราณสถานสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ซึ่งประกอบด้วยโบสถ์วิหารร้างอายุประมาณ ๔๐๐ ปี เป็นหลักฐานหนึ่งซึ่งช่วยสนับสนุนข้อสันนิษฐานดังกล่าว นอกจากนี้วัดนางโนอยู่ถัดจากวัดบ้านถ้ำไปทางทิศใต้ประมาณ ๑.๕ กิโลเมตร ทิศที่อยู่ทางใต้นี้อาจหมายถึง “วัดใต้” ตามที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ซึ่งระบุไว้ว่า ขุนแผนผ่าท้องนางบัวคลี่ตอนดึก นำลูกไปวางในวิหารจนวนรุ่งสางจึงเสร็จพิธี แสดงว่าใช้เวลาเพียงครึ่งชั่วโมง ดังปรากฏความว่า

ตั้งจิตสนิทไว้ที่ทาง
ร้อนทั้งตัวทั่วกันน้ำมันฉา
เกาะแกร่งแห่งใต้ตั้งใจปอง

ภาวนาหนึ่งย่างกุมารทอง
กลับหน้ากลับหลังไปทั้งสอง
พอรุ่งแจ้งแสงทองขึ้นทันใด

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๓๕๔)

นับว่าเป็นเวลาพอดีกับที่หมื่นหาญรู้เรื่องในตอนเช้า จึงเกณฑ์บ่าวไพร่ตามรอยเลือดที่เปื้อนอยู่ตามยอดหญ้ามาจนพบ ถ้าหนีไปไกลมากคงไม่มีรอยเลือดให้เห็น ดังปรากฏความในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ว่า

ถือหอกดาบง้าวทวนลั่นศัสตรา
ร่อนหน้าไม้ใส่ยาพิษ
เป็นโลหิตติดตัญหามาห่างห่าง
เห็นประตู่วิหารลั่นดาลใน

ทั้งปืนยาวมีดตรีกระบี่กริช
จำเรี่ยวรอยโลหิตติดตามไป
ตรงทางป่าตัดเข้าวัดใต้
ย่องเข้าไปมองดูตามรูตาล

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๓๕๕)

ภาพที่ ๘ พระอุโบสถหลังเก่า วัดมโนธรรมาราม (วัดนางโน) อำเภอกำแพง จังหวัดกาญจนบุรี

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า ปัจจุบันชาวบ้านส่วนใหญ่เริ่มเข้าใจและรับรู้ตรงกันว่า ถ้ำขุนแผนที่วัดถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว เป็นถ้ำที่ขุนแผนใช้เป็นที่พักระหว่างตระเวนด่านออกตีตราบ ชื่อม้า หากุมาร ส่วนสถานที่ทำพิธีปลุกเสกกุมารทองคือ วัดมโนธรรมาราม หรือวัดนางโน เพราะเชื่อตามหลักฐานสนับสนุนที่วัดนางโนมีเขตโบราณสถานสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ประกอบกับการประชาสัมพันธ์และการให้ข้อมูลของพระสงฆ์และเจ้าหน้าที่ของวัด

๒) ถ้ำขุนไกร

ภาพที่ ๙ ถ้ำขุนไกร ตำบลแก่งเสี้ยน อำเภอมะเข่ จังหวัดกาญจนบุรี

ถ้ำขุนไกรตั้งอยู่บนเขา มี ๒ ถ้ำ ชาวบ้านเรียกกันว่า ถ้ำเล็ก และถ้ำใหญ่ การเดินเข้าถ้ำเล็กต้องขึ้นบันไดประมาณ ๑๕๐ ชั้น ส่วนการเดินเข้าถ้ำใหญ่ ต้องขึ้นบันไดประมาณ ๕๐๐ ชั้น เล่ากันว่าขุนไกรออกล่าสัตว์แล้วหลบฝนมาพบพระพุทธรูปในถ้ำ พระพุทธรูปนี้คือ อาจารย์คง ผู้ถ่ายทอดวิชาอาคมให้แก่ขุนไกรภายในถ้ำแห่งนี้ ต่อมาจึงเรียกชื่อถ้ำแห่งนี้ว่า ถ้ำขุนไกร ตามตำนานที่เล่ากันมา เมื่อมีการสร้างวัดที่เชิงเขาอันเป็นที่ตั้งของถ้ำขุนไกร จึงเรียกวัดดังกล่าวว่าวัดถ้ำขุนไกรด้วย

เอกสารตำนานประวัติโดยย่อ วัดถ้ำขุนไกร

บันทึกความไว้ตอนหนึ่งว่า วันหนึ่งนายไกรออกล่าสัตว์เช่นปกติ และผ่านมาทางวัดเขาถ้ำ ขณะนั้นมีฝนตกหนัก ทำให้ต้องเข้าไปหลบฝนอยู่ในถ้ำ ทำให้นายไกรได้พบพระพุทธรูปหนึ่ง อยู่ในถ้ำก่อนแล้ว พระพุทธรูปนั้นคือ อาจารย์คง เจ้าอาวาสวัดแค ได้ช่วยสอนและถ่ายทอดวิชาอาคมให้ สอดคล้องกับที่เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน มีเรื่องราวว่า ขุนไกรบิดาของขุนแผนนั้นรู้จักสนิทสนมกับสมภารคง วัดแค ดังความว่า

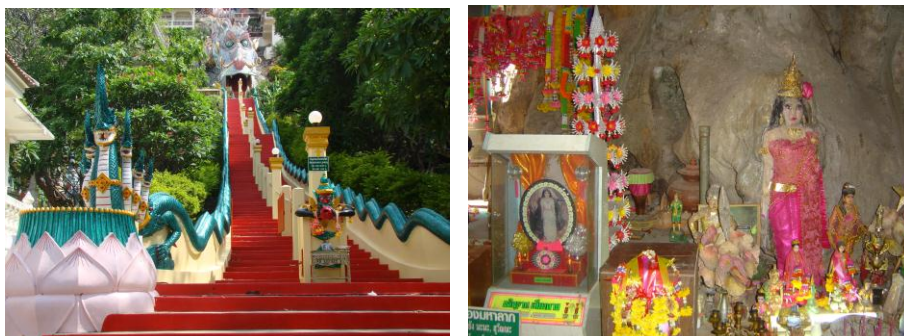
ครานั้นท่านสมภารได้ฟังว่า	ออ้อ้อจริงหว่าหาลืมไม่
กุชอบซิดเป็นมิตรกับขุนไกร	ยังแค้นใจที่มันม้วยไม่ต่อมือ
โดยจะสิ้นความคิดวิทยา	จะชานมาหากูไม่ได้หรือ
ถ้าใครกล้าตามมาไม่มีหรือ	จะพันเสียให้ลือเป็นแทงลาว
ถึงยกทัพนับหมื่นเต็มพื้นภพ	จะผูกผ้าพยนต์รับรับให้จาว
ไม่ทันล่วงราตรีให้หนีกราว	กลัวจะยกธงขาวไม่ชิงชัย
กุกิดคิดเสียใจเป็นหนักหนา	ตั้งเสียลูกตาขวาก็ได้
รำพึงถึงมันทุกวันไป	กุกุหมายใจฝากผีมันที่เดียว
แล้วเหลียวหน้ามาพิศดูปลายน้อย	กะจ้อยร้อยดูไม่หน้าจะอดเหนียว
กาญจน์บุรีกับสุพรรณไกลกันเจียว	อุตสำหรับเที่ยวดันป้ามาหากู
ทองประศรีอยู่ดีหรือไฉน	ต่างคนต่างไกลถิ่นฐานอยู่
เจ็บไขสิ่งใดก็ไม่รู้	อยู่กับกูเกิดจะบอกซึ่งวิชา

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๑๒๐ – ๑๒๑)

แต่เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผนไม่ได้กล่าวถึง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนหน้าว่า เหตุใดขุนไกรและอาจารย์คงจึงรู้จักชอบพอกัน ต่างจากตำนานประวัติโดยย่อ วัดถ้ำขุนไกร ซึ่งได้กล่าวถึงเรื่องราวตอนนี้ไว้

ปัจจุบันไม่สามารถเดินเข้าถ้ำขุนไกรเพื่อขึ้นไป ที่ถ้ำใหญ่ได้ เพราะภายในถ้ำมีสภาพรกร้างและมีค้างคาวอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก อีกทั้งเมื่อถึงบริเวณปากถ้ำแล้วยังจะต้องลงบันไดซึ่งลาดชันมากอีกด้วย

๓) ถ้ำนางบัวคลี่

ภาพที่ ๑๐ - ๑๑ ทางขึ้นถ้ำนางบัวคลี่ และถ้ำนางบัวคลี่ วัดบ้านถ้ำ อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี

ถ้ำนางบัวคลี่ หรือถ้ำมังกรคูหาสวรรค์ ตั้งอยู่บนเขาถ้ำ ต้องเดินขึ้นบันไดประมาณ ๒๗๐ ชั้น เป็นถ้ำที่ชาวบ้านเชื่อว่าภายหลังจากที่ขุนแผนผ่าท้องเอาลูกชายไปอย่างเป็นกุมารทองแล้ว วิญญาณของนางบัวคลี่ ภรรยาคนหนึ่งของขุนแผน มีความผูกพันกับถ้ำแห่งนี้มาก เมื่อเสียชีวิตแล้ววิญญาณจึงสิงสถิตอยู่ ณ ถ้ำแห่งนี้ ทั้งนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงโดยละเอียดต่อไป

นอกจากนี้ในจังหวัดกาญจนบุรียังมีชื่อสถานที่ทางธรรมชาติอื่น ๆ ที่ชาวกาญจนบุรีเชื่อว่าเกี่ยวข้องกับขุนแผน หรือตัวละครอื่นที่เกี่ยวข้องกับขุนแผน โดยที่สถานที่เหล่านี้ไม่ปรากฏชื่ออยู่ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน อาทิ ช้องควาย ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นทางควายเข้าออก ตอนขุนไกรตอนควายป่าถวายสมเด็จพระพันวษา ทอดพระเนตร *เขาคอก* ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสถานที่ที่ขุนไกรไล่ตอนควายป่าเข้าคอกไม่สำเร็จ ทำให้สมเด็จพระพันวษาริ้วและประหารชีวิต *เนินพลับพล* เชื่อว่าเป็นที่ประทับของสมเด็จพระพันวษารั้งเสด็จทอดพระเนตรขุนไกรตอนควายป่า และ *ซัดหัวเสียบ* ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสถานที่ที่ขุนไกรถูกนำไปประหารชีวิตและนำศีรษะไปเสียบในป่า

ข) ชื่อวัด

๑) วัดขุนแผน

ภาพที่ ๑๒ วัดขุนแผน ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี

วัดขุนแผนเป็นวัดที่ได้รับการตั้งชื่อใหม่ในสมัยที่พระครูจวนพระสงฆ์วัดกาญจนบุรีเก่าออกสำรวจวัดในเขตเมืองกาญจนบุรีเก่า สภาพทั่วไปของวัดขุนแผนมีลักษณะเป็นวัดร้าง มีพระปรารักษ์เก่า เป็นโบราณสถานในเขตอนุรักษ์ บริเวณข้างวัดเคยมีสระน้ำ ชาวบ้านเล่าว่าเคยเห็นระฆังขนาดใหญ่จมอยู่ใต้น้ำ มีเพียงหุระฆังโผล่ขึ้นมา จึงได้พยายามทำทุกวิถีทางเพื่อนำระฆังขึ้นจากน้ำ เพราะเชื่อว่าภายในระฆังน่าจะมีพระเครื่องและของมีค่าสมัยกรุงศรีอยุธยาบรรจุอยู่ เคยแม้กระทั่งนำช้างมาจูดหุระฆังแล้วก็ไม่ประสบความสำเร็จ ยิ่งพยายามมากเท่าใด ระฆังก็ยิ่งจมหายไป นอกจากนี้ จากการสอบถามชาวบ้านในพื้นที่ตำบลลาดหญ้า คือ สมศรี พงศ์วิฒนะเควิน อายุ ๗๔ ปี ทำให้ทราบว่าสมัยก่อนเชื่อกันว่าระฆังใบนี้ดีแล้วส่งเสียงดังถึงเมืองสุพรรณบุรี (สมศรี พงศ์วิฒนะเควิน, สัมภาษณ์, ๒๑ กันยายน ๒๕๕๒)

พยางค์ เวสสุบุตร (๒๕๕๐ข: ๔๑) สันนิษฐานไว้ว่าวัดขุนแผนแห่งนี้อาจเป็นวัดมหาธาตุของเมืองกาญจนบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อขุนแผนได้เป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรีคงจะสร้างวัดแห่งนี้ขึ้นตามธรรมเนียมของผู้เป็นใหญ่หรือเศรษฐีที่นิยมสร้างวัดของตนขึ้นมา

ภายในบริเวณวัดมีป้ายอธิบายประวัติวัดขุนแผน ซึ่งกรมศิลปากรและองค์การบริหารส่วนจังหวัดร่วมกันจัดทำขึ้น มีความว่า

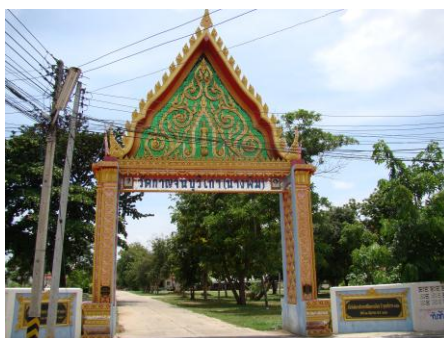
วัดขุนแผน

โบราณสถานวัดขุนแผน หันหน้าไปทางทิศตะวันตกสู่ลำตะเพิน ประกอบด้วยอุโบสถทางด้านหน้า เจดีย์รายและสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ทางด้านหลัง และล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว โบราณสถานแห่งนี้ มีเจดีย์ทรงปราสาทเป็นประธานของวัดอยู่ด้านหลังและมีแนวกำแพงแก้วกั้นแบ่งส่วนพื้นที่แยกออกมาต่างหาก

ปราสาทประธานยังคงปรากฏการสร้างมุมตรงกลางขนาดใหญ่ขนาดด้วยมุมขนาดเล็กอย่างที่ยึดตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นลงมา แต่ปราสาทวัดขุนแผนมีขนาดเล็กกว่ามาก สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นในช่วงสมัยอยุธยาตอนกลาง (ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑) ลงมา หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อยพร้อม ๆ กับการเกิดขึ้นของเมืองกาญจนบุรีเก่าในฐานะวัดศูนย์กลางของชุมชน

กรมศิลปากรดำเนินการขุดศึกษาทางโบราณคดีครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๕๓๒ และต่อมาได้ร่วมกับองค์การบริหารส่วนจังหวัดกาญจนบุรี ดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาอีกครั้งเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๒

๒) วัดนางพิม (วัดกาญจนบุรีเก่า)

ภาพที่ ๑๓ วัดนางพิม (วัดกาญจนบุรีเก่า) ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี

วัดนางพิม (วัดกาญจนบุรีเก่า) ปัจจุบันเป็นวัดประจำชุมชนท่าเสา ชาวบ้านเล่าว่า “คงจะเป็นวัดที่ขุนแผนเมื่อเป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรีสร้างขึ้นด้วยความระลึกถึงภรรยา เพื่ออุทิศให้นางพิมพิลาไลยที่ต้องโทษประหารชีวิต” (ศรีสกุลพูลสวัสดิ์, สัมภาษณ์, ๒๙ กันยายน ๒๕๕๒) วัดแห่งนี้มี ๒ ชื่อ คือ วัดกาญจนบุรีเก่า และวัดนางพิม สังเกตได้ว่าเมื่อทางจังหวัดประสงค์จะแสดงให้เห็นว่าพื้นที่บริเวณบ้านท่าเสาเป็นส่วนหนึ่งของเมืองกาญจนบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา วัดแห่งนี้จะได้รับการกล่าวถึงในชื่อวัด

กาญจนบุรีเก่า แต่เมื่อจะกล่าวถึงบริเวณท่าเสาในฐานะที่เป็นเมืองที่ขุนแผนเคยอาศัยและเป็นเจ้าเมืองก็จะเรียกชื่อวัดแห่งนี้ว่า วัดนางพิม ส่วนชาวบ้านท่าเสาและชาวบ้านในหมู่บ้านใกล้เคียงนิยมเรียกชื่อวัดแห่งนี้ว่า วัดนางพิม

วัดนางพิม (วัดกาญจนบุรีเก่า) เป็นวัดในเขตพื้นที่บ้านท่าเสาเพียงวัดเดียวที่อยู่ในเขตอนุรักษณ์เมืองกาญจนบุรีเก่า และยังเป็นวัดศูนย์กลางของชุมชนท่าเสา สถาพร ขวัญยืน (๒๕๓๔: ๕๐) กล่าวถึงวัดนางพิม (วัดกาญจนบุรีเก่า) ไว้ใน **เมืองกาญจนบุรีเก่า** (อ้างถึงในรายงานการศึกษากรณีศึกษาเมืองกาญจนบุรีเก่าเพื่อเตรียมประกาศเขตอนุรักษณ์, ๒๕๕๑: ๖๗) ว่า แต่เดิมวัดนางพิมมีซากโบสถ์และเจดีย์เก่า ต่อมาใน พ.ศ.๒๔๗๒ พระครูจวนได้สร้างโบสถ์และเจดีย์ขึ้นใหม่บนฐานเดิม หลังจากนั้นจึงได้รับการสถาปนาเป็นวัดที่มีชื่อตามทำเนียบกรมการศาสนาว่า วัดกาญจนบุรีเก่า สิ่งสำคัญของวัดกาญจนบุรีเก่าคือ พระอุโบสถ และเจดีย์ทรงกลม

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในพื้นที่บ้านท่าเสา คือ ศรีสกุล พูลสวัสดิ์ ทำให้ทราบว่า ชาวบ้านท่าเสาได้ช่วยกันบูรณะเจดีย์โบราณทรงกลมภายในวัดนางพิม (วัดกาญจนบุรีเก่า) โดยทาสีเจดีย์ดังกล่าวด้วย (ศรีสกุล พูลสวัสดิ์, สัมภาษณ์, ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๕๓)

๓) วัดแม่หม้ายเหนือ

ภาพที่ ๑๔ วัดแม่หม้ายเหนือ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี

วัดแม่หม้ายเหนือเป็นวัดร้าง ตั้งอยู่ในพื้นที่บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี จัดเป็นโบราณสถานในเขตอนุรักษณ์เมืองกาญจนบุรีเก่า ศรีสกุล พูลสวัสดิ์ ชาวบ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า เล่าว่า แม่หม้ายในที่นี้ สันนิษฐานว่าน่าจะหมายถึง นางทองประศรีซึ่งพาพลายแก้วมาอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี หลังจากขุนไกรต้องโทษประหารชีวิต (ศรีสกุล พูลสวัสดิ์, สัมภาษณ์, ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๕๓)

นอกจากนี้ชาวบ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า ได้ตั้งข้อสันนิษฐานเป็น ๓ ประการว่า ประการแรก นางทองประศรีอาจเป็นผู้สร้างวัดแห่งนี้ขึ้นมาหลังจากที่ตั้งรกรากและทำมาค้าขายจนมีฐานะมั่นคง ประการที่สอง อาจสร้างในตอนที่ขุนแผนบุตรชายได้เป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรีแล้ว และประการที่สาม ขุนแผนอาจสร้างวัดแห่งนี้ขึ้นมาเพื่อเป็นกุศลแก่มารดาหลังจากที่ได้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรี

ภายในบริเวณวัด มีป้ายอธิบายประวัติวัดแม่หม้ายเหนือ ซึ่งกรมศิลปากรและองค์การบริหารส่วนจังหวัดกาญจนบุรีร่วมกันจัดทำขึ้น มีความว่า

วัดแม่หม้ายเหนือ

โบราณสถานวัดแม่หม้ายเหนือ หันหน้าไปทางทิศตะวันตกของลำตะเพิน ประกอบด้วยวิหารอยู่ทางด้านหน้า และเจดีย์ทรงกลมเป็นประธานของวัด ทางด้านหลังโดยมีกำแพงแก้วล้อมรอบโบราณสถานทั้งหมดไว้

ส่วนของฐานวิหารจากการขุดศึกษาทางโบราณคดีพบว่า มีการก่อสร้างทับซ้อนกันอย่างน้อย ๒ สมัย อีกทั้งยังพบเศษกระเบื้องดินเผาฝังหลังคาและตะปูโลหะสำหรับยึดโครงสร้างไม้เข้าไว้ด้วยกัน ทำให้สันนิษฐานได้ว่า วิหารวัดแม่หม้ายเหนือก่ออิฐถือปูนมีหลังคาเป็นเครื่องไม้ฝังด้วยกระเบื้องดินเผา

กรมศิลปากรดำเนินการขุดศึกษาทางโบราณคดีครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.๒๕๓๓ และต่อมาได้ร่วมกับองค์การบริหารส่วนจังหวัดกาญจนบุรี ดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาอีกครั้งเมื่อปี พ.ศ.๒๕๕๒

๔) วัดแม่หม้ายใต้

ภาพที่ ๑๕ วัดแม่หม้ายใต้ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี

วัดแม่หม้ายไต้เป็นวัดร้าง ตั้งอยู่ในพื้นที่บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี เป็นโบราณสถานในเขตอนุรักษ์เมืองกาญจนบุรีเก่า ชาวบ้านเล่าว่า แม่หม้าย ในที่นี้ ชาวบ้านตั้งข้อสันนิษฐานเช่นเดียวกับวัดแม่หม้ายเหนือ ว่าจะหมายถึง นางทองประศรีซึ่งพาพลายแก้วมาอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี หลังจากขุนไกรต้องโทษประหารชีวิต

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ชาวบ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า ตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับการสร้างวัดแม่หม้ายไต้ ๓ ประการ คือ ประการแรก นางทองประศรีอาจเป็นผู้สร้างวัดแห่งนี้ขึ้นมาหลังจากที่ตั้งรกรากและทำมาค้าขายจนมีฐานะมั่นคงแล้ว ประการที่สอง วัดแม่หม้ายไต้อาจสร้างในตอนที่ยุคนั้นบุตรชายของนางทองประศรีได้เป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรีแล้ว และประการที่สาม ขุนแผนอาจสร้างวัดแห่งนี้ขึ้นมาเพื่อเป็นกุศลแก่มารดาหลังจากที่ได้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรีแล้ว เช่นเดียวกับวัดแม่หม้ายเหนือ (ศรีสกุล พูลสวัสดิ์, สัมภาษณ์, ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๕๓)

ภายในบริเวณวัดแม่หม้ายไต้มีป้ายอธิบายประวัติวัดแม่หม้ายไต้ ซึ่งกรมศิลปากรและองค์การบริหารส่วนจังหวัดกาญจนบุรีร่วมกันจัดทำขึ้น มีความว่า

วัดแม่หม้ายไต้

โบราณสถานวัดแม่หม้ายไต้ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก โดยมีกำแพงแก้วล้อมรอบโบราณสถานทั้งหมดเข้าไว้ในพื้นที่เดียวกัน ประกอบด้วย เจดีย์ราย ๒ องค์ ทางด้านหน้าเหลือเพียงเฉพาะส่วนฐาน ถัดเข้าไปเป็นฐานเจดีย์ทรงปราสาทขนาดเล็ก วิหารเป็นทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยพบว่าฐานวิหารมีการก่อสร้างซ้อนทับกันอย่างน้อย ๒ สมัย ซึ่งสมัยหลังพบว่ามีการทำฐานวิหารแอ่นโค้งคล้ายท้องสำเภา อย่างที่นิยมกันในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย ด้านข้างทางทิศเหนือมีฐานเจดีย์รายทรงกลม ด้านหลังวิหารมีเจดีย์ทรงกลม และเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองขนาดเล็กอยู่ด้านข้างทางทิศเหนือ

กรมศิลปากรดำเนินการขุดศึกษาทางโบราณคดีครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๕๓๓ และต่อมาได้ร่วมกับองค์การบริหารส่วนจังหวัดกาญจนบุรีดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาอีกครั้งเมื่อปี พ.ศ.๒๕๕๒

สังเกตได้ว่า ป้ายอธิบายประวัติสถานที่จะให้รายละเอียดของโบราณสถานในเขตวัดแม่หม้ายเหนือและวัดแม่หม้ายใต้เท่านั้น ไม่ได้ให้ข้อมูลว่า แม่หม้ายซึ่งเป็นชื่อวัดหมายถึงผู้ใด มีที่มาอย่างไร แต่เมื่อสัมภาษณ์ชาวบ้าน ทำให้ทราบว่า แม่หม้ายในที่นี้น่าจะหมายถึง นางทองประศรีที่ขุนไกรผู้เป็นสามีถูกประหารชีวิตและต้องพบบุตรชายคือ พลายแก้วอพยพมาตั้งถิ่นฐานที่เมืองกาญจนบุรีและทำมาหาเลี้ยงชีพจนสามารถตั้งตัวได้ในเวลาต่อมา นอกจากนี้สาเหตุที่ชาวบ้านสันนิษฐานว่า แม่หม้าย หมายถึงนางทองประศรีนั้น เนื่องจากภายในชุมชนท่าเสามีศาลย่าทองประศรีซึ่งเป็นศาลสักการบูชาของชาวบ้านมาแต่เดิมตั้งอยู่ในชุมชนด้วย ดังที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงต่อไป

๕) วัดถ้ำขุนไกร

ภาพที่ ๑๖ วัดถ้ำขุนไกร ตำบลแก่งเสี้ยน อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี

วัดถ้ำขุนไกรตั้งอยู่ที่เชิงเขา ซึ่งภูเขาลูกดังกล่าวเป็นที่ตั้งของถ้ำขุนไกร บริเวณเชิงเขามีศาลพ่อขุนไกร ภายในศาลประดิษฐานรูปเคารพขุนไกรองค์ใหญ่ ๑ องค์ ด้านหน้าศาลพ่อขุนไกรมีศาลพระภูมิเจ้าที่และมีรูปปั้นขุนแผนนั่งปริกรรมคาถา ด้านหน้ารูปปั้นขุนแผนมีแท่นซึ่งด้านบนวางตำราพิชัยสงครามอยู่

เอกสารตำนานประวัติโดยย่อของวัดถ้ำขุนไกรซึ่งผู้วิจัยได้รับความเอื้อเฟื้อจากทหารหน่วย ม.พัน.๔ รอ. ซึ่งเป็นเวรประจำการเพื่อดูแลพื้นที่ป่าแถบนี้ ได้บันทึกประวัติของขุนไกรไว้ ดังนี้

ตำนานประวัติโดยย่อ*
วัดถ้ำขุนไกร
ตำบลแก่งเสี้ยน อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี

ตามตำนานประวัติโดยย่อ **ขุนไกร พ่อขุนแผน** กล่าวว่ บิดา – มารดา รวมทั้งตัวนายไกรเป็นคนที่มิ่งถิ่นกำเนิดอยู่ที่เนินเขาชนไก่ นายไกร รุ่มนุ่มชอบผจญป่า (เขาเรียกว่าพราน) ความรู้เรื่องคาถาอาคมก็พอประมาณ เพราะเรียนมาบ้างจากหลวงตาบุญ เจ้าอาวาสวัดส้มใหญ่ วันหนึ่งนายไกรออกล่าสัตว์เช่นเคย ได้ผ่านมาทางวัดเขาถ้ำ ผนตกหนักจึงหลบฝนเข้าไปในถ้ำ ก็พบพระพุทธรูปองค์หนึ่งซึ่งอยู่ในถ้ำก่อนแล้ว เมื่อได้คุยกันจนชอบอัธยาศัยกันดี อาจารย์คงก็สอนคาถาอาคมในถ้ำนี้ จนนายไกรเก่งกล้าสามารถ ภายหลังจึงทราบว่า อาจารย์คงเป็นเจ้าอาวาสวัดแค สุพรรณบุรี ต่อจากนั้นบิดา – มารดา ก็อพยพบ้านเรือนไปอยู่ที่บ้านพลับ ความเก่งกล้าสามารถของนายไกรในเรื่องการเป็นนายพรานรู้กันไปทั่วกาญจนบุรี สุพรรณบุรี และเมืองศรีอยุธยา (อู่ทอง) พระพรราชาจึงให้ขุนศรีซึ่งเป็นคนเมืองกาญจน์ และเคยเป็นเพื่อนกับนายไกร ไปตามตัวมารับราชการในเมืองสุพรรณบุรี เคยต่อสู้พม่าหลายครั้งหลายหน จนได้รับความดีความชอบเป็นขุน ทุกครั้งที่พระพรราชาเสด็จประพาสป่า ก็จะทำให้ขุนไกรแสดงความสามารถในการต้อนควายป่าให้ชมทุกครั้ง เป็นที่พอพระทัยเป็นอย่างยิ่ง ขุนไกรเมื่อเป็นขุนก็ได้แต่งงานเมื่ออายุ ๒๒ ปี กับนางทองประศรี นางทองประศรีขณะนั้นอายุได้ ๑๙ ปี บ้านอยู่วัดตะไกร อยู่กินด้วยกันมาจนมีบุตรชายชื่อพลายแก้ว (ขุนแผน) ต่อมา พระพรราชาก็เสด็จมาชมการต้อนควายเช่นเคย พอดีกับอายุขุนไกรได้เข้าเบญจเพศ คืออายุ ๒๕ ปี ขุนแผนอายุได้ ๒ ขวบ ขุนไกรได้ต้อนควายป่าเพื่อจะให้เข้าคอกดังเช่นเคย (ที่เราเรียกว่าเขาคอกจนทุกวันนี้) แต่ควายป่าไม่ยอมเข้า แม้จะใช้คาถาอาคมควายป่ามันก็ไม่ยอม จึงตัดสินใจใช้หอกไล่แทงจนควายป่าตายเป็นอันมาก พระพรราชาเห็นเช่นนั้น

* ผู้วิจัยสะกดการันต์ตามเอกสารต้นฉบับ

จึงพิโรธโกรธมาก จึงสั่งให้ประหารชีวิตขุนไกรเสีย และเอาไปเสียบที่ซัดหัวเสียบ (พวกเรายังเรียกว่าซัดหัวเสียบจนทุกวันนี้) ต่อมาเมื่อขุนแผนเป็นหนุ่มและได้เป็นทหารแล้ว พม่ามาตีเมืองกาญจน์ พระพรรษา ก็สั่งให้ขุนแผนขึ้นมารบ ขุนแผนก็จะมาตั้งศาลเพียงตาที่เขาถ้ำนี้เพื่อขอให้วิญญาณของพ่อคุ่มครอง (บัดนี้ศาลก็ยังอยู่เป็นหลักฐาน)

เหตุการณ์เรื่องนี้เกิดขึ้นเมื่อระหว่าง พ.ศ. ๑๔๔๔ ถึง พ.ศ. ๑๕๔๙ พระพรรษาองค์นี้เป็นพระราชโอรสของพระยาพาล มีพระชนม์มาได้ ๑๐๕ พรรษา เสวยราชเมื่อพระชนม์มาได้ ๑๕ พรรษา ในปี พ.ศ. ๑๔๕๙ ชาวบ้านเรียกพระมหากษัตริย์องค์นี้ว่า พระพันวษา

ถ้าท่านสนใจจะไปวัดถ้ำขุนไกรนี้ การเดินทางสบายมาก ประมาณ ๒๐ นาทีก็ถึง ให้ไปทางสะพาน ๑ ข้างโรงแรมรามารีเวอร์ แคว ผ่านโรงเรียนบ้านห้วยนา ป่ายุบ แล้วเข้าถนนตัดใหม่กว้าง ๗ เมตร ชื่อว่า “ถนนกฤติพล” เนินสวรรค์ เนินเขาทอง เขาสอยดาว ศาลเจ้าพ่อขุนไกร ช่องควาย แล้วก็ถึงวัดถ้ำขุนไกร ต่อไปก็ถึงเขาคอก เนินพลับพลา เขาเฒ่าแก้ว ซัดหัวเสียบ แต่ก่อนบริเวณแถวนี้เรียกว่า ดอนใหญ่ ระยะทางจากเมืองกาญจน์ ประมาณ ๑๒ กม. ธรรมชาติข้างทางจะทำให้ท่านตื่นตา ตื่นใจ โดยตลอดเส้นทางนี้

นอกจากตำนานประวัติโดยย่อ วัดถ้ำขุนไกรที่ได้จากเอกสารของทหารแล้ว ผู้วิจัยพบว่า พยงค์ เวสสุบุตร (๒๕๕๐ข: ๔๘) ได้เก็บรวบรวมข้อมูลประวัติขุนไกรโดยอ้างอิงจากเอกสารวัดถ้ำขุนไกรไว้อีกด้วย ดังปรากฏเนื้อความว่า

ประวัติขุนไกร

(เอกสารวัดถ้ำขุนไกร รวบรวมโดยพยงค์ เวสสุบุตร)

ขุนไกรอยู่ที่บ้านพลับใกล้กับเขาชนไก่ เมื่อรุ่นหนุ่มได้เรียนคาถาอาคมมาบ้างกับหลวงตาบุญ เจ้าอาวาสวัดส้มใหญ่ นายไกรชอบล่าสัตว์ วันหนึ่งได้มาถึงเขาถ้ำ เกิดฝนตกหนัก ได้เข้าไปหลบฝนในถ้ำบนภูเขา ได้พบกับพระพุทธรูปองค์หนึ่งชื่อ

อาจารย์คงซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดแค เมืองสุพรรณบุรี นายไกรได้รับถ่ายทอดวิชาอาคมจนแก่กล้า กิตติศัพท์ของนายไกรเป็นที่เลื่องลือไปถึงกรุงศรีอยุธยา จึงได้ถูกเรียกตัวเข้าเป็นทหาร ตำแหน่งขุนไกรพลพาย นายไกรเมื่ออายุได้ ๒๒ ปี ได้แต่งงานกับนางทองประศรีซึ่งอายุ ๑๙ ปี บ้านอยู่วัดตะไกร ใกล้กับเขาชนไก่เช่นกัน ขุนไกรเมื่อได้ตำแหน่งเป็นขุนได้เข้ามาอยู่ที่เมืองสุพรรณบุรี ทั้งสองได้ให้กำเนิดขุนแผนที่นี่ ปีที่นายไกรแต่งงานเป็นปีที่สมเด็จพระพันวษาขึ้นเสวยราชสมบัติมีพระชนม์พรรษา ๑๕ พรรษา (พ.ศ.๒๐๓๔) สมเด็จพระพันวษาทรงโปรดการล่าสัตว์จึงเสด็จไปประทับที่พลับพลาในป่าบริเวณใกล้ภูเขาและให้ขุนไกรออกไปต้อนควายป่าเข้าคอก ขุนไกรทำการไม่สำเร็จและฆ่าควายไปหลายตัว ทำให้พระพันวษาทรงพิโรธสั่งประหาร และประกาศิตให้นำศพและศีรษะขุนไกรไปเสียบที่บริเวณที่ปัจจุบันเรียกว่าซัด (ซฎ) หัวเสียบ และที่ต้อนควายเรียกว่าเขาคอก ขณะที่ขุนไกรถูกประหารอายุกำลังเข้าเบญจเพส (๒๕ ปี ตรงกับ พ.ศ.๒๐๓๗) และนางทองประศรีต้องนำขุนแผนซึ่งขณะนั้นอายุได้ ๒ ขวบเดินป่าหนีราชภัยมาอยู่กับญาติที่เขาชนไก่

๖) วัดบ้านถ้ำ

ภาพที่ ๑๗ วัดบ้านถ้ำ ตำบลเขาน้อย อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี

วัดบ้านถ้ำตั้งอยู่ที่บ้านถ้ำ ตำบลเขาน้อย อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี ตำนานวัดบ้านถ้ำเล่าว่า ในสมัยสุโขทัย มีเศรษฐีคนหนึ่งพบว่ามีถ้ำขนาดใหญ่ เศรษฐีผู้นี้จึงได้นิมนต์พระสงฆ์รูปหนึ่งชื่อว่า หลวงพ่อทอง มาจำพรรษาอยู่ที่ถ้ำนี้

ต่อมาเศรษฐีได้สร้างพระพุทธรูปแบบพระพุทธรชินราชขนาดใหญ่องค์หนึ่งไว้ในถ้ำ ปัจจุบันพระพุทธรูปดังกล่าวยังคงประดิษฐานอยู่ในถ้ำ เรียกกันว่า หลวงพ่อใหญ่ชินราชวัดบ้านถ้ำ ภายใต้วัดบ้านถ้ำมีถ้ำนางบัวคลี่หรือถ้ำมังกร คูหาสวรรค์ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นที่สิงสถิตวิญญาณของนางบัวคลี่หลังจากที่ถูกขุนแผนฆ่าทิ้งเอาบุตรชายไปทำพิธีปลุกเสกกุมารทอง ดังได้เคยกล่าวแล้วข้างต้น

ค) ชื่อหมู่บ้านและชื่อชุมชน

๑) หมู่บ้านนางทองประศรี

ภาพที่ ๑๘ บริเวณที่เชื่อว่าเคยเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านนางทองประศรี ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี

หมู่บ้านนางทองประศรีตั้งอยู่ในบริเวณหน่วยฝึกประสบการณ์วิชาชีพของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ชาวบ้านท่าเสาเล่าว่า นางทองประศรี มารดาของขุนแผนผู้เป็นเจ้าของเมืองกาญจนบุรีเคยใช้ชีวิตอยู่บริเวณนี้ ท่ามาค้าขายจนมีฐานะมั่งคั่ง มีบ้านเรือนใหญ่โต และมีบริวารแวดล้อมมากมาย ชาวบ้านจึงเชื่อว่าแต่เดิมมีหมู่บ้านนางทองประศรีเป็นที่อยู่ของนางทองประศรี ซึ่งน่าจะเป็นผู้ใหญ่ที่มีฐานะและเป็นที่รู้จักมากพอสมควร ดังจะเห็นได้จากเมื่อเสียชีวิตไปแล้วก็มีการสร้างศาลสักการบูชาไว้ในชุมชนท่าเสาด้วย

๒) ชุมชนบ้านขุนแผน และชุมชนพิมพิลาไลย

ภาพที่ ๑๙ - ๒๑ ป้ายชื่อหมู่บ้านท่าเสา ชุมชนบ้านขุนแผน และชุมชนพิมพิลาไลย
บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี

ชุมชนบ้านขุนแผนและชุมชนพิมพิลาไลยเป็นชื่อชุมชนตั้งอยู่ที่บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งอยู่ในเขตการปกครองดูแลของเทศบาลตำบลลาดหญ้า จังหวัดกาญจนบุรี ชื่อชุมชนดังกล่าวเป็นชื่อที่ชาวบ้านร่วมกันตั้งขึ้นในช่วงที่ทางเทศบาลตำบลลาดหญ้ามีการจัดระเบียบชุมชนขึ้น โดยมีจุดประสงค์ในการตั้งชื่อเพื่อระลึกถึงขุนแผนและนางพิมพิลาไลย ทั้งนี้เพราะชาวบ้านเชื่อว่าแต่เดิมบ้านท่าเสาหรือเมืองกาญจนบุรีเก่าแห่งนี้เป็นถิ่นพำนักของขุนแผน อีกทั้งขุนแผนยังเคยเป็นเจ้าของเมืองกาญจนบุรี ในฐานะลูกหลานที่เกิดมาในบ้านท่าเสาจึงตั้งใจใช้ชื่อของขุนแผนและนางพิมพิลาไลยเป็นชื่อชุมชนเพื่อเป็นเกียรติและเพื่อให้ลูกหลานได้ระลึกถึงบุคคลทั้งสองตลอดจนเพื่อให้สอดคล้องกับเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ด้วย ดังที่ศรีสกุล พูลสวัสดิ์ได้กล่าวว่า “ตอนนั้นเทศบาลเขาจะตั้งชื่อชุมชน เอามาถามให้พวกเราตั้ง ก็เลยตั้งชื่อไว้ระลึกถึงท่าน เพราะท่านเคยเป็นเจ้าของอยู่ที่นี้” (ศรีสกุล พูลสวัสดิ์, สัมภาษณ์, ๒๙ กันยายน ๒๕๕๒)

ง) ชื่อถนน

คติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรียังปรากฏในรูปแบบของชื่อถนน คือ ถนนขุนแผน และถนนพิมพิลาไลย

ภาพที่ ๒๒ - ๒๓ ป้ายชื่อถนนขุนแผน และถนนพิมพิลาไลย์ ในพื้นที่บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี

ถนนขุนแผนและถนนพิมพิลาไลย์เป็นถนนเก่าที่มีอยู่แต่เดิม ต่อมาตั้งชื่อขึ้นใหม่ในคราวที่เทศบาลตำบลลาดหญ้าจัดระเบียบชุมชน ชื่อถนนดังกล่าวสอดคล้องกับชื่อชุมชนบ้านขุนแผนและชุมชนพิมพิลาไลย์ซึ่งเพิ่งได้รับการตั้งใหม่ในคราวเดียวกัน

ถนนขุนแผนและถนนพิมพิลาไลย์ถือเป็นถนนสายหลักของชุมชนบ้านท่าเสาที่ตัดผ่านชุมชนบ้านขุนแผนและชุมชนพิมพิลาไลย์ในพื้นที่บ้านท่าเสา และเชื่อมกับถนนสายรองที่ตัดเข้าตามตรอกหรือซอยต่าง ๆ จนครบทั้งชุมชน โดยจะใช้ตัวเลขกำกับหลังชื่อถนนขุนแผนและถนนพิมพิลาไลย์เพื่อบ่งบอกว่าเป็นถนนสายรองที่ตัดเข้าซอยต่าง ๆ

จ) ชื่อสถานที่อื่น ๆ

๑) เขื่อนขุนแผน

ภาพที่ ๒๔ เขื่อนขุนแผน (ท่าลงแพเขื่อนขุนแผน) อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี

เขื่อนขุนแผน หรือท่าลงแพเขื่อนขุนแผน เป็นชื่อที่เทศบาลเมืองกาญจนบุรีตั้งขึ้นใหม่ในปี พ.ศ.๒๕๔๔ สภาพทั่วไปเป็นทำนน้ำริมแม่น้ำแคว

แต่เดิมเป็นเพียงท่าลงแพสำหรับซื้อขายสินค้าและร้านอาหาร ไม่มีชื่อเรียก ต่อมามีการตั้งชื่อ บริเวณที่เป็นทำน้ำว่า ท่าลงแพเขื่อนขุนแผน เทศบาลเมืองกาญจนบุรี พ.ศ.๒๕๔๔ บริเวณ ท่าลงแพดังกล่าวจะมีแพต่าง ๆ จอดอยู่ ส่วนใหญ่พบว่าเป็นแพร้านอาหารสำหรับบริการ นักท่องเที่ยว

๒) ตลาดนางทองประศรี

ภาพที่ ๒๕ บริเวณที่เชื่อว่าเคยเป็นที่ตั้งของตลาดนางทองประศรี ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี

ตลาดนางทองประศรีตั้งอยู่ในเขตพื้นที่บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี ใกล้กับเขาชนไก่ ชาวบ้านท่าเสาเล่าว่า นางทองประศรี มารดาของขุนแผนได้หนีราชภัยมาตั้งรกรากทำมาค้าขายอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี บ้านท่าเสาจึงมีร่องรอยของพื้นที่บริเวณหนึ่งที่เชื่อว่าเคยเป็นที่ตั้งตลาดซึ่งนางทองประศรีเคยค้าขายจนมีฐานะดีในเวลาต่อมา

๓.๑.๒ ข้อมูลคติชนประเภทชื่ออื่น ๆ

นอกเหนือจากการตั้งชื่อสถานที่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีแล้ว ผู้วิจัยพบว่า ยังมีการนำชื่อขุนแผนมาตั้งเป็นชื่อรหัสและชื่อกลุ่มในหน่วยงานทหารอีกด้วย

จากการสัมภาษณ์ พลตรี คณิตร วงศาโรจน์ และพันเอก (พิเศษ) ชัยยา จุ้ยเจริญ นายทหารผู้ปฏิบัติราชการที่กองพลทหารราบที่ ๙ จังหวัดกาญจนบุรี ได้ข้อมูลว่า การใช้วิทยุสื่อสารในกองปืนใหญ่ กองพลทหารราบที่ ๙ จะใช้ชื่อนักรบในประวัติศาสตร์ไทยซึ่งมีฝีมือเก่งกล้าสามารถเป็นชื่อรหัสในการวิทยุสื่อสาร ชื่อขุนแผนเป็นชื่อรหัสหนึ่งที่ใช้วิทยุโต้ตอบกันในกองปืนใหญ่ กองพลทหารราบที่ ๙ (คณิตร วงศาโรจน์ และชัยยา จุ้ยเจริญ, สัมภาษณ์, ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๓)

นอกจากนี้พื้นที่เขาชนไก่ ซึ่งปัจจุบันอยู่ในความควบคุมดูแลของกองพลทหารราบที่ ๙ ยังเป็นสถานที่ซึ่งใช้สำหรับฝึกนักศึกษาวิชาทหาร ทั้งนี้ในการฝึกนักศึกษาวิชาทหารจะมีขั้นตอนที่ต้องแบ่งนักศึกษาออกเป็น ๒ ฝ่ายคือ ฝ่ายรุก (เข้าตี) และฝ่ายรับ (ตั้งรับ) จากการเก็บข้อมูลออนไลน์จากเว็บไซต์ Dek-D (บันทึกเขาชนไก่ ปี ๓ (๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๑), ๒๕๕๒: ออนไลน์) ผู้วิจัยพบบันทึกเรื่องราวซึ่งเขียนโดยนักศึกษาวิชาทหารซึ่งเข้ารับการฝึกวิชาทหารที่เขาชนไก่ แล้วได้เขียนบันทึกกล่าวถึงเหตุการณ์ช่วงที่มีการฝึกเอาไว้ ปรากฏข้อมูลที่น่าสนใจ คือ มีการนำชื่อขุนแผนมาตั้งเป็นชื่อฝ่ายในการฝึกนักศึกษาวิชาทหาร โดยขุนแผนเป็นฝ่ายรุก (เข้าตี) ดังปรากฏความตอนหนึ่งในกระดานข้อความว่า

บันทึกเขาชนไก่ปี ๓ (๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๑)

เมื่อเราทำการเข้าตีหรือตั้งรับ จะมีครูฝึกทำหน้าที่คอยรายงานผ่านวิทยุสื่อสาร รายงานสถานการณ์ ขอลงสนับสนุน ฯลฯ และจะมีเสียงกองบัญชาการตอบ ซึ่งเสียงเหล่านี้จะออกอากาศให้นักศึกษาทหารที่กำลังฝึกได้ยินด้วย ขอเรียกว่า “ละครวิทยุ”

เมื่อเป็นฝ่ายเข้าตี ช่วงแรกไม่ค่อยได้ยินเพราะบริเวณเข้าตีแรก ๆ ไม่มีลำโพงออกอากาศ (บชก. = หน่วยบัญชาการ) (เข้าตี = ขุนแผน, ตั้งรับ = ขุนเดช) พอเราเริ่มโฉบุกเข้าไปเรื่อย ๆ ครูฝึกที่อยู่กับเราจะสั่งหมอบ (ต่อไปนี้จะเรียกคนนี้ว่าทหารสื่อสาร = ทสส) รายงานว่า

ทสส: ขณะนี้พบว่าข้าศึกใช้ปืนกลยิงเข้ามายังฝ่ายเรา
แจ้งขอสนับสนุนอาวุธวิถีโค้งที่พิกัด R3542

บชก: หน่วยบัญชาการรับทราบ จะทำการยิงเดี๋ยวนี้
ไปแล้ววว! บีม (มีระเบิดตุมขึ้นบริเวณ
ที่เราหมอบอยู่ ห่างไปเล็กน้อย)

ทสส: ขอขอบคุณมาก ตอนนี้รังปืนกลของข้าศึก
ถูกทำลายแล้ว ขอขอบคุณมาก

บชก: ยินดีให้บริการ

เมื่อเราตีเข้าไปเรื่อย ๆ จนข้าศึกหนีไปหมด (เพื่อน นศท. อีกรชุด) ฝ่ายเรายึดที่มั่นได้

ทสส: ขุนแผน๑ ขอรายงานผลการปฏิบัติงาน
ตอนนี้สามารถยึดที่หมายได้แล้ว พบศพข้าศึก

จำนวนมาก จับกุมซ้ำอีกได้ ๒ นาย หนึ่งกระจัด
กระจายไปจำนวนหนึ่ง สามารถยึดเอกสารและ
ปืนอาก้า ๕ กระบอก ฝ่ายเราไม่มีการสูญเสีย
กำลังพล บาดเจ็บเพียงเล็กน้อย ขวัญกำลังใจ
ดีมาก พร้อมรับการกิจต่อไป

บชก: รับทราบผลการปฏิบัติภารกิจให้นำเอกสาร
ที่ยึดได้มาส่งที่กองบัญชาการ ข้าศึกที่จับกุมได้
ให้คุมตัวไว้ จะแจ้งให้ทราบวิธีดำเนินการต่อไป
ขอบคุณขุนแผน๑ มาก

จากบันทึกข้างต้นทำให้เห็นได้ว่า ชื่อขุนแผนนั้นได้รับการนำไปใช้
ในหน่วยงานทหาร ทั้งที่เป็นชื่อเรียกในการวิทยุสื่อสาร และชื่อฝ่ายในการฝึกนักศึกษา
วิชาทหาร และจากการสัมภาษณ์นายทหารทำให้ทราบว่า การตั้งชื่อเรียกในการใช้วิทยุสื่อสาร
จะเลือกเอาชื่อนักรบคนสำคัญที่มีฝีมือรบจากมาตั้งเป็นชื่อเพื่อเป็นเกียรติแก่บุคคลนั้น ดังนั้น
การที่ชื่อของขุนแผนได้รับการกล่าวถึงในการใช้วิทยุสื่อสารของกองพลทหารราบที่ ๙
จึงสะท้อนให้เห็นว่า ทหารในปัจจุบันซึ่งถือเป็นนักรบรุ่นหลังได้ยกย่องในฝีมือรบและความเป็น
ชายชาติทหารจนนำชื่อของขุนแผนมาตั้งเพื่อระลึกถึงและให้เกียรติแก่ขุนแผน สอดคล้องกับที่มี
ความเชื่อว่า บริเวณเขาชนไก่ซึ่งเป็นที่ตั้งของกองพลทหารราบที่ ๙ เป็นที่สิงสถิตของ
ดวงวิญญาณขุนแผนและขุนไกร ดังปรากฏศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ซึ่งมีรูปเคารพขุนแผนและ
รูปเคารพขุนไกรประดิษฐานอยู่และมีผู้มาสักการบูชาอย่างต่อเนื่องทั้งที่เป็นคนในพื้นที่และนอก
พื้นที่จังหวัดกาญจนบุรี

๓.๒ ข้อมูลคติชนประเภทรูปเคารพ

ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนอีกประเภทหนึ่งที่พบในจังหวัดกาญจนบุรี คือ ข้อมูล
คติชนประเภทรูปเคารพ จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม พบว่า รูปเคารพเกี่ยวกับขุนแผนที่
ปรากฏในจังหวัดกาญจนบุรีมักพบอยู่ในสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผน หรือสถานที่ที่มีชื่อ
ปรากฏอยู่ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน เป็นรูปเคารพของตัวละครในเสภาเรื่องขุนช้าง –
ขุนแผน ซึ่งเชื่อกันว่าเคยมีตัวตนอยู่จริง เช่น รูปเคารพขุนแผน รูปเคารพขุนไกร รูปเคารพ
นางทองประศรี รูปเคารพนางบัวคลี่ รูปเคารพกุมารทอง สังเกตได้ว่า รูปเคารพต่าง ๆ
ดังกล่าวต่างเป็นตัวละครในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผนที่มีเรื่องราวชีวิตเกี่ยวข้องกับเมือง
กาญจนบุรี

ลักษณะรูปเคารพต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีเป็นรูปเคารพที่มีขนาดแตกต่างกัน พบว่ามีทั้งรูปเคารพที่มีการสร้างขึ้น เป็นรูปปั้นและรูปหล่อ และรูปเคารพที่เชื่อว่าเกิดขึ้นเองด้วยอิทธิฤทธิ์และความศักดิ์สิทธิ์ของบุคคลในเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน

ในที่นี้ สามารถจำแนกข้อมูลคติชนประเภทรูปเคารพที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีได้ ๒ กลุ่ม คือ รูปเคารพขุนแผน และรูปเคารพของตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน

๓.๒.๑ รูปเคารพขุนแผน

ในจังหวัดกาญจนบุรี รูปเคารพขุนแผนอาจเรียกได้เป็น ๒ ชื่อคือ รูปเคารพขุนแผน และรูปเคารพพระยากาญจนบุรี ทั้งนี้เพราะเรื่องราวชีวิตของขุนแผนที่อยู่ในความรับรู้ของชาวกาญจนบุรี และชาวกาญจนบุรีให้ความเคารพนับถือ คือเรื่องราวชีวิตในช่วงที่ขุนแผนได้รับพระราชทานราชทินนามว่า ขุนแผนแสนสะท้าน เป็นทหารรักษาด่านเมืองกาญจนบุรี และเรื่องราวชีวิตในช่วงที่ขุนแผนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระสุรินทรภุชยงเจ้าเมืองกาญจนบุรี

ด้วยเหตุนี้ชาวกาญจนบุรีจึงให้ความเคารพนับถือขุนแผนทั้งในฐานะที่ขุนแผนเคยอาศัยและเติบโตเป็นชาวบ้านคนหนึ่งในเมืองกาญจนบุรี และในฐานะที่ขุนแผนเคยดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรี ซึ่งถือเป็นบุคคลสำคัญที่ชาวกาญจนบุรีเคารพยกย่อง แม้ขุนแผนจะไม่ได้มีชีวิตอยู่แล้ว แต่ชาวกาญจนบุรีโดยเฉพาะชาวบ้านในเขตเมืองกาญจนบุรี เก้าหรือบ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า ก็ยังคงระลึกถึงและสักการบูชาขุนแผนด้วยความเคารพอยู่อย่างต่อเนื่องจนทุกวันนี้ เนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่า วิญญาณของขุนแผนยังคงสถิตอยู่ที่เมืองกาญจนบุรีเพื่อคอยปกป้องรักษาและดูแลชาวบ้านอยู่โดยตลอด

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของเมืองกาญจนบุรี จะเห็นได้ว่า เมืองกาญจนบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งตรงกับช่วงเวลาที่เชื่อว่าขุนแผนมีชีวิตอยู่นั้น ไม่ได้มีอาณาเขตเทียบเท่ากับจังหวัดกาญจนบุรีในปัจจุบัน ดังได้กล่าวแล้วในบทที่ ๑ ว่าเมืองกาญจนบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งขุนแผนเคยรับราชการเป็นเจ้าเมืองนั้น ปัจจุบันน่าจะมีอาณาเขตครอบคลุมเพียงพื้นที่บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองกาญจนบุรี หรือที่เรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า เมืองกาญจนบุรีเก่า เท่านั้น

เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ข้างต้น สอดคล้องกับความรับรู้เรื่องที่ว่าขุนแผนเคยดำรงตำแหน่งเป็นพระยากาญจนบุรี ทั้งนี้เพราะรูปเคารพขุนแผน หรือรูปเคารพพระยากาญจนบุรีมักพบมากในพื้นที่บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า และพื้นที่ใกล้เคียง อีกทั้งชาวบ้านในพื้นที่ดังกล่าวก็เคารพและยกย่องเชิดชูขุนแผนในฐานะอดีตเจ้าเมืองกาญจนบุรี ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญที่ล่วงลับไปแล้วมากกว่าชาวกาญจนบุรีที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ไกลออกไป

หนึ่ง เป็นเรื่องน่าสังเกตว่า แม้ขุนแผนซึ่งเคยได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระสุรินทรภักไชย เจ้าเมืองกาญจนบุรี จะไม่ได้มีชีวิตอยู่แล้วในปัจจุบัน แต่คนท้องถิ่นก็ยังคงสักการบูชาขุนแผนด้วยความเคารพอย่างต่อเนื่อง แสดงให้เห็นว่า ขุนแผนเป็นบุคคลสำคัญของท้องถิ่น และอยู่ในความรับรู้ของคนท้องถิ่นจากรุ่นสู่รุ่น นอกจากนี้ยังไม่พบว่า ชาวกาญจนบุรีสร้างรูปเคารพหรือมีการสักการบูชารูปเคารพเจ้าเมืองกาญจนบุรีคนใด นอกเหนือจากขุนแผน

ในที่นี้ จะแสดงให้เห็นรูปเคารพขุนแผนที่ปรากฏในจังหวัดกาญจนบุรี โดยจำแนกให้เห็นชัดเจนตามสถานที่ซึ่งรูปเคารพนั้นประดิษฐานอยู่ ทั้งนี้พบรูปเคารพขุนแผนประดิษฐานอยู่ในสถานที่ ๔ แห่ง คือ เขาชนไก่ ตำบลลาดหญ้า วัดป่าเลไลยก์ ตำบลลาดหญ้า ถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว และมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี ดังนี้

๓.๒.๑.๑ รูปเคารพขุนแผนที่เขาชนไก่ ตำบลลาดหญ้า

รูปเคารพขุนแผนที่เขาชนไก่ ประดิษฐานอยู่ภายในศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ หรือที่ชาวบ้านมักเรียกว่า ศาลพ่อปู่เขาชนไก่ ประกอบด้วย รูปเคารพที่เป็นรูปปั้นดิน และรูปเคารพที่เป็นรูปหล่อ

รูปเคารพขุนแผนที่เป็นรูปปั้นดินมีลักษณะเป็นชายสวมชุดทหาร เป็นรูปปั้นที่ประดิษฐานอยู่ภายในศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่แต่ดั้งเดิมก่อนที่จะมีการบูรณะและสร้างศาลขึ้นใหม่ เมื่อทหารเข้ามาบูรณะศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่จึงได้สร้างรูปเคารพขุนแผนที่เป็นรูปหล่อสวมชุดนักรบขนาด ๒ ใน ๓ เท่าของตัวจริงประดิษฐานไว้ด้านขวามือของรูปเคารพขุนแผนที่เป็นรูปปั้นดิน

ภาพที่ ๒๖ - ๒๗ รูปเคารพขุนแผนที่เขาชนไก่ ประกอบด้วยรูปปั้น (ภาพซ้าย) และรูปหล่อ (ภาพขวา)

ศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพขุนแผนตั้งอยู่บริเวณเชิงเขาชนไก่ เดิมเป็นศาลไม้ตั้งอยู่ริมถนนสายกาญจนบุรี – ศรีสวัสดิ์ ปัจจุบันอยู่ในเขตการปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลลาดหญ้า และเนื่องจากศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่แห่งนี้ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ของกองพลทหารราบที่ ๙ จึงมีทหารพลัดเวรกันมาดูแลรักษาความสะอาดภายในศาลและบริเวณโดยรอบศาล พร้อมทั้งจัดเตรียมดอกไม้และรูปสำหรับบูชาเป็นประจำทุกวัน ภายในศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ เป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพของขุนแผนและรูปเคารพของขุนไกร

สภาพทั่วไปบริเวณศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ ประกอบด้วยศาลที่ประดิษฐานรูปเคารพ ศาลารายสำหรับนั่งพัก บันไดขึ้นสู่ตัวศาล มีรูปปั้นไก่หลายขนาดวางเรียงเป็นแนวบริเวณสองฝั่งของบันไดแต่ละช่วง ด้านหลังของศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ มีพระพุทธรูปองค์ใหญ่ประดิษฐานอยู่

ชาวบ้านเชื่อกันว่าพ่อปู่เขาชนไก่ ซึ่งหมายถึงพ่อปู่ขุนแผนและพ่อปู่ขุนไกรมีความศักดิ์สิทธิ์ คอยปกป้องคุ้มครองดูแลลูกหลาน ด้วยเหตุนี้จึงมีการสักการบูชารูปเคารพของพ่อปู่เขาชนไก่ ทั้งพ่อปู่ขุนแผนและพ่อปู่ขุนไกรโดยตลอด ผู้ที่มาสักการบูชาและบนบานพ่อปู่ มีทั้งชาวบ้านท่าเสา ชาวบ้านลาดหญ้า ชาวบ้านวังด้ง ฯลฯ นักท่องเที่ยว รวมถึงผู้สัญจรไปมา เนื่องจากศาลตั้งอยู่ในเส้นทางท่องเที่ยวสำคัญของจังหวัด

การสักการบูชาพ่อปู่เขาชนไก่ ใช้รูป ๙ ดอก สิ่งของที่ใช้บนบานพ่อปู่เขาชนไก่มียุคหลายประเภท จำนวนมากน้อยแตกต่างกันตามเรื่องที่บนบานทั้งพวงมาลัย ผลไม้ ของดำ ๕ อย่าง รูปปั้นไก่ชน รูปปั้นช้าง รูปปั้นม้า หมาก พลู สุรา บุหรี่ ผีน ผ้าขาวม้า นอกจากนี้ยังมีการจัดหนักกลางแปลง ลิเก และรำถวายเพื่อแก้บนด้วย

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่มาสักการบูชาพ่อปู่เขาชนไก่ ถึงสิ่งของที่มีผู้นิยมบนบานพ่อปู่เขาชนไก่ ชาวบ้านต่างกล่าวตรงกันว่า สมัยก่อนนิยมบนบานด้วยผีน เพราะพ่อปู่ชอบ สังเกตได้จากรูปเคารพขุนแผนที่เป็นรูปปั้นดินมีคราบสีน้ำตาลแดงอยู่บริเวณปาก คราบดังกล่าวเกิดจากผู้นบนานนำผีนมาทาที่ปากของรูปเคารพเพื่อแก้บน แต่ในปัจจุบันผีนจัดเป็นยาเสพติด จึงไม่ค่อยพบเห็นการบนบานพ่อปู่เขาชนไก่ด้วยผีนอีก

ชาวบ้านส่วนใหญ่กล่าวกันว่า เมื่อบนบานขอสิ่งใดจากพ่อปู่เขาชนไก่มักได้สิ่งนั้นสมดังใจหวัง ยกเว้นบนบานพ่อปู่เขาชนไก่เพื่อขอไม่เป็นทหารจะต้องเป็นทหารทุกรายไป เพราะพ่อปู่เขาชนไก่ ทั้งพ่อปู่ขุนแผนและพ่อปู่ขุนไกรเป็นทหาร

นอกจากนั้น นายไพศาล กองม่วง ชาวบ้านคนหนึ่งที่มาสักการะพ่อปู่เขาชนไก่ได้เล่าว่า “เวลาที่มีการแห่หน้าศาลพ่อปู่เขาชนไก่ หรือชายชาวบ้านชุมชนท่าเสาบวชพระ นาคต้องไปจุดธูปบอกพ่อปู่เขาชนไก่ หากไม่บอกกล่าวพ่อปู่เขาชนไก่

อาจเกิดเหตุร้ายหรือความไม่สะดวกสบายกับพ่อแม่หรือญาติของนาได้” (ไพศาล กองม่วง, สัมภาษณ์, ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๕๒)

นอกจากนี้ นายทรงศักดิ์ อินอนันต์ เล่าว่า พื้นที่เขาชนไก่ ซึ่งเป็นที่ตั้งศาลพ่อปู่เขาชนไก่เป็นเมืองลับแล บางคราวอาจได้ยินเสียงไก่ขันดังก้อง หรือในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ผู้ที่มีบุญจะได้ยินเสียงประโคมพิณพาทย์ และเห็นการแสดงฟ้อนรำในบริเวณศาลพ่อปู่เขาชนไก่ (ทรงศักดิ์ อินอนันต์, สัมภาษณ์, ๒๗ ธันวาคม ๒๕๕๒)

ความเชื่อที่ชาวบ้านต่างเล่าขานกันมากคือ ผู้ที่สัญจรผ่านศาลพ่อปู่เขาชนไก่ต้องทำความเคารพพ่อปู่เขาชนไก่ แล้วจะเดินทางปลอดภัย หากไม่ทำความเคารพ เช่น พนมมือไหว้ หรือบิ๊บบัตรรถยนต์ อาจประสบอุบัติเหตุได้

จากการสัมภาษณ์นายชรัท เหลืองสอาด ชาวบ้านลาดหญ้า เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของพ่อปู่เขาชนไก่ นายชรัท เหลืองสอาด เล่าให้ฟังว่า “เคยมีเพื่อนขับรถผ่านหน้าศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่แล้วไม่ได้แสดงความเคารพ เมื่อขับต่อไปแม้ยังไม่พ้นบริเวณศาล ก็เกิดภาพลวงตาเห็นเป็นช้างขนาดใหญ่เดินตัดหน้ารถจนทำให้เกิดอุบัติเหตุ” (ชรัท เหลืองสอาด, สัมภาษณ์, ๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๒)

ภาพที่ ๒๘ ศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี

ภายในศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่อมีป้ายอธิบายประวัติเจ้าพ่อเขาชนไก่ อยู่ด้านหน้ารูปเคารพของขุนแผน มีความดังนี้

ประวัติเจ้าพ่อเขาชนไก่

ศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ เดิมประกอบด้วยศาลพ่อปู่เขาชนไก่ (ขุนแผน ทหารเอกของสมเด็จพระพันวษา พระรามาริบัติที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา ภายหลังได้เป็นพระสุรินทรภักข์ เจ้าเมือง

กาญจนบุรี) และศาลพ่อขุนไกร (ขุนไกรพลพาย บิดาขุนแผน สะท้อน) เป็นศาลไม้เล็ก ๆ ตั้งอยู่บริเวณเขาชนไก่ สร้างโดยราษฎรที่อาศัยในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงเขาชนไก่เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๘๖ เพื่อเป็นที่เคารพบูชา เนื่องจากเชื่อถือในความศักดิ์สิทธิ์อันนิหารของดวงวิญญาณของขุนแผนสะท้อนและขุนไกรพลพาย ซึ่งเคยอาศัยอยู่ที่บ้านดอนเขาชนไก่ เมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น (บริเวณทิศใต้เขาชนไก่ ใกล้เมืองกาญจนบุรีเก่า ตำบลท่าเสาปัจจุบัน) ต่อมาเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๐ หลวงพ่อบุญงาม วัดท่าเสาได้บูรณะก่อสร้างขึ้นใหม่เป็นศาลพื้นปูน มุงสังกะสี และมีการบูรณะก่อสร้างขึ้นใหม่อีกครั้ง โดยพื้นยังคงเป็นปูน แต่เปลี่ยนหลังคาเป็นกระเบื้อง และเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗ พล.ท.ประยูร มีเดช เจ้ากรมการรักษาดินแดน ได้ดำริให้สร้างศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ขึ้นใหม่ให้สง่างาม และเหมาะสมกับเป็นปูชนียสถานที่สิงสถิตดวงวิญญาณของบรรพบุรุษนักรบไทย อันศักดิ์สิทธิ์ เพื่อเป็นที่เคารพสักการะของประชาชนทั่วไป และนักศึกษาวิชาทหาร ตลอดจนข้าราชการของกรมการรักษาดินแดนที่มาฝึก ณ ค่ายฝึกนักศึกษาวิชาทหารเขาชนไก่ โดยให้สร้างเป็นศาล ๑ หลัง และศาลา ๘ หลัง รวมทั้งให้หล่อรูปของขุนแผนสะท้อน (พระสุรินทรภายย์) และขุนไกรพลพาย ขนาด ๒ ใน ๓ เท่าของตัวจริงประดิษฐานไว้ โดยได้รับทุนบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธาจำนวนหนึ่ง สำหรับรูปปั้นดินของขุนแผนสะท้อนและขุนไกรพลพายในศาลเก่านั้นให้นำมาประดิษฐานไว้ในศาลคู่กัน โดยได้ทำพิธีรื้อศาลเก่าตั้งศาลใหม่ เมื่อ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๘ เวลา ๑๐.๐๙ น. โดยมีพลเอกวิมล วงศ์วานิช ผู้บัญชาการทหารบกเป็นประธานพิธี ศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่มีความศักดิ์สิทธิ์เป็นที่เคารพเชื่อถือเป็นอย่างยิ่งของประชาชนจังหวัดกาญจนบุรีทั่วไปที่เดินทางผ่านไปมา รวมทั้งนักศึกษาวิชาทหาร และข้าราชการกรมการรักษาดินแดนที่มาฝึกภาคสนาม ณ ค่ายฝึกฯ ที่บริเวณเขาชนไก่แห่งนี้ ซึ่งเชื่อว่าผู้ที่เคารพบูชาจะมีโชคลาภ มีความสุขเจริญก้าวหน้า และปลอดภัยจากอันตรายทั้งปวง ผู้ใดต้องการสมความปรารถนาในเรื่องใดก็จะนำสำเร็จความปรารถนาในสิ่งนั้นเสมอ

จากประวัติเจ้าพ่อเขาชนไก่ที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ที่ศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ ทำให้สังเกตได้ว่า ศาลที่เป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพของขุนแผนนี้ได้รับการบูรณะและสร้างใหม่ถึง ๓ ครั้ง คือ เมื่อ พ.ศ.๒๔๘๖ ชาวบ้านในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงเขาชนไก่ได้สร้างศาลไม้เล็ก ๆ ขึ้น ต่อมา พ.ศ.๒๕๑๐ หลวงพ่อบุญงาม วัดท่าเสา ได้บูรณะให้เป็นศาลปูน จนกระทั่ง พ.ศ.๒๕๒๗ พล.ท.ประยูร มีเดช เจ้ากรมการรักษาดินแดน ได้ดำริให้สร้างศาลขึ้นใหม่ดังปรากฏเห็นในทุกวันนี้ การบูรณะและการสร้างใหม่ถึง ๓ ครั้ง สะท้อนให้เห็นว่า ชาวบ้านและทหารให้ความสำคัญกับศาลดังกล่าว และที่สำคัญยิ่งคือเคารพนับถือและยกย่องว่า พ่อปู่เขาชนไก่ซึ่งหมายถึงพ่อปู่ขุนแผนและพ่อปู่ขุนไกรมีความศักดิ์สิทธิ์ วิญญาณของท่านยังคงสถิตอยู่ที่เขาชนไก่แห่งนี้เพื่อปกป้องคุ้มครองลูกหลาน

๓.๒.๑.๒ รูปเคารพพระยากาญจนบุรีที่วัดป่าเลไลยก์ ตำบลลาดหญ้า

รูปเคารพพระยากาญจนบุรีที่วัดป่าเลไลยก์ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี ประดิษฐานอยู่ภายในศาลปูนซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่วัดป่าเลไลยก์ พระยากาญจนบุรีก็คือขุนแผนเมื่อครั้งเป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา สภาพทั่วไปภายในศาลพบว่ามีร่องรอยการสักการบูชา ถวายพวงมาลัย ดอกไม้ บายศรี ฯลฯ ทั้งยังมีร่องรอยการถวายสิ่งของแก่นีกอีกด้วย

ภาพที่ ๒๙ รูปเคารพพระยากาญจนบุรีที่วัดป่าเลไลยก์ ตำบลลาดหญ้า

๓.๒.๑.๓ รูปเคารพขุนแผนที่ถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว

รูปเคารพขุนแผนที่ถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว อำเภอเมืองกาญจนบุรี เป็นรูปปูนปั้นลำตัวครึ่งบนอยู่บนแท่นบูชาที่ติดกับผนังถ้ำด้านหนึ่ง รูปเคารพขุนแผนนี้ประดิษฐานอยู่ภายในถ้ำทางด้านซ้ายขององค์พระประธาน สวมชุดนักรบ สวมหมวกมือถือดาบ มีร่องรอยการปิดทองสักการบูชา ถวายพวงมาลัย และผูกผ้าสีต่าง ๆ ด้านหน้ารูปเคารพมีรูปปั้นไก่ชนตั้งอยู่ ๑ คู่ รูปปั้นช้าง ๑ คู่ และมีรูปเคารพกุมารทอง ๑ องค์

นอกจากนี้มีของแก้บนต่าง ๆ วางถวายอยู่ด้านหน้ารูปเคารพขุนแผน แทนสักการบูชา ก่อนข้างทรุดโทรม ขาดการดูแลรักษาความสะอาด ใกล้กับแท่นบูชามีศาลาไม้หลังหนึ่ง พระสงฆ์และชาวบ้านเรียกว่า ศาลาขุนแผน เชื่อว่าขุนแผนมาพักที่ถ้ำแห่งนี้ตอนตระเวนค้นหาของวิเศษ

ภาพที่ ๓๐ รูปเคารพขุนแผนที่ถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี

๓.๒.๑.๔ รูปเคารพพระยากาญจนบุรีที่มหาวิทยาลัยราชภัฏ กาญจนบุรี

รูปเคารพพระยากาญจนบุรีที่มหาวิทยาลัยราชภัฏ
กาญจนบุรีประดิษฐานอยู่ในศาลบูชา ตั้งอยู่ภายในมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี มีคณาจารย์
นักศึกษา และบุคลากรมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรีสักการบูชาและขอพร

ภาพที่ ๓๑ รูปเคารพพระยากาญจนบุรีที่มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี

นอกจากรูปเคารพขุนแผนที่ประดิษฐานอยู่ในสถานที่ทั้ง ๔ แห่งข้างต้นแล้วยังพบรูปปั้นขุนแผนตั้งอยู่ที่วัดถ้ำขุนไกร ตำบลแก่งเสี้ยน อำเภอเมืองกาญจนบุรีอีกด้วย ดังได้เคยกล่าวถึงตำนานวัดถ้ำขุนไกรในหัวข้อ ๓.๑.๑.๒ แล้วว่า ขุนไกรออกล่าสัตว์แล้วมาหลบฝนภายในถ้ำซึ่งต่อมาได้มีการตั้งชื่อถ้ำว่า ถ้ำขุนไกร จนขุนไกรได้พบและทำความรู้จักกับพระอาจารย์คง พระอาจารย์คงถ่ายทอดวิชาอาคมให้ ต่อมาตำนานกล่าวไว้ว่า เมื่อขุนแผนได้เป็นทหาร พม่ามาตีเมืองกาญจน์ พระพันวษาก็ส่งให้ขุนแผนไปรบ ขุนแผนได้มาตั้งศาลเพียงตาที่เขาถ้ำแห่งนี้ เพื่อขอให้วิญญาณของพ่อคุ้มครอง

ด้วยเหตุนี้ บริเวณวัดถ้ำขุนไกร ด้านหน้าศาลพ่อขุนไกร จึงมีศาลพระภูมิเจ้าที่ประดิษฐานอยู่ เบื้องหน้าศาลพระภูมิมีรูปปั้นชายสวมชุดทหารสะพายดาบอยู่ด้านหลัง กำลังนั่งบริกรรมคาถาอยู่หน้าแท่นตำราพิชัยสงคราม จากการสัมภาษณ์ผู้ดูแลวัดและทหารที่อยู่เวรประจำการ ทำให้ทราบว่ารูปปั้นดังกล่าวคือ รูปปั้นขุนแผน ซึ่งได้รับการสร้างขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับตำนานของวัดถ้ำขุนไกรที่ขุนแผนเคยมาตั้งศาลเพียงตาเพื่อขอให้วิญญาณของพ่อขุนไกรคุ้มครองก่อนออกรบ อย่างไรก็ตาม ไม่พบว่ามีร่องรอยการสักการบูชารูปปั้นดังกล่าว

ภาพที่ ๓๒ รูปปั้นขุนแผนนั่งบริกรรมคาถาอยู่หน้าตำราพิชัยสงคราม
วัดถ้ำขุนไกร ตำบลแก่งเสี้ยน อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี

๓.๒.๒ รูปเคารพของตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน

นอกเหนือจากรูปเคารพขุนแผนที่พบในสถานที่ต่าง ๆ ๔ แห่ง ดังกล่าวข้างต้นในจังหวัดกาญจนบุรียังปรากฏรูปเคารพของตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน ซึ่งมีเรื่องราวชีวิตเกี่ยวข้องกับจังหวัดกาญจนบุรี

รูปเคารพของตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน ที่ปรากฏในจังหวัดกาญจนบุรี ได้แก่ รูปเคารพขุนไกร รูปเคารพนางทองประศรี รูปเคารพนางบัวคลี่ และรูปเคารพกุมารทอง ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไปนี้

๓.๒.๒.๑ รูปเคารพขุนไกร

ในจังหวัดกาญจนบุรี พบรูปเคารพขุนไกรในสถานที่ ๒ แห่ง คือ เขาชนไก่ และวัดถ้ำขุนไกร สถานที่ทั้งสองแห่งดังกล่าวเกี่ยวข้องกับขุนไกร ตามที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน และตามความเชื่อของคนท้องถิ่น กล่าวคือ ชาวบ้านเชื่อว่าขุนไกรมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่เขาชนไก่ นอกจากนี้ตำนานประวัติโดยย่อ วัดถ้ำขุนไกร ยังกล่าวไว้ว่า ขุนไกรได้เรียนวิชาคาถาอาคมกับอาจารย์คง เจ้าอาวาสวัดแค ที่ถ้ำบนเขาซึ่งปัจจุบันอยู่ในบริเวณวัดถ้ำขุนไกร

๑) รูปเคารพขุนไกรที่เขาชนไก่

รูปเคารพขุนไกรที่เขาชนไก่ ประดิษฐานอยู่ที่ศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ ประกอบด้วยรูปปั้นดิน และรูปหล่อ รูปเคารพที่เป็นรูปปั้นคือรูปเคารพที่มีอยู่แต่เดิมตั้งแต่ประดิษฐานอยู่ภายในศาลไม้เล็ก ๆ รูปเคารพดังกล่าวขุนไกรสวมชุดทหารและสวมหมวกนักรบ มือทั้งสองข้างจับดาบซึ่งวางพาดอยู่บนตัก รูปปั้นพ่อปู่ขุนไกรมีขนาดเล็กกว่ารูปปั้นพ่อปู่ขุนแผน แต่ตั้งอยู่เบื้องหน้ารูปปั้นพ่อปู่ขุนแผน ด้านขวามือของรูปปั้นพ่อปู่ขุนไกรเป็นที่ประดิษฐานรูปหล่อขุนไกรซึ่งทหารได้หล่อขึ้นให้มีขนาด ๒ ใน ๓ เท่าของตัวจริง ในคราวที่ทหารบูรณะและสร้างศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่เมื่อ พ.ศ.๒๕๒๗

การสักการบูชาพ่อปู่ขุนไกรกระทำเหมือนกับการสักการบูชาพ่อปู่ขุนแผน จากการสังเกตและสัมภาษณ์ชาวบ้านทำให้ทราบว่า ชาวบ้านนับถือพ่อปู่ขุนแผนและพ่อปู่ขุนไกรโดยเรียกรวมเป็นพ่อปู่เขาชนไก่ เชื่อว่าพ่อปู่ทั้งสองมีความศักดิ์สิทธิ์และคอยปกป้องคุ้มครองลูกหลานให้อยู่อย่างร่มเย็นตลอดมา

ภาพที่ ๓๓ - ๓๔ รูปเคารพขุนไกรที่เขาชนไก่ ประกอบด้วยรูปปั้น (ภาพซ้าย) และรูปหล่อ (ภาพขวา)

นอกจากนี้ บริเวณหน้ารูปเคารพขุนไกรซึ่งเป็นรูปหล่อ มีโคลงกระทู้ ๑ บท ซึ่งมีผู้ประพันธ์ขึ้นและพิมพ์ใส่กรอบตั้งไว้ มีความว่า

แต่ทำนปู้ขุนไกรพลพ่าย

ขุน	ด้านกาญจนประเทศท่า	สิบทิศ
ไกร	วิทยายุทธมหิทธิ	มหุตม์ห้าว
พล	พรรคหมื่นแสนนิมิต	ราญอริ ราบนอ
พ่าย	พระพันพรรษท้าว	ที่นี้สถิตเสถียร

๒) รูปเคารพขุนไกรที่วัดถ้ำขุนไกร

ภาพที่ ๓๕ รูปเคารพขุนไกรที่ศาลพ่อขุนไกร
วัดถ้ำขุนไกร ตำบลแก่งเสี้ยน อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี

รูปเคารพขุนไกรที่วัดถ้ำขุนไกร ตำบลแก่งเสี้ยน อำเภอเมืองกาญจนบุรี ประดิษฐานอยู่ภายในศาลพ่อขุนไกร รูปเคารพดังกล่าว ขุนไกรแต่งกายอย่างทหาร มีผ้าคลุมเฉวียงบ่าซ้าย ชาวบ้านเชื่อว่าพ่อขุนไกรคอยปกป้องคุ้มครองอยู่ มีการสักการบูชาพ่อขุนไกรด้วยรูป เทียน ดอกไม้ พวงมาลัย หมาก พลู น้ำดื่ม ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีการนำของแก้บนมาถวายพ่อขุนไกร สังเกตได้ว่าของที่นิยมนำมาถวายเมื่อพ่อขุนไกรบันดาลให้สำเร็จผลดังขบขัน คือ ดาบ พบว่าวางอยู่ด้านหลังรูปเคารพพ่อขุนไกร และด้านข้างศาลพ่อขุนไกรเป็นจำนวนหลายสิบเล่ม

๓.๒.๒.๒ รูปเคารพนางทองประศรี

รูปเคารพนางทองประศรีประดิษฐานอยู่ภายในศาลย่าทองประศรี ซึ่งเป็นศาลไม้ขนาดเล็กตั้งอยู่ในพื้นที่บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี อยู่ในบริเวณศูนย์ฝึกประสบการณ์วิชาชีพของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จากการสอบถามชาวบ้านคือ นางสาวศรีสกุล พูลสวัสดิ์ ทำให้ทราบว่า ศาลแห่งนี้มีมาตั้งแต่สมัยก่อนแล้ว ไม่รู้ว่าสร้างขึ้นเมื่อใด (ศรีสกุล พูลสวัสดิ์, สัมภาษณ์, ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๕๓)

ศาลแห่งนี้เป็นที่สำหรับกราบไหว้ย่าทองประศรี ซึ่งเคยอาศัยอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี ย่าทองประศรีเปรียบเสมือนญาติผู้ใหญ่ที่ชาวท่าเสาเคารพนับถือ และเชื่อว่าวิญญาณของย่าทองประศรียังคงคอยคุ้มครองดูแลชาวบ้านตราบนานจนปัจจุบัน

ภาพที่ ๓๖ รูปเคารพนางทองประศรีภายในศาลย่าทองประศรี

๓.๒.๒.๓ รูปเคารพนางบัวคลี่

รูปเคารพนางบัวคลี่ประดิษฐานอยู่ภายในถ้ำนางบัวคลี่หรือถ้ำมังกรคูหาสวรรค์ ซึ่งอยู่ในวัดบ้านถ้ำ รูปเคารพดังกล่าวเป็นรูปเคารพที่เชื่อว่าจะเกิดขึ้นเองด้วยอิทธิฤทธิ์และความศักดิ์สิทธิ์ของนางบัวคลี่ เนื่องจากมีตำนานเล่ากันว่า วิญญาณของนางบัวคลี่ซึ่งถูกขุนแผนฝ่าทองเอาลูกชายไปทำพิธีปลุกเสกเป็นกุมารทองมีความผูกพันกับถ้ำแห่งนี้มาก จึงบันดาลความอัศจรรย์ทำให้หินในถ้ำมีลักษณะนูนออกมาคล้ายหน้าของผู้หญิง ต่อมาภายหลังจึงมีการลงสีหินส่วนดังกล่าวเป็นภาพใบหน้าผู้หญิง และนำชุดไทยโบราณมาสวมใส่ให้แม่นางบัวคลี่ นอกจากนี้พบว่ามีการลงสีเพิ่มเติมและเปลี่ยนชุดไทยให้แก่รูปเคารพนางบัวคลี่อีกด้วย

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่า มีผู้มาสักการบูชาและบนบานแม่นางบัวคลี่เป็นจำนวนมาก สังเกตได้จากของที่นำมาถวายเพื่อแก้บน มีทั้งชุดไทย สร้อยคอ กำไลข้อมือ กระຈก ตุ๊กตาผู้หญิง ฯลฯ ซึ่งจะวางอยู่ในบริเวณโดยรอบรูปเคารพนางบัวคลี่ ด้านข้างรูปเคารพนางบัวคลี่มีตู้หยอดเหรียญเพื่ออธิษฐานเสี่ยงทายตั้งอยู่ด้วย

ภาพที่ ๓๗ รูปเคารพนางบัวคลีภายในถ้ำนางบัวคลี
วัดบ้านถ้ำ อำเภอกำม่วง จังหวัดกาญจนบุรี

บริเวณใกล้กับรูปเคารพนางบัวคลีมีป้ายอธิบายประวัติ
แม่ นางบัวคลี ทั้งข้อความภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ตามลำดับดังนี้

ข้อความภาษาไทย มีความว่า

นางบัวคลี...เป็นหินธรรมชาติเกิดจากหยดน้ำ ปราสจาก
การแกะสลัก แต่เดิมเป็นชาวบ้านถ้ำ เกิดในสมัยอยุธยา ในรัชสมัย
สมเด็จพระพันวษาอัยกาเจ้า ครั้งนั้น...เมื่อขุนแผนได้ประสงค์
หาของ ๓ สิ่ง คือ ดาบฟ้าฟื้น ม้าสีหมอก และกุมารทอง จึงได้
เดินทางมายังเขตหมู่บ้านถ้ำ ใต้นางบัวคลีเป็นภรรยา ต่อมาเกิด
ขัดใจ ไม่ถูกกับหมั้นหาร ซึ่งเป็นพ่อของนางบัวคลี ขุนแผนจึงฆ่า
พ่อของนางบัวคลีแล้วเอากุมารทองไป...เชื่อกันว่า วิญญาณของนาง
บัวคลี ซึ่งมีความผูกพันกับถ้ำนี้ ได้มาปรากฏเป็นความอัศจรรย์
บนผนังหิน และงอกเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ มาตราบจนกระทั่งทุกวันนี้

ข้อความภาษาอังกฤษ มีความว่า

“Nang Bua Klee”

It is the stone originated from drops with no carving.
The story of “Nang Bua Klee”. She was the woman from Baan
Tham village. She was born in Ayuthya period. During that
time Khun Phaen, young charming man, was arriving this
village to look for three things. They were Pha Phuen sword,

Simok horse and unborn dead baby (Kumarthong). He had met Nang Bua Klee and soon after become husband and wife. Later, Nang Bua Klee was pregnant with Khun Phaen's baby. Nang Bua Klee's father, Muen Han, was very mad at her. He and Khun Phaen turned to be enemies. Unfortunately, Nang Bua Klee was dead before delivering her baby. Khun Phaen decided to take away the dead body of his child in her belly. "It is believed that Nang Bua Klee's spirit had returned to this place in form of the stone amazingly. It keeps getting bigger since then."

๓.๒.๒.๔ รูปเคารพกุมารทอง

รูปเคารพกุมารทองเป็นรูปเคารพที่ปรากฏหลากหลายมากที่สุด กล่าวคือ พบอยู่ในสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนมากกว่าหนึ่งแห่ง ที่สำคัญคือ มักปรากฏร่วมกับรูปเคารพของตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบรูปเคารพกุมารทอง ประดิษฐานร่วมกับรูปเคารพขุนแผนอยู่ภายในถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว อำเภอเมืองกาญจนบุรี ประดิษฐานร่วมกับรูปเคารพพระยากาญจนบุรีที่ศาลพระยากาญจนบุรี ซึ่งตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดป่าเลไลยก์ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองกาญจนบุรี ประดิษฐานร่วมกับรูปเคารพนางบัวคลี่ที่ถ้ำนางบัวคลี่ ซึ่งตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดบ้านถ้ำ อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ ๓๘ รูปเคารพกุมารทองภายในถ้ำนางบัวคลี่

รูปเคารพกุมารทองที่ประดิษฐานอยู่ภายในถ้ำนางบัวคลี่ ใกล้เคียงกับรูปเคารพนางบัวคลี่ เป็นรูปเคารพกุมารทองเพียงแห่งเดียวที่มีพื้นที่สำหรับสักการบูชา กุมารทองเป็นส่วนเฉพาะ พบว่ามีผู้สักการบูชาและบนบานขอพรจากกุมารทองจำนวนมาก สังเกตได้จากสิ่งของที่นำมาถวายกุมารทองเพื่อแก้บนตั้งเรียงรายอยู่โดยรอบรูปเคารพ กุมารทอง เช่น ของเล่นเด็ก รถจักรยาน ตุ๊กตา ขนม เครื่องดื่ม ฯลฯ นอกจากนี้การบูชา กุมารทองภายในถ้ำนางบัวคลี่ยังมีคาถาสําหรับบูชา เรียกว่า คาถาบูชากุมารทองมหาลาภ มีคาถาว่า ดังนี้

จิ เจ รุ นิ สุวัณณะกุมารโ ปิยัง มะมะ, สุวัณณะ
 กุมารโ ลาโภ ภาวัง, สุวัณณะกุมารโ
 ชะโย นิจจิง, ขอกุมารทองลูกแม่นางบัวคลี่ นำลาภมาให้
 ขอให้ชายของดี นะ ชาลิตี.ฯ

คาถาบูชากุมารทองมหาลาภข้างต้น สะท้อนให้เห็น บทบาทที่เปลี่ยนแปลงไปของกุมารทอง กล่าวคือ แต่เดิมกุมารทองบุตรชายของขุนแผนกับ นางบัวคลี่ในเรื่องขุนช้างขุนแผนมีบทบาทเป็นผู้ช่วยเหลือในทางการรบและการป้องกันตัว ในขณะที่ปัจจุบันกุมารทองมีบทบาทเป็นผู้ช่วยเหลือในเรื่องการค้า ธุรกิจ และโชคลาภ ตามกระแสสังคมในปัจจุบัน

จากข้อมูลคติชนประเภทรูปเคารพเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรี ทำให้ เห็นได้ว่า รูปเคารพเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีโดยมากมักปรากฏอยู่ร่วมกัน ภายในสถานที่แห่งเดียว เช่น ศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่เป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพขุนแผนและ รูปเคารพขุนไกร ถ้าขุนแผนภายในวัดถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว เป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพ ขุนแผนและรูปเคารพกุมารทอง ถ้ำนางบัวคลี่ภายในวัดบ้านถ้ำ อำเภอท่าม่วง เป็นที่ ประดิษฐานรูปเคารพนางบัวคลี่และรูปเคารพกุมารทอง เป็นต้น จะเห็นได้ว่า รูปเคารพที่นำมา ประดิษฐานอยู่ร่วมกันต่างเป็นรูปเคารพของบุคคลที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันกล่าวคือ ขุนแผนเป็น บุตรของขุนไกร กุมารทองเป็นบุตรของขุนแผนกับนางบัวคลี่

ผู้วิจัยสังเกตุว่า รูปเคารพขุนแผน รูปเคารพขุนไกรเป็นรูปเคารพที่จัดสร้างขึ้นใหม่เพื่อ การสักการบูชาและระลึกถึงบุคคลทั้งสองซึ่งเชื่อว่าเคยมีตัวตนอยู่จริง ส่วนรูปเคารพอื่น ๆ เช่น รูปเคารพนางทองประศรี รูปเคารพกุมารทอง เป็นรูปเคารพที่สามารถหาบูชาได้ตามท้องตลาด

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ในจังหวัดกาญจนบุรีมีรูปเคารพขุนแผนและรูปเคารพของตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน อยู่เป็นจำนวนมาก รูปเคารพที่ได้รับการสร้างขึ้นเหล่านี้เกี่ยวข้องกับสถานที่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนตามตำนานและความเชื่อของชาวบ้าน หรือตามเรื่องราวในเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน สะท้อนให้เห็นว่า การสร้างรูปเคารพขุนแผนและรูปเคารพของตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน เกิดจากชาวบ้านในจังหวัดกาญจนบุรีเชื่อว่าบุคคลเหล่านี้เป็นบุคคลที่เคยมีตัวตนอยู่จริงในช่วงสมัยหนึ่ง จึงมีเรื่องราวเล่าขานจดจำกันมาจนทุกวันนี้ และยังยกย่องนับถือบุคคลเหล่านี้ว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ สามารถดลบันดาลให้พรและคอยปกป้องคุ้มครองตนได้ ทำให้มีการสักการบูชารูปเคารพต่าง ๆ เหล่านี้จากรุ่นสู่รุ่นจวบจนปัจจุบัน

๓.๓ ข้อมูลคติชนประเภทวัตถุมงคล

ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีอีกประเภทหนึ่งคือ วัตถุมงคลเกี่ยวกับขุนแผน ข้อมูลคติชนประเภทนี้สะท้อนให้เห็นว่า มีการนำชื่อของขุนแผนไปตั้งเป็นชื่อวัตถุมงคล โดยเชื่อกันว่าวัตถุมงคลดังกล่าวอาจมีพุทธคุณที่คล้ายคลึงกับคุณลักษณะหรือคุณสมบัติของขุนแผนจนเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง

วัตถุมงคลเกี่ยวกับขุนแผนที่มีความโดดเด่นและเป็นที่รู้จักมากที่สุดคือ วัตถุมงคลประเภทพระเครื่อง หรือพระขุนแผน อุทัย สินธุสาร (๒๕๔๒: ๓๘๖ - ๓๘๗) กล่าวถึงพระขุนแผนไว้ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๙ ว่า พระขุนแผนเป็นชื่อพระเครื่องสกุลหนึ่งในดับพระขุนแผน มีทั้งปางมารวิชัยและปางสมาธิ ที่รู้จักกันดีนั้นพบจากกรุใน ๓ จังหวัด คือ จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

จากข้อมูลดังกล่าว สังเกตได้ว่า จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดพระนครศรีอยุธยาต่างก็เป็นจังหวัดที่ได้รับการกล่าวถึงในเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน ขุนแผนตัวละครเอกของเรื่องมีเรื่องราวชีวิตตอนสำคัญเกี่ยวข้องกับจังหวัดทั้งสามนี้

พระขุนแผนมีหลายพิมพ์ เช่น พระขุนแผนพิมพ์ห้าเหลี่ยม พระขุนแผนทรงพล พระขุนแผนไข่มุก พระขุนแผนแดงกวางผา พระขุนแผนสะกดทัพ เป็นต้น พระขุนแผนแต่ละพิมพ์มีลักษณะเป็นองค์พระพุทธรูปปฏิมาประดิษฐานอยู่อย่างชัดเจน ขุนเดช วรกานต์ (๒๕๔๘: ๒๖ - ๓๐) กล่าวถึงพระขุนแผนไว้ในหนังสือมหัศจรรย์พลังพระขุนแผนแห่งสยามประเทศว่า การเรียกชื่อพระขุนแผนนี้เป็นการเรียกชื่อพระของคนสมัยหลังทั้งสิ้น สันนิษฐานว่าที่มาของพระขุนแผนนั้นมาจากคนรุ่นหลังที่ไปชดพบพระพิมพ์เป็นผู้ตั้งชื่อให้สอดคล้องกับวรรณคดีไทยเรื่องขุนช้างขุนแผน หรืออีกนัยหนึ่งอาจมีผู้นำพระไปบูชาแล้วได้ประสบการณ์ที่ดีถึงพุทธคุณอันศักดิ์สิทธิ์ในเรื่องเสน่ห์ มีพุทธคุณทางเมตตามหานิยมสูงส่ง มีความขลังทางการเข้าหาผู้หลักผู้ใหญ่ เหมือนพฤติกรรมของขุนแผนในเรื่องขุนช้างขุนแผนซึ่งเป็นบุรุษที่

มีเสน่ห์ในตัวเอง เป็นคนเจ้าชู้ มีภรรยามาก มีเวทมนตร์คาถาอันศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้ อุทัย สินธุสาร (๒๕๔๒: ๓๘๘๗) ยังกล่าวไว้ด้วยว่า พระขุนแผนนี้กล่าวกันว่าโบราณจารย์ผู้สร้างได้อัญเชิญวิญญาณของขุนแผน แม่ทัพกรุงศรีอยุธยาให้เข้ามาสถิตในองค์พระด้วย แล้วบรรจุไว้ในกรุ เพื่อให้ชนชั้นหลังได้สักการบูชา และบางท่านยังถือว่าเป็นพระที่ขุนแผนสร้างไว้เอง เพราะขุนแผนเป็นผู้เชี่ยวชาญทางไสยศาสตร์เวทมนตร์คาถา ดังนั้นในการปลุกพระขุนแผน ท่านจึงให้ใช้พระคาถา “สุนะโมโล” คือ หัวใจขุนแผนเป็นการประจุกุญชรให้เกิดพลังความศักดิ์สิทธิ์ด้วย

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะเก็บรวบรวมเฉพาะข้อมูลพระขุนแผนที่มีการจัดสร้างในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีเท่านั้น ในบทนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงพระขุนแผนที่มีการจัดสร้างในจังหวัดกาญจนบุรี ส่วนพระขุนแผนที่มีการจัดสร้างในจังหวัดสุพรรณบุรีจะกล่าวถึงต่อไปในบทที่ ๔

อุทัย สินธุสาร (๒๕๔๒: ๓๘๘๖ - ๓๘๘๗) กล่าวถึงพระขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีไว้ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๙ ว่า พระขุนแผนที่จัดสร้างในจังหวัดกาญจนบุรีมีพระขุนแผนวัดเขาชนไก่ และพระขุนแผนสะกดทัพ ทั้งนี้ พระขุนแผนวัดเขาชนไก่เป็นเนื้อตะกั่วสนิมจัด ออกสีน้ำตาลไหม้ ส่วนพระขุนแผนสะกดทัพเป็นเนื้อชิน ผิวกลับดำ องค์พระประทับยืน

นอกจากนี้ในประเทศไทยมีพิพิธภัณฑสถานพระขุนแผนและพระเครื่องเมืองสุพรรณ ตั้งอยู่ที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งรวบรวมและจำลองพระขุนแผนสายและรุ่นต่าง ๆ จากทั่วประเทศไว้อย่างหลากหลาย

พระขุนแผนที่จัดสร้างในจังหวัดกาญจนบุรีและได้รับการจัดแสดงไว้ที่พิพิธภัณฑสถานพระขุนแผนและพระเครื่องเมืองสุพรรณ ณ วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี มีดังนี้

- พระขุนแผนอย่างกุมาร หลวงพ่อปราโมทย์ วัดบ้านถ้ำ จังหวัดกาญจนบุรี
- พระขุนแผนเรือนแก้ว หลวงพ่อลำไย สร้างเมื่อ พ.ศ.๒๕๔๒
วัดทุ่งลาดหญ้า จังหวัดกาญจนบุรี
- พระขุนแผนเมืองกาญจน์ สร้างเมื่อ พ.ศ.๒๕๔๐ จำนวนสร้าง ๒๘๘ องค์
วัดหัวหิน จังหวัดกาญจนบุรี
- พระขุนแผนรุ่น “เรียกเงินทองไหลมา” วัดไทรทอง จังหวัดกาญจนบุรี
- พระขุนแผนกรูเขาชนไก่ จังหวัดกาญจนบุรี
- พระขุนแผนหลวงปู่เหรียญ วัดหนองบัว จังหวัดกาญจนบุรี

นอกจากนี้ จากการค้นข้อมูลออนไลน์จากเว็บไซต์ boran5 (พระขุนแผนกรุวัดเหนือ จังหวัดกาญจนบุรี, [ม.ป.ป.]: ออนไลน์) ซึ่งเป็นแหล่งสำคัญในการเช่าและบูชาพระเครื่อง แหล่งหนึ่ง พบว่า พระขุนแผนกรุวัดเหนือ จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งได้จากกรุวัดเทวสังฆาราม (วัดเหนือ) เป็นพระศิลปะสมัยยุคกรุงศรีอยุธยาตอนต้น มีอายุการจัดสร้างไม่ต่ำกว่า ๕๐๐ ปี และจากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่า วัดบ้านถ้ำ ตำบลเขาน้อย อำเภอบ้านถ้ำ จังหวัดกาญจนบุรี และวัดถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี เป็นวัดที่มีการจัดสร้างและให้เช่าพระขุนแผนอยู่ด้วยในปัจจุบัน

วัดบ้านถ้ำ ตำบลเขาน้อย อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี จัดสร้างพระขุนแผน และกุมารทองลูกแม่นางบัวคลี่ เมื่อพิจารณาการจัดสร้างพระขุนแผนรุ่นดังกล่าวแล้ว จะเห็นได้ว่า ผู้สร้างคือ วัดบ้านถ้ำได้นำอนุภาคสำคัญที่เกี่ยวข้องกับวัดมาเชื่อมโยงไว้ในการจัดสร้าง วัดอุดมคณที่เกี่ยวกับขุนแผนด้วย กล่าวคือ วัดบ้านถ้ำแห่งนี้มีสถานที่สำคัญแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นที่รู้จักคือ ถ้ำนางบัวคลี่ซึ่งภายในประดิษฐานรูปเคารพนางบัวคลี่และรูปเคารพกุมารทอง ทั้งนางบัวคลี่และกุมารทองต่างเกี่ยวข้องกับขุนแผน ดังนั้นวัดบ้านถ้ำจึงเกี่ยวข้องกับขุนแผนไปโดยปริยาย การจัดสร้างพระขุนแผนจึงช่วยสนับสนุนความเชื่อเรื่องขุนแผน นางบัวคลี่ และกุมารทองให้หนักแน่นยิ่งขึ้น และช่วยดึงดูดความสนใจจากนักท่องเที่ยวหรือผู้มาเยือนได้

ส่วนวัดถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว อำเภอเมืองกาญจนบุรี ได้ทำป้ายโปสเตอร์ประกาศในลักษณะที่ว่า ต้นกำเนิดพระขุนแผนคือ วัดถ้ำขุนแผน และเปิดให้เช่าพระขุนแผนที่ศาลาซึ่งตั้งอยู่บริเวณเชิงบันไดทางขึ้นถ้ำขุนแผน

ภาพที่ ๓๙ - ๔๐ ป้ายประกาศการจัดสร้างพระขุนแผนของวัดบ้านถ้ำ ตำบลเขาน้อย (ภาพซ้าย) และวัดถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว (ภาพขวา)

ภาพที่ ๔๑ พระขุนแผนซึ่งจัดสร้างโดยวัดถ้ำขุนแผน
ตำบลหนองบัว อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรี

พุทธคุณของพระขุนแผนโดดเด่นทางเมตตามหานิยม เสน่ห์ การผูกมิตร แคล้วคลาด อยู่ยงคงกระพันชาติ อย่างไรก็ตาม พระขุนแผนแต่ละรุ่นก็ย่อมมีพุทธคุณแตกต่างกันตาม ความโดดเด่นของเกจิอาจารย์ผู้ปลุกเสกด้วย เช่น หากเกจิอาจารย์ผู้ปลุกเสกโดดเด่นในด้าน เมตตามหานิยม พระขุนแผนที่จัดสร้างก็จะมีพุทธคุณทางเมตตามหานิยมเป็นหลัก ในขณะที่ เกจิอาจารย์ผู้ปลุกเสกโดดเด่นในด้านคงกระพันชาติ พระขุนแผนที่จัดสร้างก็จะมีพุทธคุณทาง คงกระพันชาติเป็นหลัก

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ต้องตระหนักเป็นสำคัญคือ พระขุนแผนแต่ละพิมพ์ที่สร้างตามขนบ การสร้างพระขุนแผนมีลักษณะเป็นองค์พระประดิษฐานอยู่อย่างชัดเจน แต่กลับเรียกชื่อ พระเครื่องตระกูลนี้ว่า พระขุนแผน ก็เพราะเมื่อมีผู้นำไปบูชาแล้วได้บังเกิดพุทธคุณด้านใด ด้านหนึ่งอันคล้ายคลึงกับลักษณะของขุนแผนให้เป็นที่ประจักษ์ จึงนำมาตั้งเป็นชื่อพระเครื่อง ตระกูลนี้ในเวลาต่อมา

๓.๔ ข้อมูลคติชนประเภทจิตรกรรม

ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนอีกประเภทหนึ่งที่พบในจังหวัดกาญจนบุรี คือ ข้อมูล คติชนประเภทจิตรกรรม จิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีเป็นการ คัดเลือกเรื่องราวชีวิตบางตอนของขุนแผนมานำเสนอผ่านภาพ โดยเลือกเฉพาะเรื่องราวชีวิต ของขุนแผนตอนที่เกี่ยวข้องกับเมืองกาญจนบุรีและเกี่ยวข้องกับพื้นที่ที่มีการนำเสนอภาพ จิตรกรรมนั้น

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่า ในจังหวัดกาญจนบุรีมีภาพจิตรกรรมเรื่องขุนช้าง ขุนแผนซึ่งเป็นที่รู้จักในสถานที่ ๒ แห่งคือ วัดบ้านถ้ำ และวัดมโนธรรมาราม (วัดนางโน) อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี วัดทั้งสองแห่งนี้มีที่ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน

๓.๔.๑ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน บริเวณบันไดขึ้นถ้ำ วัดบ้านถ้ำ

จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผนที่วัดบ้านถ้ำเป็นการวาดภาพฝาผนังบริเวณทางขึ้นถ้ำนางบัวคลี่หรือถ้ำมังกรคูหาสวรรค์ บันไดขึ้นถ้ำมีลักษณะเป็นลำตัวมังกร ภาพจิตรกรรมเป็นภาพวาดสีจำนวน ๑๔ ภาพ ใต้ภาพมีคำอธิบายภาพ และชื่อผู้บริจาคเงิน สภาพทั่วไปของภาพมีสีหลุดลอกบริเวณบางส่วนของภาพ กล่าวถึงเรื่องราวชีวิตของขุนแผนตอนที่ขุนแผนออกเดินทางเสาะหาของวิเศษ ๓ สิ่ง เน้นนำเสนอตอนที่เกี่ยวข้องกับชุมชนบ้านถ้ำ โดยเฉพาะตอนที่ขุนแผนพบนางบัวคลี่ จนหมั้นหาญยกนางบัวคลี่ให้เป็นภรรยา กระทั่งขุนแผนผัดใจกับหมั้นหาญ และฝ่าท้องนางบัวคลี่เพื่อเอาบุตรชายมาปลูกเสกเป็นกุมารทอง

ภาพที่ ๔๒ ลำตัวของมังกรซึ่งเป็นบริเวณที่พบภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน

ฝาผนังบริเวณทางขึ้นถ้ำนางบัวคลี่ซึ่งมีลักษณะเป็นลำตัวมังกร มีข้อความเขียนไว้ก่อนเริ่มภาพจิตรกรรมเพื่อกล่าวให้ทราบว่ วัดบ้านถ้ำมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องขุนช้างขุนแผน ดังปรากฏข้อความว่า

วัดบ้านถ้ำนี้ ได้ถูกกล่าวถึงไว้ใน...
 “เรื่องขุนช้างขุนแผน” ว่า ถิ่นบ้านถ้ำ...
 ที่อยู่ของหมั้นหาญ

นอกจากนี้ยังมีการเขียนข้อความเพื่ออธิบายเรื่องขุนแผนไว้ที่บริเวณฝาผนังทางขึ้นถ้ำนางบัวคลี่ ถัดจากข้อความข้างต้น มีความว่า

ขุนแผนนี้ ถือว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในระหว่างแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระพันวษา หรือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ จุลศักราช ๘๕๓ – ๘๙๑
 รามาธิบดีที่ ๒ ราว พ.ศ. ๒๐๓๔ – ๒๐๗๒ ซึ่งเชื่อกันว่า
 เมืองกาญจนบุรีเป็นภูมิลำเนาของขุนแผนทหารเอกของสมเด็จพระ
 พระพันวษา ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านเขาชนไก่ ต.ลาดหญ้า
 ในปัจจุบัน ในตอนนั้นขุนแผนได้ออกเดินทางเข้าป่าเพื่อแสวงหา
 ของดี ๓ อย่าง คือ กุมารทอง ดาบฟ้าฟื้น และม้าสีหมอก

จากนั้นจึงคัดลอกกลอนเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ตอนที่กล่าวถึง
 นายเดชกระดุกดำหรือหมื่นหาญบิดาของนางบัวคลี่ เพื่อให้สอดคล้องกับสถานที่ซึ่งปรากฏภาพ
 จิตรกรรมคือ บ้านถ้ำ อันเป็นที่มั่นของหมื่นหาญ แล้วจึงเชื่อมโยงเข้าสู่เรื่องราวชีวิตของขุนแผน
 ต่อไป กลอนเสภาที่คัดลอกมานำเสนอก่อนภาพจิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน มีความว่า

จะกล่าวถึงนายเดชกระดุกดำ
 ได้เป็นที่หมื่นหาญชาญชัย
 สูงเกือบสี่ศอกตากลอกโพลง
 ขอบตาแดงฉาดตั้งซาคทา
 ผมหยิกหยักศก ออกเป็นขน
 ปลุกเสกเครื่องฝัง ไว้ทั้งตัว
 อยู่ป็นยี่นง คองอาวุธ
 มีทหารตัวดี ยี่สิบคน

อยู่บ้านถ้ำ ตั้งกองเป็นช่องใหญ่
 เป็นหัวไม้มีฝีมือเลื่องลือชา
 หนวดโจ้งงอนปลายทังซ้ายขวา
 เนื้อแน่นหนังหนา ดูหน้ากลัว
 ทรหดอดทน มิใช่ชั่ว
 เป็นปมปุมไปทั่ว ทั้งกายตน
 เหยียบสะดุดขากบัก ก็หักป่น
 ล้วนอยู่ยง คงทน ทุกคนไป

ฯลฯ

ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน บริเวณบันไดขึ้นถ้ำนางบัวคลี่
 วัดบ้านถ้ำ มีการเรียงลำดับภาพและเขียนคำบรรยายภาพเพื่อเล่าเรื่องราวชีวิตของขุนแผน
 ดังตาราง

ตารางที่ ๒ แสดงลำดับภาพและคำบรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน บริเวณบันไดขึ้นถ้ำนางบัวคลี่ วัดบ้านถ้ำ

ภาพที่	คำบรรยายภาพ
๑	ได้นางศรีจันทร์เป็นภรรยา มีลูกสาวชื่อว่า “นางบัวคลี่” พี่รุ่นสาวราวสักสิบเจ็ดปี ตูม่องศรี สำออง ตั้งนางใน
๒	บัวคลี่พาบ่าวไพร่ออกไปไร่ ขุนแผนผ่านมาพบ คิดว่าถ้าได้นางคนนี้ ไม่แคล้วต้องได้ลูกหัวปีเป็นแน่
๓	ขุนแผนมาถึงประตูบ้านหมื่นหาญ ก็คอยจนทหารยามพบเข้าจึงได้พาเข้าบ้าน
๔	หมื่นหาญอยากล่าวัวกระทิง ขุนแผนอาสาตามไปด้วย แล้วได้ช่วยหมื่นหาญจากการโดนกระทิงขวิด (ตรงกับสุสานวังหีบปัจจุบัน)
๕	หมื่นหาญยกลูกสาวคือ นางบัวคลี่ให้ขุนแผน เพราะขุนแผนนั้นได้ช่วยชีวิตตนไว้
๖	ขุนแผนอยู่กับนางบัวคลี่ จนท้องได้ ๖ เดือน พ่อตาใช้ให้ไปปล้น ขุนแผนไม่ไป จึงลองปืน ยิงใส่ขุนแผน แต่ยังไม่เข้า
๗	หมื่นหาญโกรธที่ทำอะไรขุนแผนไม่ได้ จึงให้นางบัวคลี่วางยาในอาหาร แต่โหงพรายมากกระชิบช่วยเอาไว้
๘	ขุนแผนรับขวัญวันเข้าหอ บัวคลี่เขินอาย ขุนแผนจึงเป่ามนต์ จนทั้งคู่สมฤดี
๙	ขุนแผนโกรธนางบัวคลี่ที่วางยา จึงออกอุบายขอลูก เมียยกลูกให้ ตกตึกก็ร้ายมนต์ผ่าท้องเอากุมาร
๑๐	พอมมาถึงวัดใต้ (วัดนางโนปัจจุบัน) ขุนแผนก็เข้าไปในวิหารร้าง เพื่อทำพิธีอย่างกุมาร
๑๑	หมื่นหาญยกพวกมาสู้กับขุนแผนแต่สู้ไม่ได้ ขุนแผนยกโทษให้ จึงกลับตัวเป็นคนดี
๑๒	ขุนแผนหาเหล็กจนได้ครบ จัดพิธีเชิญช่างตีเหล็กฝีมือดี ครั้นตีดาบเสร็จก็ยกขึ้นฟ้า เกิดฟ้าร้อง ฟ้าผ่า จึงได้ชื่อว่า “ดาบฟ้าพิน”
๑๓	ขุนแผนไปพบม้าที่เมืองมะริด เป็นลูกม้าลักษณะดีชื่อ “สีหมอก” ของหลวงศรีวรขาน จึงขอซื้อในราคา “สิบห้าตำลึง”
๑๔	ได้ของสามสิ่ง สมตั้งใจหวัง หลังจากนั้นก็เข้ากราบนมัสการหลวงพ่อวัดสัมใหญ่ (ปัจจุบัน คือ วัดใหญ่ตงรัง) หนองขาว

จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน บริเวณทางขึ้นถ้ำนางบัวคลี่ วัดบ้านถ้ำ ตำบลเขาน้อย อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี นำเสนอเรื่องราวชีวิตช่วงที่ขุนแผนออกตระเวนด่านที่เมืองกาญจนบุรีเพื่อหาของวิเศษ ๓ สิ่ง คือ ดาบฟ้าพิน ม้าสีหมอก และกุมารทอง เรื่องราวชีวิตของขุนแผนในช่วงนี้เกี่ยวข้องกับเมืองกาญจนบุรี โดยเฉพาะบริเวณชุมชนบ้านถ้ำอย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม สังเกตได้ว่า จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน บริเวณทางขึ้นถ้ำนางบัวคลี่ วัดบ้านถ้ำ เริ่มต้นกล่าวถึงนายเดชกระตูกดำ บิดาของนางบัวคลี่ ซึ่งเชื่อว่าเป็นคนในพื้นที่บ้านถ้ำ แล้วค่อยนำเสนอเรื่องราวชีวิตของขุนแผนตาม **เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** ในลำดับถัดมา เพื่อเชื่อมโยงให้เห็นชัดเจนว่า สถานที่แห่งนี้เกี่ยวข้องกับขุนแผนจริงตาม **เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน**

๓.๔.๒ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผนในหอสมุดวัดมโนธรรมาราม

จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผนที่วัดมโนธรรมาราม (วัดนางโน) อยู่ภายในหอสมุดวัดมโนธรรมาราม ภาพจิตรกรรมเป็นภาพวาดสีจำนวน ๑๖ ภาพ มีคำอธิบายใต้ภาพ และชื่อผู้สร้างพร้อมจำนวนเงินบริจาค ภาพจิตรกรรมยังมีสภาพดี สีของภาพชัดเจน กล่าวเริ่มด้วยเรื่องราวชีวิตตอนขุนแผนเป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรีแล้วจึงเล่าย้อนถึงตอนที่ขุนแผนออกตระเวนด่านเพื่อเสาะหาของวิเศษ ๓ สิ่ง เรื่องราวชีวิตของขุนแผนที่เล่าผ่านภาพจิตรกรรมแต่ละภาพเหมือนกับภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน บริเวณบันไดขึ้นถ้ำ วัดบ้านถ้ำ แตกต่างกันเพียงเล็กน้อย ดังจะกล่าวต่อไป

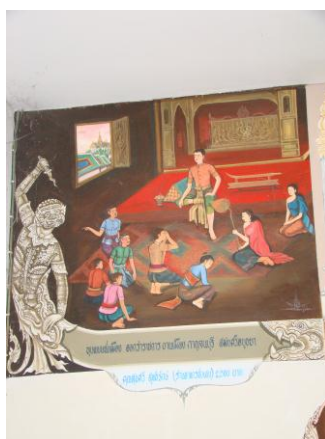
ภาพที่ ๔๓ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผนในหอสมุดวัดมโนธรรมาราม

ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผนในหอสมุดวัดมโนธรรมาราม มีการเรียงลำดับภาพและเขียนคำบรรยายภาพเพื่อเล่าเรื่องราวชีวิตของขุนแผน ดังตาราง

ตารางที่ ๓ แสดงลำดับภาพและคำบรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน
ในหอสมุดวัดมโนธรรมาราม

ภาพที่	คำบรรยายภาพ
๑	ขุนแผนนั่งเมือง ออกว่าราชการงานเมืองกาญจนบุรี สมัยศรีอยุธยา
๒	ขุนแผนตระเวนไพร่ ใจหวังจะได้ม้า ดาบ กุมาร จนเดินทางมาถึงบ้านถ้ำ
๓	กล่าวถึงนายเดชกระดุกดำ บ้านอยู่บ้านถ้ำ มีเมียชื่อศรีจันทร์ ลูกชื่อบัวคลี ตัวเองเป็นหมื่นหาญ (ซึ่งตรงกับบริเวณบ้านถ้ำในปัจจุบัน)
๔	บัวคลีพาบ่าวไพร่ออกไปไร้ ขุนแผนผ่านมาพบคิดว่าถ้าได้นางคนนี้ ไม่แคล้วต้องได้ลูกหัวปีเป็นแน่
๕	ขุนแผนมาถึงประตูบ้านหมื่นหาญก็ยืนคอย จนทหารยามมาพบ จึงได้พาเข้าบ้าน
๖	หมื่นหาญอยากล่ากระทิง ขุนแผนอาสาตามไปด้วย แล้วได้ช่วยหมื่นหาญจากการโดนกระทิงขวิด (ตรงกับสุสานวังหีบในปัจจุบัน)
๗	หมื่นหาญยกลูกสาวให้ขุนแผน เพราะขุนแผนได้ช่วยชีวิตไว้
๘	ขุนแผนรับขวัญวันเข้าหอ บัวคลีเขินอาย ขุนแผนจึงเป่ามนต์ จนทั้งสองสมฤดี
๙	ขุนแผนอยู่กับบัวคลี จนท้องได้ ๖ เดือน พ่อตาใช้ให้ไปปล้น ขุนแผนไม่ไป จึงลองปีนยั้งเข้าไปใส่ขุนแผน แต่ยังไม่เข้า
๑๐	หมื่นหาญโกรธที่ทำอะไรขุนแผนไม่ได้ จึงให้นางบัวคลีวางยาในอาหาร แต่โหงพรายได้มากกระซิบช่วยขุนแผนไว้
๑๑	ขุนแผนโกรธที่นางบัวคลีวางยา จึงออกอุบายขอลูก เมื่อเมียยกลูกให้ ตกกลางดึก ร่ายมนต์ ผ่าท้องเอากุมาร
๑๒	พอมาถึงวัดใต้ ขุนแผนก็เข้าไปในวิหารร้าง ทำพิธีย่างกุมารทอง (บริเวณที่เกิดเหตุตรงกับวัดนางโนในปัจจุบัน)
๑๓	หมื่นหาญยกพวกมาสู้กับขุนแผน แต่สู้ไม่ได้ ขุนแผนยกโทษแล้วให้กลับตัวเป็นคนดี
๑๔	ขุนแผนหาเหล็กได้ครบ จัดพิธี เชิญช่างตีดาบฝีมือดี ครั้นตีดาบเสร็จก็ยกขึ้นฟ้า เกิดฟ้าร้องฟ้าผ่า จึงได้ชื่อ “ดาบฟ้าฟัน”
๑๕	ขุนแผนไปพบม้าที่เมืองเพชร เป็นลูกม้าเมืองมะริดลักษณะดีชื่อสีหมอกของหลวงศรีวรรณ จึงขอซื้อในราคาสิบห้าตำลึง
๑๖	ใต้ของสามสิ่งสมใจหวัง หลังจากนั้นก็เข้าไปกราบนมัสการหลวงพ่อวัดส้มใหญ่ (ปัจจุบัน คือ วัดใหญ่คงรัง) หนองขาว

จากตารางแสดงลำดับภาพและคำบรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่อง ขุนช้างขุนแผนข้างต้น จะเห็นได้ว่า ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในหอสมุดวัดมโนธรรมาราม เริ่มต้นเล่าเรื่องโดยการกล่าวถึงขุนแผนตอนเป็นเจ้าของเมืองกาญจนบุรี แล้วจึงเล่าย้อนไปตอนที่ ขุนแผนออกตระเวนด้านหาของวิเศษ ๓ สิ่ง สะท้อนให้เห็นว่า ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่อง ขุนช้างขุนแผนในหอสมุดวัดมโนธรรมารามมุ่งเน้นให้ผู้ชมทราบว่ ขุนแผนเคยดำรงตำแหน่ง เป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ภาพที่ ๔๔ ภาพขุนแผนนั่งเมือง ออกว่าราชการงานเมืองกาญจนบุรี สมัยศรีอยุธยา
จิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนในหอสมุดวัดมโนธรรมาราม

จิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนที่วัดบ้านถ้ำ อำเภอกำม่วง และจิตรกรรมเรื่องขุนช้าง ขุนแผน ที่วัดมโนธรรมาราม อำเภอกำม่วง เป็นจิตรกรรมที่เลือกนำเสนอเรื่องราวชีวิตของ ขุนแผนในตอนเดียวกัน คือตอนที่ขุนแผนมีเรื่องราวชีวิตเกี่ยวข้องกับเมืองกาญจนบุรี กล่าวถึง ตอนที่ขุนแผนฝากตัวเป็นสมุนของหมื่นหาญ ได้นางบัวคลีเป็นภรรยา จนได้บุตรชาย แล้วนำบุตรชายมาขังเป็นกุมารทอง ตามทศนะของผู้วิชัย สันนิษฐานได้ว่า การเลือก เรื่องราวชีวิตของขุนแผนตอนดังกล่าวมานำเสนอก็คงเพื่อให้สอดคล้องกับพื้นที่จริงซึ่งเชื่อกันว่า ขุนแผนเคยมาใช้ชีวิตอยู่ที่นี้ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง อีกทั้งในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่าขุนแผนเคยตระเวนด้านเพื่อเสาะหาของวิเศษแล้วผ่านมาทางบ้านถ้ำ

การหยิบยกเรื่องราวชีวิตตอนดังกล่าวช่วยเน้นย้ำให้เห็นว่า วัดบ้านถ้ำ และวัดมโนธรรมารามซึ่งตั้งอยู่ในจังหวัดกาญจนบุรีเกี่ยวข้องกับขุนแผน จิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนที่วัดบ้านถ้ำสร้างขึ้นก่อน จากนั้นได้เกิดการนำข้อความหรือเรื่องราวมาผลิตซ้ำโดยการวาดภาพ จิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนที่วัดมโนธรรมาราม เพราะมีการตั้งข้อสันนิษฐานในเวลาต่อมาว่า พระอุโบสถหลังเก่าซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณเขตโบราณสถานกรุงศรีอยุธยาตอนต้น วัดมโนธรรมารามเป็นสถานที่ซึ่งขุนแผนทำพิธีปลุกเสกกุมารทองที่แท้จริง

ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผนที่วัดบ้านถ้ำและวัดมโนธรรมาราม ไม่เพียงแต่จะเลือกเรื่องราวชีวิตของขุนแผนตอนตระเวนด่านเพื่อเสาะหาของวิเศษ ๓ สิ่ง มานำเสนอเหมือนกันเท่านั้น หากแต่องค์ประกอบของภาพและคำบรรยายภาพยังคล้ายคลึงกัน เป็นอย่างยิ่ง คำบรรยายภาพจิตรกรรมหลายภาพเป็นข้อความเดียวกัน ภาพจิตรกรรมหลาย ภาพมีลักษณะคล้ายกันในด้านการจัดวางองค์ประกอบของภาพ โดยจะแตกต่างกันบ้างเรื่อง สีภาพ และรายละเอียดบางประการเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

ภาพที่ ๔๕ ตัวอย่างภาพจิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนที่วัดบ้านถ้ำและวัดมโนธรรมาราม

อย่างไรก็ตาม ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผนที่วัดบ้านถ้ำ อำเภอท่าม่วง กับ วัดมโนธรรมาราม อำเภอท่าม่วง แตกต่างกัน ดังนี้

ภาพจิตรกรรมที่วัดบ้านถ้ำเริ่มกล่าวถึงนายเดชกระดุกดำ หรือหมื่นหาญ บิดาของนาง บัวคลี่ก่อน โดยคัดลอกกลอนเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผนมาเสนอไว้ ภาพจิตรกรรม ภาพแรกยังคงเป็นภาพครอบครัวของหมื่นหาญ จากนั้นจึงเล่าเรื่องราวชีวิตของขุนแผนตอน ออกตระเวนด่านเพื่อหาของวิเศษ ๓ สิ่ง ส่วนภาพจิตรกรรมที่วัดมโนธรรมารามเริ่มกล่าวถึง ขุนแผนตอนเป็นเจ้าของเมืองกาญจนบุรี ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นภาพจิตรกรรมภาพแรก แล้วจึง เล่าย้อนไปถึงเรื่องราวชีวิตของขุนแผนตอนออกตระเวนด่านเพื่อหาของวิเศษ ๓ สิ่ง

ภาพจิตรกรรมภาพที่ ๒ ภายในหอสมุดวัดมโนธรรมาราม เล่าให้เห็นชัดเจนว่าขุนแผน ออกตระเวนด่านเพื่อหาของวิเศษ ๓ สิ่ง คือ ม้า ดาบ และกุมาร ในขณะที่ภาพจิตรกรรมที่ วัดบ้านถ้ำไม่ได้บอกไว้แต่ตอนต้นว่าขุนแผนเดินทางมาที่บ้านถ้ำด้วยเหตุผลใด แต่เมื่อผู้ชม ติดตามเรื่องราวจากภาพอื่น ๆ ไปโดยตลอดก็จะทราบได้ในที่สุด

ภาพจิตรกรรมที่วัดบ้านถ้ำ ตอนขุนแผนรับขวัญนางบัวคลี่อยู่ถัดจากตอนขุนแผนอยู่กับนางบัวคลี่จนนางบัวคลี่ตั้งท้องได้ ๖ เดือน ในขณะที่ภาพจิตรกรรมที่วัดมโนธรรมาราม ลำดับภาพได้ถูกต้องตามเรื่องราวชีวิตของขุนแผน

คำบรรยายภาพตอนขุนแผนเดินทางเสาะหาม้า คำบรรยายภาพของวัดบ้านถ้ำระบุว่า “ขุนแผนไปพบม้าที่เมืองมะริด เป็นลูกม้าลักษณะดีชื่อ ‘สีหมอก’ ของหลวงศรีวรชาน จึงขอซื้อในราคา ‘สิบห้าตำลึง’” ส่วนคำบรรยายภาพของวัดมโนธรรมารามระบุว่า “ขุนแผนไปพบม้าที่เมืองเพชร เป็นลูกม้าเมืองมะริดลักษณะดีชื่อสีหมอกของหลวงศรีวรชาน จึงขอซื้อในราคาสิบห้าตำลึง” เมื่อพิจารณาเรื่องราวจากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผนแล้ว ทำให้ทราบว่า คำบรรยายภาพเรื่องม้านั้น คำบรรยายภาพของวัดมโนธรรมารามตรงตามความในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ดังปรากฏความตอนหนึ่งหลังขุนแผนได้ดาบฟ้าฟื้นแล้วว่า

ได้ดาบตั้งเทพศัสตรา
มาถึงเรือนไว้ที่นั้สการ
เอาเงินชั่งห้ามาใส่ได้
ไม่ชอบตาทาต่อไปทุกวัน

ต้องตำราฤทธิแรงกำแหงหาญ
แล้วคิดอ่านจะไปหาม้าสำคัญ
เที่ยวไปทั่วประเทศเขตขัณฑ์
ทั้งราชบุรีสุพรรณเพชรบุรี

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๓๖๐)

ในขณะที่หลวงทรงพลกับพันภาคซึ่งเป็นผู้ขายม้าให้ขุนแผนเดินทางมาที่เมืองเพชรบุรี ดังปรากฏความว่า

หลวงศรีได้ม้ามามอบให้
อีเหลือเมืองมะริดพลอยติดตาม
มีลูกตัวหนึ่งชื่อสีหมอก
ร้ายกาจหนักหนานัยน์ตาดำ
มาถึงสิงขรผ่นพักหยุด
กรมการกุยปรานส่งเนืองมา
เลี้ยงม้าอยู่ศาลาบ้านแดง
สีหมอกลองเชิงเรียงฤทธิ์

ทั้งม้าเทศม้าไทยหกสิบห้า
ผิวมันทำนว่าเป็นม้าน้ำ
มันออกวันเสาร์ขึ้นเก้าค่ำ
เห็นม้าหลวงข้ามน้ำก็ตามมา
ปล่อยม้าอุตุลุดให้กินหญ้า
ผ่านชะอำถึงท่าเพชรบุรี
บันไดอิฐติดแค่คีรีศรี
เข้ากัดฟันขยี้เอาม้าเทศ

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๓๖๑)

ตามเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ม้าสีหมอก หนึ่งในของวิเศษของขุนแผนจึงเป็นลูกม้าเมืองมะริด ซึ่งหลวงทรงพลกับพันภาคขายให้ขุนแผนที่เมืองเพชรบุรี

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผนที่วัดบ้านถ้ำและวัดมโนธรรมารามแสดงให้เห็นความตั้งใจของชาวกาญจนบุรีที่จะเผยแพร่ให้เห็นว่า สถานที่ทั้งสองแห่งคือ วัดบ้านถ้ำ และวัดมโนธรรมาราม อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี เกี่ยวข้องกับขุนแผน โดยอาศัยความสัมพันธ์ของเรื่องราวที่ปรากฏใน **เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** กับตำนานที่มีอยู่แต่ดั้งเดิมในท้องถิ่นมาใช้ในการสนับสนุนความเชื่อที่ว่า ขุนแผนเป็นบุคคลที่มีตัวตนอยู่จริงและมีชีวิตเกี่ยวข้องกับจังหวัดกาญจนบุรี

นอกจากนี้แล้ว ผู้วิจัยได้ขอค้นพบเพิ่มเติมว่า ภาพจิตรกรรมทั้ง ๒ แห่งยังเล่าเรื่องราวชีวิตของขุนแผนว่า เมื่อได้ของครบสามสิ่งแล้ว ขุนแผนก็ไปกราบนมัสการหลวงพ่อดังใหญ่หนองขาว หลวงพ่อดังใหญ่ หนองขาว ก็คือ สมภารบุญ อาจารย์คนแรกของขุนแผน เรื่องราวชีวิตตอนดังกล่าวแตกต่างจาก **เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** ที่กล่าวว่า เมื่อขุนแผนได้ของวิเศษครบ ๓ สิ่งสมดังตั้งใจแล้ว ก็รีบกลับบ้านที่เขาสอนไก่ และได้นึกถึงนางวันทอง จึงคิดไปเมืองสุพรรณบุรี จึงกราบนางทองประศรีออกป่าเพื่อรีบไปบ้านขุนช้าง

๓.๕ ข้อมูลคติชนประเภทเพลงพื้นบ้าน

ข้อมูลคติชนประเภทเพลงพื้นบ้านเกี่ยวกับขุนแผนที่ใช้ศึกษาวิเคราะห์ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นเพลงพื้นบ้านเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีซึ่งมีผู้รวบรวมและตีพิมพ์เผยแพร่ไว้แล้ว ประกอบด้วยข้อมูลจากแหล่งข้อมูล ๒ แหล่งคือ เพลงทรงเครื่องจากตำบลพนมทวน ซึ่งสุมาลย์ เรื่องเดช รวบรวมไว้ใน **เพลงพื้นเมืองจากพนมทวน (๒๕๑๘)** และลำานอกเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งปรมิษฐ์ จารุวรรณ รวบรวมไว้ใน **การสืบทอดทำนองสวดและประเพณีสวดพระมาลัยที่บ้านหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี (๒๕๔๒)**

๓.๕.๑ เพลงทรงเครื่องจากตำบลพนมทวน

สุมาลย์ เรื่องเดช เก็บรวบรวมเพลงทรงเครื่องจากตำบลพนมทวนได้จากวิทยากร ๒ คน คือ นางแหนม โพธิ์ทอง และนางกิมฮุ้น เห็นประเสริฐ เนื้อเรื่องของเพลงทรงเครื่องที่เก็บรวบรวมได้อยู่ในวรรณคดีเอกของไทย ๒ เรื่องคือ เรื่องขุนช้างขุนแผน และเรื่องพระอภัยมณี ในการเล่นเพลงทรงเครื่องนั้นนิยมเล่นเรื่องขุนช้างขุนแผนกันมาก เพราะเรื่องราวเกี่ยวกับชาวบ้าน

เนื้อเพลงทรงเครื่องจากตำบลพนมทวน เรื่องขุนช้างขุนแผน จำแนกเรื่องราวออกเป็น ๓ ตอน คือ

๑. ตอนพระพันวษามีพระราชบัญชาให้ขุนแผนไปตีเชียงใหม่ ประกอบด้วย บทพระพันวษา บทขุนแผนรับพระราชสาส์น บทนางลาวทอง – แก้วกิริยา

๒. ตอนพलयชุมพลแปลงกายเป็นมอญยกทัพมาตีเมืองสุพรรณ ประกอบด้วย บทพलयชุมพลแต่งกาย บทนางศรีมาลาให้พรพระไวย บทนางสร้อยฟ้าให้พรพระไวย
๓. ตอนแม่นางศรีมาลาสอนลูกสาวเมื่อจะติดตามพระไวยมาอยู่กรุงศรีอยุธยา ประกอบด้วย บทแม่ศรีมาลาสอนลูก

จากการศึกษาวิเคราะห์เพลงทรงเครื่องจากตำบลดนพมทวน เรื่องขุนช้างขุนแผน พบว่า การเล่นเพลงทรงเครื่องจากตำบลดนพมทวนนั้น พ่อเพลงแม่เพลงได้อาศัยเรื่องราวจากวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนมาใช้ร้องเล่น ตัวละครเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ได้รับการกล่าวถึง ได้แก่ พระพันวษา ขุนแผน นางแก้วกิริยา นางลาวทอง แม่ของนางศรีมาลา จมื่นศรี พระไวย พलयชุมพล นางศรีมาลา นางสร้อยฟ้า

ตัวละครที่มีการกล่าวถึงในการเล่นเพลงทรงเครื่องมากที่สุดคือ ขุนแผน ทั้งนี้ ในเนื้อเพลงจะกล่าวถึงขุนแผนโดยใช้ชื่อเรียกต่าง ๆ ได้แก่ ขุนแผน พระยากาญจนบุรี พระยากาญจนบุรี หลวงแผน ไ้ขุนแผน ไ้แผน แตกต่างกันตามสถานภาพของผู้เรียกหรือตามการสวมบทบาทของพ่อเพลงแม่เพลง การเรียกชื่อดังกล่าวเป็นการนำราชทินนามที่พระพันวษาพระราชทานมาเรียก เช่น ขุนแผน พระยากาญจนบุรี พระยากาญจนบุรี นอกจากนี้ จะเห็นได้ว่า ชาวบ้านมีการเรียกชื่อขุนแผน โดยเรียกชื่อ “แผน” ว่า “ไ้แผน” หรือ หลวงแผน ทั้งที่จริงแล้ว ชื่อเดิมของขุนแผนคือ พลายแก้ว ไม่ใช่ “แผน” ชื่อ “แผน” นี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของราชทินนามขุนแผนแสนสะท้าน ที่ได้รับพระราชทานมา

เรื่องราวชีวิตของขุนแผนที่สะท้อนจากเพลงทรงเครื่องจากตำบลดนพมทวน เป็นเรื่องราวชีวิตตอนที่ขุนแผนได้รับโปรดเกล้าฯ จากสมเด็จพระพันวษาปูนบำเหน็จให้เป็นพระยากาญจนบุรี ครองเมืองกาญจนบุรี ซึ่งถือว่ามีตำแหน่งสูงสุดในเมืองกาญจนบุรี โดยสะท้อนให้เห็นว่า เมื่อได้รับพระราชบัญชาให้ไปศึกเชียงใหม่ แม้จะครองเมืองกาญจนบุรีอยู่อย่างสุขสำราญ แต่ขุนแผนก็รับสนองพระราชบัญชา

นอกจากนั้นแล้ว เนื้อเพลงยังสะท้อนให้เห็นคุณลักษณะของขุนแผนด้านอื่น ๆ คือ เป็นผู้มีความรู้เรื่องวิชาคาถาอาคม ความรู้เรื่องฤกษ์ยาม ตำราพิชัยสงคราม อันเป็นคุณลักษณะสำคัญของทหารหรือนักรบ

นอกจากนี้เพลงทรงเครื่องจากตำบลดนพมทวนยังกล่าวถึงตัวละครอีกกลุ่มหนึ่งคือ บุตรชายทั้งสองคนของขุนแผน คือ พलयชุมพล และพระไวย โดยได้นำเสนอตัวละครทั้งสองในตอนเป็นทหารและต้องไปรบเช่นเดียวกัน ตัวละครชายจากเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ได้รับการกล่าวถึงทั้งขุนแผน พระไวย พलयชุมพล ต่างก็เป็นทหารที่กำลังจะต้องไปรบทั้งสิ้น ในขณะที่ตัวละครหญิง ได้แก่ นางแก้วกิริยา นางลาวทอง นางศรีมาลา นางสร้อยฟ้า

ซึ่งเป็นภรรยาต่างก็มีบทบาทในการขัดขวางไม่ให้ฝ่ายชายไปรบ ทั้งนี้การกระทำดังกล่าวของเหล่าภรรยาที่มีบทบาททำให้การเล่นเพลงทรงเครื่องเป็นไปด้วยความสนุกสนานมากยิ่งขึ้น เพราะเรื่องราวมักเกี่ยวข้องกับเรื่องเพศ

อย่างไรก็ตาม เพลงทรงเครื่องจากตำบลดพนมทวน ตอนแม่นางศรีมาลา สอนลูกสาวเมื่อจะติดตามพระไวยมาอยู่กรุงศรีอยุธยาแตกต่างไปจากเพลงทรงเครื่องบทอื่น เพราะเป็นเรื่องที่แม่สอนลูกสาวเรื่องการวางตัวเป็นภรรยาที่ดีและการปรนนิบัติสามี

ตัวอย่างเพลงทรงเครื่องจากตำบลดพนมทวน เรื่องขุนช้างขุนแผน

๑. ตอนพระพันวษามีพระราชบัญชาให้ขุนแผนไปตีเชียงใหม่ ประกอบด้วย บทพระพันวษา บทขุนแผนรับพระราชสาส์น บทนางลาวทอง – แก้วกิริยา

วิทยากร นางแหนม โพร้ทอง
๑๕ พฤษภาคม ๒๕๑๗

บทพระพันวษา

จอมพงศ์องค์ท้าวพระพันวษา	สติตย์แทนมุกดาวิไล
เวลานี้ก็ได้สามโมง	จะไปทอ้งพระโรงให้ได้
จอมพงศ์ทรงเครื่องไปอย่างดี	ราคาดวรรชานี้นับไม่ได้
อินธนูพู่ห้อยพลอยระยิบ	ก็ล้วนแต่เพชรประดับไปทั้งกาย
พระมาสวมทรงมงกุฎเพชร	จัดพระขรรค์จะเสด็จรีบไป
ใส่ฉลองพระบาทเดินนาถทรง	เสด็จออกทอ้งพระโรงทันใด
ลดองค์ลงนั่งทอ้งพระโรง	เสนาล้อมวงขวาซ้าย
จึงดำรัสตรัสถามความบ้านเมือง	ราษฎรร้อนเคืองบ้างหรือไม่
ป็นนี้ถ้อยความหนามเสี้ยน	เจ้าชาระหมดเดียนบ้างหรือไม่
หรือว่าข้าวไม่ยากหมากไม่แพง	น้ำท่าแห้งแล้งเป็นไฉน
หรือว่าใครตีฆ้องร้องฎีกา	เรื่องราวมีมาบ้างหรือไม่

(จมีนศรีกราบทูลว่า บัดนี้มีพวกมอญเชียงใหม่ยกทัพมาทางด่านสุพรรณบุรี พระพันวษาจึงปรึกษาว่าแล้วจะให้ผู้ใดไปรบทัพข้าศึกดี จมีนศรีทูลว่า เห็นแต่ขุนแผนซึ่งบัดนี้เป็นพระยาภาณุจนบุรี พระพันวษาทรงเห็นด้วย)

แล้วจึงสรรลสารลว่า
โอ้ว่าไอ้แผนอยู่ทั้งคน

ท่านจมีนศรีพูดมาขอบใจ
จะมานั่งกั้วจนอยู่ทำไม

<p>ปกอกกล้วยเข้าปากยากกว่านี้ จอมทองเชียงใหม่ได้เป็นแดน หยิบกระดาศดินสอเข้ามาจ่อเจียน จำหน้าทรงธรรม์พินวษา มีไปถึงพระยากาญจนบุรี เดี๋ยวนี้ยังมีพวกรามัญ ถ้าไอ้แผนรู้แล้วมึงจงเร่งจร เขียนสรรพพบเสร็จมิได้ช้า (เสนา) ฝ่ายว่าเสนาไม่อยู่ช้า ยกเท้าก้าวจรลี</p>	<p>แต่เชียงใหม่มันยังตีเอามาได้ เพราะฝีมือไอ้ขุนแผนตีไว้ แล้วพระองค์ก็เขียนสาส์นไป ได้มีสารตราเอาไปให้ ให้ยกทัพออกไปตีมอญเชียงใหม่ มาตีด่านสุพรรณ ฯ ทำลาย จงไปฆ่าไอ้มอญเชียงใหม่ ส่งให้เสนามึงจงเอาไป รีบไปหาเจ้าฟ้าทันใด ไปหาไอ้กาญจนบุรีทันใด</p>
--	---

บทขุนแผนรับพระราชสาส์น และบทนางลาวทอง – แก้วกิริยา

<p>(ขุนแผน) กล่าวถึงหลวงแผนแสนศักดิ์ พร้อมด้วยแก้วกิริยาเจ้าลาวทอง แต่พอเหลือบชะม้ายชายหางตา แล้วขุนแผนลุกเลื่อนเคลื่อนขยับ ร้องว่า เชิญสิจ๊ะ เชิญสิจ๊ะ</p>	<p>นั่งอยู่บนหอหน้าแสนสบาย สองคนปรองดองชื่นใจ เห็นทหารเดินมาแต่ไกล รีบออกไปรับคุณนาย ขึ้นไปนั่งที่พระเพิงใน</p>
---	---

(ขุนแผนลุกออกมาต้อนรับแล้วสั่งนางแก้วกิริยา นางลาวทองให้ออกมาต้อนรับด้วย)

<p>(นางลาวทอง) คุณเอย โถมนางลาวทองผ่องโสภา แต่พอแขกถึงเรือนน้องไม่เบือนหน้าบาก หมากซีกพลูไปหาใส่เขียน สีผึ้งมีสีในตล็ดหีบ ถ้าหมากของน้องนี่มันยัน มันเป็นส้มโอบางขุนนนท์ (นางแก้วกิริยา) โคมยงองค์นางแก้วกิริยา ร้องเชิญสิจ๊ะ เชิญสิจ๊ะ</p>	<p>ข้อยสิปหนึ่งเฉยทำไร นางร้องว่าเชิญสิจ๊ะคุณพระนาย น้องก็ยกเขียนหมากเอามาให้ ทั้งพลูจิบหมากเจียนนะคะนาย สีแล้วมันจะจับปากนาย แต่ส้มโอของฉันแก้ไ้ได้ มันจะติดมีขนคุณพระนาย นางร้องว่าเชิญสิจ๊ะคุณนาย มากินหมากสุบยาสิคะนาย</p>
---	--

(เมื่อเสร็จเรื่องการต้อนรับ ขุนแผนจึงคลี่พระราชสาส์นออกอ่าน)

ขุนแผนรับลายพระหัตถ์นัมัสการ	แล้วจึงคลี้ออกอ่านทันใด
จำหน้าทรงธรรมพันวษา	เดี๋ยวนี้ได้มีสาส์นตราเอามาให้
ให้พระยาภาณุจันทร์บุรี	ยกทัพออกไปตีมอญเชียงใหม่
เดี๋ยวนี้มีพวกรามัญ	มาตีด่านสุพรรณทำลาย
ถ้าไอ้แผนรู้แล้วมึงจงเร่งจร	จงไปฆ่าไอ้มอญเชียงใหม่

(เมื่ออ่านพระราชสาส์นแล้วขุนแผนก็จะรีบทำตามพระราชบัญชา นางแก้วกิริยาและนางลาวทองได้กล่าวเตือน)

(นางลาวทอง) ลาวทองร้องว่าช้าไว้ก่อน	คุณจะทำใจร้อนไปไม่ได้
อย่าโมโห โทโส	นี่เราเป็นคนโตหรือไม่ใช่
โมโห โทโส จงทิ้งเสีย	กลับมาอนกับเมียจะเป็นไร
(ขุนแผน) แก้วกิริยาลาวทองน้องไม่ต้องห้าม	เรื่องความที่พี่แค้นกับไอ้ไวย
สังเสร็จขึ้นหออพระชำระตัว	แล้วขุนแผนหัวหัวเอาไว้
แล้วจึงเสกผงลงผัดหน้า	ของมีสง่าชาญชัย
แล้วจึงจับยามสามตา	จะดูยามพม่าให้ได้
ดูยามพม่าว่าไม่เอก	แล้วขุนแผนยกเมฆฉาย
มองเห็นนารายณ์มีสีกร	มือหนึ่งถือศรชาญชัย
แต่พอรู้แจ้งแห่งตำรา	ขุนแผนหัวเราะร่าร่าชอบใจ

๒. ตอนพलयชุมพลแปลงกายเป็นมอญยกทัพมาตีเมืองสุพรรณประกอบด้วย บทพलयชุมพลแต่งกาย บทนางศรีมาลาให้พรพระไวย บทนางสร้อยฟ้าให้พรพระไวย

บทพलयชุมพลแต่งกาย

วิทยากร นางแหม่ม โพร้ทอง
๑๕ พฤษภาคม ๒๕๑๖

(พलयชุมพล) แล้วจึงจัดแจงแต่งกายพलयชุมพล	แต่งจนเป็นสมิงมีจระรา
นุ่งผ้าตาหมากรุกอย่างรามัญ	สวมเสื้อลงยันต์ย้อมว่านยา
คาดตะกรุดโพนทองของบิดา	โพกผ้าสีทับทิมริมขลิบทอง

ถือหอกโลหะชนะศึก
พลายชุมพลตรวจทัพแลคืบคั้ง

หาญฮึกจะไปรบกับพีไวย
ทัพหน้าทัพหลังแลเรียงราย

บทนางศรีมาลาให้พรพระไวย

วิทยาการ นางกิมฮุ้น เห็นประเสริฐ
๑๕ พฤษภาคม ๒๕๑๖

(ศรีมาลา) โฉมนางยอดนารีศรีมาลา
ขอให้แพกับพระชนะมาร
ขอให้ไปดีมาดี
ขอให้หม่อมพม่า
ขอให้แพกับพระชนะกษมาร
ให้คุณภิญโญไปยิ่งยิ่ง
ชลนัยน์นางไหลนอง

จะให้พรภัสตาเหมือนตั้งใจ
โภยภัยอย่าพานผัวได้
โรคอาอย่ามีเบียนกาย
ขอให้แพภัสตาออกไป
โภยภัยอย่าพานต้องกาย
ล้วนแต่สัตย์ความจริงนางใน
นางมองผัวแล้วก็ร้องแต่ให้

บทนางสร้อยฟ้าให้พรพระไวย

วิทยาการ นางแหนม โพธิ์ทอง
๑๕ พฤษภาคม ๒๕๑๖

โอละหนอ คุณนายเอย
โฉมนางสาวน้อยนางสร้อยฟ้า
ตรงเข้ากอดผัวกอดตัวต้วตึ่ง
คุณจะไปหลงศรีมาลา
พ่อคุณจะไปช้อยจะให้พร
ขอให้เป็นมั่งเก็บไตไม่มั่งโกไตขอนแก่น
พอไปถึงกองทัพอัญจับตัว
ขอให้เป็นมะเร็วเก่งกัน

ช้อยสิปหนึ่งเฉยทำไร
แต่พอได้ฟังวาจาใจหาย
ช้อยจะเผ้าคิดถึงคุณพระนาย
ให้อีแม่มาด่าให้ช้อยอาย
ให้คุณสถาวรมีชัย
พอไปถึงตั้งอนเชียงใหม่
ให้มอญจุมหัวคุณพระนาย
ตั้งแต่ตัวยังบ่ทันบ่ตาย

๓. ตอนแม่นางศรีมาลาสอนลูกสาวเมื่อจะติดตามพระไวยมาอยู่กรุงเทพฯ
อยุธยา ประกอบด้วย บทแม่ศรีมาลาสอนลูก

บทแม่ศรีมาลาสอนลูก

วิทยากร นางกิมฮุ้น เห็นประเสริฐ
 ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๑๖

(แม่) ลูกรักของแม่มานี้
แม่หมายใจว่าจะฝากผี
จะไปอยู่ยังบ้านเขา
จะไปอยู่บ้านแม่ผัว
เมื่อไปถึงเคหา
ควรน้องก็น้องควรพี่ก็พี่
ควรลูกก็ลูกควรป้าก็ป้า
ถึงเวลาจะนอน
เขาเป็นผัวต้องนอนขวา
ผัวเขานอนสูงเอ็งจงนอนต่ำ
แต่พอผัวบ่นว่าร้อนแล้วหรือ
แต่พอลูกขึ้นเขาก่อนผัว
จงเอาไฟมาก่อเอาหม้อมาตั้ง
จงตำน้ำพริกขยิกขยี้
ไปหลาร้าอย่าไปไว้หัวนอน
กะปิกะปูดอย่าให้บูดให้แฉะ
ทั้งผ้าขี้ริ้วใช้แล้วจงซัก
ทั้งครกตำพริกตำแล้วจงล้าง
ที่แม่สั่งสอนศรีมาลา
ที่แม่สั่งสอนครั้งนี้

(ศรีมาลา) ศรีมาลาปูผ้าลงอ่อนอ่อน
รับพรแม่ได้ใส่เกศา
ยกเท้าก้าวจรลี

คราวนี้แม่จะเชิญธงชัย
ศรีมาลามานี้แม่ไป
มันเหมือนยังบ้านเราเมื่อไร
ก็จงเสียมเสียมตัวเข้าไว้
ยกมือนะวันทาขึ้นไหว้
จะไปอ้ายไปอีเขาไม่ได้
อย่าได้ใช้วาจาหยาบคาย
พุกเหมาะเบาะหมอนเตรียมไว้
เอ็งเป็นภรรยาอนช้าย
ลูกเอ๋ยจงจำเอาไป
ลุกขึ้นเอาพัดกระพือเอาใจ
จงรีบตรงเข้าครัวเร็วไว
มืออย่างหนึ่งอังเตาไฟ
ทั้งหัวหอมหัวกระเทียมมีเด็ดใส่
อย่าทำอย่างแต่ก่อนไม่ได้
จงหมั่นตบหมั่นแตะเอาเข้าไว้
ลูกเอ๋ยอย่าหมักเก็บไว้
อย่าบปล่อยให้เป็นยางเยิ้มไหล
ลูกเอ๋ยลูกหนาจำไว้
จำไว้ให้ดีใส่ใจ
รับศีลรับพรแม่ไว้
ถวายเป็นมงคลาริบบไป
ทั้งหมดขมันริบบไป

๓.๕.๒ ลำนอกเรื่องขุนช้างขุนแผน

ปรมินทร์ จารุวร (๒๕๔๒: ๑๓๗ – ๑๓๘) ได้เก็บรวบรวมลำนอกที่เคยใช้ในประเพณีสวดพระมาลัยของชาวบ้านหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี จากนายเฟื่อง บ้านกล้วย ไว้ในการสืบทอดทำนองสวดและประเพณีสวดพระมาลัยที่บ้านหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี พบว่ามีลำนอกที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับวรรณคดีไทยเรื่องต่าง ๆ หลายเรื่อง เช่น ลำนอกเรื่องขุนช้างขุนแผน ลำนอกเรื่องพระอภัยมณี ลำนอกเรื่องไกรทอง ลำนอกเรื่องลักษณวงศ์ เป็นต้น

ลำนอกเรื่องขุนช้างขุนแผนกล่าวถึงเรื่องราวชีวิตของขุนแผนตอนที่นางวันทองถูกนางศรีประจันผู้เป็นมารดาขับให้เป็นภรรยาขุนช้าง เพราะขุนช้างทำอุบายว่าขุนแผนเสียชีวิต นางศรีประจันกลัวนางวันทองจะเป็นหม้าย อีกทั้งขุนช้างก็มีฐานะร่ำรวยกว่าขุนแผน นางศรีประจันจึงยกนางวันทองให้ขุนช้าง เมื่อขุนแผนทราบก็โกรธจนฉวยดาบ แต่นางลาวทองห้ามไว้ได้ทัน

บทลำนอกเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน

วิทยากร นายเฟื่อง บ้านกล้วย
๑๐ มีนาคม ๒๕๔๒

วันทองเคืองแค้นขุนแผนนักหนา
พี่ช่างไม่กลับมารับวันทอง
ไอ้ขุนช้างดูถูกมันเอากระดูกห่อผ้า
มันบอกว่าลาวแทงตายที่ชายดง
มันเข้ามาขอแม่แม่แกก็ให้
มันกำลังนอนหอรออยู่ที่นั่น
ขุนแผนแค้นคึกคึกคังแค้น
ว่าน้อยหรือไอ้ช่างคนจิงไร
ยายศรีประจันแกก็สำคัญไม่หยอก
เพราะว่าเห็นเขาดีมันมั่งมีกว่าเรา
ชิมันช่างทำได้ไม่ไว้หน้า
ฉวยดาบออกไปหมายจะฟัน

พี่ช่างมาลิมเคหาหอห้อง
ประเดี๋ยวนี้ห้องถูกเขาอุยง
มันบอกว่าพี่แผนผุยผอง
มันมาอุยงแม่ศรีประจัน
เดี๋ยวนี้มันปลุกหอใหญ่เอาไว้ให้ฉัน
ถ้าไม่เชื่อฉันเชิญท่านครรรไล
ในอุราแน่นดังสุ่มไฟ
มึงมาข่มเหงได้ช่างไม่เกรงเรา
โดนแต่เขาหลอกก็ยกลูกสาว
แกจึงยกลูกสาวให้กับมัน
แล้วก็ลุกออกมาจากม่านกัน
ลาวทองเข้ากั้นขุนแผนไว้เอย

จากการศึกษาข้อมูลคติชนประเภทเพลงพื้นบ้านที่มีผู้รวบรวมไว้ข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า พ่อเพลงแม่เพลงได้นำตัวละครหรือเรื่องราวจาก**เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** มาร้องเล่น ทั้งเพลงทรงเครื่องและลำนอก เรื่องราวชีวิตของขุนแผนที่ได้รับการนำเสนอผ่านเพลงพื้นบ้าน จึงมีทั้งลักษณะที่เหมือนคล้ายและแตกต่างกันไปจากที่ปรากฏใน**เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปฏิภาณไหวพริบของพ่อเพลงแม่เพลง ตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกและความรับรู้ที่ผู้ถ่ายทอดมีต่อบุคคลที่กล่าวถึงในเพลงแตกต่างกันออกไป ภาพของขุนแผนที่ปรากฏใน เพลงพื้นบ้านจึงสะท้อนให้เห็นมุมมองที่ชาวบ้านรับรู้เรื่องราวชีวิตของขุนแผนแล้วสื่อให้เห็น ความคิดหรือทัศนคติต่อขุนแผนหรือตัวละครอื่น ๆ

เรื่องราวที่นำเสนอในเพลงพื้นบ้านทั้งสองแหล่งต่างเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการไปราชการ การไปทัพ หรือการทำหน้าที่ของชายชาติทหารทั้งสิ้น เพลงทรงเครื่องจาก ตำบลพนมทวนนำเสนอเรื่องราวชีวิตตอนขุนแผนเป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรีแล้ว สมเด็จพระพันวษาได้มีหนังสือมาบอกให้ขุนแผนไปช่วยทำศึก ขุนแผนก็ตอบรับพระราชบัญชาด้วยความยินดีโดยไม่ฟังคำทัดทานของภรรยาทั้งสอง สะท้อนให้เห็นว่า ในความเป็นนักรบ ขุนแผนพร้อมที่จะไปทำศึกเพื่อรักษาบ้านเมืองและแบ่งเบาพระราชภาระของพระเจ้าแผ่นดิน อยู่เสมอ หล่อหลอมบุคลิกลักษณะของขุนแผนอันเป็นคุณลักษณะสำคัญของทหาร คือ มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ พร้อมจะสนองพระราชบัญชาอยู่ทุกขณะ แม้ในยามที่ตนมีความ เป็นอยู่สุขสำราญ การปฏิบัติงานสนองพระเดชพระคุณถือเป็นเรื่องสำคัญที่สุด ส่วนลำนอก เรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องรัก ๆ โกร่ง ๆ ที่นำเสนอบทบาทหน้าที่ในการเป็นทหาร และแสดงให้เห็นความรักศักดิ์ศรี และความใจร้อนวู่วามของขุนแผน

การศึกษาข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรี ทำให้ ผู้วิจัยเห็นว่า ข้อมูลคติชนสอดคล้องกับเรื่องราวของขุนแผนในช่วงชีวิตตอนต่าง ๆ ตามที่ ปรากฏใน**เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** ข้อมูลคติชนประเภทชื่อสถานที่และชื่ออื่น ๆ สะท้อน ให้เห็นว่า มีการรับรู้และระลึกถึงเรื่องราวชีวิตตอนที่ขุนแผนเป็นเด็ก ตอนบวชเรียน ตลอดจน ตอนเป็นทหารและเจ้าเมือง ข้อมูลคติชนประเภทรูปเคารพ สะท้อนให้เห็นความรับรู้เรื่องราว ชีวิตของขุนแผนตอนเป็นทหารและเจ้าเมือง ข้อมูลคติชนประเภทวัตถุมงคลส่วนใหญ่ สะท้อนให้เห็นเรื่องราวชีวิตของขุนแผนตอนเป็นทหาร สังเกตได้จากชื่อพระขุนแผนรุ่นต่าง ๆ ตลอดจนผู้จัดสร้างหรือแหล่งสร้างพระขุนแผนต่างมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับขุนแผน ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง กล่าวคือ จัดสร้างจากสถานที่หรือแหล่งที่เชื่อว่าขุนแผนเคยมีเรื่องราวชีวิต เกี่ยวข้องกับสถานที่นั้น หรือมีพุทธคุณสอดคล้องกับคุณลักษณะสำคัญของขุนแผนที่ คนส่วนใหญ่รับรู้ ส่วนข้อมูลคติชนประเภทจิตรกรรม สะท้อนให้เห็นเรื่องราวชีวิตของขุนแผน ตอนเป็นทหาร และมีเรื่องราวชีวิตบางช่วงเกี่ยวข้องกับเมืองกาญจนบุรี ในขณะที่ข้อมูลคติชน

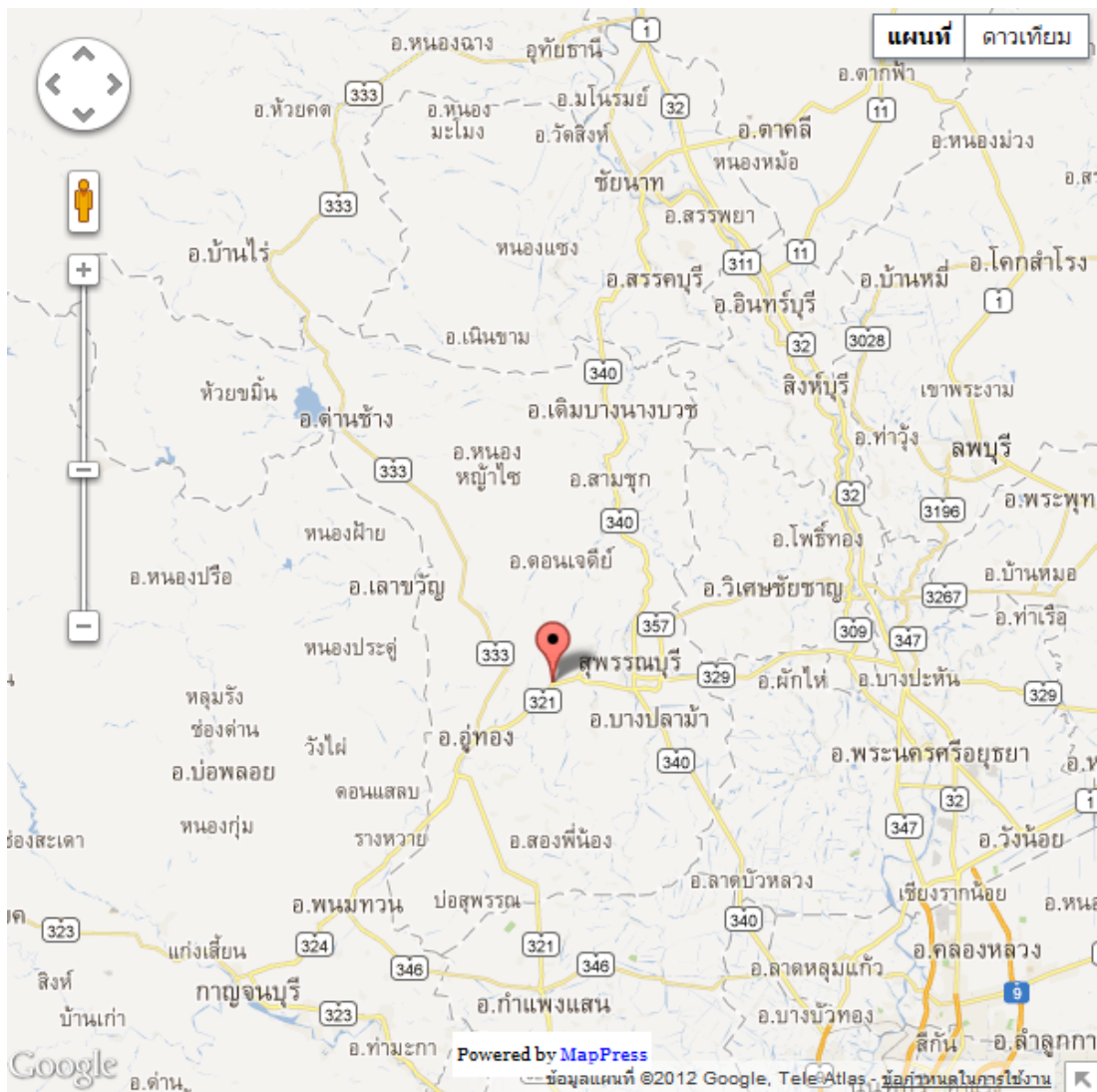
ประเภทเพลงพื้นบ้าน สะท้อนให้เห็นเรื่องราวชีวิตของขุนแผนตอนเป็นทหารและตอนเป็นเจ้าเมือง พร้อมกันนี้ยังแสดงให้เห็นเรื่องราวชีวิตของขุนแผนที่สัมพันธ์กับคนในครอบครัว เช่น ภรรยา บุตร ตามความรู้และความเข้าใจของพ่อเพลงแม่เพลงซึ่งเป็นคนท้องถิ่นที่ได้ถ่ายทอดเรื่องราวชีวิตของขุนแผนให้เป็นที่รับรู้ต่อไป

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า ในจังหวัดกาญจนบุรีมีการเล่าเรื่องที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อของคนท้องถิ่นซึ่งเชื่อว่าขุนแผนเคยมีตัวตนอยู่จริง เป็นนักรบที่มีความกล้าหาญ แม้จะลำบากในตอนที่เด็ก แต่เมื่อเติบโตขึ้นก็ได้เรียนวิชาจนเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเชี่ยวชาญทางวิชาการ ขุนแผนได้ใช้ความรู้ความสามารถอันเชี่ยวชาญของตน รับราชการทหารด้วยความจงรักภักดีจนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ และได้รับพระราชทานตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรี เมื่อสิ้นชีวิตแล้วชาวกาญจนบุรียังเชื่อว่าวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ของขุนแผนยังคงสถิตอยู่เพื่อปกป้องคุ้มครองชาวกาญจนบุรีและเมืองกาญจนบุรีให้ลูกหลานได้เคารพนับถือและสักการบูชา ความเป็นวีรบุรุษท้องถิ่นนี้เองที่ทำให้ชื่อของขุนแผนยังคงติดตรึงอยู่ในความทรงจำของชาวกาญจนบุรี อันสะท้อนให้เห็นได้จากการอนุรักษ์สถานที่ต่าง ๆ ซึ่งเชื่อว่าเกี่ยวข้องกับขุนแผนทั้งในฐานะที่เป็นโบราณสถานและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และจากการสืบทอดและสร้างสรรค์ข้อมูลต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกับขุนแผน เพื่อเป็นการยกย่องและระลึกถึงขุนแผน เช่น การสร้างรูปเคารพ การสร้างวัตถุมงคล การสร้างงานจิตรกรรมเพื่อถ่ายทอดเรื่องราวชีวิตของขุนแผนอยู่อย่างต่อเนื่อง

บทที่ ๔

ข้อมูลศิขณเกี่ยวกับชุมชนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรี

ข้อมูลศิขณเกี่ยวกับชุมชนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรีมีความหลากหลาย จากการรวบรวมข้อมูลภาคสนามในจังหวัดสุพรรณบุรีในช่วง พ.ศ.๒๕๕๒ – ๒๕๕๔ ผู้วิจัยพบว่า ศิขณเหล่านี้ อยู่ในเขตอำเภอเมืองสุพรรณบุรี และเขตอำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ ๔๖ แผนที่จังหวัดสุพรรณบุรี

ผู้วิจัยจำแนกข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรีได้ ๕ ประเภท มีรายละเอียดดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๔ แสดงข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรี

ประเภทของข้อมูล	คติชนที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรี
<p>๑. ชื่อสถานที่และชื่ออื่น ๆ</p> <p>๑.๑ ชื่อสถานที่</p> <p>- ชื่อสถานที่ที่ปรากฏใน เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน</p>	<p>๑) วัดป่าเลไลยก์ ตำบลรั้วใหญ่ อำเภอเมืองฯ</p> <p>๒) วัดแค ตำบลรั้วใหญ่ อำเภอเมืองฯ</p> <p>๓) เขาพระ ตำบลอู่ทอง อำเภออู่ทอง</p> <p>๔) บ้านรั้วใหญ่ (ปัจจุบันคือ ตำบลรั้วใหญ่)</p> <p>๕) บ้านท่าสิบเบี้ย (ปัจจุบันคือ ตำบลท่าสิบเบี้ย)</p> <p>๖) บ้านท่าพี่เลี้ยง (ปัจจุบันคือ ตำบลท่าพี่เลี้ยง)</p>
<p>- ชื่อสถานที่ที่ไม่ปรากฏ ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน</p>	<p>ก) ชื่อวัด</p> <p>๑) วัดพลายชุมพล ตำบลรั้วใหญ่ อำเภอเมืองฯ</p> <p>๒) วัดลาวทอง ตำบลสนามชัย อำเภอเมืองฯ</p> <p>ข) ชื่อถนนและแยกจราจร</p> <p>๑) ชื่อตัวละคร</p> <p>๒) ชื่อของวิเศษของขุนแผน</p> <p>๓) ชื่อสถานที่</p> <p>ค) อุทยานวรรณคดี</p> <p>๑) ค้ຸมขุนแผน</p> <p>๒) บ้านขุนช้าง</p> <p>ง) ชื่อสถานที่อื่น ๆ</p> <p>- ชื่ออาคารและห้องต่าง ๆ</p>

ประเภทของข้อมูล	คติชนที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรี
๑.๒ ชื่ออื่น ๆ	๑) ชื่อพระพุทธรูป ๒) ชื่อกิจการร้านค้า ๓) ชื่อกิจกรรม ๔) ชื่อทีมฟุตบอล
๒. รูปเคารพ ๒.๑ รูปเคารพขุนแผน	๑) รูปเคารพขุนแผนที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร ตำบลรั้วใหญ่ อำเภอเมืองฯ ๒) รูปเคารพขุนแผนที่วัดแค ตำบลรั้วใหญ่ อำเภอเมืองฯ
๒.๒ รูปเคารพของ ตัวละครอื่นจากเสภา เรื่องขุนช้าง – ขุนแผน	๑) รูปเคารพนางพิมที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร ตำบลรั้วใหญ่ ๒) รูปเคารพขุนช้างที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร ตำบลรั้วใหญ่ ๓) รูปเคารพสมภารคงที่วัดแค ตำบลรั้วใหญ่ ๔) รูปเคารพกุมารทองที่วัดแค ตำบลรั้วใหญ่
๓. วัดถุยมงคล	พระขุนแผน ๑) กรูวัดบ้านกร่าง ๒) กรูวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร ๓) กรูวัดแค
๔. จิตรกรรม	๑) จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน รอบวิหารคด วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จำนวน ๓๘ ภาพ ๒) จิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน ในหอคอยบรรหาร – แจ่มใส จำนวน ๑๔ ภาพ ๓) จิตรกรรมแสดงภาพตัวละครจากเรื่อง ขุนช้างขุนแผนที่บ้านขุนช้าง จำนวน ๑๗ ภาพ ๔) จิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน บนยอดเขาวัดเขาพระศรีสรรเพชญาราม จำนวน ๑ ภาพ

ประเภทของข้อมูล	คติชนที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรี
๕. เพลงพื้นบ้าน *	๑) เพลงปรบไก่ ๒) เพลงอีแซวเล่าเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ๓) เพลงส่งเครื่อง

๔.๑ ข้อมูลคติชนประเภทชื่อสถานที่และชื่ออื่น ๆ

๔.๑.๑ ข้อมูลคติชนประเภทชื่อสถานที่

ข้อมูลคติชนกลุ่มนี้มีทั้งสถานที่ที่ปรากฏชื่อในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน และสถานที่ที่ไม่ปรากฏชื่อในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ผู้วิจัยขอกล่าวถึงโดยลำดับ ดังนี้

๔.๑.๑.๑ ชื่อสถานที่ที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน

ชื่อสถานที่ที่ปรากฏชื่อในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ได้แก่ วัดป่าเลไลยก์ วัดแค เขาพระ บ้านรั้วใหญ่ บ้านท่าพี่เลี้ยง และบ้านท่าสิบเบี้ย

๑) วัดป่าเลไลยก์

ภาพที่ ๔๗ วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร ตำบลรั้วใหญ่ อำเภอเมืองฯ จังหวัดสุพรรณบุรี

ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ปรากฏชื่อวัดป่าเลไลยก์ เมืองสุพรรณบุรี เป็นสถานที่ที่เณรแก้วบวชเรียนวิชากับสมภารมี ดังปรากฏความว่า

* ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลเพลงพื้นบ้านในจังหวัดสุพรรณบุรีจากวิทยานิพนธ์เรื่อง เพลงปฎิพากย์: การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิเคราะห์ ของสุกัญญา สุจฉายา

ครั้นตระเตรียมสำเร็จเสร็จการ	พากันออกจากบ้านเขาชนไก่
ตัดทุ่งมุ่งตรงเข้าพงไพร	สามวันทันใดถึงสุพรรณ
จึงแวะเข้าวัดป่าเลไลยก์	ตรงไปยังกุฏิขรัวมีนั่น
ทองประศรีกราบกรานสมภารพลัน	ดีฉันมิได้มาหาคุณเลย
ขรัวมีดีใจหัวเราะรำ	ไม่เห็นหน้าหลายปีสึกาเหวย
ณรง์ลูกใครไม่คุ่นเคย	ทองประศรีว่าคุณเอ๋ยลูกฉันเอง
แต่เพียงขุนไกรแกวอดวาย	ดีฉันนี้เป็นมายอยู่ทั้งตั้ง
บวชลูกจะให้เรียนเป็นบทเพลง	ก็โง้งแก้งอยู่ไกลไม่ได้การ
จะเอามาฝากไว้ให้ขรัวปู่	โปรดบอกความรู้เอ็นดูหลาน
ถ้าไม่เรียนรำทำเกียจคร้าน	ทรมานทำโทษโปรดตีบ่อย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๔๕: ๔๙)

วัดป่าเลไลยก์ เมืองสุพรรณบุรี ซึ่งปรากฏชื่อใน **เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** ปัจจุบันคือ วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร อยู่ริมถนนมาลัยแมน ตำบลรั้วใหญ่ อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี ชาวบ้านเรียกว่า “วัดป่า” เป็นพระอารามหลวงชั้นตรีชนิดวรวิหาร ถือเป็นวัดเก่าแก่คู่บ้านคู่เมืองของจังหวัดสุพรรณบุรี วัดแห่งนี้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์ พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวสุพรรณบุรีและผู้คนทั่วไปเคารพบูชา และขนานนามว่า “หลวงพ่อดโต วัดป่าเลไลยก์” เนื่องจากองค์พระสูง ๒๓.๔๗ เมตร

ภายในวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร ด้านหน้าทางเข้าวิหารหลวงพ่อดโต มีรูปปั้นขุนแผนและรูปปั้นนางพิมตั้งอยู่เห็นได้ชัดเจน รอบวิหารหลวงพ่อดโตคือวิหารคด มีภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผนซึ่งคนจำนวนมากที่มาวัดป่าเลไลยก์สนใจ นอกจากนี้ด้านหลังวิหารหลวงพ่อดโต บริเวณหลังวัดมีบ้านขุนช้าง ซึ่งมีลักษณะเป็นหมู่เรือนไทยหลังใหญ่ ตั้งจะกล่าวโดยละเอียดต่อไป

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ทำให้เห็นได้ว่า วัดป่าเลไลยก์วรวิหารแห่งนี้เป็นสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนและตัวละครอื่น ๆ ทั้งยังปรากฏชื่ออยู่ใน **เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** นอกจากนี้ยังมีการสร้างรูปเคารพ วัดถุ่มมงคล จิตรกรรมเกี่ยวกับขุนแผน เพื่อให้ระลึกถึงว่า เรื่องราวชีวิตส่วนหนึ่งของขุนแผนเกี่ยวข้องกับวัดแห่งนี้ ข้อมูลทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ดังกล่าวทำให้วัดป่าเลไลยก์วรวิหารแห่งนี้เป็นที่รู้จักของชาวสุพรรณบุรีและผู้คนทั่วไปว่าเกี่ยวข้องกับขุนแผน

๒) วัดแค

ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ขุนแผนเมื่อครั้งเป็นเณรแก้ว มาบวชเรียนศึกษาวิชากับสมภารคงที่วัดแค เมืองสุพรรณบุรี หลังจากที่ได้อ่านเรียนกับสมภารมี วัดป่าเลไลยก์มาแล้ว

วัดแค เมืองสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นสถานที่บวชเรียนของเณรแก้วก็คือ วัดแค จังหวัดสุพรรณบุรีในปัจจุบัน อยู่ที่บ้านค่ายเก่า หมู่ที่ ๑ ตำบลรั้วใหญ่ อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี ตามประวัติวัดระบุว่า วัดแคสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๔ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ภายในวัดแคมีต้นมะขามยักษ์ เป็นหลักฐานที่ทำให้เชื่อมั่นต่อกันมาว่า วัดแคมีอายุเก่าแก่และมีความสำคัญเกี่ยวข้องกับขุนแผน เนื่องจากในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ปรากฏความตอนหนึ่งว่า ขุนแผนเรียนวิชาและลองวิชาความรู้ โดยการเสกใบมะขามเป็นต่อแตน ดังความว่า

สะกดทัพจับคนทั้งปลุกผี
ปัดมั่งกำบังตนทนทาน
ทั้งพิชัยสงครามล้วนความรู้
ฤกษ์พานาทีทุกสิ่งไป

ผูกพยนต์ฤทธิกำแหงหาญ
สะเดาะดาลไส่กฤษณาประจักษ์ใจ
อาจจะปราบศัตรูไม่สู้ได้
ทั้งเสกใบมะขามเป็นต่อแตน

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๑๒๒)

ภาพที่ ๔๘ ต้นมะขามยักษ์วัดแค ภายในคุ้มขุนแผน
เชื่อว่าเป็นต้นเดียวกับต้นมะขามที่เณรแก้วเสกใบมะขามเป็นต่อแตน

ด้วยเหตุนี้ เมื่อพิจารณาหลักฐานดังกล่าวประกอบกับประวัติวัดซึ่งน่าจะสร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา จึงทำให้เชื่อว่า วัดแคแห่งนี้คือวัดแคอันเคยเป็นสถานศึกษาของขุนแผนจริง ปัจจุบันต้นมะขามยักษ์ดังกล่าวตั้งอยู่ในบริเวณ

คุ้มขุนแผน อุทยานวรรณคดีซึ่งสร้างขึ้นภายหลัง ด้านหน้าต้นมะขามนี้มีป้ายอธิบายความซึ่งองค์การบริหารส่วนจังหวัดสุพรรณบุรีจัดทำขึ้น มีความว่า

ต้นมะขามยักษ์วัดแค

จารึกของตำนานที่ย้อนรอยเรื่องราวของวรรณคดีไทย จากเรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ตอนหนึ่ง กล่าวถึงขุนแผนใช้วิชาเสกใบมะขามให้เป็นตัวต่อตัวแทน เพื่อให้โจมตีข้าศึกที่มารุกรานแผ่นดินสยาม หลักฐานสำคัญในอดีตที่ยังคงเหลืออยู่มาจนถึงปัจจุบันคือ ต้นมะขามยักษ์ อายุประมาณกว่า ๑,๐๐๐ ปี ที่ปรากฏอยู่ภายในบริเวณ “วัดแค” แห่งนี้ (อบจ. สุพรรณบุรี)

นอกจากนี้ ภายในวัดแคยังเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพขุนแผน รูปเคารพสมภารคง และรูปเคารพกุมารทอง ทั้งยังมีการจัดสร้างวัดตุ้มกลึงเกี่ยวกับขุนแผนอยู่อย่างต่อเนื่อง จนเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน

๓) เขาพระ

ความตอนหนึ่งในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน กล่าวว่า ขุนแผนพานางวันทองหนีจากเรือนขุนช้าง หลบหนีความผิดอาญามาท่องเที่ยวอยู่ในป่าแถบเขาพระ ดังความว่า

ถึงเขาพระที่เคยเขามาไหว
ซื่อบอกวันทองน้องน้อย
รินรินชื่นรสเสาวคนธ์
หอมกลิ่นบุปผาสารพัน

พระสุกนี่กระไรตั้งหึงห้อย
พระจันทร์ฉายบ่ายคล้อยลงฉับพลัน
ปนกับกลิ่นแก้มเกษมสันต์
พระจันทร์ต้นหมอกออกแดงดวง

(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๔๐๓)

เขาพระ เมืองสุพรรณบุรีที่ขุนแผนพานางวันทอง หลบหนีมาพักแรมอยู่นั้น ปัจจุบันคือ วัดเขาพระศรีสรรเพชญาราม ตำบลอู่ทอง อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ภายในวัดแห่งนี้ปรากฏร่องรอยเกี่ยวกับขุนแผน คือ ถ้ำขุนแผน – นางพิม ซึ่งเจ้าหน้าที่ของวัดเล่าว่า “ขุนแผนพานางพิมหลบหนีจากสุพรรณ จะไปเมืองกาญจน์ ชีนมาพักอยู่ในถ้ำบนยอดเขาพระแห่งนี้” และลานหินม้าสีหมอก ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นสถานที่พักของม้าสีหมอก พาหนะคู่ใจของขุนแผน จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า ถ้ำขุนแผน –

นางพิมอยู่ในสภาพกร้าง แม่ถ้ำขุนแผน – นางพิมดังกล่าวจะได้รับการจัดให้เป็นมงคลที่ ๘ ของโครงการออมบุญ ๘ มหามงคล* ที่วัดเขาพระศรีสรรเพชญารามจัดขึ้นเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวก็ตาม

ภาพที่ ๔๘ ถ้ำขุนแผน – นางพิม วัดเขาพระศรีสรรเพชญาราม อำเภออุ้มถ่อง จังหวัดสุพรรณบุรี

จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ของวัด ทำให้ทราบว่า ทางวัดมีโครงการจะสร้างรูปปั้นขุนแผนกับรูปปั้นนางพิมไว้ในถ้ำขุนแผน – นางพิม หากแต่ยังขาดแคลนทุนทรัพย์

นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบว่าในมณฑลปบนยอดเขามีภาพจิตรกรรมตอนขุนแผนซึบอกนางวันทองให้ดูดาวพระศุกร์ปรากฏอยู่ด้วย อย่างไรก็ตาม แม้จะปรากฏร่องรอยเกี่ยวกับขุนแผน ทั้งยังมีความเชื่อที่ขุนแผนพานางวันทองหลบหนีมาพัก ณ ที่นี้ ตรงตามที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน แต่วัดแห่งนี้ก็ไม่ได้เป็นที่รู้จักว่าเกี่ยวข้องกับขุนแผนมากเท่ากับวัดป่าเลไลยก์วรวิหารและวัดแค ทั้งนี้อาจเป็นเพราะที่ตั้งของวัดอยู่ห่างจากอำเภอเมือง และไม่มีสถานที่ท่องเที่ยวอื่น ๆ อยู่โดยรอบ

อนึ่ง ในปัจจุบันจังหวัดสุพรรณบุรี ยังคงมีชื่อตำบลบางแห่งที่เหมือนชื่อหมู่บ้านของตัวละครในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน เช่น บ้านรั้วใหญ่ อันเป็นหมู่บ้านของนางแก่นแก้ว ภรรยาคนแรกของขุนช้าง บ้านท่าพี่เลี้ยง อันเป็นหมู่บ้านบิดามารดาของนางพิมพิลาไลย บ้านท่าสิบเบี้ย อันเป็นหมู่บ้านบิดามารดาของขุนช้าง แต่จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า ชาวบ้านที่อยู่ในตำบลดังกล่าวในปัจจุบัน

* โครงการออมบุญ ๘ มหามงคลที่วัดเขาพระศรีสรรเพชญาราม ประกอบด้วย มงคลที่ ๑ พระเจ้าอุ้มถ่อง มงคลที่ ๒ วิหารพระหยก มงคลที่ ๓ หลวงพ่อเปี่ยน – หลวงพ่อบุญ มงคลที่ ๔ เจ้าพ่อจักรนารายณ์ มงคลที่ ๕ หลวงพ่อสังข์สรเพชญ์ มงคลที่ ๖ รอยพระพุทธรบาทจำลองในมณฑป มงคลที่ ๗ บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ มงคลที่ ๘ ถ้ำขุนแผน – นางพิม และมงคลที่ ๙ พิพิธภัณฑสถานบ้านเขาพระ

ทราบข้อมูลเพียงว่าตำบลที่ตนอยู่มีชื่อเดียวกันกับหมู่บ้านที่ตัวละครในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน เคยใช้ชีวิตอยู่

๔.๑.๑.๒ ชื่อสถานที่ที่ไม่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน

ชื่อสถานที่ที่ไม่ปรากฏชื่อในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน สามารถจำแนกได้หลายกลุ่มคือ ชื่อวัด ชื่อถนนและแยกจราจร ชื่ออุทยานวรรณคดี และ ชื่ออาคารและห้องต่าง ๆ แม้ชื่อสถานที่ที่ไม่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน จะทำให้มีเรื่องเล่า แต่ผู้วิจัยพบว่าในจังหวัดสุพรรณบุรีมีเรื่องเล่าน้อยกว่าในจังหวัดกาญจนบุรี ดังจะกล่าวถึงโดยลำดับ ดังนี้

ก) ชื่อวัด

๑) วัดปลายชุมพล

จากการสัมภาษณ์คนขับรถโดยสารสามล้อซึ่งประจำอยู่ที่จอตอร์รับผู้โดยสารบริเวณหน้าวัดพระรูป ตำบลรั้วใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี ทำให้ทราบว่า ในอดีตจังหวัดสุพรรณบุรีเคยมีวัดร้างซึ่งอยู่ติดกับวัดพระรูปในปัจจุบัน ชื่อว่า วัดปลายชุมพล แต่ปัจจุบันชาวบ้านไม่ทราบว่าผู้ใดเป็นผู้ตั้งชื่อ

นอกจากนี้ แต่เดิมวัดปลายชุมพลมีเจดีย์เก่าขนาดใหญ่ แต่ปัจจุบันไม่หลงเหลือร่องรอยใดให้เห็นว่าเคยเป็นที่ตั้งของวัดดังกล่าวแล้ว จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านบริเวณดังกล่าว ชาวบ้านมักจะไม่ทราบว่าเคยมีวัดปลายชุมพลอยู่ติดกับวัดพระรูปด้วย แต่ถ้าถามจากชาวบ้านอาวุโส จะยังพอทราบว่าเคยมีวัดดังกล่าวแต่เกิดมาก็ไม่เห็นแล้ว อย่างไรก็ตาม ข้อมูลดังกล่าวก็ทำให้เห็นร่องรอยการนำชื่อตัวละครปลายชุมพล ซึ่งเป็นชื่อบุตรชายของขุนแผนกับนางแก้วกิริยามาตั้งเป็นชื่อวัดตั้งแต่ในอดีต

๒) วัดลาวทอง

ภาพที่ ๕๐ วัดลาวทอง ตำบลสนามชัย อำเภอเมืองฯ จังหวัดสุพรรณบุรี

วัดลาวทอง ตำบลสนามชัย อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี มีชื่อเดิมว่า “วัดเลา” ต่อมาเปลี่ยนชื่อเพื่อให้สอดคล้องกับตัวละครนางลาวทอง ภรรยาอีกคนหนึ่งของขุนแผน ภายในวัดลาวทอง ด้านหลังพระอุโบสถ มีวิหารเก่าหลังหนึ่ง ซึ่งสันนิษฐานกันว่าน่าจะสร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

นอกเหนือจากชื่อวัดที่ชวนให้นึกถึงนางลาวทอง ตัวละครหนึ่งในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน แล้ว ก็ไม่ได้มีสิ่งใดที่ชวนให้ระลึกถึงหรือทำให้เห็นว่าวัดแห่งนี้เกี่ยวข้องกับขุนแผนหรือตัวละครอื่น ๆ ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน

ข) ชื่อถนนและแยกจราจร

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามในจังหวัดสุพรรณบุรี ผู้วิจัยพบว่าในเขตเทศบาลเมืองสุพรรณบุรี ถนนสายต่าง ๆ และแยกจราจรมีชื่อเกี่ยวข้องกับเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน จนทำให้เป็นที่รู้จักและจดจำกันอย่างกว้างขวางทั้งจากชาวสุพรรณบุรีเองและจากผู้คนทั่วไป ชื่อถนนและแยกจราจรต่าง ๆ เหล่านี้เป็นชื่อที่ทางเทศบาลเมืองสุพรรณบุรีตั้งขึ้นใหม่ภายหลัง

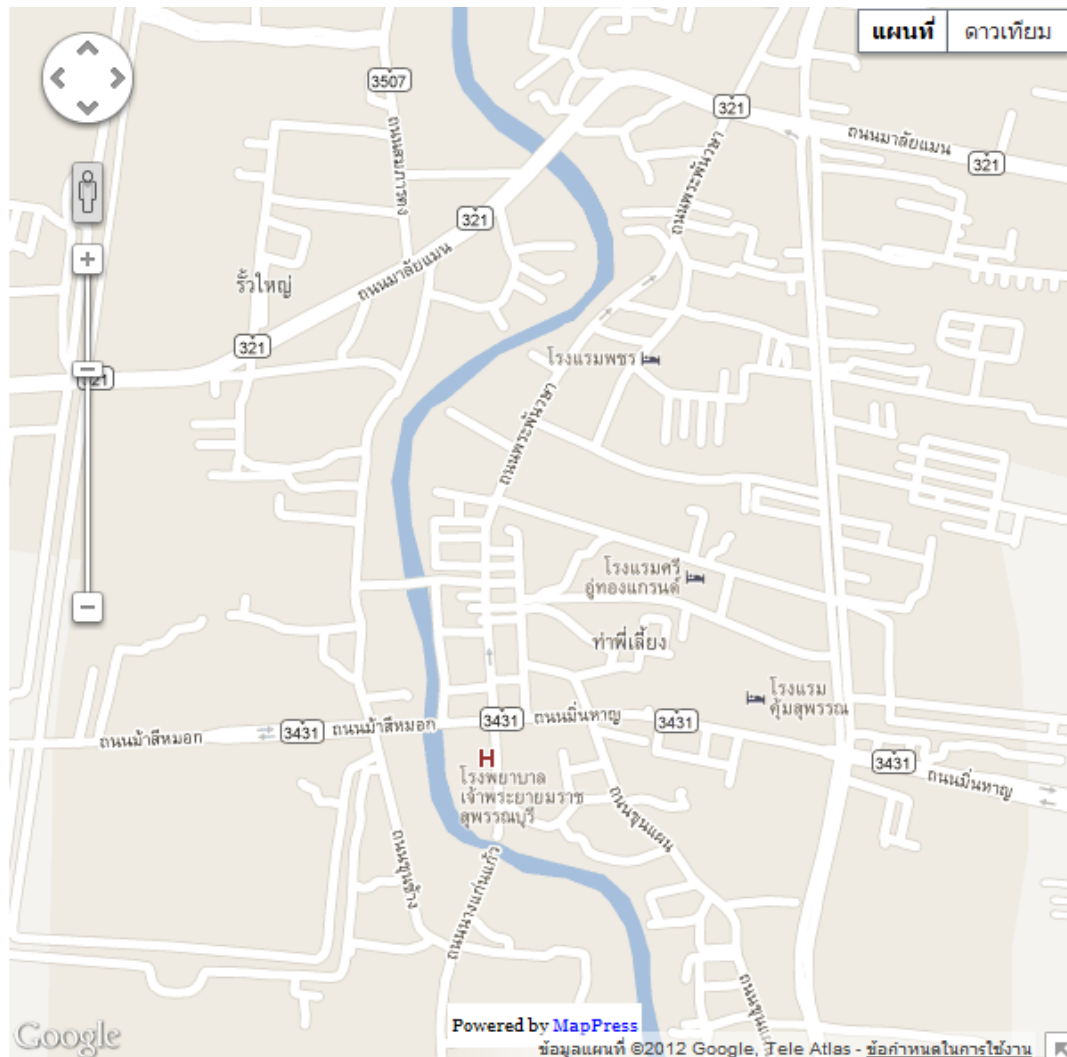
ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลชื่อถนนสายต่าง ๆ ในเขตเทศบาลเมืองสุพรรณบุรีและสามารถจำแนกลักษณะชื่อถนนที่เกี่ยวข้องกับเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ได้ ๓ ลักษณะ คือ ชื่อตัวละคร ชื่อของวิเศษของขุนแผน และชื่อสถานที่ ดังตาราง

ตารางที่ ๕ แสดงลักษณะชื่อถนนในเขตเทศบาลเมืองสุพรรณบุรี

ลักษณะชื่อ	ชื่อถนนในเขตเทศบาลเมืองสุพรรณบุรี
๑. ชื่อตัวละคร	ถนนพลายแก้ว ถนนเณรแก้ว ถนนขุนแผน ถนนนางพิม ถนนนางลาวทอง ถนนนางบัวคลี่ ถนนนางแก้วกิริยา ถนนนางศรีประจันต์ ถนนขุนไกร ถนนพลายงาม ถนนจมีนไวย ถนนหลวงนายฤทธิ์ ถนนพลายชุมพล ถนนพลายอนันต์ ถนนสมภารคง ถนนหมื่นหาญ ถนนจมีนศรี ถนนขุนราม ถนนขุนช้าง ถนนขุนศรีวิชัย ถนนนางเทพทอง ถนนนางแก่นแก้ว ถนนนางศรีมาลา ถนนนางสร้อยฟ้า ถนนพระพันวษา ถนนนางสร้อยทอง ถนนหลวงทรงพล ถนนพลายยง
๒. ชื่อของวิเศษของขุนแผน	ถนนกุมารทอง ถนนดาบฟ้าฟัน ถนนม้าสีหมอก
๓. ชื่อสถานที่	ถนนท่าสิบเบี้ย ถนนไร่ฝ้าย ถนนป่าเลไลยก์

ภาพที่ ๕๑ - ๕๓ ป้ายชื่อถนนในเขตเทศบาลเมืองสุพรรณบุรี

ภาพที่ ๕๔ ชื่อถนนสายต่าง ๆ ในเขตเทศบาลเมืองสุพรรณบุรีที่ปรากฏในแผนที่

จะเห็นได้ว่า ส่วนใหญ่ชื่อถนนสายต่าง ๆ ในเขตเทศบาลเมืองสุพรรณบุรีเป็นชื่อตัวละครในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน โดยมีทั้งชื่อตัวละครเอกและชื่อตัวละครอื่น ๆ นอกจากชื่อถนนสายต่าง ๆ แล้ว ยังพบชื่อแยกจรจรและชื่อสะพานเดินรถเป็นชื่อตัวละครในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน อีกด้วย เช่น แยกเณรแก้ว แยกนางพิม แยกอาชาสีหมอก สะพานอาชาสีหมอก เป็นต้น

ค) ชื่ออุทยานวรรณคดี

ในจังหวัดสุพรรณบุรีมีการสร้างอุทยานวรรณคดีขึ้นเพื่อระลึกถึงขุนแผนและเรื่องขุนช้างขุนแผน จำนวน ๒ แห่ง คือ คุ่มขุนแผน และบ้านขุนช้าง

๑) คุ่มขุนแผน

ภาพที่ ๕๕ คุ่มขุนแผนภายในวัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี

คุ่มขุนแผน เป็นอุทยานวรรณคดีที่ส่วนราชการท้องถิ่นสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗ เพื่ออนุรักษ์ศิลปะทางวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ เป็นสถานที่ท่องเที่ยวและสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชน มีลักษณะเป็นเรือนไทยยกพื้นสูง เป็นแบบเรือนซุดสี่หลัง ตรงกลางเปิดโล่ง ภายในมีป้ายอธิบายประวัติคุ่มขุนแผน ปรากฏความว่า

<u>สร้างเมื่อ</u>	ประวัติคุ้มขุนแผน เริ่มสร้างวันที่ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๒๕
<u>งบประมาณ</u>	ใช้งบประมาณจากองค์การบริหารส่วนจังหวัด สุพรรณบุรี ปี พ.ศ.๒๕๒๕ เป็นเงิน ๑,๓๑๙,๐๐๐ บาท และประชาชนชาวจังหวัดสุพรรณบุรีร่วมบริจาค สมทบทุน ๓๓๐,๐๐๐ บาท
<u>วัตถุประสงค์</u>	เพื่อเป็นอุทยานวรรณคดีเป็นการอนุรักษ์ศิลปะ ทางวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ และเป็นสถานที่ท่องเที่ยว และพักผ่อนหย่อนใจ ของประชาชน
<u>สร้างเสร็จเมื่อ</u>	วันที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๒๗

คุ้มขุนแผนอยู่ภายในวัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี เมื่อเดินเข้ามาในวัด บริเวณที่อยู่ติดกับศาลาสักการะ ทางวัดได้กั้นรั้วเพื่อแบ่งอาณาบริเวณของคุ้มขุนแผนออกจากส่วนอื่น ๆ ของวัด ภายในบริเวณคุ้มขุนแผนมีสวนพันธุ์ไม้ต่าง ๆ และยังประกอบไปด้วยสิ่งต่าง ๆ ที่ชวนให้ผู้มาเยือนระลึกถึงขุนแผนและเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ได้แก่ ต้นมะขามยักษ์วัดแค ศาลขุนแผน และศาลอาจารย์คง

คุ้มขุนแผนแห่งนี้ ไม่ใช่คุ้มที่ขุนแผนเคยอยู่จริง หากแต่สร้างจำลองขึ้นเพื่อเป็นอุทยานวรรณคดีสำหรับการเรียนรู้

๒) บ้านขุนช้าง

ภาพที่ ๕๖ บ้านขุนช้างภายในวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี

บ้านขุนช้าง เป็นอุทยานวรรณคดีที่สร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงขุนช้างเศรษฐีใหญ่แห่งเมืองสุพรรณ อยู่ภายในวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร ทางด้านหลังวิหารหลวงพ่โต วัดป่าเลไลยก์ ภายในบ้านขุนช้างมีพื้นที่ ๒ ส่วน คือ สวน และเรือนไทย

เมื่อเดินเข้าประตูบ้านขุนช้าง ก่อนถึงเรือนไทยจะพบศาลขุนช้างอยู่ทางซ้ายมือ ศาลแห่งนี้เป็นที่ประดิษฐานรูปปั้นขุนช้างสำหรับให้ชาวบ้านและผู้คนที่ผ่านไปมากราบไหว้ ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไป

เรือนขุนช้างมีลักษณะเป็นเรือนไทยขนาดใหญ่ เป็นเรือนไม้สักทั้งหลัง หลังคาจั่วยกพื้นสูง ตรงกลางเป็นโถงประดิษฐานพระพุทธรูป เรือนด้านซ้ายและขวาเป็นสถานที่จัดแสดงศิลปวัตถุโบราณ เครื่องถ้วยชามต่าง ๆ นอกจากนี้ มีการประดับภาพวาดตัวละครต่าง ๆ ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน บริเวณฝาผนังเรือน และมีการทำฉากประกอบการถ่ายภาพ โดยทำเป็นรูปขุนช้างนอนอยู่บนเตียง และภาพขุนแผนนางพิม ขุนช้างเจาะช่องว่างบริเวณใบหน้าไว้สำหรับให้นักท่องเที่ยวถ่ายภาพ

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม พระภิกษุที่คอยพรมน้ำมนต์และให้พรแก่ญาติโยมที่มากราบพระและเยี่ยมบ้านขุนช้างก็ให้ความรู้และเล่าเรื่องเกี่ยวกับขุนช้างให้นักท่องเที่ยวพอทราบประวัติขุนช้างว่า ขุนช้างเป็นตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นเศรษฐีชาวสุพรรณบุรี ส่วนขุนแผนนั้นอยู่ที่วัดแค พร้อมกับแนะนำให้ไปเที่ยวชมคุ้มขุนแผนที่วัดแคด้วย

ง) ชื่อสถานที่อื่น ๆ

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามยังพบชื่อสถานที่อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน เช่น อาคารพิพิธภัณฑ์พระขุนแผนและพระเครื่องเมืองสุพรรณ มีชื่อว่า อาคารพิมพิลาไลย ห้องประชุมจัดเลี้ยงและห้องอาหารในโรงแรมสองพันบุรี โรงแรมเก่าแก่ในจังหวัดสุพรรณบุรีตั้งชื่อห้องตามชื่อตัวละครต่าง ๆ ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ได้แก่ ห้องขุนไกร ห้องขุนศรีวิชัย ห้องพลายชุมพล ห้องพลายงาม ห้องพลายเพชร ห้องหลวงทรงพล ห้องจมื่นไวย ห้องอาหารพลายแก้ว ตลอดจนจุดตรวจของทางสถานีตำรวจก็นำชื่อตัวละครพลายเพชรในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน มาตั้งเป็นชื่อว่า จุดสกัดพลายเพชร

ภาพที่ ๕๗ - ๕๙ บ้ายชื่อสถานที่ต่าง ๆ ที่นำชื่อขุนแผนหรือตัวละครอื่นไปตั้งชื่อสถานที่

๔.๑.๒ ข้อมูลคติชนประเภทชื่ออื่น ๆ

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า นอกเหนือจากชื่อสถานที่แล้ว ในจังหวัดสุพรรณบุรีมีการนำชื่อขุนแผนและตัวละครอื่น ๆ ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ไปใช้เรียกหรือตั้งเป็นชื่อต่าง ๆ หลากหลาย ได้แก่ ชื่อพระพุทธรูป ชื่อกิจการร้านค้า

๑) ชื่อพระพุทธรูป

วัดพระรูป จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางไสยาสน์ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “เณรแก้ว” ดังข้อความในป้ายอธิบายสถานที่ที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจัดทำขึ้น มีความว่า

วัดพระรูปเป็นวัดเก่าวัดหนึ่งมีอายุอยู่ในสมัยอุทองตอนปลาย มีพระปางไสยาสน์ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “เณรแก้ว เจดีย์อุทอง” และมีพระพุทธรูปไม้หนึ่งเดียวในประเทศไทย และยังเป็นกรุงพระเครื่องขุนแผนอันเลื่องชื่ออีกด้วย

ภาพที่ ๖๐ พระนอนวัดพระรูปซึ่งชาวบ้านเรียกว่า พระนอนเณรแก้ว

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี นักโบราณคดีชำนาญการพิเศษ สำนักศิลปากรที่ ๒ สุพรรณบุรี ซึ่งดูแลการบูรณปฏิสังขรณ์พระนอน “เณรแก้ว” กล่าวถึงที่มาของชื่อพระนอน “เณรแก้ว” ไว้ในคอลัมน์ ‘มติชน’ จับมือ ‘ศิลปากร – ท้องถิ่น’ เปิดเวทีถกแหล่งเรียนรู้ ‘ชุมชนสุพรรณฯ’ หนังสือพิมพ์มติชนฉบับวันอังคารที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔ ซึ่งเขียนโดย พนิดา สงวนเสรีวานิช (๒๕๕๔: ๒๐) ว่า “เณรแก้ว” ก็คือ พลายแก้ว (ขุนแผน) ตอนเด็กตามเรื่องกล่าวถึงขุนแผนตอนที่บวชเป็นเณรที่วัดป่าเลไลยก์ เจ้าอาวาสให้เณรแก้วไปตักน้ำที่ท่าหน้า ปรากฏว่าเณรแก้วเหนื่อยก็มาแอบนอนที่บริเวณท่าหน้า เอาถังหนุนหัว ผู้มีจิตศรัทธาจึงสร้างพระนอนขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงเณรแก้ว เรียกว่า พระนอน “เณรแก้ว” แต่บางคนก็บอกว่า มาจากเห็นว่าพระนอนมีลักษณะงดงามเหมือนเณรแก้ว

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า ชาวบ้านเรียกชื่อพระนอนว่า “พระนอนเณรแก้ว” เมื่อสอบถามว่าเหตุใดจึงมีชื่อว่าพระนอนเณรแก้ว ทราบว่าเพราะเณรแก้วเป็นเณรรูปงามที่เคยบวชเรียนอยู่ในจังหวัดสุพรรณบุรี แต่ไม่สามารถเล่าเรื่องเชื่อมโยงความเกี่ยวข้องของเณรแก้วกับวัดพระรูปได้

๒) ชื่อกิจการร้านค้า

ผู้วิจัยพบว่า ในจังหวัดสุพรรณบุรีมีเจ้าของกิจการร้านค้าจำนวนมากที่นำชื่อขุนแผนและชื่อตัวละครอื่น ๆ ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ไปตั้งเป็นชื่อกิจการหรือชื่อร้านค้าของตน ชื่อขุนแผนได้รับการนำมาตั้งเป็นชื่อกิจการมากที่สุด ส่วนชื่อตัวละครอื่น ๆ ที่ผู้วิจัยพบคือ นางทองประศรี นางบัวคลี เช่น ร้านอาหารครัวทองประศรีที่มีน้ำพริกขุนแผน ปลาช่อนทองประศรี เป็นอาหารแนะนำของร้าน หมู่บ้านบัวคลี โครงการบ้านบัวคลี

ตัวอย่างกิจการที่นำชื่อขุนแผนไปตั้งเป็นชื่อกิจการ มีดังนี้

- อู่ขุนแผน
- เต็นท์รถขุนแผน
- บึงขุนแผน ครัวอาหารป่า
- ร้านขุนแผน (ศูนย์ศิลปหัตถกรรม ของดีเมืองสุพรรณ)
- คอกขุนแผนพิล่า (คอกสุนัข)
- ขุนแผนไก่ชน

ภาพที่ ๖๑ – ๖๔ ป้ายชื่อกิจการที่นำชื่อขุนแผนและตัวละครอื่นมาตั้งเป็นชื่อกิจการ

นอกจากชื่อพระพุทธรูปและชื่อกิจการแล้ว การจัดงานต่าง ๆ ในจังหวัดสุพรรณบุรียังอาจนำชื่อขุนแผนไปใช้ตั้งเป็นชื่องานได้ เช่น งานขุนแผนคลาสสิกไบค์สุพรรณบุรี หรือแม้กระทั่งทีมฟุตบอลประจำจังหวัดสุพรรณบุรียังได้รับการขนานนามว่า ทีมขุนแผน จนเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง

๔.๒ ข้อมูลศิขนประเภทรูปเคารพ

ข้อมูลศิขนเกี่ยวกับขุนแผนอีกประเภทหนึ่งที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรีคือ ข้อมูลศิขนประเภทรูปเคารพ จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า รูปเคารพเกี่ยวกับขุนแผนที่ปรากฏในจังหวัดสุพรรณบุรี พบในสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผน จำนวน ๒ แห่ง คือ วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร และวัดแค ทั้งสองแห่งเป็นสถานที่ที่ขุนแผนเมื่อครั้งเป็นเณรแก้วได้บวชเรียน

ลักษณะรูปเคารพต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นรูปเคารพที่มีขนาดแตกต่างกัน มีทั้งรูปปั้นและรูปหล่อ ในที่นี้ สามารถจำแนกข้อมูลศิขนประเภทรูปเคารพที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรีได้ ๒ กลุ่ม คือ รูปเคารพขุนแผน และรูปเคารพของตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน

๔.๒.๑ รูปเคารพขุนแผน

ในจังหวัดสุพรรณบุรี พบรูปเคารพขุนแผนประดิษฐานอยู่ในสถานที่ ๒ แห่ง คือ วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร และวัดแค จำแนกให้เห็นได้ดังนี้

๔.๒.๑.๑ รูปเคารพขุนแผนที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร

ภาพที่ ๖๕ - ๖๖ รูปเคารพขุนแผนที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี
ถ่ายเมื่อ พ.ศ.๒๕๕๒ และ พ.ศ.๒๕๕๔ ตามลำดับ

รูปเคารพขุนแผนที่วัดป่าเลไลยก์วิหารเป็นรูปหล่อ ขุนแผนในชุดทหาร ขาซ้ายอยู่บนแท่น ขาขวาเหยียดตรง มือทั้งสองข้างจับดาบฟ้าฟื้น ประดิษฐานบนแท่นซึ่งด้านหน้ามีป้ายชื่อ “ขุนแผน” อยู่ด้านซ้ายหน้าทางเข้าวิหารหลวงพ่อดาว วัดป่าเลไลยก์ รูปเคารพดังกล่าวสร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงขุนแผนเมื่อครั้งยังเป็นพลายแก้วได้เคย บวชเณรเรียนวิชากับสมภารมี และเคยเทศน์มหาชาติได้ไพเราะจับใจนางพิมพิลาไลยที่วัด แห่งนี้ ผู้วิจัยพบว่า มีการนำเสื่อสีเขียวมาสวมทับให้แก่รูปเคารพ และมีร่องรอยการปิดทองที่ รูปเคารพหลายบริเวณ บริเวณที่มีการปิดทอง ได้แก่ ใบหน้า แขนทั้งสองข้าง ดาบ โดยเฉพาะใบหน้าพบว่าการปิดทองมากที่สุด นอกจากนี้มีผู้นำผ้าแพรหลากสีมาถวายโดย ผูกไว้บริเวณเอวและดาบ พร้อมถวายสร้อยคอ ไม่มีกระถางรูปสำหรับจุดธูปสักการบูชาหน้า รูปเคารพ ผู้ที่มาสักการบูชาเพียงพนมมือไหว้รูปเคารพดังกล่าวเท่านั้น

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า เมื่อ พ.ศ.๒๕๕๒ ด้านข้างรูปเคารพขุนแผนมีรูปปั้นม้าขนาดเล็ก ซึ่งเปรียบเสมือนม้าสีหมอก พาหนะคู่ใจของ ขุนแผนมีสภาพชำรุดตั้งอยู่ด้วย แต่เมื่อผู้วิจัยเก็บข้อมูลภาคสนามอีกครั้งใน พ.ศ.๒๕๕๔ ไม่พบว่ามามีรูปปั้นม้าดังกล่าวแล้ว

๔.๒.๑.๒ รูปเคารพขุนแผนที่วัดแค

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบรูปเคารพขุนแผน ประดิษฐานอยู่ภายในวัดแค ๒ องค์ องค์หนึ่งประดิษฐานอยู่ภายในศาลาสักการะ ใกล้กับประตู ทางเข้าวัด อีกองค์หนึ่งประดิษฐานอยู่ภายในศาลาขุนแผนซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณคุ่มขุนแผน

๑) รูปเคารพขุนแผนที่ประดิษฐานอยู่ในศาลาสักการะ วัดแค

ภาพที่ ๖๗ รูปเคารพขุนแผนในศาลาสักการะ วัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี

รูปเคารพขุนแผนที่ประดิษฐานอยู่ในศาลาสักการะ เรียกว่า พ่อท่านขุนแผน เป็นรูปหล่อขุนแผนในชุดทหาร สะพายดาบไขว้ นั่งพับเพียบมือซ้าย ทับมือขวาอยู่บนแท่นสูงจากพื้นศาลาประมาณ ๐.๕ เมตร รูปเคารพทั้งองค์มีร่องรอยการ ปิดทอง มีผู้นำผ้าขาวม้ามาถวายและแก้บนโดยผู้รอบบริเวณเอาจของรูปเคารพ ที่ดาบมีผู้นำ พวงมาลัยมาคล้องถวาย มีผู้ถวายรูปปั้นม้าลายเสมือนเป็นตัวแทนของม้าสีหมอก พาหะคู่ใจ ของขุนแผน ด้านหน้ารูปเคารพ ทางวัดตั้งน้ำเปล่า ๑ แก้ว ถวายพ่อท่านขุนแผน และหากมี ผู้นำมากพวงมาลัยก็จะตั้งบูชาไว้บริเวณหน้ารูปเคารพ หน้าแท่นไม้ประดิษฐานรูปเคารพ มีแผ่นป้ายคาถาบูชาพ่อท่านขุนแผน วัดแค อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี มีความว่า

คาถาบูชาพ่อท่านขุนแผน วัดแค อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี

อุกาสะ อุกาสะ มะหามัตตัสสะ
 อิมินา สะปะริวารณะ สักกาเรนะ อะภิปุชเยยามิ
 อะยัง อิมินา สะปะริวารณะ สักกาเรนะ ปุชา
 อัมหากัง ทีฆะรัตตัง เมตตายะ มะหานิ
 ยะมัสสะ อัทธะนายะ สังวัตตะตุติ

นอกจากนี้ บริเวณหัวเขารูปเคารพพ่อท่านขุนแผน มีแผ่นป้ายบอกความเชื่อเรื่องการปิดทองขอพรพ่อท่านขุนแผนไว้ มีความว่า

เคล็ด(ไม่)ลับการปิดทอง ขอพรพ่อท่านขุนแผน

การได้ปิดทอง หรืออาราธนาพระขุนแผนติดตัวเสมอ
 จะเป็นเมตตามหานิยมแก่ตนเอง

ปิดทองที่หน้าผาก	เมตตามหานิยม การเรียน สมองปราดเปรื่อง
ปิดทองที่บริเวณมือ	การค้าขาย ธุรกิจส่วนตัว
ปิดทองที่ขาหรือเท้า	พนักงานขับรถ ผู้ที่ต้องเดินทางบ่อย ๆ
ปิดทองที่ปาก	พนักงานขาย พิธีกร นักร้อง วิทยากร
ปิดทองที่หน้าอกซ้าย	ความรัก คู่ครอง

อย่างไรก็ตาม น่าสังเกตว่า รูปเคารพบูชาพ่อท่าน ขุนแผนนี้ประดิษฐานอยู่ภายในศาลาสักการะซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป รูปเคารพ พระอาจารย์คง เมื่อพุทธศาสนิกชนมากราบพระพุทธรูปและพระอาจารย์คงแล้ว ก็ให้ไหว้ พ่อท่านขุนแผนและกุมารทองด้วย

๒) รูปเคารพขุนแผนที่ประดิษฐานอยู่ในศาลขุนแผน วัดแค

ภาพที่ ๖๘ รูปเคารพขุนแผนในศาลขุนแผน วัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี

รูปเคารพขุนแผนที่ประดิษฐานอยู่ในศาลขุนแผน วัดแค เป็นรูปปั้นขุนแผนในชุดทหาร มือถือดาบฟ้าพื้น นั้งห้อยขาขวา

ศาลขุนแผนแห่งนี้อยู่ภายในบริเวณคุ้มขุนแผน ใกล้กับต้นมะขามยักษ์วัดแค และศาลอาจารย์คง สร้างขึ้นเมื่อวันที่ ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๒๙ จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ดูแลคุ้มขุนแผนทราบว่า ศาลขุนแผนนี้สร้างขึ้นเพื่อให้ชาวบ้าน หรือนักท่องเที่ยวได้ไหว้สักการะ เมื่อเดินเข้ามาในบริเวณคุ้มขุนแผน นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่จะเดินไปไหว้ศาลขุนแผน นอกจากนี้ทราบว่า มีผู้มาบนบานที่ศาลนี้เป็นจำนวนมาก เพราะเชื่อว่า ขุนแผนมีความศักดิ์สิทธิ์และมีคาถาอาคมที่จะช่วยดลบันดาลให้ตนสมปรารถนาได้

วิญญู บุญยงค์ (๒๕๓๙: ๑๔๔) กล่าวไว้ในตามรอย ขุนช้างขุนแผน ว่า “พระภิกษุในวัดแคได้เล่าว่า ผู้ที่มาบนบานที่ศาลนี้ส่วนใหญ่จะเป็นการ ขอให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บ บ้างก็ขอให้แต่งงาน ด้วยเชื่อว่าขุนแผนเก่งทางคาถาหมอละลวย อาจะบันดาลให้นายจ้างตกลงใจรับไว้เข้าทำงาน ด้วยความเมตตาจากอำนาจของขุนแผนที่มาบนขอไว้ เมื่อสมหวังแล้ว ก็จะนำอาหาร ผลไม้ และของอื่น ๆ มาแก้ตามที่บนไว้ แต่หากขอ เป็นทหารยอมได้เป็นทุกรายไป” ซึ่งก็เป็นข้อมูลตรงกับที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์จากพ่อค้าแม่ค้า ที่มาขายของในบริเวณคุ้มขุนแผนและผู้มาไหว้สักการะศาลขุนแผนแห่งนี้

นอกจากนี้ วิญญู บุญยงค์ (๒๕๓๙: ๑๕๐) ยังได้ กล่าวถึงรูปปั้นขุนแผนไว้อีกด้วยว่า “ภายในวิหารพระพุทธรูปมงคลซึ่งอยู่ในบริเวณวัดแค มีรูปปั้น ขุนแผนในชุดขุนพลโบราณ ยืนถือหอกและสะพายดาบไว้ด้านหลัง ด้านหน้ารูปปั้นขุนแผน มีกระถางรูปสำหรับบูชา” แต่จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า ปัจจุบันภายในวิหาร พระพุทธรูปมงคลไม่ได้เป็นที่สักการะรูปปั้นขุนแผนแล้ว หากแต่รูปปั้นดังกล่าวยังคงตั้งอยู่ภายใน

วิหาร ด้านข้างพระประธาน แต่ไม่มีร่องรอยการสักการะแต่อย่างใด ทั้งยังอยู่ในสภาพที่ไม่ได้รับการดูแลรักษา ทั้งนี้เพราะทางวัดได้จัดสร้างรูปเคารพขุนแผนเป็นรูปหล่อ และประดิษฐานไว้บริเวณศาลาสักการะ ดังได้กล่าวไปแล้วข้างต้น

ภาพที่ ๖๙ รูปปั้นขุนแผนที่ตั้งอยู่ในวิหารพระพุทธรูปมณฑล วัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี

๔.๒.๒ รูปเคารพของตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน

นอกจากรูปเคารพขุนแผนที่พบในวัดป่าเลไลยก์วรวิหารและวัดแคแล้ว ในจังหวัดสุพรรณบุรียังปรากฏรูปเคารพของตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน อีกด้วย รูปเคารพของตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ได้แก่ รูปเคารพนางพิม รูปเคารพขุนช้าง รูปเคารพสมภารคอง และรูปเคารพกุมารทอง

๔.๒.๒.๑ รูปเคารพนางพิม

ภาพที่ ๗๐ - ๗๑ รูปเคารพนางพิมที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี
ถ่ายเมื่อ พ.ศ.๒๕๕๒ และ พ.ศ.๒๕๕๔ ตามลำดับ

ผู้วิจัยพบรูปเคารพนางพิมในจังหวัดสุพรรณบุรีประดิษฐานอยู่ด้านขวา หน้าทางเข้าวิหารหลวงพ่อโต วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร มีลักษณะเป็นรูปปั้นนางพิมนั่งพับเพียบ มือซ้ายวางบนตัก ส่วนมือขวายันพื้นข้างลำตัว อยู่บนแท่นซึ่งด้านหน้ามีป้ายชื่อ “นางพิมพ์” รูปเคารพนี้สร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงนางพิมพิลาไลย เพราะวัดป่าเลไลยก์แห่งนี้เป็นสถานที่ที่ขุนแผนเมื่อครั้งเป็นพลายแก้วพบรักกับนางพิม สังเกตได้ว่า มีการทาสีผมและคิ้วของนางพิมเป็นสีดำ และทาสีผ้านุ่งของนางพิมเป็นสีฟ้า มีผู้ถวายผ้าสไบสีสันท่าง ๆ สร้อยมุก กำไลข้อมือ เข็มขัดสีเงินสีทองให้แก่รูปเคารพ และมีร่องรอยการไหว้สักการะรูปปั้นด้วยพวงมาลัย พร้อมทั้งปิดทองที่บางบริเวณของรูปเคารพโดยเชื่อกันว่า จะทำให้มีรูปงามเหมือนนางพิม บริเวณที่มีการปิดทองได้แก่ หน้าผาก ปาก ดั้งหู หลังมือซ้าย บริเวณที่มีการปิดทองมากที่สุดคือ ปาก นอกจากนี้บริเวณเล็บมือซ้ายของนางพิมมีสีแดง น่าจะเป็นเพราะผู้นำยาทาเล็บมาถวายเป็นผู้ทำให้

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า เมื่อ พ.ศ.๒๕๕๒ มีผู้นำเครื่องสำอาง ได้แก่ แป้งผัดหน้า สีปิดแก้ม และยาทาเล็บ วางถวายรวมอยู่บนถาดอย่างไม่เป็นระเบียบ แต่เมื่อ พ.ศ.๒๕๕๔ ผู้วิจัยไม่พบว่ามีกรวางของถวายดังกล่าว ทั้งนี้เป็นเพราะทางวัดได้จัดระเบียบสภาพแวดล้อมหน้าวิหารใหม่

นอกจากนี้ วิญญู บุญยงค์ (๒๕๓๙: ๑๓๑) กล่าวถึงกลองไชยเกรีของนางพิมไว้ในตามรอยขุนช้างขุนแผน ว่า ภายในวัดป่าเลไลยก์วรวิหารมีกลองโบราณซึ่งได้รับการระบุว่า เป็นของเล่นของนางพิมพิลาไลย เมื่อครั้งสมัยเป็นเด็ก ตั้งอยู่ด้านขวามือก่อนทางเข้าวิหาร ใกล้กับรูปปั้นของนางพิม แต่จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยไม่พบว่ามีกลองดังกล่าวตั้งอยู่ในบริเวณที่อ้างถึงแล้ว

๔.๒.๒.๒ รูปเคารพขุนช้าง

ภาพที่ ๗๒ รูปเคารพขุนช้างภายในบ้านขุนช้าง
วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี

รูปเคารพขุนช้างประดิษฐานอยู่ภายในศาลขุนช้าง ซึ่งอยู่ในบริเวณบ้านขุนช้าง วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร เป็นรูปปั้นดิน ๒ องค์ อยู่ในทำเนียบ ๑ องค์ และทำเนียบ ๑ องค์ ลักษณะของรูปปั้นเป็นชายหัวล้าน นิ้วมือสวมแหวนสีทอง ข้อเท้าสวมกำไลสีทอง มีร่องรอยการปิดทองในบริเวณต่าง ๆ ได้แก่ หน้าผาก ตา แก้ม ปาก โดยบริเวณหน้าผากมีร่องรอยการปิดทองมากที่สุด นอกจากนี้ผู้วิจัยพบว่า บริเวณหน้าแข้งของรูปปั้นมีผู้นำปากกาสีดำมาวาดเป็นเส้นขน เหมือนเป็นการสื่อถึงความร่ำรวยเป็นเศรษฐี ตามสำนวนไทย “ขนหน้าแข้งไม่ร่วง” ด้านหน้ารูปปั้นทั้งสอง มีรูปปั้นผู้หญิงขนาดเล็กซึ่งมีผู้นำมาถวายวางเอาไว้ นอกจากนี้ภายในศาลยังมีกล่องให้ร่วมทำบุญ หน้ากล่องเขียนข้อความว่า “พ่อขุนช้าง เจ้าสัวตัวจริงแห่งเมืองสุพรรณ” และมีกระบอกเข็มซีจำนวนมากเตรียมไว้สำหรับผู้มาไหว้สักการะ ซึ่งมีภูษาด้วยพวงมาลัยดาวเรือง นอกจากนี้พบว่าสิ่งของที่มีผู้นำมาถวายให้แก่พ่อขุนช้างมีหลากหลาย เช่น สร้อยคอสีทอง น้ำหวาน น้ำดื่ม ผลไม้ ฯลฯ โดยส่วนใหญ่ผู้ที่มาไหว้พ่อขุนช้างมักขอให้ตนร่ำรวย มีเงินมีทองเหมือนขุนช้าง

๔.๒.๒.๓ รูปเคารพสมภารคง

ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน สมภารคงเป็นอาจารย์ที่ถ่ายทอดวิชาความรู้มากมายให้แก่ณรงแก้ว จากการเก็บข้อมูลภาคสนามในจังหวัดสุพรรณบุรี ผู้วิจัยพบรูปเคารพสมภารคงประดิษฐานอยู่ที่วัดแค ๓ องค์ คือ รูปเคารพที่ประดิษฐานอยู่ภายในศาลาสักการะ รูปเคารพที่ประดิษฐานอยู่ในศาลหลวงปู่คง และรูปเคารพที่ประดิษฐานอยู่ภายในศาลอาจารย์คง

๑) รูปเคารพสมภารคงที่ประดิษฐานอยู่ภายในศาลาสักการะ

ภาพที่ ๗๓ รูปเคารพสมภารคงภายในศาลาสักการะ วัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี

รูปเคารพสมภารคองที่ประดิษฐานอยู่ภายในศาลาสักการะ วัดแค ชาวบ้านเรียกว่า หลวงพ่อคง เป็นรูปหล่อหลวงพ่อกงหม้อจิวร นั่งขัดสมาธิ มือทั้งสองข้างเหยียดตรงจับบริเวณหัวเข่า อยู่บนแท่นสูงกว่าพื้นศาลาประมาณ ๐.๕ เมตร ด้านหน้าแท่นประดิษฐานรูปเคารพมีป้ายชื่อ “หลวงพ่อกง” ติดอยู่ รูปเคารพทั้งองค์มีร่องรอยการปิดทอง มีผู้นำสบงมาห่มถวาย มีการถวายน้ำดื่ม หมากพลู พวงมาลัย เพื่อให้หลวงพ่อกง ทั้งนี้ด้านหน้ารูปเคารพจะไม่มีกระถางธูปบูชา แต่ทางวัดได้เตรียมสถานที่ปักธูปบูชาไว้ด้านหน้าศาลาสักการะ

ภาพที่ ๗๔ บริเวณด้านหน้าศาลาสักการะ วัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี

ผู้วิจัยพบว่า รูปเคารพหลวงพ่อกงองค์นี้เป็นรูปเคารพองค์เดียวกับที่วิญญู บุญยงค์ (๒๕๓๙: ๑๔๙) เคยกล่าวไว้ในตามรอยขุนช้างขุนแผน ว่าประดิษฐานอยู่ภายในวิหารพระพุทธรมงคล วัดแค และมีป้ายบอกว่า “พระอาจารย์คง อาจารย์ของขุนแผน” ปัจจุบันทางวัดได้ย้ายมาประดิษฐานบริเวณศาลาสักการะพร้อมกับรูปเคารพขุนแผนที่หล่อขึ้นใหม่ ดังได้กล่าวไปข้างต้น

๒) รูปเคารพสมภารคองที่ประดิษฐานอยู่ภายในศาลหลวงปู่คง

ภาพที่ ๗๕ รูปเคารพสมภารคองภายในศาลหลวงปู่คง วัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี

รูปเคารพสมภารคองที่ประดิษฐานอยู่ภายในศาล หลวงปู่คอง เรียกว่า หลวงปู่คอง ศาลดังกล่าวตั้งอยู่บริเวณหน้าคุ้มขุนแผน เป็นศาลเก่าแก่ที่มีมานานแล้ว ไม่สามารถระบุได้ว่าเริ่มมีตั้งแต่เมื่อใด ปัจจุบันแม้สภาพศาลจะเก่าและดูไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย แต่ยังคงมีผู้มาไหว้สักการะสมภารคองที่ศาลนี้อยู่

๓) รูปเคารพสมภารคองที่ประดิษฐานอยู่ในศาลอาจารย์คอง

ภาพที่ ๗๖ รูปเคารพสมภารคองภายในศาลอาจารย์คอง วัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี

รูปเคารพสมภารคองที่ประดิษฐานอยู่ในศาลอาจารย์คอง เรียกกันว่า อาจารย์คอง หรือพระอาจารย์คอง ศาลแห่งนี้ตั้งอยู่ภายในบริเวณคุ้มขุนแผน วัดแค ใกล้กับต้นมะขามยักษ์ และศาลขุนแผน มีลักษณะเหมือนศาลเจ้าที่ สร้างขึ้นเมื่อวันที่ ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๒๙ ปัจจุบันยังมีผู้มากราบไหว้ขอพรและบนบานอยู่อย่างต่อเนื่อง

จากข้อมูลข้างต้น แม้ชื่อเรียกสมภารคองจะมีหลากหลาย เช่น หลวงพ่อคอง หลวงปู่คอง อาจารย์คอง พระอาจารย์คอง แต่ก็ล้วนหมายถึง สมภารคอง ขรัววัดแคผู้เป็นอาจารย์ของขุนแผนนั่นเอง

๔.๒.๒.๔ รูปเคารพกุมารทอง

รูปเคารพกุมารทองที่พบที่วัดแคเป็นรูปหล่อ มีชื่อว่า กุมารทองคำ ประดิษฐานอยู่ภายในศาลาสักการะ กุมารทองคำอยู่ในท่านั่งขัดสมาธิ เนื้อแทนไม้ศิระะเกล้าจุก มือทั้งสองข้างยกขึ้นอยู่ในท่ากวั๊กมือ รูปเคารพกุมารทองคำมีร่องรอยการปิดทองทั้งองค์ นอกจากนี้เป็นที่น่าสังเกตว่า มีผู้บนบานขอพร นำของมาถวายและแก้บนจำนวนมาก สิ่งของที่นำมาถวาย ได้แก่ น้ำดื่ม น้ำหวาน นม ขนมขบเคี้ยว ผลไม้ ของเล่น เด็กผู้ชายจำพวกรถยนต์ รถมอเตอร์ไซด์ เสื้อผ้า กำไลข้อมือ สร้อยคอสีทอง สร้อยพระ

เข้มชัด ทั้งนี้ถ้าเป็นสิ่งของจำพวกกำไลข้อมือ สร้อยคอ สร้อยพระ เข็มขัด ผู้ถวายจะสวมให้แก่รูปเคารพ ไม่ได้วางถวายไว้ด้านหน้ารูปเคารพเหมือนของอื่น ๆ

ภาพที่ ๗๗ รูปเคารพกุมารทอง วัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี

นอกจากนี้ หน้าแท่นบูชาอันเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพกุมารทองยังมีแผ่นป้ายเชิญชวนให้ผู้มาไหว้สักการะร่วมทำบุญบริจาคเงินแก่ทางวัดด้วยดังมีข้อความว่า

กุมารทองคำ

ตาจ่า ยายจ่า ร่วมบุญค่าน้ำ ค่าไฟ เอาช่างแดงใส่ในถุงเงิน
ถุงทองได้ครับ ขอขอบคุณครับ...!!!

ผู้วิจัยพบว่า ในสมัยก่อนวัดแคมีรูปปั้นกุมารทองขนาดเล็กอยู่ด้านหน้ารูปปั้นขุนแผนในวิหารพระพุทธรูปมณฑล แต่เมื่อมีการหล่อรูปขุนแผนขึ้นใหม่ จึงได้หล่อรูปกุมารทอง บุตรชายผู้มีฤทธิ์ของขุนแผนขึ้นใหม่ให้มีขนาดใหญ่กว่าเดิม แล้วนำมาประดิษฐานไว้ร่วมกันในศาลาสักการะด้วย

๔.๓ ข้อมูลคติชนประเภทวัดถุมงคล

ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรีอีกประเภทหนึ่งคือ วัดถุมงคลเกี่ยวกับขุนแผน ดังได้กล่าวแล้วในบทที่ ๓ ว่า ในจังหวัดกาญจนบุรี มีการนำชื่อของขุนแผนไปตั้งชื่อวัดถุมงคล โดยเชื่อว่าวัดถุมงคลดังกล่าวมีพุทธคุณที่สอดคล้องกับคุณลักษณะหรือคุณสมบัติของขุนแผน ในจังหวัดสุพรรณบุรีก็เช่นเดียวกัน วัดถุมงคลเกี่ยวกับขุนแผนที่พบมากและเป็นที่รู้จักมากที่สุดคือ วัดถุมงคลประเภทพระเครื่อง หรือพระขุนแผน

พระขุนแผนจากกรูที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรีได้รับการกล่าวขานจากผู้ที่อยู่ในวงการพระเครื่องว่า มีความเก่าแก่และศักดิ์สิทธิ์ เพราะเชื่อกันว่าสร้างและบรรจุกรุไว้ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา อย่างไรก็ตาม นอกจากพระขุนแผนที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรีจะเป็นพระเครื่องที่แตกกรุโบราณออกมาแล้ว ผู้วิจัยพบว่ายังมีพระขุนแผนที่ได้รับการจัดสร้างและปลุกเสกขึ้นใหม่โดยพระสงฆ์เป็นผู้ปลุกเสกอยู่หลายรุ่น ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไป

อุทัย สินธุสาร (๒๕๔๒: ๓๘๙๖) กล่าวไว้ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๙** ว่า พระขุนแผนที่รู้จักกันดีนั้นพบจากกรูใน ๓ จังหวัดคือ จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดสุพรรณบุรีเป็นจังหวัดที่พบพระขุนแผนมากที่สุด กรูใหญ่คือ กรูวัดบ้านกร่าง พบพระขุนแผนพิมพ์ห้าเหลี่ยม พระขุนแผนทรงพล พระขุนแผนพิมพ์ใบไม้ร่วง พระขุนแผนพิมพ์เกวาล์ยี่เอื้อย พระขุนแผนใบมะยม นอกจากกรูวัดบ้านกร่างแล้วยังมีกรูวัดพระรูป ตำบลรั้วใหญ่ พบพระขุนแผนไข่ผ่าซีกซึ่งเชื่อว่ามีอายุมากกว่าพระขุนแผนพิมพ์ห้าเหลี่ยมกรูวัดบ้านกร่างทั้งหมดนับร้อยปี พบพระขุนแผนแดงกวาผ่า นอกจากนี้ยังพบพระขุนแผนที่กรูอื่น ๆ อีก เช่น กรูวัดประตูลำสาคร กรูวัดละคร กรูวัดแสงจันทร์ กรูวัดแค กรูวัดป่าเลไลยก์ กรูวัดพลายชุมพล เป็นต้น

พระขุนแผนที่พบจากการแตกกรูในจังหวัดสุพรรณบุรีจึงมีที่มาจากหลายกรู มีลักษณะพิมพ์และเนื้อดินที่แตกต่างกันในรายละเอียดเล็กน้อย แต่ก็ได้รับการขนานนามว่า พระขุนแผน เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่ายังมีพระเครื่องเมืองสุพรรณซึ่งอยู่ในชุดเดียวกับพระขุนแผน มนัส โอภากุล (๒๕๔๒: ๓๙๒๓) ได้แสดงภาพพระเครื่องสมัยอยุธยา (ตอนกลาง – ตอนปลาย) ไว้ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๙** เป็นภาพพระขุนแผนพิมพ์ต่าง ๆ และพบว่ามีการพระพลาญงาม พระพันวษา ปรากฏรวมอยู่ด้วย

วิญญู บุญยงค์ (๒๕๓๙: ๑๖๗ – ๑๘๑) กล่าวถึงพระเครื่องชุดขุนแผนไว้ในหนังสือ **ตามรอยขุนช้างขุนแผน** ว่า พระเครื่องเมืองสุพรรณที่ได้รับการยอมรับและศรัทธาว่าสามารถช่วยป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ จนถึงกับขนานนามพระเครื่องชุดนี้ให้สอดคล้องกับตัวละครในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนคือ พระกรูวัดพระรูป ซึ่งมีทั้งหมด ๕ แบบคือ พระขุนแผนพระขุนไกร พระพลาญงาม พระพันวษา และพระกุมารทอง พร้อมกันนี้ได้กล่าวอธิบายเรื่องพระเครื่องชุดขุนแผนกรูวัดพระรูปไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

พระขุนแผน เดิมเรียกกันว่า “พระหลังเบียด” เพราะด้านหลังอูมเหมือนเบียดจั้น ต่อมาเรียกเป็นพระขุนแผนโดยไม่ทราบว่าเป็นใครเป็นผู้ตั้งชื่อนี้ มนัส โอภากุล ในฐานะผู้เชี่ยวชาญพระเครื่องเมืองสุพรรณ สันนิษฐานว่า นักนิยมพระรุ่นก่อนคงเป็นผู้ตั้งชื่อขึ้น เพราะเห็นใต้องค์พระซึ่งเป็นฐานประทับมีลักษณะคล้ายเต็กนอน

หงาย จึงอนุมานเอาว่าเป็นรูปกุมารทอง ดังนั้นเมื่อข้างล่างเป็น
กุมารทอง ข้างบนก็ต้องเป็นขุนแผน ในวงการพระเครื่องเชื่อว่า
พระขุนแผนมีอิทธิฤทธิ์มากมายดังเช่นตัวขุนแผนในวรรณคดี

พระขุนไกร เป็นพระกรคู่เดียวกับพระขุนแผน นักนิยมพระ
รุ่นก่อนคงจะตั้งชื่อขึ้นมาจากความเชื่อว่า ใครมีพระขุนไกรไว้
ครอบครองจะช่วยให้รอดพ้นจากภยันตรายได้ โดยถือว่าเหตุที่
ขุนไกรฆ่าควายป่า จนต้องพระราชอาญาประหารชีวิตครั้งนั้น
เป็นเพราะมีเจตนาจะปกป้องมิให้พระเจ้าแผ่นดินได้รับอันตราย
จึงควรยกย่องว่าขุนไกร “เป็นผู้พิทักษ์อันตราย” และใครบูชาพระ
ขุนไกรก็จะรอดพ้นจากภยันตราย

พระพलयงาม เป็นพระที่มีอิทธิฤทธิ์ทางแคล้วคลาด
ปลอดภัย ดังคราวถูกขุนช้างลงไปฆ่า แต่พलयงามก็สามารถรอด
ชีวิต นอกจากนั้นยังให้โชคลาภ และประสบแต่ความสุข ลักษณะ
ของพระมีขนาดเกือบเท่าพระขุนแผน แต่ย่อมกว่าเล็กน้อย เป็นพิมพ์
ค่อนข้างดี ไม่มดงามเท่าพระขุนแผน องค์พระสูงชลุต เป็นศิลปะ
อุททองสมัยเดียวกับพระขุนแผน และพระขุนไกร

พระพันวษา พระพิมพ์พระพันวษา เป็นพระที่ค่อนข้าง
หายาก เพราะมีลักษณะพิเศษตรงที่บริเวณด้านบนองค์พระเป็นฉัตร
แสดงให้เห็นว่าเป็นฉัตรพระมหากษัตริย์ ชั้นของฉัตรมีตั้งแต่ ๓ ชั้น
ไปจนถึง ๖ ชั้น เป็นพระพิมพ์ศิลปะอุททอง ในวงการพระเครื่อง
ถือว่า ผู้บูชาพระพิมพ์พระพันวษาจะช่วยให้เกิดอำนาจบารมี
เป็นสง่าราศีมีมงคลแก่ชีวิต

พระกุมารทอง เป็นพระเครื่องที่หายากที่สุดในพระเครื่อง
ชุดขุนแผนกรูวัดพระรูป เป็นพระเนื้อดินเผาเช่นเดียวกับพระ
ขุนแผน พระพलयงาม พระขุนไกร และพระพันวษา แต่พุทธ
ลักษณะแตกต่างจากพิมพ์อื่น ๆ โดยรูปทรงองค์พระเป็นเส้นนูนต่ำ
คดเคี้ยวสลัซบซ้อนกันทั้งองค์ บางคนเรียกว่า “พระยุ่ง” ในวงการ
พระเครื่องได้ยกเอาวรรณคดีตอนที่ขุนแผนฆ่าท้าวนางบัวคลี่และเอา
ลูกชายมาปลุกเสกเป็นกุมารทอง มีอิทธิฤทธิ์มากมาย เชื่อว่า
ลวดลายที่สลัซบซ้อนในองค์พระคือ การแสดงให้เห็นอิทธิฤทธิ์
สมดังชื่อ พระกุมารทอง

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นได้ว่า นอกจากชื่อของขุนแผนจะได้รับการนำมาตั้งเป็นชื่อพระเครื่องแล้ว ชื่อตัวละครอื่น ๆ ได้แก่ ขุนไกร พลายงาม พระพันวษา และกุมารทอง ก็ได้นำมาตั้งเป็นชื่อพระเครื่องในชุดขุนแผน โดยมีความเชื่อว่าพระเครื่องต่าง ๆ ดังกล่าวมีพุทธคุณเป็นที่ประจักษ์ สอดคล้องกับคุณสมบัติของตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนที่นำมาตั้งเป็นชื่อ

อย่างไรก็ตาม จากการเก็บข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับวัตถุมงคลเกี่ยวกับพระขุนแผน ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลพระขุนแผนจากพิพิธภัณฑ์พระขุนแผนและพระเครื่องเมืองสุพรรณ ซึ่งอยู่ที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี แต่กลับไม่พบว่ามีการจัดแสดงพระพิมพ์ พระพันวษา พระขุนไกร พระพลาญงาม และพระกุมารทอง แต่อย่างใด พระเครื่องที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ส่วนใหญ่เป็นพระขุนแผนจำลองรุ่นต่าง ๆ

ภาพที่ ๗๘ พิพิธภัณฑ์พระขุนแผนและพระเครื่องเมืองสุพรรณ วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร

ผู้วิจัยจะจำแนกข้อมูลคติชนประเภทวัตถุมงคลเกี่ยวกับขุนแผนที่ได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามและจากการรวบรวมเอกสารต่าง ๆ ตามกรุที่พบหรือตามแหล่งที่จัดสร้างวัตถุมงคลต่าง ๆ ได้ดังนี้

๔.๓.๑ พระขุนแผนกรูวัดบ้านกร่าง

๔.๓.๒ พระขุนแผนกรูวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร

๔.๓.๓ พระขุนแผนกรูวัดแค

๔.๓.๑ พระขุนแผนกรูวัดบ้านกร่าง

พระขุนแผนกรูวัดบ้านกร่าง เป็นพระขุนแผนที่ได้รับการขนานนามว่ามีอายุเก่าแก่ เพราะสร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา พุทธคุณเป็นที่ประจักษ์ด้านอยู่ยงคงกระพันเมตตามหานิยม

เอกสารประชาสัมพันธ์จังหวัดสุพรรณบุรี (๒๕๔๘: ๑๙ – ๒๑) ซึ่งศูนย์ข้อมูลการท่องเที่ยว การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจัดทำขึ้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๒ อธิบายข้อมูลเกี่ยวกับวัดบ้านกร่างไว้ว่า วัดบ้านกร่างเป็นวัดเก่าแก่ตั้งแต่สมัยอยุธยา สันนิษฐานว่าน่าจะ

อายุร่วม ๔๐๐ ปี เป็นวัดที่มีกรุพระขุนแผนบ้านกร่าง เป็นเนื้อดินเผาศิลปะอยุธยา สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นหลังสงครามยุทธหัตถีระหว่างสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับพระมหาอุปราชา เมื่อตอนยกทัพกลับผ่านอำเภอศรีประจันต์ได้พักที่พริมฝั่งแม่น้ำสุพรรณบุรี ทรงรับสั่งให้ทหารสร้างพระเครื่องซึ่งเล่ากันว่า เป็นจำนวนถึง ๘๔,๐๐๐ องค์ บรรจุในกรุวัดบ้านกร่างเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ทหารที่เสียชีวิต พระพิมพ์บ้านกร่างคู่เป็นพระที่มีความหมายมาก ในการสร้างพระครั้งนี้แม่พิมพ์แกะเป็นสององค์คู่กัน โดยสมมติให้เป็นองค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระเอกาทศรถ พระรูปแบบนี้หายากในกรุอื่น ๆ ทั่วประเทศไทย

มนัส โอภากุล (อ้างถึงในวิญญู บุญยงค์, ๒๕๓๙: ๑๗๗) แสดงทัศนะเกี่ยวกับพระเครื่องวัดบ้านกร่างไว้โดยทำให้เห็นข้อมูลที่สอดคล้องกันเรื่องผู้สร้างพระขุนแผนกรูวัดบ้านกร่างว่า ผู้สร้างพระกรูวัดบ้านกร่างน่าจะเป็นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระเอกาทศรถ เมื่อคราวกรีธาทัพผ่านมาทางอำเภอศรีประจันต์ เพื่อรบกับพระมหาอุปราชา หลังจากทรงกระทำยุทธหัตถีชนะพระมหาอุปราชาแล้วคงเดินทัพกลับมาทางเดิมซึ่งเวลานั้นอาจมีวัดบ้านกร่างอยู่ก่อนหรือไม่มีก็ได้ แต่ทั้งสองพระองค์ทรงสร้างพระเครื่องประจุลงในเจดีย์เพื่อเป็นพุทธบูชา หรือเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ทหารหาญของพระองค์ที่ต้องเสียชีวิตในการร่วมสงครามยุทธหัตถีครั้งนั้น ต่อมาเมื่อวรรณคดีขุนช้างขุนแผนเฟื่องฟู ผู้นิยมพระเครื่องจึงนำชื่อพระขุนแผนมาตั้งเป็นชื่อพระชุดนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๓๙ พิมพ์ แต่ละพิมพ์จะมีชื่อหน้าว่า “พระขุนแผน...” ทั้งสิ้น

ผู้วิจัยพบว่า ชื่อของขุนแผนได้รับการนำไปตั้งเป็นชื่อพระเครื่องกรูวัดบ้านกร่างและเชื่อกันว่า พระขุนแผนกรูวัดบ้านกร่างมีพุทธคุณหรือมีอิทธิฤทธิ์เช่นเดียวกับขุนแผนในวรรณคดี คือ บูชาแล้วจะมีเสน่ห์ เมตตามหานิยม คงกระพันชาตรี เทงพันไม่เข้ามีอำนาจบารมี และหากผู้บูชาเป็นชายก็จะเป็นที่หมายปองของหญิงสาว

๔.๓.๒ พระขุนแผนกรูวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร

พระขุนแผนกรูวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร เป็นพระขุนแผนที่ผู้นิยมพระเครื่องรู้จักกันดีอีกกรูหนึ่ง เนื่องด้วยวัดป่าเลไลยก์วรวิหารแห่งนี้ ในอดีตเคยเป็นสถานที่บวชเรียนของเณรแก้ว พระขุนแผนกรูวัดป่าเลไลยก์วรวิหารนี้มีทั้งที่แตกกรูออกมาและจัดสร้างขึ้นภายหลัง โดยส่วนใหญ่พระวิสุทธิสารเถร (หลวงพ่อกิต) ซึ่งเป็นชาวสุพรรณบุรีแต่กำเนิดเป็นผู้ปลุกเสกเริ่มจัดสร้างราวปี พ.ศ.๒๔๘๐ ถอดแบบมาจากพระขุนแผนกรูเก่าของวัดพระรูป

ภายในพิพิธภัณฑ์พระขุนแผนและพระเครื่องเมืองสุพรรณจัดแสดงป้ายอธิบายประวัติและความเป็นมาของพระขุนแผนกรูวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรีไว้มีข้อความดังนี้

พระขุนแผน กรุวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร สุพรรณบุรี

หลวงพ่อดิเรก แห่งวัดป่าเลไลยก์ สุพรรณบุรี ท่านเป็นชาวเมืองขุนแผนโดยกำเนิด หลวงพ่อดิเรกมีชื่อเสียงมากในยุคสมัยก่อน เวลามีกงานพุทธาภิเษกในเมืองสุพรรณบุรีหรือแถบจังหวัดใกล้เคียงคราใด ท่านจะต้องได้รับนิมนต์ไปร่วมทุกครั้ง พระขุนแผนไข่มุกเป็นหนึ่งในพระเครื่องจำนวนมากมาหลายพิมพ์ที่ท่านจัดสร้างขึ้น โดยส่วนมากพระเครื่องที่ท่านจัดสร้างด้วยเนื้อดินด้านหลังมักมีตรามงกุฎ อันเป็นเครื่องหมายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ ซึ่งเป็นตราเดียวกับที่ประดิษฐานอยู่ที่หน้าบรรณพระวิหารหลวงพ่อดิเรก วัดป่าเลไลยก์ สำหรับพระขุนแผนไข่มุกรุ่นแรกที่ท่านจัดสร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. ๒๔๘๐ นั้นได้ถอดแบบมาจากพระขุนแผนกรุเก่าของวัดพระรูป แบ่งแยกเป็น ๒ แบบ คือ พิมพ์นิยมมีเข็มและพิมพ์ไม่มีเข็ม โดยพิมพ์นิยมมีเข็มหรือเส้นลวดเล็ก ๆ ฝังไว้ที่ก้นด้านล่างของพระ พระชุดนี้มีประสบการณ์ด้านแคล้วคลาดคงกระพัน ไม่แพ้กรุเลยทีเดียว โดยเฉพาะด้านเมตตามหานิยมแล้วการันตีได้เลย มิฉะนั้นพวกหนุ่มเมืองขุนแผนทั้งหลายคงจะไม่นิยมนำพระขุนแผนของท่านติดตัวไว้เป็นประจำ

ตัวอย่างพระขุนแผนกรุวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร มีดังนี้

- พระขุนแผนไข่มุกพิมพ์เข็ม พระวิสุทธิสารเถร (หลวงพ่อดิเรก) สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖
- พระขุนแผนไข่มุกพิมพ์เข็ม พระวิสุทธิสารเถร (หลวงพ่อดิเรก) สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๙๐ อายุ ๖๒ ปี
- พระขุนแผน รุ่น ปลัดทวิ หลวงพ่อดิเรก ปลุกเสก พ.ศ. ๒๕๙๐
- พระขุนแผน รุ่น “เถรแก้ว” สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๑
- พระขุนแผน รุ่น “สมภารมี” วัดป่าเลไลยก์ สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๒
- พระขุนแผน พิมพ์เถรวัดลัยเลื้อย เป็นต้น

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า วัดป่าเลไลยก์วรวิหารยังคงจัดสร้างและปลุกเสกพระขุนแผนรุ่นต่าง ๆ อยู่ในปัจจุบัน และมีการจัดแสดงแม่พิมพ์พระขุนแผนรุ่นต่าง ๆ ไว้ในพิพิธภัณฑ์พระขุนแผนและพระเครื่องเมืองสุพรรณด้วย

และจากการพิจารณาลักษณะขององค์พระขุนแผนกรูวัดป่าเลไลยก์วิหารรุ่นต่าง ๆ ที่จัดสร้างขึ้นภายหลัง พบว่ามีลักษณะพิมพ์แตกต่างกันอยู่บ้าง จึงได้สอบถามเจ้าหน้าที่ประจำพิพิธภัณฑ์ฯ ได้ความว่า ในการจัดสร้างจะมีแม่พิมพ์พระขุนแผนที่จัดทำขึ้น พระขุนแผนที่ต่างรุ่นกันจึงมีลักษณะองค์พระแตกต่างกันในรายละเอียดอยู่เล็กน้อย เช่น พระขุนแผนเคลือบรุ่น “สมภารมี” ก็จะมีลักษณะเฉพาะคือ

- ๑) พระเศศคล้ายดอกบัวตูม จรดซุ้ม
- ๒) พระกรรม (หู) ด้านซ้าย คล้ายตัวภาษาอังกฤษตัวแอล
- ๓) พระเนตร (ดวงตา) ด้านขวาใหญ่กว่าด้านซ้าย
- ๔) เส้นซุ้ม ขวาซ้าย ด้านบนทั้งสองข้างจรดจะงอย
- ๕) เสาทองสองข้างเป็นเส้นคู่เห็นได้ชัด
- ๖) ลำตัวขององค์พระจะใหญ่
- ๗) ฐานชั้นล่างจะเป็นเส้นใหญ่ (นูนหนา) และปลายฐานจรดมุม

นอกจากนี้ยังสังเกตได้ว่า พระขุนแผนกรูวัดป่าเลไลยก์วิหารที่จัดสร้างและปลุกเสกในช่วงปัจจุบันจะมีการตั้งชื่อรุ่นโดยนำชื่อของตัวละครในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน มาประกอบชื่อรุ่นด้วย เช่น พระขุนแผน รุ่น “เณรแก้ว” พระขุนแผน รุ่น “สมภารมี” พุทธคุณของพระขุนแผนกรูวัดป่าเลไลยก์วิหารโดดเด่นในด้านแคล้วคลาดคงกระพัน และเมตตามหานิยม สอดคล้องกับเรื่องราวในวรรณคดีที่เณรแก้วเคยบวชเรียนที่วัดป่าเลไลยก์แห่งนี้ และมีสมภารมีเป็นอาจารย์ผู้ฝึกวิชาให้จนเณรแก้วรอบรู้สรรพวิชาต่าง ๆ เป็นอย่างดี

๔.๓.๓ พระขุนแผนกรูวัดแค

พระขุนแผนกรูวัดแค เป็นพระขุนแผนกรูที่มีผู้นิยมพระเครื่องสนใจมากอีกกรูหนึ่ง พุทธคุณเป็นที่ประจักษ์ในด้านอยู่ยงคงกระพันและเมตตามหานิยมเช่นเดียวกับพระขุนแผนกรูอื่น ๆ วัดแคแห่งนี้เป็นที่บวชเรียนอีกแห่งหนึ่งของเณรแก้ว และการบวชเรียนที่นี้ทำให้เณรแก้วได้เรียนวิชาการหลากหลายจากสมภารคง

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า นอกจากพระขุนแผนแล้ว วัดแคยังจัดสร้างและปลุกเสกวัตถุมงคล พร้อมทั้งเปิดโอกาสให้ผู้สนใจบูชาสามารถทำบุญเพื่อบูชาวัตถุมงคลได้ตลอด และมีการจัดสร้างอย่างต่อเนื่อง วัตถุมงคลที่วัดแคจัดสร้างและได้รับความนิยมนิยมส่วนใหญ่เป็นวัตถุมงคลเกี่ยวกับขุนแผน และมีวัตถุมงคลเกี่ยวกับตัวละครอื่นในเรื่องขุนช้างขุนแผน ได้แก่ หลวงปู่คง และกุมารทอง

แผ่นพับประชาสัมพันธ์ข้อมูลต่าง ๆ ของวัดแค ระบายการวัดตุ้มมงคลที่
วัดแคจัดสร้างและปลุกเสกในรุ่นเศรษฐีมหาศาล เป็นตัวอย่างวัดตุ้มมงคลที่วัดแคจัดสร้างขึ้น
มีดังนี้

- ๑) พระขุนแผน หลวงปู่คง เนื้อสามกษัตริย์ (พิมพ์ใหญ่)
- ๒) พระขุนแผน หลวงปู่คง เนื้อสามกษัตริย์ (พิมพ์เล็ก)
- ๓) พระขุนแผนหลวงปู่คง (เนื้อผง)
- ๔) พระขุนแผนไขผ้าซีก
- ๕) หลวงปู่คงลอยองค์
- ๖) หลวงปู่คงครอบแก้ว
- ๗) พระพุทธรูปมงคล
- ๘) เหรียญหลวงปู่คงสอนสามเณรแก้ว
- ๙) กำไลเศรษฐีมหาศาล

นอกจากนี้ ในการบูชาวัดตุ้มมงคล ผู้บูชาจะได้รับคาถาสำหรับบูชาวัดตุ้มมงคล
แนบไปพร้อมกับวัดตุ้มมงคลด้วย แผ่นคำอธิษฐานขอพรจากวัดตุ้มมงคล มีความดังนี้

แผ่นคำอธิษฐาน ฉบับที่ ๑ มีความว่า

คำอธิษฐานขอพรหลวงปู่คง พ่อท่านขุนแผน พญาต่อเงิน พญาต่อทอง
รุ่นเศรษฐีมหาศาล ๒
วัดแค ตำบลรั้วใหญ่ อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี

ข้าพเจ้า ชื่อ.....นามสกุล.....ขอประกาศสัจจะอธิษฐาน
บุญกุศลที่ข้าพเจ้าได้สร้างมาตั้งแต่อดีตชาติ จนถึงปัจจุบันชาติ
สร้างบุญมาข้ามชาติ ข้ามภพ มาบรรจบในชาติปัจจุบันนี้ ขออุทิศ
ถวายบุญนี้แด่หลวงปู่คง พ่อท่านขุนแผน ตลอดถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์
ทั้งหลาย ขอให้สิ่งที่ข้าพเจ้าปรารถนานั้น จงสำเร็จโดยเร็วพลัน
นับตั้งแต่วันนี้ จากนี้สืบไปเมื่อหน้าเทอญ...

เมื่อคุณสำเร็จความปรารถนาในสิ่งนั้น ๆ ให้คุณทำบุญ แล้วกรวดน้ำ
อุทิศถวายแด่หลวงปู่คง พ่อท่านขุนแผน ทุกครั้งไป

แผ่นคำอธิษฐาน ฉบับที่ ๒ มีความว่า

คาถาหัวใจขุนแผน คาถาหัวใจยันต์พระเจ้า ๕ พระองค์ และคาถาหัวใจพระฉิมพลีหมั่นท่องเป็นประจำ เพื่อเพิ่มเสน่ห์ให้ใคร ๆ ประทับใจ เกิดโชคลาภ ค้ำง่าย ขยายคล่อง ป้องกันภัย กันผี และเป็นเมตตามหานิยมดีนักแล

นะ มะ อะ อุ สุ นะ โม โล นะ โม พุทฺธายะ นะ ชา ลี ติ

หนึ่งในช่วงวันเสาร์ ๕ (ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๕) วัดแคมีการปลุกเสกพระขุนแผนเนื้อดินเผา รุ่นเสาร์ ๕ พิมพ์ใบมะยม พิมพ์แขนอ่อน พิมพ์เทวดา จัมโบ้ พิมพ์ซุ้มเรือนแก้ว พิมพ์ประธาน อันเกิดจากการประชุมพงพุทฺธคุณศักดิ์สิทธิ์อันหาได้ยาก ได้แก่ ผงเก่าพระขุนแผนวัดแค ผงพระขุนแผน รุ่นรักกัน ผงรังพญาต่อเงิน พญาต่อทอง ดินและใบมะขามยักษ์อายุพันปี วัดแค และมีการปลุกเสกกุมารทองคำ รุ่นเสาร์ ๕ ซึ่งมีพิธีมงคลภิเษกวันเสาร์ที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๓ โดยแผ่นพับประชาสัมพันธ์การจัดสร้างกุมารทองคำ รุ่นเสาร์ ๕ ระบุที่มาของการจัดสร้างกุมารทองคำไว้ว่า “วัดแคเป็นวัดสำคัญทางประวัติศาสตร์เนื่องด้วยขุนแผนสมัยเป็นสามเณรแก้วได้มาร่ำเรียนวิชาอาคมจากพระอาจารย์คงซึ่งเป็นอาจารย์ใหญ่ที่วัดแค กาลเวลาถึงแม้จะล่วงเลยมาเป็นเวลาหลายร้อยปี แต่ตำนานของการกำเนิดกุมารทองซึ่งเป็นลูกของขุนแผนกับนางบัวคลี่นั้น เห็นได้ว่ากุมารทองมีฤทธิ์มีเดชที่คอยช่วยเหลือขุนแผน จึงเป็นที่มาของการสร้างกุมารทองให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่วัดแคสืบไป”

นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบว่า วัดแคยังมีการปลุกเสกกุมารทองอีกหลายครั้ง เช่น กุมารทองคำ รุ่น ๒ (งานเข้า) ขนาดหน้าตัก ๓ นิ้ว สร้างจำนวน ๒๓๔ องค์ ทำบุญองค์ละ ๒,๐๘๘ บาท เททองหล่อ เมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๕๓ กุมารทอง ๒๐๐๒ เงิน ทอง นาก ซึ่งจัดสร้างในตอนที่มีชาวพบบชากทารก ๒,๐๐๒ ศพ ที่วัดไผ่เงินโชตนาราม กรุงเทพมหานคร โดยมีข้อความประชาสัมพันธ์ ดังนี้

ปรากฏการณ์วัดถุมงคลอาถรรพ์สุดเข้มข้น ใครมีไว้
คำขายดี มีโชคลาภ และเป็นประวัติศาสตร์ในการสร้างบุญ
กุมารทอง ๒๐๐๒ เงิน ทอง นาก ปลุกเสก ณ วัดแค และวัดไผ่เงิน
โชตนาราม (วัดที่พบบชากทารก ๒,๐๐๒ ศพ มีวัดถุประสงค์
ในการสร้าง ๓ ประการ คือ ประการแรก เพื่อสมทบทุนบูรณะ
ศาลาการเปรียญ วัดแค ยกเป็นสองชั้น ประการที่สองคือ ร่วมสร้าง

พระพุทธรูปประจำวันเกิด ๙ ปาง เพื่ออุทิศบุญให้ดวงวิญญาณทารก ๒๐๐๒ และดวงวิญญาณเด็กเร่ร่อน เด็กที่ถูกละทิ้ง ท้าวราชอาณาจักร เพื่อประดิษฐาน ณ วัดไผ่เงินโชตนาราม กรุงเทพฯ และประการสุดท้ายคือ เพื่อร่วมสร้างอุทยานอนุสรณ์สถานทารก ๒๐๐๒

จากข้อมูลศิลาจารึกประเภทวัดถุ่มงคลเกี่ยวกับขุนแผนที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า ในจังหวัดสุพรรณบุรีมีพระขุนแผนที่แตกกรุโบราณออกมาจำนวนมากหลายกรุ เช่น กรุวัดพระรูป กรุวัดบ้านกร่าง กรุวัดป่าเลไลยก์ กรุวัดแค ฯลฯ และมีการจัดสร้างและปลุกเสกพระขุนแผนอยู่อย่างต่อเนื่องในปัจจุบัน พุทธคุณเป็นที่ประจักษ์ในด้านแคล้วคลาดคงกระพันชาตรีและด้านเมตตามหานิยม เหมือนตัวขุนแผนในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนอันเป็นวรรณคดีท้องถิ่น และถิ่นกำเนิดพระขุนแผนอันตรงตามเรื่องนี้เองที่ทำให้พระขุนแผน เมืองสุพรรณ เป็นที่รู้จักและยอมรับในวงการพระเครื่องมาอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้จะเห็นได้ว่า ในจังหวัดสุพรรณบุรียังมีการสร้างวัดถุ่มงคลอื่น ๆ เช่น วัดถุ่มงคลหลวงปู่คง ซึ่งเป็นอาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาแก่ขุนแผน และสร้างวัดถุ่มงคลกุมารทอง บุตรชายผู้มีอิทธิฤทธิ์ของขุนแผน เพื่อให้ผู้สนใจร่วมทำบุญสมทบทุนโครงการต่าง ๆ ของวัด และบูชาวัดถุ่มงคลดังกล่าว

ข้อมูลศิลาจารึกประเภทวัดถุ่มงคลเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรีจึงสะท้อนให้เห็นว่า ขุนแผนเป็นที่รู้จักและจดจำในจังหวัดสุพรรณบุรีในต่อนบวชเรียน โดยมีสมภารมีแห่งวัดป่าเลไลยก์ และสมภารคงแห่งวัดแค เป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้จนทำให้ขุนแผนเป็นผู้มีวิชาเวทมนตร์คาถาและวิทยาอาคมเป็นอย่างยิ่ง

๔.๔ ข้อมูลศิลาจารึกประเภทจิตรกรรม

ข้อมูลศิลาจารึกเกี่ยวกับขุนแผนอีกประเภทหนึ่งที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรี คือ ข้อมูลศิลาจารึกประเภทจิตรกรรม จิตรกรรมเกี่ยวกับเรื่องขุนช้างขุนแผนที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรีมี ๒ ลักษณะคือ จิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน และจิตรกรรมแสดงภาพตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผน ผู้วิจัยพบว่า ภาพจิตรกรรมทั้ง ๒ ลักษณะ จะนำเสนอเรื่องราวและกล่าวถึงตัวละครสำคัญต่าง ๆ ในเรื่องขุนช้างขุนแผน ไม่ได้มุ่งเน้นนำเสนอเรื่องราวชีวิตของขุนแผนเท่านั้น

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบจิตรกรรมเกี่ยวกับเรื่องขุนช้างขุนแผนในสถานที่ ๔ แห่ง คือ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน รอบวิหารคด วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนในหอค้อยบรรพชา – แจ่มใส จิตรกรรมภาพตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผน ที่บ้านขุนช้าง วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร และจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผนที่วัดเขาพระศรีสรรเพชญาราม

๔.๔.๑ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน รอบวิหารคด

วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร

จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน รอบวิหารคด วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร เป็นการวาดภาพนำเสนอเรื่องขุนช้างขุนแผนตามเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน โดยเริ่มตั้งแต่ตอนกำเนิดขุนช้างขุนแผน จนถึงตอนประหารชีวิตนางวันทอง ภาพจิตรกรรมเป็นภาพวาดสีที่นำเสนอเรื่องราวจำนวน ๓๓ ภาพ ภาพตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผน ๔ ภาพ และภาพผู้เกี่ยวข้องกับเรื่องขุนช้างขุนแผน ๑ ภาพ วาดบนฝาผนังรอบวิหารคด ซึ่งพระธรรมมหาวิราณหวัตร (ฉลอง จินดาอินโท) เจ้าอาวาสวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร เจ้าคณะจังหวัดสุพรรณบุรี พ.ศ.๒๕๒๗ – ๒๕๕๐ เป็นผู้ดำเนินการสร้างเมื่อ พ.ศ.๒๕๓๙ แล้วเสร็จเมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๒

จิตรกรผู้วาดภาพเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน รอบวิหารคด คือ เมืองสิงห์ จันท์ฉาย อยู่ที่อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี และมีจิตรกรสมทบอีก ๑๑ คน ได้แก่ สุชาติ ชะยูเต็น เกรียงไกร วงษ์ศาเวช โชติรัตน์ จิราโรจน์ พุทธชาติ แสนสีลา พชร โศกบ้านขาม อนุชา ช่อพยอม ชัยยะ ปานสิทธิ์ เกียรติศักดิ์ สาเทศ สิทธิโชค สุธรรมมานนท์ ชลดา ยอดวิรา และณรงค์รัฐ มาวิมล

ภาพจิตรกรรมแต่ละภาพจะอยู่ในพื้นที่จากเสาด้านหนึ่งถึงเสาดีกด้านหนึ่ง แต่ละภาพจึงแยกพื้นที่กันอย่างชัดเจนคือ ๑ ภาพต่อ ๑ ช่อง ภาพแรกของวิหารคดเป็นภาพพระธรรมมหาวิราณหวัตร (ฉลอง จินดาอินโท) เจ้าอาวาสวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร ผู้ดำเนินการสร้างวิหารคด

จากนั้นจึงเป็นภาพจิตรกรรมนำเสนอเรื่องขุนช้างขุนแผน ภาพที่ ๑ นำเสนอตอนกำเนิดขุนช้างขุนแผนเรื่อยไปจนถึงตอนประหารชีวิตนางวันทอง แต่ละภาพจะมีคำบรรยายภาพอยู่บริเวณเสาด้านซ้ายของภาพ คำบรรยายดังกล่าวมีทั้งข้อความภาษาไทย และข้อความภาษาอังกฤษ สำหรับข้อความภาษาไทยเป็นการคัดเอาบทเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน มาแสดงไว้ ส่วนข้อความภาษาอังกฤษเป็นการแปลเรื่องราวจากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ตอนนั้น ๆ แล้วนำใจความสำคัญมาเรียบเรียงความเป็นร้อยแก้ว ภาษาอังกฤษ

ภาพที่ ๗๙ - ๘๐ คำบรรยายภาพจิตรกรรมและภาพจิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน
รอบวิหารคด วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร

ส่วนภาพแสดงตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผน นำเสนอตัวละครต่าง ๆ โดยแบ่งเป็นชุดดังนี้

ชุดที่ ๑ ประกอบด้วย ขุนแผน (พลายแก้ว) ข้าราชการวัดป่าเลไลยก์ สมภารคอง วัดแค ขุนไกรพลพ่าย นางทองประศรี กุมารทอง และสีหมอก

ชุดที่ ๒ ประกอบด้วย นางพิมพิลาไลย (บุตรพันศรโยธา กับนางศรีประจันต์) นางศรีประจันต์ (แม่นางพิม) พันศรโยธา (พ่อนางพิม) นางลาวทอง นางสายทอง (พี่เลี้ยงนางพิม) นางแก้วกิริยา (ธิดาพระยาสุโขทัย) นางบัวคลี (ธิดาหมื่นหาญ - นางสีจัน)

ชุดที่ ๓ ประกอบด้วย สมเด็จพระพันวษา พระเจ้าเชียงใหม่ ขุนช้าง นางเทพทอง (มารดาขุนช้าง) ขุนศรีวิชัย (บิดาขุนช้าง) จมื่นศรีเสาวรักษ์ หมื่นหาญ (บิดา นางบัวคลี)

ชุดที่ ๔ ประกอบด้วย พลายงาม หรือจมีนไวยวรรณถ (บุตรผู้สามารถของขุนแผนกับวันทอง) พระพิจิตร (ผู้มีพระคุณต่อขุนแผน) แสนคำแมน (นายบ้านจอมทอง, บิดา นางลาวทอง) นายสร้อยฟ้า (ภรรยาพระราชทานของพลายงาม ธิดาพระเจ้าเชียงใหม่กับนางอัปสร) นางศรีมาลา (ภรรยาของพลายงาม ลูกสาวพระพิจิตรกับนางบุษบา)

ภาพที่ ๘๑ ภาพจิตรกรรมแสดงตัวละครจากเรื่องขุนช้างขุนแผน
รอบวิหารคด วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร

นอกจากนี้ยังมีภาพจิตรกรรม ๑ ภาพที่แสดงภาพผู้เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนในฐานะผู้แต่ง คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สุนทรภู่ และครูแจ้ โดยจารึกข้อความใต้ภาพว่า “วรรณคดีเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน เป็นบทพระราชนิพนธ์และบทประพันธ์ของ ๓ ท่านคือ รัชกาลที่ ๒ สุนทรภู่ และครูแจ้ ซึ่งมีเค้าโครงเรื่องเดิมมาตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยา”

ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน รอบวิหารคด มีสภาพสมบูรณ์ ลายเส้นและสีของภาพชัดเจน เป็นภาพจิตรกรรมที่สวยงาม มีการเรียงลำดับภาพและแสดงคำบรรยายภาพเพื่อนำเสนอเรื่องขุนช้างขุนแผน ดังตาราง

ตารางที่ ๖ แสดงลำดับภาพและคำบรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน
รอบวิหารคด วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร

ภาพที่	คำบรรยายภาพ
๑	กำเนิดขุนช้างขุนแผน
๒	ถวายตัวขุนช้าง
๓	ขุนไกรต้องโทษประหารชีวิต
๔	นางทองประศรีพาพลายแก้วหนีไปอยู่เมืองกาญจน์บุรี
๕	นางทองประศรีพาเณรแก้วกลับสุพรรณ
๖	นางพิมใส่บาตรเณรแก้ว
๗	นางพิมเปลื้องผ้าสไบบูชากัณฑ์เทศน์
๘	พลายแก้วเป็นชู้กับนางพิมในไร่ฝ้าย
๙	พลายแก้วเข้าห้องนางพิม

ภาพที่	คำบรรยายภาพ
๑๐	พलयแก้วเข้าห้องนางสายทอง
๑๑	พलयแก้วแต่งงานกับนางพิม
๑๒	พलयแก้วกับพระยาเซียงทองรบเชียงใหม่
๑๓	พलयแก้วไต่นางลาวทอง
๑๔	นางพิมเปลี่ยนชื่อเป็นวันทอง
๑๕	แต่งงานขุนช้างกับนางวันทอง
๑๖	พलयแก้วไต่เป็นขุนแผน
๑๗	ขุนแผนขึ้นบ้านขุนช้าง
๑๘	กำเนิดกุมารทองบุตรนางบัวคลี่
๑๙	ขุนแผนตีดาบฟ้าฟื้น
๒๐	ขุนแผนถึงเตียงขุนช้างกับวันทอง
๒๑	ขุนแผนพานางวันทองหนี
๒๒	ขุนแผนพานางวันทองลงเล่นน้ำ
๒๓	ขุนช้างตามนางวันทอง
๒๔	ขุนช้างฟ้องว่าขุนแผนเป็นกบฏ
๒๕	กำเนิดพलयงาม
๒๖	พलयงามมาหาขุนแผน
๒๗	พलयงามอาสา
๒๘	ขุนแผนยกทัพ
๒๙	พलयงามไต่นางศรีมาลาเป็นเมีย
๓๐	แต่งงานพระไวย (พलयงาม) กับศรีมาลา
๓๑	สมเด็จพระพันวษาทรงชำระความขุนช้างกับพระไวย (ทำพิธีดำน้ำพิสูจน์)
๓๒	ขุนช้างถวายฎีกา นางวันทองทูลเป็นกลางไม่เลือกอยู่กับผู้ใด สมเด็จพระพันวษากริ้ว ตรัสสั่งให้ประหารชีวิตนางวันทอง
๓๓	ประหารชีวิตนางวันทอง

๔.๔.๒ จิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนในหอคอยบรรหาร – แจ่มใส

จิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนในหอคอยบรรหาร – แจ่มใส เป็นภาพวาดสีน้ำมันในกรอบประดับอยู่บริเวณฝาผนังรอบหอคอยบรรหาร – แจ่มใส ชั้นล่าง มีจำนวนทั้งหมด ๑๔ ภาพ จิตรกรผู้วาดภาพคือ อาจารย์อุดมลักษณ์ ทรงสุวรรณ สังกัดกองทัศนศิลป์ กรมศิลปากร ใต้ภาพมีคำบรรยายภาพโดยระบุชื่อตอนภาษาไทยและภาษาอังกฤษ จากนั้น

คัดลอกข้อความในบทเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน มาบรรยายภาพ ภาพจิตรกรรมเหล่านี้ไม่ได้นำเสนอเรื่องราวในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผนอย่างต่อเนื่อง หากแต่เลือกนำเสนอเพียงบางตอนที่สำคัญ และไม่ได้มุ่งเน้นแสดงให้เห็นเรื่องราวชีวิตของตัวละครใดตัวละครหนึ่งเท่านั้น

ภาพที่ ๘๒ ภาพจิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน
ประดับฝาผนังหอคอยบรรหาร – แจ่มใส

ตารางที่ ๗ แสดงลำดับภาพและคำบรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน
ประดับฝาผนังหอคอยบรรหาร – แจ่มใส

ภาพที่	คำบรรยายภาพ
๑	<p>ขุนช้าง พลายแก้ว นางพิม เมื่อเป็นเด็ก Khun Chang, Plai Kaew, Nang Pim: In their childhood</p> <p>พลายแก้วกินเหล้าเข้าตัวอีก ขุนช้างวางบีกตาปอหลอ นางพิมพิลาไลยชอบใจอ สมน้ำหน้ามันหนออายัจฉताल แล้วนางเล่นหุงข้าวต้มแกง กวาดทรายจัดแจงเป็นรั้วบ้าน นางเล่นทำบุญให้ทาน ไปนิมนต์สมภารมาเร็วไว</p>
๒	<p>เณรแก้วไปบิณฑบาตบ้านนางพิม Nen [Novice] Kaew: Begging for food at Nang Pim's house</p> <p>เปิดหน้าต่างนางพิมเจ้าแลดู เห็นเจ้าเณรยืนอยู่ไม่เงยหน้า ห่มดองครองแหมกับกายา สีกาสารวัจับเนื้อตั้งนวลจันทร์ เดชะพระเวทวิทยามนตร์ เผอิญตลใจพิมให้ป่วนปั่น ห่มผ้าคว่ำขันข้าวบาตรพลัน กับสายทองพาทันก้าวลงมา</p>

ภาพที่	คำบรรยายภาพ
๓	<p>พลายแก้วลอบมาพบนางพิมที่ไร่ฝ้าย Plai Kaew, Nang Pim: The lovers secret meeting in a cotton field</p> <p>โลมลูบจูบชายสไบห่ม ขอขมนิดเถิดเจ้าอย่าเศร้าหมอง ข้างหน้าชมสมควรเป็นนวลละออง นี้กรเองฤฯเจ้าซื้อมาแห่งใด นางสะบัดปัดชายสไบห่ม อย่ามาชมเลยผ้าคุณแม่ให้ เสียมชมข่มเหงไม่เกรงใจ นี้อะไรเจ้าแก้วไม่ควรการ</p>
๔	<p>พี่เลี้ยงพาลาวทองพบพลายแก้ว The chaperon: Escorting Laothong to see Plai Kaew</p> <p>เจ้าลาวทองถอยลงหลังลงนั่งทรุด กระชุนจุดมือมาหาซ้ำไม่ พอม่านแหวกสว่างกระจ่างไป แสงไฟปลาบต้องละอองนวล เจ้าลาวทองซบหน้าไม่นั่งตรง บังม่านหมอบลงให้ปั้นปูน พี่เลี้ยงเลี้ยงหลีกให้ลอยนวล นางก็ชวนทรุดแอบพี่เลี้ยงบัง</p>
๕	<p>นางลาวทองปักม่าน Nang Laothong: Embroidering tapestries</p> <p>แล้วนั่งลงพินิจพินิจฐาน ขอเดชะม่านข้าสร้างสรรค์ ปักเสร็จสิ้นผืนคืนกับวัน กางกั้นถวายพระปฏิมาการ เป็นปัจจัยให้ถึงพระนิพพาน สมบัติพิศถานอย่าย่อหย่อน แม่นตายวายชีพม้วยมรณ ขอให้จรฟากฟ้าสุราลัย</p>
๖	<p>ขุนแผนฟันม่าน Khun Pan: Destroying the Curtain with his sword.</p> <p>สับบันหันย้อยลงร้อยทบ พันตรลบม่านมุ้งไม่เป็นสำ เห็นขุนช้างกางกอดอยู่กำยำ ทะมีนตำดาดเดือดเสียดตายนาง วันทองน้องน้อยหนึ่งเท่านั้น จะเคียงมันก็ไม่ถึงสักครึ่งข้าง เงื้อมดาบจะใคร่ฟาดให้ขาดกลาง ง้างหัวมาจะสับให้ยับลง</p>
๗	<p>ขุนแผนพานางวันทองออกจากบ้านขุนช้าง Khun Pan: Taking Nang Wanthong away from Khun Chang's house</p> <p>ปลอบปลางทางกอดกระซิบบอก ม้าสีหมอกตัวนี้มีสง่า เนื้ออ่อนหงอนง้อขอขมา อย่าให้สีหมอกม้ากระเดื่องใจ วันทองสองมือประนมมัน พรันพรันกลัวม้าไม่เข้าใกล้ พี่สีหมอกของน้องอย่าจงภัย จะขอพี่ไปทั้งผิวเมีย</p>

ภาพที่	คำบรรยายภาพ
๘	<p>ขุนแผนพานางวันทองเล่นน้ำที่ท่าต้นไทร</p> <p>Khun Pan, Nang Wanthong: Bathing at Ton Sai waterside</p> <p>ว่ายกระทุ่มเที่ยวท่องในท้องน้ำ ผุดดำปรีดีเปรมเกษมสานต์ หวัระริกซึกซึกกันสำราญ บัวบานเกสรอ่อนล่อ น้ำใสไหลหลังศิลาลาด ไสสะอาดจริงจริงหนอเจ้าหนอ แสนสบายว่ายรีเฝ้าคลีคลอ ระริกรี่หวัรอแล้วหยอกเย้า</p>
๙	<p>นางวันทองตามหาพลายงาม</p> <p>Nang Wanthong: Searching for Plai Ngarm</p> <p>เสียงซ้อแซ่แกกกาผวาว่อน จึงจอกนอนโหยหาที่อาศัย จักจั่นเจื้อยร้องริมลองโน เสียงเรไรหึ่งหึ่งที่กิ่งรัง ทั้งเปิดผีปีแก้วแว่วแว่วหวีด เสียงจิ้งหรีดกรีดแซ่ดั่งแตรสังข์ นางวันทองมองหาละล้าละล้ง ฤาผีบังซ่อนเร้นไม่เห็นเลย</p>
๑๐	<p>นางสร้อยทองชมดง</p> <p>Nang Soithong: Admiring the wood</p> <p>เย็นฉ่ำน้ำไหลพลั่งพลั่ง ล้นหลังถึงชง่อนก่อนภูผา เป็นลำธารมาแต่ชานบรรพตา ล้วนศิลาแลเลื่อมละลานใจ ที่แดงเหมือนแสงทับทิมสด ที่เขียวเหมือนมรกตอันสดใส ต่างสีซ้อซ้นซบสลบไป แลวิไลเพลิดเพลินตามเนินดอน</p>
๑๑	<p>พลายงามเข้าห้องนางศรีมาลา</p> <p>Plai Ngarm: Sneaking into Srimala's bedroom</p> <p>พัคตร์พริ้มเหมือนยี่มอยู่ทั้งหลับ ประทีปจับหน้านวลชวนสมาน เจ้านิทรามารยาทไม่มีปาน ยิ่งคิดก็ยิ่งช่านสวาทเดือน ค้อยประคองลองจูบเจ้าทั้งหลับ หอมกระไรใจวัยขยับเขยื้อน พอต้องเต้าตัวสั่นให้พันเพื่อน ค้อยลุ่มเลื่อนโลมเล้าละลานใจ</p>
๑๒	<p>ขุนแผน พลายงาม ลอบเข้าวังพระเจ้าเชียงใหม่</p> <p>Khun Pan, Plai Ngarm: Sneaking into King Chiangmai's palace</p> <p>พ่อลูกชมพลงอย่างย่อง ขึ้นพระแท่นในห้องข้างซ้ายก่อน แหวกวิสูตรสุวรรณอันบวร เข้าในที่บรรจถรณ์ด้วยทันใด เห็นสองนางต่างองค์บรรทมหลับ อัจกลับจับผิวดูฟองไส งามจริงพริ้งพร้อมละม่อมละไม เป็นนวลปลั่งดั่งไผ่สำลีชี้</p>

ภาพที่	คำบรรยายภาพ
๑๓	<p>นางสร้อยทอง นางสร้อยฟ้า ขึ้นเฝ้าพระพันวษา Nang Soithong, Nang Soipha: Seeing King Panwasa</p> <p>ครานั้นพระองค์ผู้ทรงเดช ทอดพระเนตรรูปทรงทั้งสองศรี นำชมสมเป็นราชบุตรี ท่วงทีคนละอย่างดูต่างกัน พินิจทรงสร้อยทองละอองพักตร์ นรลัทธิหนึ่งงามเลิศเจดณัน ละมุนละม่อมพร้อมพริ้งทุกสิ่งอัน สมเป็นขวัญของประเทศเขตลาวกาว</p>
๑๔	<p>นางวันทองห้ามทัพ Nang Wanthong: Stopping the fight</p> <p>กุศลสั่งพี่ตรงมาพบน้อง ขอประคองเคียงกายไม่หน่ายหนี จะอยู่ด้วยน้องน้อยสักร้อยปี แก้วพี่อย่าสะทกสะเทินใจ ปลอบปลางทางอย่างขยับเยื้อง ชายช้าเลื่องโลมเลียมเข้าไปใกล้ ขยับมือมาแม่อย่าเมินไป ขอดอกไม้สักหน่อยที่ร้อยกรอง</p>

๔.๔.๓ จิตรกรรมแสดงภาพตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนที่บ้านขุนช้าง

จิตรกรรมแสดงภาพตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนที่บ้านขุนช้าง อยู่ภายในบริเวณวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร เป็นภาพวาดสี จำนวน ๑๗ ภาพ แขนงประดับอยู่ภายในเรือนไทยซึ่งใช้จัดแสดงศิลปวัตถุและเครื่องถ้วยชามโบราณต่าง ๆ จิตรกรผู้วาดภาพคือ จำเนียร สรฉัตร แต่ละภาพจะนำเสนอตัวละครแต่ละตัวในเรื่องขุนช้างขุนแผน ได้ภาพมีข้อความบรรยายข้อมูลและลักษณะตัวละครนั้น ๆ เช่น ตัวละครดังกล่าวเป็นใคร แต่งงานกับใคร เป็นบุตรของผู้ใด มีความรู้ความเชี่ยวชาญในเรื่องใด เป็นต้น

ภาพจิตรกรรมดังกล่าวบรรยายตัวละครรวม ๑๗ ตัว ได้แก่

ขุนไกร พลายแก้ว – ขุนแผน สมเด็จพระพันวษา กุมารทอง สมภารคง ขรรค์ดาจู่ พลายงาม พลายชุมพล นางแก้วกิริยา นางสร้อยฟ้า นางศรีมาลา ขุนช้าง นางสายทอง สีมอก นางเทพทอง นางทองประศรี และนางพิมพิลาไลย

ภาพที่ ๑๓ ภาพตัวละครพลายแก้ว – ขุนแผนในเรื่องขุนช้างขุนแผนที่บ้านขุนช้าง

ตารางที่ ๘ แสดงชื่อตัวละครและคำบรรยายภาพ * ตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผน
ที่บ้านขุนช้าง

ชื่อตัวละคร	คำบรรยายภาพ
ขุนไกรพลพ่าย	ขุนไกรพลพ่าย แต่งงานกับนางทองประศรี มีลูกชายชื่อ พลายแก้ว ขุนไกรมีความรู้ทางคงกระพันชาตรี รับราชการทหาร มีไพร่พลในบังคับบัญชา ๗๐๐ คน ถูกสมเด็จพระพันวษาสั่งประหารชีวิต ธิปไตยสมบัติทั้งหมดรวมทั้งภรรยา ลูก และข้าทาสบริวารด้วย ขุนไกรเป็นห่วงภรรยาและลูก จึงขอร้องให้หลวงฤทธานนท์เพื่อนสนิทไปส่งข่าวให้นางทองประศรีพาลูกหนีไปก่อนที่พวกทหารจะไปจับตัว
พลายแก้ว – ขุนแผน	“พลายแก้ว – ขุนแผน” ครานั้นขุนแผนแสนสนิท เรื่องฤทธิลือดีไม่มีสอง ข้าศึกนี้กลัวขนหัวฟอง แคล้วคล่องแคล้วกล้าวิชาดี
สมเด็จพระพันวษา	สมเด็จพระพันวษา เป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงปกครองบ้านเมืองโดยความสงบ ร่มเย็น พระพันวษามีนิสัยโกรธง่าย แต่ก็มีความยุติธรรมต่อพวกทหารอยู่มาก รวมทั้งราษฎรด้วย แต่ชาวประชาทั้งปวงต่างก็พากันรักเคารพพระองค์เสมอมา
กุมารทอง	กุมารทอง คือ ฝีเด็ก เป็นลูกของขุนแผนกับนางบัวคลี่ เมื่อขุนแผนรู้ว่านางวางยาพิษตน พอนางนอนหลับก็ใช้มีดผ่าท้องเอาลูกไปทำพิธีอย่างไฟในโบสถ์หน้าพระประธาน ปลุกเสกด้วยคาถาจนขลัง แล้วตั้งชื่อว่า กุมารทอง คอยติดตามขุนแผนอยู่ตลอดเวลา คอยรายงานเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้ขุนแผนรู้ โดยไม่มีใครเห็นตัว
สมภารคง	สมภารคง จำอยู่วัดแค สุพรรณบุรี มีวิชาอาคมขลังมากทางโหราศาสตร์ ปลุกผี คงกระพันชาตรี คาถามหาละลาย ทั้งการเทศน์ จนมีผู้คนให้ความศรัทธามากมาย ยังเป็นพระอาจารย์ของขุนแผน ได้ถ่ายทอดวิชาหลายแขนงให้ขุนแผนจนมีความชำนาญทุกอย่าง

* ผู้วิจัยสะกดการันต์ตามต้นฉบับ

ชื่อตัวละคร	คำบรรยายภาพ
ขรัวตาจู้	ขรัวตาจู้ คือพระภิกษุ อยู่วัดป่าเลไลยก์ สุพรรณบุรี เก่งทางดูฤกษ์ยาม โชคชะตา คราวหนึ่งนางพิมพิลาไลยเจ็บหนัก ขรัวตาจู้ก็แนะนำให้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็นนางวันทอง แล้วอาการเจ็บก็หาย เมื่อขุนช้างบอกว่าพลายแก้วตายแล้ว นางวันทองก็ไปหาขรัวตาจู้ให้ช่วยทำนายดวงชะตาของพลายแก้ว ขรัวตาจู้ทำนายว่าพลายแก้วจะชนะศึกกลับมา ซึ่งก็เป็นจริงตามคำทำนายทุกประการ
พลายงาม	พลายงาม มีตำแหน่งทางราชการเป็นจมื่นไวยวรนาถ เป็นลูกของขุนแผนกับนางวันทอง แต่ไปคลอดที่บ้านของขุนช้าง เพราะนางถูกขูดไปขณะที่ท้องแก่ พลายงามได้อยู่กับนางทองประศรีที่กาญจนบุรี ได้เรียนรู้ตำราของขุนแผนจนเชี่ยวชาญ ต่อมาได้อาสายกทัพไปรบเชียงใหม่ แล้วถือโอกาสขอภัยโทษให้ขุนแผนออกจากคุกด้วย กลับจากสงครามก็ได้ภรรยาสองคน คือ นางศรีมาลา และนางสร้อยฟ้า
พลายชุมพล	พลายชุมพล เป็นลูกของขุนแผนกับนางแก้วกิริยา เป็นน้องชายของพลายงาม เมื่อขุนแผนเป็นเจ้าของเมืองกาญจนบุรี นางทองประศรีขอมาลี้ภัยตั้งแต่เด็ก รั่วเรียนวิชาหลายสาขา ล่องหนหายตัว ดำดิน คบกระพิน ฯลฯ เคยปลอมตัวเป็นมอญ ใช้ชื่อ สมิงมัตรา ยกทัพมาช่วยขุนแผนจับตัวพลายงาม ต่อมาสมเด็จพระพันวษาเรียกตัวเข้าพบแล้วมอบหน้าที่ให้ปราบเถรवाद พลายชุมพลก็ทำสำเร็จ สมเด็จพระพันวษาจึงแต่งตั้งให้เป็นหลวงนายฤทธิ์
นางแก้วกิริยา	นางแก้วกิริยา เป็นลูกของพระยาสุโขทัย กับนางเพ็ญจันทร์ เป็นทาสอยู่บ้านขุนช้าง ขุนช้างเลี้ยงนางไว้เหมือนน้องสาว คั้นหนึ่งขุนแผนขึ้นบ้านขุนช้างเพื่อลักพาตัวนางวันทอง แต่เข้าห้องผิดจึงได้นางเป็นภรรยา ขุนแผนได้ให้เงินต่อนางไปไถ่ตัวจากขุนช้าง นางได้มีลูกกับขุนแผนหนึ่งคน ชื่อพลายชุมพล

ชื่อตัวละคร	คำบรรยายภาพ
นางสร้อยฟ้า	นางสร้อยฟ้า เป็นธิดาของพระเจ้าเชียงใหม่ เจ้าเมืองเชียงใหม่กับนางอัปสร มีกิริยาไม่เรียบร้อย ชอบอิจฉา นางได้แต่งงานกับพलयงมพร้อมกับนางศรีมาลา นางเจ็บใจที่พलयงมรักศรีมาลามากกว่า นางจึงให้เถรฆาตทำเสน่ห์ ต่อมาพलयงมพลกั๊กใจได้ ครั้นพิสูจน์ว่านางผิดจึงถูกประหารชีวิต แต่นางศรีมาลาขอภัยโทษให้ เพียงแต่ถูกเนรเทศไปอยู่เชียงใหม่ ต่อมานางก็คลอดลูกชายชื่อพलयง
นางศรีมาลา	นางศรีมาลา เป็นลูกของพระพิจิตรกับนางบุษบา เป็นหญิงรูปงามทั้งกิริยาและน้ำใจ นางแต่งงานกับพलयงมพร้อมกับนางสร้อยฟ้า เมื่อพलयงมถูกเสน่ห์ของนางสร้อยฟ้าก็ทุบตีศรีมาลาเป็นประจำ เพราะถูกใส่ความจากนางสร้อยฟ้า ครั้นเมื่อนางสร้อยฟ้าต้องโทษประหารชีวิต นางก็ช่วยขอภัยโทษให้ ต่อมานางก็มีลูกชายกับพलयงม ชุนแผนได้ตั้งชื่อให้ว่า พलयเพชร
ขุนช้าง	ขุนช้าง มีลักษณะรูปชั่วตัวดำ หัวล้านมาแต่กำเนิด นิสัยเจ้าเล่ห์ ชื่อขุนช้างตอนคลอดมีคนนำช้างเผือกมาถวายสมเด็จพระพันวษา พ่อชื่อ ขุนศรีวิชัย แม่ชื่อ นางเทพทอง เป็นคนร่ำรวย เมียชื่อนางแก่นแก้ว อยู่ด้วยกันปีกว่านางก็ตาย จึงมารักนางพิมพิลาไลย แต่นางไปแต่งงานกับชุนแผน ต่อมาขุนช้างใช้อุบาย จนได้แต่งงานกับนางสมใจ
นางสายทอง	นางสายทอง เป็นพี่เลี้ยงของนางพิมพิลาไลย นางยังช่วยเป็นแม่สื่อให้ชุนแผนกับนางพิมรักกัน ต่อมานางก็ตกเป็นภรรยาของชุนแผนด้วย แต่นางไม่เคยมีโอกาสดได้อยู่ร่วมกับชุนแผนเลยในฐานะสามีภรรยา แม้ว่าชุนแผนจะมีหน้าที่ราชการสูงเป็นถึงพระยาสุรินทรภาไชย นางสายทองก็ยังอยู่กับนางศรีประจัน แม่ของนางพิมพิลาไลยเช่นเดิม
สีหมอก	สีหมอก เป็นม้าแสนรู้พาหนะประจำตัวของชุนแผน แม่เป็นม้าเทศชื่อ อีเหลือง พ่อเป็นม้าน้ำ เกิดวันเสาร์ขึ้น ๙ ค่ำ หลวงศรีวรรณได้รับคำสั่งจากสมเด็จพระพันวษาให้ไปซื้อม้าที่เมืองมะริด ประเทศอินเดีย สีหมอกก็ติดตามแม่มาด้วย เป็นม้าเกเรถูกทุบตีเป็นประจำ ชุนแผนไปพบเข้าที่เพชรบุรี เห็นมีลักษณะดี ต้องตามตำรา จึงขอซื้อต่อ แล้วเสกหญ้าให้กิน สีหมอกก็ติดตามชุนแผนไปด้วยดี

ชื่อตัวละคร	คำบรรยายภาพ
นางเทพทอง	นางเทพทอง เป็นแม่ของขุนช้าง นิสัยปากจัด ต่าเก่ง ตอนนางตั้งท้องนางฝันว่านกตะกรุมคาบขางเนามาให้ ขุนศรีวิชัยผู้เป็นสามีทำนายฝันให้ว่าจะได้ลูกชาย มีวาสนาดี แต่จะต้องขายหน้าเพราะหัวล้านแต่เด็กเมื่อนางคลอดขุนช้างก็เป็นจริงเหมือนคำทำนาย นางจึงเกลียดขุนช้างมาตั้งแต่เล็ก ช้ำยังดูตาแข่งไม่เว้นแต่ละวัน
นางทองประศรี	นางทองประศรี ชาวบ้านวัดตะไกร พ่อแต่งงานกับขุนไกรก็ย้ายไปอยู่ที่สุพรรณบุรี มีลูกชายชื่อพลายแก้ว นางเป็นที่มีน้ำใจเด็ดเดี่ยวทรหดอดทน เมื่อดอนขุนไกรถูกประหารชีวิต นางพอรู้ข่าวก็รีบพาลูกหนีไปอยู่กาญจนบุรี ตั้งหน้าทำมาหากินจนมีฐานะดีขึ้น และเลี้ยงดูลูกชายคนเดียวเป็นอย่างดี
นางพิมพิลาไลย	นางพิมพิลาไลย เป็นหญิงรูปร่าง พ่อชื่อ พันศรโยธา แม่ชื่อศรีประจัน แต่งงานมีลูกชายชื่อ พลายงาม ต่อมานางป่วยหนัก ขร้าวตาจู้วัดป่าเลไลยก์ เปลี่ยนชื่อเป็นนางวันทอง ไขจิ้งห้าย ต่อมาก็แต่งงานกับขุนช้าง พระพันวษาให้นางตัดสินใจว่าจะอยู่กับใคร นางตัดสินใจไม่ได้ จึงถูกประหารชีวิต

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยไม่พบว่ามีภาพวาดตัวละครสำคัญอื่น ๆ เช่น นางศรีประจัน นางบัวคลี ฯลฯ ที่บ้านขุนช้างแต่อย่างใด แต่จากการศึกษาข้อมูลจากหนังสือตามรอยขุนช้างขุนแผน ของวิญญู บุญยงค์ พบว่าในอดีตมีภาพวาดตัวละครอื่น ๆ ในเรื่องอีกหลายภาพที่ไม่มีการจัดแสดงแล้วในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังจัดแสดงภาพตัวละครเหล่านี้เป็นนิทรรศการอยู่บริเวณใต้ถุนเรือนไทยบ้านขุนช้าง แตกต่างจากปัจจุบันที่ภาพต่าง ๆ ได้รับการประดับบนฝาเรือน

๔.๔.๔ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผนที่วัดเขาพระศรีสรรเพชญาราม

จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผนที่วัดเขาพระศรีสรรเพชญาราม เป็นภาพวาดสี จำนวน ๑ ภาพ ประกอบด้วยขุนแผน นางวันทอง และม้าสีหมอก เล่าเรื่องตอนขุนแผนชี้ให้นางวันทองดูดาวพระศุกร์ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจากขุนแผนพานางวันทองหลบหนีมาพักแรมที่เขาพระ ภาพจิตรกรรมดังกล่าววาดบนฝาผนังศาลารายซึ่งอยู่รอบพระมณฑปซึ่งเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทจำลอง ร่วมกับภาพจิตรกรรมเรื่องเวสสันดรชาดก จำนวน ๑๓ กัณฑ์ และภาพจิตรกรรมเรื่องพระมหาชนก

	ไว้พระปฏิภนปกเกศลูกมาแต่น้อยน้อย	
ลูกคู่ (รับ)	ไว้พระปฏิภน เอี้ย เออ เอ็ง เอย ปกเกศ	ไว้พระปฏิภนปกเกศ ลูกมาแต่น้อย
เอยน้อย)		
	ลูกจะไว้คุณพ่อบ้านแหลม	ที่ได้ต่อแต่้มเพลงให้
	ไว้คุณพ่ออีกไซ	ไว้หลวงพ่อโตเป็นใหญ่
	พอได้บนบานศาลกล่าว	เมื่อเรื่องราวเป็นไซ้
	ให้คุณพ่อมาช่วย	จะได้ไม่ม้วยบรรลัย
	คุณพ่อก็ได้ช่วยมา	เขาจึงรักษาได้หาย
	พอพ้นโศกโรครภัย	อย่าได้มาแผ้วพาน
ลูกคู่ (รับ)	ยกหัตถ์มีสการ	ไว้พ่อช่องด่านไพร
	เป็นที่ยึดที่หน่วง	คุณพ่อเขาหลวงลูกก็ไว้
	จะไว้คุณพ่อต่อแต่้ม	คุณพ่อบ้านแหลมเป็นใหญ่
	ลูกมาวันนี้ให้โชคตีโชคชัย	มากันตะบอยมานั่งคอยจนสาย
ลูกคู่ (รับ)	เอี้ย เออ เอ็งเอย มานั่งตะบอย มานั่งคอยจนสาย	
	ฉาด ซ่า ฉ่า ซ่า เอี ชะ	
	พอไว้ครุเสร็จสม	ลุกขึ้นขยับเอาท่า
	คนไหนเล่าเป็นแม่โขลง	ช่วยซักช่วยโยงกันมา
	จะมานั่งฟังพาบคาบหม้อ	เสียเลยนางนงลักษณ์ (รับ)
ลูกคู่ (กระหู่่ง)	ฉาด ซ่า ฉาด ซ่า เอี ชะ	
วงที่ ๑		
นางเหม	เล่นเพลงปรบไก่อ	สีจันหัวไหล่มัน...ยอก
	อัฐเฟื้องก็ไม่ถึง	อัฐสลึงไม่ออก
	เราจะเล่นทำไม	ให้หัวไหล่มันยอก (รับ)
	เจ้าขุนช้างของแม่เอี้ย	เกิดมาไม่เคยเห็น
	เสียแรงแม่อุ้มท้องมา	จนเลือดตากระเด็น
	ช่างไม่มีผม	ให้แม่ชมสั๊กเส้น (รับ)
	ฝ่ายยายทองประศรี	เป็นชนนีไอ้แผน
	ขึ้นนั่งบนเตียง	ก็ส่งสำเนียงเสียงแปร้น
	ขากเสลดถ่มน้ำลาย	ชิชะลูกชายไอ้แผน
	มาเหน็บเหน็บแสบแสน	สุดประเสริฐเอยคน
	อีวันทองสองผิว	แสนจะชั่วระยำ
	แกจะรับมาทำไม

นายภู	มองเห็นเขางามวิ่งตามเขาไป ตามประดามานั่งกันนี้ ให้แมงวันมันเข้าไปตาย ไอนั้นไม่มี	เอ๋ยเอ็ง (รับ) พวกอีที่เอยเนา (ซ้ำ) เป็นสองกระบวย ตวงข้าว มีแต่ที่เปลาเปลา
นางเหม	คำหนึ่งก็สี่สองคำก็สี่ ว่าได้ว่าดี ว่าเขาคนมี	อยู่ที่สี่เอยปาก ว่าได้ตาสีคนยาก เขาจะเอาหีบปาก (รับ)
นายภู	จะเอาหีบมาตบปาก หีบเห็นกระดอ	เอาควยทำสากกัน (ซ้ำ) หัวร่อออกงัน (หัวเราะ)
นางเหม	จะเขียนหมายไปบอก ให้เตะไ้ภู	ไปถึงหัวหงอกเทวดา (ซ้ำ) ให้มันทุลงมา

(ร้องส่งรำทำนองสีนวล)

นางกระจงหลงไหลเอยแต่... เอ้อเอ๋ยเอย ยังไม่มีลูกผัวตัวคนเดียวเอย
นิตนังระหนอย หนอย นอน หนอย น้อย (ซ้ำ)

วงที่ ๒	กูจะขืนยอดตาล หีบเล็กหีน้อย หีบเล็กหีน้อย คำหนึ่งก็สี่สองคำก็สี่ ไปว่าเขาคนมี เมื่อถึงกำหนดตรุษสงกรานต์ ให้ทานพวกผู้ชาย	ให้ควยมันยานลากดิน (ซ้ำ) แม่จะร้อยให้สิ้น เอย เชิบเชิบ แม่จะร้อยให้สิ้น ฉาดชา ฉาดชะเอ๋ย ว่าได้ว่าดีได้ตาสีคนยาก เขาจะเอาหีบปาก (รับ) กูจะให้ทานหีบ (ซ้ำ) ให้มันวายกันเสียที (รับ)
---------	---	---

ฯลฯ

จากการศึกษาวิเคราะห์เพลงปรบไก่ สำนวนที่ ๑ พบว่า พ่อเพลงแม่เพลง
ได้กล่าวถึงตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อเพลง โดยบรรยายให้เห็น
ลักษณะของตัวละครนั้น ตัวละครจากเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ได้รับการกล่าวถึงในเพลง ได้แก่
ขุนช้าง นางทองประศรี ขุนแผน นางวันทอง เนื้อเพลงกล่าวถึงลักษณะของขุนช้างว่ามีศีรษะ
ล้านมาแต่กำเนิด กล่าวถึงนางทองประศรีต่อว่าขุนแผนที่ไปสนใจนางวันทองหญิงสองผัว
สังเกตได้ว่าเนื้อความที่กล่าวถึงตัวละครต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นข้อเสียหรือข้อบกพร่องของ
ตัวละครนั้น ๆ เนื้อเพลงส่วนอื่น ๆ มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องเพศ

๔.๕.๒ เพลงอีแซวเล่าเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน

เพลงอีแซวเล่าเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน

วิทยากร นายอ่อน เจริญรัมย์
อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี

วันทองต้องมนต์ให้ลืมน้ำใจ
ถึงจะลบล้างเรื่องหนึ่งลงมาชั้นล่าง
น้องมานอนร่วมเตียงได้ขุนช้างตัวโต
มองเห็นพระกาพจะมาผลาญตัวน้อง
อกไหวจะให้หัวนอกสั่นใจพะวง
พอเห็นหน้าชินแล้ว พ่อพลายแก้วผัวน้อง
จิตใจหนักหน่วงยังเป็นห่วงคอยพลาญ
เมื่อพ่อแผนชักดาบเจ้าวันทองน้องก็ตื่น
มองเห็นดาบกระดกที่คอแทบขาดกระเด็น
ขอโทษไปสักครั้ง ยับยั้งเอาไว้ก่อน เอย
บอกหนาน้องแม่วันทองละแม่อย่ากลัว เอย
พี่ยังคิดถึงน้องวันทองเป็นเมียเก่า
ถึงพี่ได้ลาวทองพี่ยังไม่วายคิดถึง
พอนั่งใกล้น้องสักนิดขอนั่งชิดน้องสักหน่อย เอย
วันทองบ่อดใจเอามือปัก เอย
ว่าเราเป็นคนไม่ดีพี่ไม่อยากแลดู
แถวแถววันนั้นนี้ออกชื่อวาน้อง
ว่าเป็นหญิงงาก็มีสามีแสนชั่ว
พ่อแผนใจเบาไม่เห็นใจน้องบ้าง
ทิ้งน้องไว้แน่ ไม่เหลียวแลนวนน้อง
จะต้องเป็นหญิงแม่มาถูกเขี่ยนหลายที่ถูกตีหลายครั้ง
จึงเรียกหาหม่อมผัวจะเป็นที่พึ่ง
น้องมันหมดที่พึ่ง จึงยอมให้ช่างเจ้าเป็นผัว
เมื่อตอนเข้าหอน้องก็รอแผนพี่
นี่พ่อแผนจิตจางเห็นห่างไปจากน้อง

พอเห็นหน้าขุนแผนตกประหม่าขวัญหาย
ยังเป็นห่วงขุนช้างที่ร่วมหอกันใหม่ใหม่
จนผีเข้านอนโค่ เรือนหอหลังใหญ่
อกเอ๋ยเจ้าวันทองให้ร้อนรุ่มไปยังกะไฟ
หนึ่งเนื้อจะเป็นเหยื่อหนองไหน
ผัวเก่าแม่วันทองตกประหม่าใจหาย
เห็นพ่อแผนคู่สร้างเขามีดาบสะพาย
แต่ชีวิตยังไม่สิ้นยังมีลมหายใจ
เจ้าวันทองมองเห็นยกมือขึ้นไหว้
ขุนช้างมันนอนตัวดำเป็นควาย
ขุนแผนคือผัวพี่ไม่ฆ่าให้ตาย
พี่ยังคิดถึงเจ้า พี่ยังรักไม่หาย
คู่เคล้านอนคลึง สู้เมียเก่าของพี่ไม่ได้
ขอจูบแก้มน้อย ๆ พอให้พี่ชื่นใจ เอย
เจ้าวันทองเคืองขัดมาชมเหงน้ำใจ
ด้วยลาวทองเคียงคู่ ทั้งพิมพิราไล
ว่าหญิงวันทองนี้เป็นคนเหลวไหล
หมากพลูหลายผัวว่าเป็นหญิงสองใจ
พ่อแผนจึงก่อร่าง ไปที่เขาชนไก่
อกเอ๋ยเจ้าวันทอง ให้ร้อนรุ่มไปยังกับไฟ
เจ็บปวดเจียนวางน้องจึงแทบขาดใจ
คับขันคายทิ้ง น้องก็ทนไม่ไหว
จึงได้ยอมเสียตัว หมดความเสียหาย
ไม่มีกะที ขุนช้องหมองใจ
ไปได้ลาวทองหมดรักหมดใคร

นี่ลาวทองต้องโทษด้วยกรมราชทัณฑ์
 จะกลับมาหาเมียเดิมมันไม่ได้ดมกินเดน
 ขอประทานโทษ
 นึกว่าดูหน้าฉันให้แน่
 ไอ้พวกญวนปล่อยเรือก็มาพันปี
 ทะเลฝั่งขวางอยู่กลางนที
 ภูโล่ออกไปนะแม่โยพิน
 ที่นี้พวกไทยเขาก็สมมุติ
 อุดเรือแล้วแม่งามฆ่า

แกจึงรีมาหันมาหาห้องทำไม
 ห้องก็กลัวเกิดเวรว่าผิวมากไป
 พ่อจ่าอย่าโกรธไปทำไม
 สักหน่อยจะไม่แลเห็นใคร เอ้อชา
 มันก็เล่นหนีมาในทะเลใหญ่
 ไอ้ญวนก็เล่นหนีกันมาได้
 มันทำเรือโดนหินทะเลใหญ่
 เลยเอาปูนเข้าไปอุดเรือให้
 ไอ้เย็ดกะพ่อว่ายน้ำมาหาไทย เอ้อชา

เพลงอีแซวเล่าเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน เป็นการเล่าเรื่องราวโดยกล่าวถึง
 เรื่องราวตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง และขุนแผนพานางวันทองหนี เนื้อเพลงมีลักษณะเป็น
 การตัดพ้อของนางวันทองอ้างถึงคราวที่ขุนแผนกลับจากทัพพานางลาวทองกลับมาด้วย
 และเมื่อทะเลาะกันขุนแผนก็กลับไปบ้านเขาชนไก่ ทำให้นางวันทองเสียใจจนยอมเป็นของ
 ขุนช้าง

๔.๕.๓ เพลงส่งเครื่อง

วิทยากร: นางเหม อินทรสวัสดิ์
 ตำบลเนินพระปรารค์ อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี
 ๑ มิถุนายน ๒๕๒๑

สำนวนที่ ๑ ตอนตีเชียงใหม่

(ทำนองลาว)

เอ็งเอยจะกล่าวถึงเจ้าเมือง เอ้อ เอย เจ้าเชียงใหม่
 ตั้งแต่ครองเวียงชัยมานานช้าเอย (รับ ช้าเอย ช้าเอย ชะละช้าเอย ช้าเอย ช้าเอย ชะละ
 ช้าเอย เอ็งเอย ช่อดอกกรัก หัวอกจะหักเสียแล้วหล่อนจ๋า เอยช่อดอกกรัก หัวอกจะหักเสียแล้ว
 หล่อนจ๋า เอ้อ เอ้อ เออ เอ็ง เอย)
 ครองเมืองมากี่นาน เอ้อ จนปานนี้ มีพระราชบุตรแล้วโตใหญ่เอย (รับ)
 เอ้อ...ลูกสาวชื้อสาวน้อย เจ้าสร้อยฟ้า อายุได้สิบห้างามเลิศใจ เอย (รับ)
 เออ เอ็ง เอย ไอ้ละหนอเอย คุณเอ้ยข้อยสิบนิ่งเฉยช้อยู่เอย

แต่นำเสนอเรื่องขุนช้างขุนแผนอันเป็นนิทานพื้นบ้านของท้องถิ่นด้วย ข้อมูลศิษย์ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวชีวิตของขุนแผนเมื่อครั้งเป็นเณรแก้วตอนบวชเรียนศึกษาวิชาการกับสมภารมีและสมภารคงที่เมืองสุพรรณบุรี จึงมักปรากฏอยู่ในวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดที่เณรแก้วเคยบวชเรียน คือ วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร และวัดแค ข้อมูลศิษย์ประเภทต่าง ๆ อาทิ ข้อมูลศิษย์ประเภทวัตถุมงคล ข้อมูลศิษย์ประเภทจิตรกรรม มีส่วนช่วยสนับสนุนความเชื่อเรื่องสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนให้หนักแน่นยิ่งขึ้น ทั้งยังช่วยดึงดูความสนใจจากนักท่องเที่ยวหรือผู้มาเยือนอีกด้วย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า ชาวสุพรรณบุรีเชื่อว่าขุนแผนเคยมีตัวตนอยู่จริง เคยบวชเรียนศึกษาวิชาการจนมีความรู้แกร่งกล้า กระทั่งได้รับราชการทหารสมความตั้งใจ เมื่อเป็นทหารก็ได้ประกอบวีรกรรมจนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยและแม่ขุนแผนจะสิ้นชีวิตแล้ว แต่ชาวสุพรรณบุรียังคงนับถือและสักการบูชาขุนแผน ตลอดจนอนุรักษ์ สืบทอด และสร้างสรรค์ข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับขุนแผน เพื่อเป็นการยกย่องและระลึกถึงขุนแผนอยู่อย่างต่อเนื่องในปัจจุบัน

บทที่ ๕

การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน ในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี

งานวิจัยเรื่องนี้ศึกษาวิเคราะห์คติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี โดยมีสมมติฐานว่า “คติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีสะท้อนให้เห็นการนับถือขุนแผนในฐานะที่เป็นวีรบุรุษท้องถิ่นและมีส่วนในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในลักษณะที่แตกต่างกัน กล่าวคือ การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีจะเน้นช่วงชีวิตของขุนแผนตอนเป็นทหารและผู้ปกครองเมือง ส่วนการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรีจะเน้นช่วงชีวิตของขุนแผนตอนบวชเรียน”

จากสมมติฐานดังกล่าว ผู้วิจัยขอจำแนกการวิเคราะห์ออกเป็น ๒ ประเด็นหลัก ๆ คือ การนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่นในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี และการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี เพื่อแสดงให้เห็นว่าคติชนประเภทต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นการนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่นและแสดงให้เห็นการใช้คติชนในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน ทั้งนี้จะวิเคราะห์ปัจจัยในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนเพื่อแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่นในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีด้วย

๕.๑ การนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่นในจังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดสุพรรณบุรี

จากสมมติฐานของการวิจัยในส่วนต้นที่ตั้งไว้ว่า “คติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีสะท้อนให้เห็นการนับถือขุนแผนในฐานะที่เป็นวีรบุรุษท้องถิ่น” นั้น เมื่อได้ศึกษาวิจัยแล้ว ผู้วิจัยพบว่า จังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีมีการนับถือขุนแผนในระดับที่แตกต่างกัน กล่าวคือ จังหวัดกาญจนบุรีจะนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่นผู้ศักดิ์สิทธิ์ ส่วนในจังหวัดสุพรรณบุรีจะนับถือขุนแผนทั้งในระดับวีรบุรุษท้องถิ่นผู้ศักดิ์สิทธิ์และในระดับบุคคล

ก่อนจะกล่าวถึงประเด็นนี้ ในเบื้องต้น ผู้วิจัยขอกล่าวถึงความหมายของคำว่า วีรบุรุษ (hero) ซึ่งมีผู้ให้นิยามไว้หลากหลาย เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิเคราะห์คติชนประเภทต่าง ๆ ที่สะท้อนให้เห็นว่าขุนแผนเป็นวีรบุรุษท้องถิ่น ดังนี้

เกอร์ทรูด โจนส์ (Gertrude Jobs) (1962: 762) นิยามคำว่า วีรบุรุษ (hero) ไว้ว่า

ในแวดำนาน วีรบุรุษมักหมายถึงผู้สืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้า “In modern usage a hero is understood to be one distinguished for bold enterprise, courage, fortitude.” แต่ในปัจจุบัน วีรบุรุษ หมายถึง ผู้ปฏิบัติภารกิจสำคัญที่ยากลำบาก ด้วยความกล้าหาญและเข้มแข็ง

พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ – ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๕: ๒๐๘) ให้นิยามคำว่า วีรบุรุษ ว่า ตัวละครสำคัญชายในวรรณกรรมคลาสสิก ดำนาน หรือเรื่องปรัมปรา มีลักษณะกล้าหาญ เข้มแข็ง ฉลาดหลักแหลม มีเทพเจ้าคอยให้ความช่วยเหลือ และโดยทั่วไปเชื่อกันว่ามีเชื้อสายมาจากเทพเจ้า

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการหลายคนที่ศึกษาเรื่องวีรบุรุษได้กล่าวถึง วีรบุรุษ ไว้ที่น่าสนใจ ดังนี้

ลอร์ด แรกเลน (Lord Raglan) ได้ศึกษาเรื่องราวชีวิตของวีรบุรุษในเทพปกรณัมกรีกไว้ในบทความเรื่อง “The Hero of Tradition” อ้างถึงในหนังสือ The Study of Folklore ของอลัน ดันดีส (Alan Dundes 1965: 142 – 157) ซึ่งกึ่งแก้ว อัดถากร (๒๕๑๙: ๑๔๑ – ๑๖๐) ได้แปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทยในบทความเรื่อง “แนวคิดจาก ‘วีรบุรุษในวัฒนธรรมประเพณี’ ของลอร์ด แรกเลน” พบว่า เรื่องราวชีวิตของวีรบุรุษในเทพปกรณัมกรีกจำนวน ๑๗ คน มีเหตุการณ์ตรงกันเกือบทุกเรื่องจำนวน ๒๒ เหตุการณ์ คือ

๑. มารดาเป็นเจ้าหญิงพรหมจารีย์
๒. บิดาเป็นกษัตริย์
๓. มักเป็นญาติใกล้ชิดของมารดา
๔. สภาวะแห่งการมาสู่ปฏิสนธิแปลกกว่าธรรมดา และ
๕. ถูกกล่าวขวัญว่าเป็นลูกของเทพยดา
๖. เมื่อเกิดมักถูกบิดาหรือบุคคลอื่นพยายามปองร้ายชีวิต
๗. ถูกพาหนีไปอย่างลึกลับ
๘. มีผู้รับเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมในแดนไกล
๙. ไม่มีคำบอกเล่าเกี่ยวกับวัยเด็ก แต่

๑๐. เมื่อถึงวัยหนุ่ม จะกลับไปบ้านเกิดเมืองนอน
หรือไปสู่แคว้นแคว้นที่จะครอบครองในอนาคต
๑๑. หลังจากที่มีชัยชนะต่อพระราชินี หรือยักษ์ มังกร หรือสัตว์ร้าย
๑๒. แต่งงานกับเจ้าหญิง ซึ่งเป็นธิดาของผู้ที่ครองแคว้นแคว้นอยู่ก่อน และ
๑๓. สถาปนาเป็นพระราชินี
๑๔. ปกครองเมืองอย่างไม่มีเหตุการณ์สำคัญอยู่ระยะหนึ่ง และ
๑๕. ออกกฎหมาย แต่
๑๖. ต่อมาทำให้เทพเจ้าพิโรธ และเสื่อมความศรัทธาประชาชน จึง
๑๗. ถูกโค่นจากบัลลังก์และถูกขับไล่ออกจากเมือง
๑๘. ตายอย่างลึกลับ
๑๙. มักจะบนยอดเขา
๒๐. ลูก ถ้ามี ไม่ได้สืบสันตติวงศ์
๒๑. ไม่มีการฝังศพ แต่ถึงกระนั้น
๒๒. มีอนุสาวรีย์ที่สักการะหนึ่งหรือมากกว่าหนึ่งแห่ง

โจเซฟ แคมป์เบลล์ (Joseph Campbell) กล่าวถึง วีรบุรุษ ไว้ใน **The Power of Myth** (1988: 123 – 127) ซึ่งบาร์นี นูญทรอง แปลจากภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทยในชื่อว่า **พลาญภาพแห่งเทพปกรณัม** (๒๕๕๑: ๒๕๕ – ๒๖๖) มีกึ่งแก้ว อัดถากร เป็นบรรณาธิการ สรุปความได้ว่า

วีรบุรุษคือใครบางคนซึ่งมอบชีวิตของเขาหรือของเธอให้กับบางสิ่งที่ยิ่งใหญ่กว่าตัวของเขาเอง ได้ค้นพบหรือทำบางสิ่งที่อยู่เหนือความสำเร็จและประสบการณ์ในระดับปรกติ ภารกิจของวีรบุรุษมีอยู่สองประเภทคือ ภารกิจทางกาย ซึ่งวีรบุรุษได้แสดงพฤติกรรมอันกล้าหาญในการประจัญบานหรือในการช่วยชีวิตใครสักคน อีกประเภทหนึ่งคือภารกิจทางจิตวิญญาณซึ่งวีรบุรุษเรียนรู้ที่จะสัมผัสชีวิตทางจิตวิญญาณของมนุษย์ในระดับเหนือปรกติ แล้วกลับมาพร้อมกับสาระ...ความเป็นวีรบุรุษมีวัตถุประสงค์เชิงศีลธรรมคือ การช่วยชีวิตผู้คน หรือการช่วยชีวิตคนบางคน หรือการสนับสนุนความคิดหนึ่ง วีรบุรุษเสียสละอุทิศตนเองเพื่อบางสิ่ง โดยมีทั้งประเภทที่เลือกจะออกเดินทางและประเภทที่ไม่ได้เลือกในการผจญภัยประเภทหนึ่ง วีรบุรุษจะออกเดินทางเพื่อประกอบ

ภารกิจด้วยความตั้งใจมุ่งมั่นและรับผิดชอบ และมีการผจญภัยที่ถูก
จับโยนเข้าไป ยกตัวอย่างเช่น การถูกเกณฑ์เข้าสู่กองทัพ แม้ไม่ได้
ตั้งใจเช่นนั้น แต่เมื่อได้เข้ามามีส่วนร่วมแล้ว ก็ถือว่าได้สวมใส่
เครื่องแบบ และคือสิ่งมีชีวิตอีกแบบหนึ่ง

กุสุมา รัชชเมณี (๒๕๓๘: ๑๑๙) ได้กล่าวถึง วีรบุรุษในเทพปกรณัมตะวันออกไว้ใน
บทความเรื่อง “วรรณกรรมสุดดีของอินเดียและตะวันออกกลาง” ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ใน
วรรณกรรม – ศิลปะสุดดี ว่า

การต่อสู้ของวีรบุรุษเป็นการดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับ
เป้าหมายของชีวิต (ปुरुชาณะ) อันได้แก่ ธรรมะ อรรถะ กามะ และ
โมกษะ วีรบุรุษควรต่อสู้เพื่อธำรงหน้าที่ (ธรรมะ) ที่ได้รับมอบหมาย
เช่น เป็นกษัตริย์ก็ต้องดูแลทุกข์สุขของประชาชน ควรต่อสู้เพื่อรักษา
ชื่อเสียง ทรัพย์สินสมบัติ (อรรถะ) มิให้ผู้ใดมาช่วงชิงไปได้ บางครั้งอาจ
ต่อสู้เพื่อความรัก (กามะ) ให้สตรีเห็นฝีมือและตกลงปลงใจหรือต่อสู้
เพื่อความหลุดพ้น (โมกษะ) เพื่อความสุขนิรันดร์

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๓๖) ได้นิยามคำว่า วีรบุรุษ ไว้ว่า

บุคคลที่รับยกย่องว่าเป็นผู้มีคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่
สังคม การกระทำของวีรบุรุษอาจไม่เพียงแต่เล่าขานกันในยุคสมัย
ของวีรบุรุษ แต่ยังสืบเนื่องตลอดมาจนทุกกาลสมัย トラบเท่าที่สังคม
ยังยกย่องวีรบุรุษผู้นั้น ผู้ที่ได้รับยกย่องว่าเป็นวีรบุรุษจะต้องเป็น
คนพิเศษ กระทำในสิ่งที่ยิ่งใหญ่ซึ่งคนทั่วไปกระทำได้ยาก

ในขณะที่ สุกัญญา สุจนายา (๒๕๔๒: ๒๐๓) ได้กล่าวถึง วีรบุรุษ ไว้ในบทความเรื่อง
“พระร่วง: วีรบุรุษในประวัติศาสตร์และวีรบุรุษทางวัฒนธรรม” ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ในวารสาร
ภาษาและวรรณคดีไทย โดยชี้ให้เห็นว่า วีรบุรุษมี ๒ ลักษณะคือ วีรบุรุษในประวัติศาสตร์
และวีรบุรุษทางวัฒนธรรม วีรบุรุษในประวัติศาสตร์มีชื่อเสียงและมีประวัติบันทึกไว้ใน
ประวัติศาสตร์ พงศาวดาร สามารถระบุได้ว่ามีชีวิตอยู่ในช่วงสมัยใด มักกล่าวขานถึงวีรกรรม
ด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะในเรื่องของการศึกสงคราม การขยายดินแดน เช่น พ่อขุนรามคำแหง
มหาราช สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระเจ้าตากสินมหาราช พระยาพิชัยดาบหัก ฯลฯ

อีกลักษณะหนึ่งเป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรม ผู้วางรากฐานวัฒนธรรมบางด้านแก่ชุมชน เช่น สอนให้รู้จักใช้ไฟ รู้จักปลูกข้าว รู้จักทอผ้า รู้จักการฟ้อนรำ การดนตรี สอนความคิด ความเชื่อบางอย่างหรือนำกลุ่มชนมาสร้างเมือง ฯลฯ วีรบุรุษลักษณะนี้ไม่มีชื่อปรากฏในประวัติศาสตร์ แต่มีชื่ออยู่ในตำนาน (myth) พงศาวดาร นิทานประจำถิ่น (legend) หรือในพิธีกรรมบางอย่าง ไม่สามารถระบุยุคสมัยได้แน่ชัด ได้แต่ประมาณอย่างคร่าว ๆ ว่าจะอยู่ในยุคสมัยใดสมัยหนึ่ง มักมีประวัติชีวิตโลดโผน เต็มไปด้วยอิทธิปาฏิหาริย์จนกลายเป็นกึ่งเทพกึ่งมนุษย์ เช่น ขุนเจือง พระเจ้าพรหม ท้าวอุทอง พระร่วง ฯลฯ

จากการศึกษาภูมิหลังเกี่ยวกับขุนแผนจากวรรณคดีไทยและเอกสารทางประวัติศาสตร์ และจากการศึกษาข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีซึ่งสะท้อนให้เห็นเรื่องราวชีวิตของขุนแผน ประกอบกัน ผู้วิจัยพบว่า ชาวกาญจนบุรีและชาวสุพรรณบุรีรับรู้เรื่องขุนแผนจากเรื่องเล่าเกี่ยวกับขุนแผน นิทานพื้นบ้านเรื่องขุนช้างขุนแผนที่เป็นความทรงจำส่วนที่มีมาแต่เดิม ตลอดจนรับรู้เรื่องขุนแผนจากคติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่มีทั้งความทรงจำส่วนที่มีมาแต่เดิม และส่วนที่สร้างขึ้นใหม่จนทำให้กลายเป็นความทรงจำที่ไปสอดคล้องกับความทรงจำเดิม โดยมองว่าขุนแผนเป็นทหารผู้กล้าหาญ เป็นเลิศในวิชาคาถาอาคมซึ่งใช้ประกอบวีรกรรม นอกจากนี้ยังรับรู้เรื่องราวชีวิตของขุนแผนจากเสภาเรื่อง **ขุนช้าง – ขุนแผน** ซึ่งเป็นความทรงจำอีกชุดหนึ่งที่ได้แสดงวีรกรรมที่ทำให้คนรับรู้และเกิดความทรงจำเกี่ยวกับขุนแผนในฐานะวีรบุรุษผู้กล้าหาญซึ่งได้ประกอบวีรกรรมที่น่ายกย่อง

พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๕๒: ๓๗๕)
กล่าวถึง วีรรส ไว้ว่า

วีรรส คือความชื่นชม เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่น ในการแสดงความกล้าหาญอันเป็นคุณลักษณะของคนชั้นสูง ความกล้าหาญมี ๓ อย่างคือ กล้าให้ (ทานวีระ) กล้าประพฤติธรรม หรือหน้าที่ (ธรรมวีระ) และกล้ารบ (รณวีระ) อาจมีภาวะเสริมคือ ความมั่นคง ความพินิจพิเคราะห์ ความจงใจ ความตื่นตระหนก ความรุนแรง ความแค้น ความระลึกได้ ฯลฯ ภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ การเอาชนะศัตรู การบังคับอินทรีย์ของตนได้ การแสดงพลังกำลัง อนุภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ ทำที่มั่นคง เฉลียวฉลาดในการทำงาน เข้มแข็ง ชะมักเขม้น พุดจาแข็งขัน

เมื่อกล่าวถึงเรื่องราวชีวิตของขุนแผน ขุนแผนเป็นบุตรของข้าราชการในสมเด็จพระพันวษา คือ ขุนไกรพลพ่าย บิดาเป็นนายทหารมากฝีมือที่ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากสมเด็จพระพันวษาให้รักษาด่าน มีหน้าที่สำคัญคือต้องกระเบื้องเวลาเสด็จประพาสป่า ช่วงที่ขุนแผนใกล้ถือกำเนิด นางทองประศรีผู้เป็นมารดาฝัน ขุนไกรผู้เป็นบิดาทำนายว่าจะได้บุตรดี ประกอบกับบ้านเมืองขณะนั้นมีเหตุการณ์สำคัญคือพระเจ้ากรุงจีนถวายแก้วให้พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ชีวิตของขุนแผนตอนเด็กไม่ราบรื่นนัก โชคชะตากำหนดให้บิดาต้องโทษประหารชีวิตเพราะทำให้สมเด็จพระพันวษากริ้ว มารดาจึงต้องพาหนีราชภัยไปอยู่เมืองกาญจนบุรี จากที่เคยมีชีวิตสุขสบายจึงต้องลำบากยากจนและเริ่มตั้งรกรากใหม่ ภายหลังชีวิตเริ่มดีขึ้น เมื่อเติบโตอยากบวชเรียนเพื่อจะได้มีโอกาสรับราชการทหารเหมือนบิดา หรืออีกมุมมองหนึ่งคือเป็นการพิสูจน์ตนเองเพื่อกอบกู้ชื่อเสียงของบิดา กระทั่งบวชเรียนจนมีความรู้แตกฉานแล้วจึงมีโอกาสได้รับราชการทหาร ทำศึกสำคัญจนได้รับชัยชนะทำให้เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย แต่ขุนแผนก็พบอุปสรรคในด้านชีวิตครอบครัวคือ ขุนช้างเพื่อนเล่นในวัยเด็กคอยแย่งชิงนางวันทองผู้เป็นภรรยา คอยให้ร้ายและกล่าวฟ้องตนจนเป็นคดีความอยู่หลายครั้ง ประกอบกับขุนแผนเป็นคนเจ้าชู้ ทำให้มีภรรยาหลายคนจนเกิดเรื่องราวตามมาเมื่อถึงช่วงหนึ่งคือตอนได้รับพระราชอาญาให้ออกตระเวนด่าน ขุนแผนผจญภัยหาของวิเศษคือ ดาบฟ้าฟื้น ม้าสีหมอก และกุมารทอง เพื่อเป็นสิ่งช่วยเหลือในการเป็นทหาร ของวิเศษเหล่านี้มีบทบาทเป็นผู้ช่วยเหลือขุนแผนในเรื่องต่าง ๆ ทั้งการศึกษา ความรัก และคอยเตือนสติขุนแผน อย่างไรก็ดี ในท้ายที่สุดความสามารถและฝีมือของขุนแผนทำให้ได้รับพระราชทานตำแหน่งเป็นนายทหารคุมด่านและเป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรีซึ่งถือเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญที่ข้าศึกจะยกทัพมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา ขุนแผนปกครองเมืองกาญจนบุรีและไม่มีบทบาทสำคัญได้อีกในเรื่องขุนช้างขุนแผน ทั้งยังไม่มีหลักฐานว่าเสียชีวิตเมื่อใด แต่ชาวกาญจนบุรีเชื่อว่าวิญญาณของขุนแผนสถิตอยู่ที่เขาชนไก่ คอยปกป้องดูแลลูกหลานอยู่ในท้องถิ่นนั้น เช่นเดียวกับที่พระราชพรหมยาน หรือหลวงพ่อกุญแจลึงดำ (๒๕๕๑: ๒๓๒ – ๒๓๔) กล่าวไว้ในหนังสือ **พ่อสอนลูก** ว่า “วิญญาณของขุนแผนยังคงสถิตอยู่ที่เขาชนไก่” และน่าสังเกตว่าแม้ชาวกาญจนบุรีและชาวสุพรรณบุรีจะเชื่อว่าขุนแผนเคยมีตัวตนอยู่จริง แต่ก็ไม่พบว่ามีสุสานที่เก็บกระดูก หรือร่องรอยหลักฐานใด ๆ คงไว้แต่รูปเคารพของขุนแผนที่คนท้องถิ่นสักการบูชาและขอพรสืบต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น

อย่างไรก็ตาม สังเกตได้ว่า ความเป็นวีรบุรุษของขุนแผนไม่ใช่ลักษณะของวีรบุรุษแบบพระมหากษัตริษราชซึ่งมีความดีงามหมดจด หากแต่ขุนแผนมีทั้งความดีและข้อบกพร่องอยู่ในตนเอง ทำให้เห็นว่าวีรบุรุษในมุมมองของไทยนั้นอาจไม่ใช่คนดีบริสุทธิ์สมบูรณ์แบบ ดังจะเห็นได้จากขุนแผนไม่ใช่บุคคลที่เป็นแบบฉบับ ยังคงมีพฤติกรรมที่เป็นตำหนิและมีความต่างพร้อยบางประการ เช่น ไม่ซื่อสัตย์กับภรรยา ใจร้อน ภูมาม

แต่มีคุณสมบัติที่สำคัญคือ เป็นทหารที่ดีมีความกล้าหาญ มีความกตัญญูทเวที จงรักภักดี ต่อพระมหากษัตริย์ เห็นแก่ประโยชน์ของบ้านเมืองมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์หลังจากแต่งงานกับนางพิมพิลาไลยเพียงไม่กี่วัน เมื่อได้รับพระบัญชาให้ไปทัพ ขุนแผนเมื่อครั้งยังเป็นพลายแก้วก็สนองพระบัญชาด้วยความเต็มใจ หรือตอนที่ขุนแผนต้องโทษจำคุก แม้ตนเองจะมีวิชาอาคมมากมายแต่เมื่อต้องโทษก็ไม่ได้ใช้วิชาอาคม สะเดาะกุญแจโซ่ตรวนเพื่อให้ตนเองเป็นอิสระ กลับรับผิดทางอาญาอยู่เป็นเวลานาน ทั้งยังใช้ความสามารถทางการรบพิสูจน์ตนเองให้พ้นผิดอีกด้วย

จากเรื่องราวชีวิตของขุนแผนข้างต้น พฤติกรรมและประสบการณ์ชีวิตของขุนแผน สะท้อนให้เห็นความมุ่งมั่นในการแสดงความกล้าหาญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความกล้าหาญที่จะประพาศหน้าทีและกล้ารบ ดังเช่นเหตุการณ์ตอนที่ขุนแผนเมื่อครั้งเป็นพลายแก้วแต่งงานกับนางพิมพิลาไลยได้เพียง ๒ วัน สมเด็จพระพันวษามีพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้พลายแก้วเป็นแม่ทัพไปในศึกเชียงทอง พลายแก้วก็พร้อมปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเต็มใจเพื่อสนองพระบรมราชโองการ และเมื่อถึงคราวทำศึกก็ใช้ความกล้าหาญกระทำการรบอย่างเต็มกำลัง สามารถ เช่นเดียวกับเหตุการณ์ตอนศึกเชียงใหม่เพื่อชิงตัวนางสร้อยทองพระราชธิดาพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง ขุนแผนก็ได้แสดงให้เห็นความมุ่งมั่นกล้าหาญที่จะไปทำศึก โดยมีพลายงามบุตรชายเป็นคู่คิด และมีนักโทษจำคุก ๓๕ คน เป็นกำลังพลเท่านั้น แต่ท้ายที่สุดแล้ว ขุนแผนก็สามารถปฏิบัติหน้าที่ทางทหารได้อย่างชาญฉลาด วางแผนการรบได้อย่างรัดกุมและแยบยลจนภารกิจสำเร็จจุล่งด้วยดี และได้รับความดีความชอบให้ได้รับตำแหน่งเจ้าเมืองกาญจนบุรีในเวลาต่อมา

นอกจากนี้ เมื่อมองขุนแผนในฐานะวีรบุรุษตามแนวคิดของโจเซฟ แคมป์เบลล์ จะเห็นได้ว่า ขุนแผนได้ปฏิบัติภารกิจที่เข้าข่ายการเป็นวีรบุรุษตามแนวคิดของโจเซฟ แคมป์เบลล์ กล่าวคือ ได้เข้าร่วมต่อสู้ได้ทำสงครามด้วยความกล้าหาญ เช่น ตอนศึกเชียงใหม่ และตอนนักโทษอาสา ๓๕ คน อันเป็นการประกอบภารกิจทางกาย แม้โดยส่วนใหญ่แล้ว ชาวกาญจนบุรีและชาวสุพรรณบุรีจะไม่สามารถกล่าวถึงวีรกรรมของขุนแผนในตอนต่าง ๆ ได้อย่างละเอียด แต่การกล่าวถึงในลักษณะชื่นชมและยอมรับฝีมือและความสามารถของขุนแผนก็แสดงให้เห็นถึงการยกย่องขุนแผนในฐานะวีรบุรุษ ขณะเดียวกันขุนแผนก็เป็นผู้มีความรู้ทางวิชาอาคม ความรู้เรื่องฤกษ์ยาม และเรื่องเหนือธรรมชาติ ซึ่งถือเป็นวิชาที่ใช้ในทางการรบและเป็นส่วนประกอบสำคัญในการประกอบภารกิจหรือวีรกรรมของวีรบุรุษ เช่น สามารถปลุกเสกกุมารทองและเลี้ยงโหงพรายไว้คอยช่วยเหลือได้

จากแนวคิดเรื่องวีรบุรุษ ทั้งวีรบุรุษในเทพปกรณัม วีรบุรุษในประวัติศาสตร์ และวีรบุรุษทางวัฒนธรรม ผู้วิจัยพบว่า วีรบุรุษคือบุคคลที่ได้กระทำการกิจที่ยิ่งใหญ่เพื่อส่วนรวมสำเร็จ ด้วยความรู้ความสามารถของตน จนได้รับการยกย่อง สอดคล้องกับภาพลักษณ์ของขุนแผนที่สะท้อนให้เห็นจากเรื่องราวชีวิตตอนต่าง ๆ ขุนแผนจึงมีลักษณะเป็นวีรบุรุษ เพราะได้ประกอบภารกิจทางการรบครั้งสำคัญในแผ่นดินสมเด็จพระพันวษาจนสำเร็จลุล่วงด้วยความรู้ทางวิชาการและปฏิภาณไหวพริบทางการรบ จนได้รับพระราชทานความดีความชอบให้มีหน้าที่ทางราชการสูงขึ้นตามลำดับ ได้รับการยกย่องและความไว้วางพระราชหฤทัยให้ปฏิบัติราชการสำคัญ และสามารถปฏิบัติภารกิจเพื่อรักษาเกียรติและศักดิ์ศรีของบ้านเมืองสนองพระเดชพระคุณได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า ชาวกาญจนบุรีและชาวสุพรรณบุรีมีความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนชุดหนึ่งคือ จากเรื่องขุนช้างขุนแผนที่เป็นนิทานพื้นบ้าน ซึ่งเล่าขานกันมานานก่อนจะเกิดการชำระเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน อันเป็นเสภาฉบับหลวง ซึ่งถือเป็นความทรงจำร่วมอีกชุดหนึ่งที่ชาวบ้านรับรู้ภาพของขุนแผนจากเสภาเรื่องดังกล่าวมีลักษณะเป็นพระเอกนักรบที่กล้าหาญ มีฝีมือเก่งกาจประกอบวีรกรรมทำศึกได้ชัยชนะให้แก่บ้านเมืองจนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ขุนแผนจึงมีลักษณะเป็นวีรบุรุษในความรู้ของผู้เสววรรณคดีเรื่องดังกล่าวแล้วประการหนึ่ง นอกจากนี้ ชาวกาญจนบุรีและชาวสุพรรณบุรียังได้รับรู้เรื่องราวชีวิตของขุนแผนจากคติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนที่สืบทอดกันมาภายในท้องถิ่นจากรุ่นสู่รุ่น กระทั่งเกิดความทรงจำร่วมกันว่าขุนแผนเคยมีตัวตนอยู่จริงและเป็นคนที่ท้องถิ่นเดียวกับตน เกิดความชื่นชม ยกย่องและภาคภูมิใจที่ท้องถิ่นของตนเคยมีขุนแผนเป็นวีรบุรุษผู้กล้าหาญที่ได้ปฏิบัติราชการสนองพระเดชพระคุณเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยกระทั่งอยู่ในความทรงจำของคนทุกวันนี้ ในทัศนะของคนท้องถิ่น ขุนแผนจึงเกี่ยวข้องผูกพันกับตนมากกว่าการเป็นเพียงตัวละคร ยิ่งไปกว่านั้นยังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับท้องถิ่นจนกลายเป็นวีรบุรุษท้องถิ่นด้วย

เมื่อพิจารณาตัวขุนแผนประกอบกับนิยามคำว่า วีรบุรุษ ตามแนวคิดของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งมองว่า วีรบุรุษคือบุคคลที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีคุณประโยชน์แก่สังคม การกระทำของวีรบุรุษยังคงได้รับการกล่าวขานสืบเนื่องต่อมาตราบเท่าที่สังคมยังยกย่องวีรบุรุษผู้นั้น และนิยามคำว่า วีรบุรุษ ตามแนวคิดของสุกัญญา สุจนายา ซึ่งมองว่า วีรบุรุษในประวัติศาสตร์คือผู้ประกอบวีรกรรมด้านการศึกสงคราม และการขยายดินแดนต่าง ๆ จนได้รับการบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ พงศาวดาร และวีรบุรุษทางวัฒนธรรมคือวีรบุรุษผู้วางรากฐานทางวัฒนธรรมบางด้านแก่ชุมชน มักไม่ปรากฏชื่ออยู่ในประวัติศาสตร์ แต่มีชื่อปรากฏในตำนาน พงศาวดาร นิทานประจำถิ่น หรือพิธีกรรมบางอย่าง จะเห็นได้ว่า ขุนแผน

เป็นวีรบุรุษที่ปรากฏชื่ออยู่ทั้งในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเรื่องที่เคยเกิดขึ้นจริง และในเอกสารคำให้การชาวกรุงเก่า ที่แม้เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ชั้นรอง แต่ก็ได้บันทึกความทรงจำเรื่องขุนแผนชุดหนึ่งเอาไว้จนเป็นที่รับรู้สืบต่อมา ตลอดจนเป็นวีรบุรุษที่ได้รับการกล่าวขานและยกย่องอยู่ในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี จวบจนปัจจุบัน

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยนิยามความหมายของคำว่า วีรบุรุษท้องถิ่น (local hero) ว่า วีรบุรุษที่มักปรากฏชื่ออยู่ในตำนานหรือนิทานพื้นบ้านที่คนท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งรับรู้ร่วมกัน เป็นวีรบุรุษที่กลุ่มคนเหล่านั้นเชื่อว่าเป็นผู้ที่เคยมีตัวตนจริง มักมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตหรือมีพิธีกรรมบางอย่างที่แสดงให้เห็นว่าคนในท้องถิ่นเคารพนับถือหรือยกย่อง

ความเป็นวีรบุรุษของขุนแผนในท้องถิ่นกาญจนบุรีและสุพรรณบุรีจึงเป็นการมองจากวีรกรรมและเรื่องราวชีวิตของขุนแผนที่เล่าสืบต่อกันมา ประกอบกับการมีรูปเคารพประดิษฐานอยู่ในสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งคนในท้องถิ่นและคนทั่วไปสักการบูชาและบนบานขอพรเป็นการช่วยยืนยันภาพความเป็นวีรบุรุษท้องถิ่นของขุนแผน ความเป็นวีรบุรุษซึ่งสะท้อนผ่านคติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่ปรากฏในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีนี้เองที่มีส่วนในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน เพื่อแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นกาญจนบุรีและสุพรรณบุรี ดังที่ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงต่อไปในหัวข้อ ๕.๓ คติชนกับการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่นในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี

๕.๑.๑ คติชนในจังหวัดกาญจนบุรีกับการนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่น ผู้เป็นนักรบและผู้ปกครองเมือง

เรื่องราวชีวิตของขุนแผนที่เกิดขึ้นในจังหวัดกาญจนบุรี คือเรื่องราวชีวิตช่วงที่ขุนแผนเมื่อครั้งยังเป็นพลายแก้วหนีมาอยู่เมืองกาญจนบุรีพร้อมมารดาหลังบิดาต้องโทษประหารชีวิต เป็นช่วงกำลังเติบโตก่อนบวชเรียน และช่วงรับราชการทหาร กระทั่งได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้ดำรงตำแหน่งพระสุรินทรภักไชยมไหสุรย์ภักดี เจ้าเมืองกาญจนบุรี

ในจังหวัดกาญจนบุรี ผู้วิจัยพบคติชนต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผน เช่น พบรูปเคารพซึ่งประดิษฐานอยู่ในศาลต่าง ๆ มีคนท้องถิ่นและคนทั่วไปสักการบูชาและขอพร เพราะเชื่อว่ามีคุณศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้ยังพบชื่อสถานที่ต่าง ๆ เช่น วัดซึ่งคนท้องถิ่นเชื่อว่าเมื่อครั้งขุนแผนเป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรี ขุนแผนได้สร้างไว้ตามธรรมเนียมของผู้เป็นใหญ่ในสมัยนั้นที่นิยมสร้างวัด และยังพบการใช้ชื่อขุนแผนเป็นชื่อรหัสในการใช้วิทยุสื่อสารและเป็นชื่อฝ่ายรุกในการฝึกนักศึกษาวิชาทหาร ซึ่งทหารกองพลทหารราบที่ ๙ คัดเลือกมาจาก

ชื่อนักรบผู้กล้าหาญและเป็นยอดฝีมือ ทั้งยังพบว่ามิชื่อตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดกาญจนบุรีสมัยหนึ่งเป็นชื่อตำแหน่งพระสุรินทรภักข์ (จันทร์ ตุงคสวัสดิ์) ซึ่งเป็นชื่อตำแหน่งเดียวกับที่ขุนแผนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรี นอกจากนี้ ในจังหวัดกาญจนบุรียังมีการจัดสร้างวัดตุ้มงคที่สะท้อนพุทธคุณด้านแคล้วคลาดอยู่ยงคง กระพันและต้านเมตตามหานิยมซึ่งสอดคล้องกับคุณสมบัติของขุนแผนทหารผู้มีวิชาคาถาอาคมเป็นเลิศ และมีการสร้างภาพจิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนในสถานที่ที่มีตำนานหรือเรื่องเล่าว่าขุนแผนเกี่ยวข้องกับสถานที่นั้น ภาพและคำบรรยายภาพจิตรกรรมได้เล่าเรื่องราวชีวิตของขุนแผนซึ่งเกี่ยวข้องกับจังหวัดกาญจนบุรีไว้ ดังแสดงให้เห็นในตารางที่ ๒ และตารางที่ ๓

จากการศึกษาวิเคราะห์ ผู้วิจัยสามารถจำแนกคติชนที่สะท้อนการนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่นในจังหวัดกาญจนบุรีได้ตามช่วงชีวิตต่าง ๆ ของขุนแผน คือ คติชนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวชีวิตตอนเด็ก เช่น คติชนเกี่ยวกับบิดามารดาซึ่งพบได้ในพื้นที่เมืองกาญจนบุรีเก่าและพื้นที่ตำบลแก่งเสี้ยน คติชนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวชีวิตตอนบวชเรียน เช่น คำขวัญประจำวัดใหญ่ตงรัง - สัมใหญ่ วัดที่ปลายแก้วบวชเรียนกับสมภารบุญ คติชนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวชีวิตตอนเป็นทหาร ซึ่งแบ่งเป็น ๒ ช่วงสำคัญ คือ ตอนเป็นทหารตระเวนด่าน เช่น คติชนเกี่ยวกับนางบัวคลี่และกุมารทอง และตอนเป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรี เช่น ชื่อสถานที่แถบเมืองกาญจนบุรีเก่า เขาชนไก่ รูปเคารพที่ประดิษฐานอยู่ที่ศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่

ชาวกาญจนบุรีถือว่าขุนแผนเป็นคนท้องถิ่นที่ได้ประกอบวีรกรรมจนได้เป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรี และมักกล่าวถึงขุนไกรและนางทองประศรีบิดามารดาของขุนแผน ผู้วิจัยพบว่า คติชนเกี่ยวกับขุนไกรและนางทองประศรีที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรีปัจจุบันช่วยแสดงให้เห็นว่าขุนแผนและบิดามารดาเกี่ยวข้องกับท้องถิ่นอย่างแนบแน่น เช่น บริเวณถ้ำขุนไกร ตำบลแก่งเสี้ยน มีศาลพ่อขุนไกรตั้งอยู่บริเวณเชิงเขา เชื่อว่าขุนไกรเคยมาหลบฝนที่ถ้ำและได้พบกับสมภารคง เจ้าอาวาสวัดแค เมืองสุพรรณบุรี จนขุนไกรได้กลายเป็นศิษย์ที่ได้รับการถ่ายทอดวิชา จึงเป็นที่มาของความตอนหนึ่งในเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน ว่า เมื่อขุนแผนครั้งเป็นปลายแก้วไปบวชเรียนที่สุพรรณบุรี นางทองประศรีคิดจะพาปลายแก้วไปบวชเรียนกับสมภารคงเพราะขุนไกรเคยสนิทสนมกับสมภารคง และเมื่อเติบโตขึ้นขุนแผนออกรบก็จะมาทำพิธีตั้งศาลเพียงตาเพื่อขอพรจากขุนไกรผู้เป็นบิดาในพื้นที่แถบเขาออกแห่งนี้ นอกจากนี้ ในพื้นที่เมืองกาญจนบุรีเก่า ยังพบศาลย่าทองประศรี หมู่บ้านนางทองประศรี และตลาดนางทองประศรี ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่านางทองประศรีมารดาของขุนแผนเคยใช้ชีวิตอยู่และทำมาหากินจนสร้างฐานะให้มั่งคั่งขึ้นใหม่อีกครั้งที่เมืองกาญจนบุรี จะเห็นได้ว่า การเรียกชื่อศาลย่าทองประศรีซึ่งเป็นศาลเก่าแก่ในชุมชนท่าเสา สะท้อนให้เห็นการนับถือนางทองประศรีมารดาของขุนแผนในฐานะผู้ใหญ่ในชุมชนที่ชาวบ้านเคารพ

แม้ล่วงลับไปแล้วก็มีการสร้างศาลสักการบูชา นางสาวศรีสกุล พูลสวัสดิ์ ชาวบ้านท่าเสา กล่าวถึงสาเหตุที่ชุมชนท่าเสามีศาลยาทองประศรีไว้ว่า “เพราะท่านเป็นแม่ของเจ้าเมือง เป็นคนใหญ่คนโต มีฐานะ” (ศรีสกุล พูลสวัสดิ์, สัมภาษณ์, ๒๙ กันยายน ๒๕๕๒)

คติชนต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีแสดงให้เห็นว่า ขุนแผนเกี่ยวข้องกับเมืองกาญจนบุรี ทั้งยังสะท้อนลักษณะที่โดดเด่นและวีรกรรมของขุนแผน คือ ตอนบวชเรียนกับสมภารบุญที่วัดสัมโมาใหญ่ไม่นาน ขุนแผนก็เรียนรู้ได้ครบถ้วนตามตำราของสมภารบุญ ตอนเป็นทหารตระเวนด่านและได้เข้าไปอยู่ในช่องของนายเดชกระดุกดำ หรือหมื่นหาญบิดาของนางบัวคลี่ ขุนแผนได้เรียนวิชาต่อสู้ เมื่อทราบว่ามีหมื่นหาญวางแผนลอบทำร้าย ขุนแผนก็ได้ฝ่าท้องนางบัวคลี่และนำบุตรชายไปปลุกเสกเป็นกุมารทอง ทั้งยังต่อสู้กับหมื่นหาญจนได้รับชัยชนะ ซึ่งถือเป็นเรื่องราวตอนสำคัญที่แสดงให้เห็นความสามารถในการแสวงหาของวิเศษไว้ใช้ต่อไป นอกจากนี้ยังมีคติชนที่ช่วยยืนยันว่าเรื่องดังกล่าวเคยเกิดขึ้นจริงคือ ภายในถ้ำนางบัวคลี่ วัดบ้านถ้ำ อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี พบรูปเคารพนางบัวคลี่มีลักษณะเป็นหินนูนจากผิงถ้ำ ทั้งยังมีตำนานว่า หลังจากถูกขุนแผนฝ่าท้องแล้ว วิญญาณของนางบัวคลี่ได้สถิตอยู่ที่ถ้ำแห่งนี้ และวัดดังกล่าวยังจัดสร้างพระขุนแผนปางกุมารทอง และถ่ายทอดเรื่องราวชีวิตของขุนแผนตอนดังกล่าวผ่านจิตรกรรมฝาผนังเพื่อแสดงให้เห็นและเน้นย้ำเหตุการณ์สำคัญดังกล่าว

จากการออกภาคสนาม ผู้วิจัยพบคติชนที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนตอนเป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณเมืองกาญจนบุรีเก่า ปรากฏวัดต่าง ๆ จำนวนหลายแห่งในพื้นที่หมู่บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า จังหวัดกาญจนบุรีปัจจุบัน ชาวบ้านได้ตั้งชื่อวัดต่าง ๆ เหล่านี้ให้เกี่ยวข้องกับขุนแผน เช่น วัดป่าเลไลยก์ วัดนางพิม วัดแม่หม้ายเหนือ วัดแม่หม้ายใต้ ฯลฯ เพราะเชื่อว่าขุนแผนสร้างวัดเหล่านี้ขึ้นตามธรรมเนียมที่ผู้เป็นใหญ่จะสร้างวัดในเมืองที่ตนเองปกครอง ดังที่นางสาวศรีสกุล พูลสวัสดิ์ ชาวบ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า กล่าวว่า “แม้วัดป่าเลไลยก์แห่งนี้จะไม่ใช่วัดป่าเลไลยก์ที่ขุนแผนบวชเรียน แต่ก็น่าจะเกี่ยวข้องกับขุนแผน เพราะตอนที่ขุนแผนเป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรีคงต้องสร้างวัดตามธรรมเนียมของผู้เป็นใหญ่ในเมือง สังเกตได้ว่าในบริเวณเมืองกาญจนบุรีเก่านี้มีวัดเก่าจำนวนมากถึง ๕ วัด” (ศรีสกุล พูลสวัสดิ์, สัมภาษณ์, ๒๙ กันยายน ๒๕๕๒)

เมื่อขุนแผนเสียชีวิตไปแล้ว ชาวบ้านเล่าว่า วิญญาณของขุนแผนยังสถิตอยู่ในเมืองกาญจนบุรีเพื่อปกป้องคุ้มครองลูกหลาน ดังปรากฏว่ามีการสร้างรูปเคารพต่าง ๆ เช่น รูปเคารพภายในศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ ซึ่งชาวบ้านมักจะมาสักการบูชาขอพร บนบานพอบุหรือมาถวายสิ่งของแก่บน ลาบวช หรือเมื่อขับรถสัญจรผ่านหน้าศาลก็ให้สัญญาณแตรเพื่อแสดงความเคารพ นอกจากนี้ นายทรงศักดิ์ อินอนันต์ ชาวบ้านลาดหญ้า ได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า ในคืนวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ จะมีงานมหรสพ มีการเล่นดนตรีปี่พาทย์เกิดขึ้น แต่ผู้มีบุญ

เท่านั้นที่จะได้เห็นและได้ยินเสียง (ทรงศักดิ์ อินอนันต์, สัมภาษณ์, ๒๗ ธันวาคม ๒๕๕๒) ชาวบ้านเล่าว่า หากผู้ใดไม่แสดงความเคารพพู่เขาชนไก่ ผู้นั้นอาจได้รับการลงโทษในลักษณะต่าง ๆ เช่น หากขับรถผ่านศาลพู่เขาชนไก่ทุกครั้งเคยให้สัญญาณแตรเพื่อแสดงความเคารพ แต่เมื่อตั้งใจไม่ให้สัญญาณครั้งหนึ่ง ขับผ่านไปได้เพียงไม่กี่เมตร รถก็คว่ำเพราะคนขับรถเห็นเหมือนช้างเดินตัดหน้ารถ (ทราท เหลืองสะอาด, สัมภาษณ์, ๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๒) หรือเมื่อบุตรชายหลานชายในท้องถิ่นท่าเสาจะบวชเรียน ตามธรรมเนียมบิดามารดาและผู้อุปสมบทจะมาจุดธูปบอกพู่เขาชนไก่เพื่อขอลาอุปสมบท มีครั้งหนึ่งที่ลืมขอลาอุปสมบทในวันอุปสมบท บิดาของนาคก็ป่วยไม่ได้สติ เมื่อจุดธูปขอขมาพู่เขาชนไก่จึงหายเป็นปกติ (ไพศาล กองม่วง, สัมภาษณ์, ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๕๒)

นอกจากนี้ในพื้นที่เมืองกาญจนบุรีเก่า หรือบ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า จังหวัดกาญจนบุรีปัจจุบัน ชาวบ้านยังเป็นผู้เสนอชื่อขุนแผนและนางพิมพิลาไลยเป็นชื่อชุมชนและชื่อถนนภายในเขตหมู่บ้าน เพื่อเป็นการระลึกถึงและเป็นเกียรติแก่ขุนแผนซึ่งเชื่อว่าเคยเป็นผู้ปกครองท้องถิ่นของตน นางสาวศรีสกุล พูลสวัสดิ์ ชาวบ้านท่าเสา ได้ให้ข้อมูลว่า “ตอนนั้นเทศบาลเขาจะตั้งชื่อชุมชน เอมามาถามให้พวกเราตั้ง ก็เลยตั้งชื่อไว้ระลึกถึงท่าน เพราะท่านเคยเป็นเจ้าเมืองอยู่ที่นี่” (ศรีสกุล พูลสวัสดิ์, สัมภาษณ์, ๒๙ กันยายน ๒๕๕๒) ดังจะเห็นได้ว่า มีชื่อชุมชนบ้านขุนแผน ชุมชนพิมพิลาไลย ถนนขุนแผน ถนนพิมพิลาไลย ปรากฏในพื้นที่บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า จังหวัดกาญจนบุรี ผู้วิจัยพบว่า พื้นที่ที่พบคติชนเกี่ยวกับขุนแผนไม่ได้มีเพียงแต่พื้นที่เมืองกาญจนบุรีเก่าเท่านั้นที่พบคติชนที่สะท้อนถึงการนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่น คติชนดังกล่าวยังแพร่กระจายอยู่ในพื้นที่อื่น ๆ ของจังหวัดกาญจนบุรีด้วย เช่น เชื้อขุนแผน หรือท่าลงแพเมืองกาญจนบุรี ซึ่งอยู่ในอำเภอเมืองกาญจนบุรี เป็นชื่อที่ทางราชการตั้งขึ้นเพื่อระลึกถึงขุนแผน และสะท้อนให้เห็นว่าขุนแผนผู้มีวีรกรรมโดดเด่นถือเป็นบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกาญจนบุรี

นอกจากนี้แล้ว เพลงพื้นบ้านในจังหวัดกาญจนบุรีซึ่งเกิดจากการรับรู้เรื่องขุนช้างขุนแผนของท้องถิ่นคือ ชาวบ้าน ซึ่งเป็นพ่อเพลงแม่เพลงผู้ถ่ายทอดเรื่องราวชีวิตของขุนแผนให้เป็นที่รับรู้ผ่านการเล่นเพลงพื้นบ้าน เนื้อหาของเพลงได้เล่าเรื่องราวชีวิตส่วนหนึ่งของขุนแผน โดยเฉพาะอย่างยิ่งตอนเป็นทหารและผู้ปกครองเมืองกาญจนบุรี และสะท้อนให้เห็นความรับรู้เรื่องขุนแผนของชาวบ้านในฐานะนักรบและเจ้าเมืองที่พร้อมสนองพระราชบัญชาตลอดเวลา ดังได้เคยกล่าวถึงแล้ว

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า คติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีสะท้อนให้เห็นว่าชาวกาญจนบุรีนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่นที่เป็นนักรบและผู้ปกครองเมืองที่มีความกล้าหาญ ดวงวิญญาณยังคงสถิตอยู่ในท้องถิ่นเพื่อดูแลและปกป้องคุ้มครองคนท้องถิ่นสืบไป

๕.๑.๒ คติชนในจังหวัดสุพรรณบุรีกับการนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่น ผู้บวชเรียนจนเชี่ยวชาญทาง “วิชาการ”

เรื่องราวชีวิตของขุนแผนที่เกิดขึ้นในจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นช่วงที่ขุนแผนเกิดและเติบโตมีเพื่อนเล่นในวัยเด็ก และกลับมาบวชเรียนกับสมภารมี วัดป่าเลไลยก์ และสมภารคง วัดแค ในเมืองสุพรรณบุรีจนมี “วิชาการ” เก่งกล้าสามารถและได้รับราชการเป็นนายทหารในแผ่นดินสมเด็จพระพันวษา

ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ปรากฏความตอนหนึ่งซึ่งขุนแผนเมื่อครั้งยังเป็นพลายแก้วกล่าวกับนางทองประศรีว่าตนเองต้องการรู้ “วิชาการ” เพื่อให้มีโอกาสได้รับราชการทหาร ดังปรากฏความว่า

อยากจะเป็นทหารชาญชัย
จึงอ่อนนอนมารดาได้ปราณี

ให้เหมือนพ่อขุนไกรที่เป็นผี
ลูกนี้จะใคร่รู้วิชาการ
(เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน, ๒๕๔๕: ๔๕)

คำว่า “วิชาการ” อันเป็นวิชาความรู้ที่ขุนแผนได้ศึกษาเล่าเรียนจากพระสงฆ์ นั้น ผู้วิจัยได้กล่าวถึงในบทที่ ๒ แล้วว่าหมายถึงวิชาเกี่ยวกับเวทมนตร์คาถา

เมืองสุพรรณบุรีเป็นเมืองที่ขุนแผนได้ศึกษาวิชาจากพระสงฆ์ ๒ รูป คือสมภารมี วัดป่าเลไลยก์ และสมภารคง วัดแค ขุนแผนจึงมีเรื่องราวชีวิตตอนบวชเรียนเกี่ยวข้องกับเมืองสุพรรณบุรี ในตอนที่ขุนแผนบวชเรียนนั้น มีทั้งเรื่องราวตอนที่ศึกษา “วิชาการ” และเรื่องชีวิตรักกับนางพิมพิลาไลย ปัจจุบันยังพบสถานที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏชื่อในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน อยู่ในจังหวัดสุพรรณบุรี เป็นหลักฐานยืนยันให้เห็นว่าจังหวัดสุพรรณบุรีเกี่ยวข้องกับขุนแผนและเรื่องขุนช้างขุนแผน

ผู้วิจัยพบว่า ในจังหวัดสุพรรณบุรีมักกล่าวถึงเรื่องราวชีวิตของขุนแผน โดยแสดงให้เห็นว่าวีรกรรมที่ขุนแผนได้กระทำนั้น สะท้อนให้เห็นความเฉลียวฉลาด ความกล้าหาญ และความเป็นนักรบยอดฝีมือ ซึ่งเป็นผลมาจากการบวชเรียนในวัดที่เมืองสุพรรณบุรี ดังจะเห็นได้จากคติชนที่สะท้อนถึงการนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่น ในจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นคติชนที่เกี่ยวข้องกับช่วงชีวิตตอนบวชเรียน สถานที่สำคัญ ๒ แห่งที่พบข้อมูลคติชนและได้ถ่ายทอดเรื่องราวชีวิตของขุนแผนให้ปรากฏชัดเป็นรูปธรรม คือวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร และวัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี วัดดังกล่าวเป็นวัดที่ขุนแผนบวชเรียนจนมีวิชาความรู้แตกฉานและเชี่ยวชาญ กระทั่งได้นำวิชาความรู้ไปเข้ารับราชการทหารจนเป็นนักรบที่มีฝีมือเก่งกาจเป็นที่เลื่องลือ ผู้วิจัยพบรูปเคารพขุนแผนในวัดที่ขุนแผนเมื่อครั้ง

เป็นพลาญแก้วเคยบวชเรียน เช่น รูปเคารพขุนแผนและรูปเคารพนางพิมพิลาไลยประดิษฐานอยู่ด้านข้างบันไดขึ้นพระอุโบสถวัดป่าเลไลยก์วรวิหารเพื่อเป็นการระลึกถึงตอนที่พลาญแก้วบวชเรียนและเทศน์มหาชาติได้ไพเราะจับใจจนนางพิมพิลาไลยเปลื้องสไบบูชาภักดิ์เทศน์รูปเคารพสมภารคง อาจารย์ผู้สอนวิชาแก่ขุนแผนประดิษฐานอยู่ในศาลาสักการะ วัดแค ใกล้รูปเคารพดังกล่าวมีรูปเคารพขุนแผนและรูปเคารพกุมารทองประดิษฐานรวมอยู่ด้วย รูปเคารพที่ประดิษฐานอยู่ในวัดที่ขุนแผนเคยบวชเรียนนั้นสร้างขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ ๒ ประการคือ เพื่อให้ชาวบ้านและผู้นับถือสักการบูชาตามความศรัทธา ประการหนึ่ง และเพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงขุนแผนซึ่งเคยบวชเรียนจนมีวิชาความรู้เชี่ยวชาญและได้เป็นนักรบที่กล้ากล้าอีกประการหนึ่ง

นอกจากรูปเคารพแล้ว ในจังหวัดสุพรรณบุรียังพบคติชนอื่น ๆ เกี่ยวกับขุนแผนที่แสดงให้เห็นถึงความยกย่องและนับถือขุนแผน เช่น คำบรรยายภาพจิตรกรรมแสดงตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนที่บ้านขุนช้าง ผู้วิจัยพบว่า คำบรรยายภาพตัวละครอื่น ๆ เป็นการเขียนบรรยายแบบร้อยแก้ว ส่วนคำบรรยายภาพตัวละครพลาญแก้ว – ขุนแผน เป็นภาพเดียวที่นำคำกลอนในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน มาบรรยายภาพ คำกลอนดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความมีอิทธิฤทธิ์และเป็นเลิศในทางวิชาคาถาอาคมของขุนแผน ดังปรากฏคำบรรยายภาพว่า

ครานั้นขุนแผนแสนสนิท
ข้าศึกนี้กลัวขนหัวพอง

เรื่องฤทธิ์ลือดีไม่มีสอง
แคล้วคล่องแคล้วกล้าวิชาดี

หรือเมื่อกล่าวถึงตัวละครอื่น เช่น สมภารคง พระอาจารย์ของขุนแผนก็ได้บรรยายคุณสมบัติด้านความเก่งกล้าสามารถทาง “วิชาการ” ของขุนแผนควบคู่ไปด้วย ดังปรากฏคำบรรยายภาพตัวละครสมภารคงที่บ้านขุนช้างว่า “สมภารคง...ยังเป็นพระอาจารย์ของขุนแผน ได้ถ่ายทอดวิชาหลายแขนง ให้ขุนแผนจนมีความชำนาญทุกอย่าง”

นอกจากนี้ ต้นมะขามยักษ์ภายในคุ้มขุนแผน วัดแค ซึ่งเชื่อกันว่าขุนแผนเคยลองวิชาคาถาอาคมที่ได้ร่ำเรียนกับสมภารคงจนสามารถเสกใบมะขามเป็นตัวต่อตัวแทนได้ ปรากฏข้อความในป้ายอธิบายว่า “จารึกของตำนานที่ย้อนรอยเรื่องราววรรณคดีไทยจากเรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ตอนหนึ่ง กล่าวถึงขุนแผนใช้วิชาเสกใบมะขามให้เป็นตัวต่อตัวแทนเพื่อให้โจมดีข้าศึกที่มารุกรานแผ่นดินสยาม” ปัจจุบันจึงมีผู้มากกราบไหว้บูชาต้นมะขามดังกล่าว นอกจากนี้ทางวัดแคยังจัดสร้างวัดถุ่มงคลคือ พระขุนแผน กุมารทองจำนวนหลายรุ่น รวมทั้งพญาต่อพญาแทนเป็นเครื่องรางของขลังให้ผู้สนใจนำไปบูชา พระขุนแผนที่จัดสร้างในจังหวัดสุพรรณบุรีนี้ คนในวงการพระเครื่องนิยมกันว่ามีชื่อเสียง พุทธคุณเป็นที่ประจักษ์สอดคล้องกับ

ลักษณะของขุนแผนคือ โดดเด่นในด้านเมตตามหานิยมและอยู่ยงคงกระพัน อันเป็นผลมาจากการบวชเรียนศึกษาวิชา เมื่อบูชาพระขุนแผนแล้วเชื่อว่าจะมีเสน่ห์เป็นที่หมายปองของหญิงสาว นายสุมาตรา เมืองช้าง กล่าวว่า “พระขุนแผนมีทั่วไปหมด แต่ขุนแผนอยู่ในเมืองพวกวัดป่าเลไลยก์ วัดแค เขามีรูปปั้นขุนแผน ผมไม่ค่อยได้ไป แต่คนเขาไปกัน รบเก่ง รบที่ไรก็ชนะ พระขุนแผนเขาบอกว่าบูชาแล้วดี คนเมตตา แต่บางคนเขาก็ว่าจะมีเสน่ห์เหมือนขุนแผน เนื้อพระก็เป็นดินเผา มีหลายแบบ หลายรุ่น แล้วแต่สร้าง” (สุมาตรา เมืองช้าง, สัมภาษณ์, ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๔) นอกจากนี้ภายในบริเวณวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี ยังมีพิพิธภัณฑสถานพระขุนแผนและพระเครื่องเมืองสุพรรณซึ่งจัดแสดงนิทรรศการพระขุนแผนที่เคยจัดสร้างแล้วทั่วประเทศไทย สะท้อนให้เห็นการเชื่อมโยงขุนแผนกับพระเครื่องแล้วนับถือบูชาเพราะเชื่อว่าสามารถให้คุณแก่ตนได้

ในขณะที่เพลงพื้นบ้านเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นข้อมูลคติชนอีกประเภทหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นภาพขุนแผนในฐานะที่เป็นวีรบุรุษนักรัก กล่าวคือเป็นผู้มีความรู้ทางคาถาอาคม เชี่ยวชาญทางการรบ ทำศึกครั้งใดก็ได้รับชัยชนะ แต่เจ้าชู้ และมีภรรยาหลายคน แตกต่างจากเพลงพื้นบ้านในจังหวัดกาญจนบุรีที่เล่าว่าขุนแผนมีภรรยาหลายคน แต่เนื้อเพลงกล่าวเน้นคุณลักษณะการเป็นนักรบและเจ้าเมืองผู้จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างชัดเจน ดังได้กล่าวแล้ว

คติชนประเภทชื่อสถานที่และชื่ออื่น ๆ เป็นคติชนอีกประเภทหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นการนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่น เช่น มีการเรียกชื่อพระนอนวัดพระรูป จังหวัดสุพรรณบุรีว่า พระนอนเณรแก้ว เพราะมีตำนานว่า ตอนที่เณรแก้วบวชเรียนที่วัดป่าเลไลยก์ เจ้าอาวาสให้เณรแก้วไปตักน้ำที่ท่าน้ำ ปรากฏว่าเณรแก้วเหนื่อยก็มาแอบนอนที่บริเวณท่าน้ำ เอาถังหนุนหัว ผู้มีจิตศรัทธาจึงสร้างพระนอนขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงเณรแก้ว บ้างก็บอกว่า พระนอนมีลักษณะงดงามเหมือนเณรแก้ว

นอกจากจะมีการนำชื่อของขุนแผนเมื่อครั้งบวชเรียนเป็นเณรแก้วไปใช้เป็นชื่อเรียกพระพุทธรูปตามความเชื่อแล้ว ในจังหวัดสุพรรณบุรียังมีการตั้งชื่อกิจการร้านค้าต่าง ๆ โดยใช้ชื่อขุนแผน แม้จะไม่ได้ใช้ในลักษณะเคารพบูชาเหมือนบุคคลศักดิ์สิทธิ์ แต่ก็เป็นการจัดขึ้นโดยนำชื่อเสียงและกิตติศัพท์ของขุนแผนมาใช้ในฐานะที่เป็นบุคคลสำคัญของท้องถิ่น เช่น อู่รถยนต์ชื่อว่า “อู่ขุนแผน” ฟาร์มไก่ชนชื่อว่า “ขุนแผนไก่ชน” คอกสุนัขชื่อว่า “คอกขุนแผนฟีล่า” ร้านอาหารชื่อว่า “บึงขุนแผน” เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า คติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรีได้สะท้อนให้เห็นว่า ชาวสุพรรณบุรีนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่นที่เคยบวชเรียนจนมี “วิชาการ” เชี่ยวชาญและแตกฉาน สามารถนำความรู้ไปใช้รับราชการทหารจนสร้างชื่อเสียงให้แก่ตนเอง และเป็นที่เคารพยกย่องนับถือของผู้อื่นได้ ดังปรากฏรูปแบบเคารพในวัดที่ขุนแผนเคยบวชเรียน

นอกจากนี้ คติชนดังกล่าวยังแสดงให้เห็นว่า ชาวสุพรรณบุรีนับถือขุนแผนในฐานะนักรักอันสะท้อนให้เห็นได้จากข้อมูลคติชนประเภทเพลงพื้นบ้าน และข้อมูลคติชนประเภทวัตถุมงคลซึ่งทำให้เห็นความเชื่อและความศรัทธาในพุทธคุณของพระขุนแผนในด้านเมตตามหานิยมที่เชื่อว่าบูชาแล้วจะมีเสน่ห์เหมือนขุนแผน นอกจากนี้ยังนับถือขุนแผนในระดับบุคคล กล่าวคือ เข้าถึงขุนแผนได้ง่ายกว่าในจังหวัดกาญจนบุรี เพราะขุนแผนไม่ได้เป็นเจ้าของสุพรรณบุรี แต่เป็นบุคคลท้องถิ่นที่ได้ศึกษาวิชาจนนำวิชาไปสร้างชื่อเสียงให้แก่ตนเองได้ดังจะเห็นได้จากการนำชื่อขุนแผนไปตั้งเป็นชื่อกิจการร้านค้าในจังหวัดสุพรรณบุรีแต่ไม่พบในจังหวัดกาญจนบุรี

๕.๒ การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี

งานวิจัยเรื่องนี้ใช้แนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมเป็นเครื่องมือในการวิจัยเพื่อพิสูจน์สมมติฐานที่ว่า “คติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีมีส่วนในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในลักษณะที่แตกต่างกัน กล่าวคือ การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีจะเน้นช่วงชีวิตของขุนแผนตอนเป็นทหารและผู้ปกครองเมือง ส่วนการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรีจะเน้นช่วงชีวิตของขุนแผนตอนบวชเรียน”

๕.๒.๑ การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน

เมื่อพิจารณาถึงความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน คนท้องถิ่นแต่ละคนมีความรับรู้เรื่องขุนแผน มีประสบการณ์จากการรับรู้เรื่องราวชีวิตของขุนแผนแตกต่างกัน แต่เมื่อในสังคมมีการถ่ายทอดความทรงจำร่วมเรื่องดังกล่าวผ่านข้อมูลทางวัฒนธรรมประเภทต่าง ๆ เช่น ชื่อสถานที่และชื่ออื่น ๆ รูปเคารพ วัตถุมงคล จิตรกรรม เพลงพื้นบ้าน จึงส่งผลให้เกิดความทรงจำเรื่องขุนแผนร่วมกัน อย่างไรก็ตาม ความทรงจำเรื่องขุนแผนในระดับปัจเจกบุคคลก็ยังคงมีอยู่ และอาจเพิ่มมากขึ้นตามประสบการณ์การรับรู้ความทรงจำร่วมเรื่องดังกล่าวจากคติชนต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนที่ปรากฏอยู่ในท้องถิ่นของตน

จากที่ผู้วิจัยได้ศึกษาและกล่าวถึงแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมของนักวิชาการต่าง ๆ ไว้ในบทที่ ๑ แล้วนั้น ความทรงจำร่วม ตามทัศนะของผู้วิจัยคือความทรงจำชุดใดชุดหนึ่งที่คนในสังคมใดสังคมหนึ่งรับรู้ร่วมกัน มีส่วนทำให้เกิดความรู้สึกว่าตนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสังคมนั้น ๆ ความทรงจำร่วมดังกล่าวได้รับการถ่ายทอดผ่านข้อมูลทางวัฒนธรรมประเภทต่าง ๆ ซึ่งเป็นเสมือนเครื่องมือที่ช่วยทำให้เกิดการแสดงออกและการผลิตซ้ำให้ความทรงจำนั้นปรากฏอยู่อย่างต่อเนื่องในสังคม

ความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนจึงเกิดจากคนในสังคมรับรู้และจดจำเรื่องราวชีวิตของขุนแผนร่วมกัน แล้วถ่ายทอดความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนให้รับรู้สืบทอดกัน จากรุ่นสู่รุ่นผ่านการใช้ข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี ข้อมูลคติชนดังกล่าวจึงเป็นเครื่องมือในการสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนให้ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมและมีการผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง จะเห็นได้ว่าความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนเป็นความทรงจำที่ยังคงเคลื่อนไหวอยู่ในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีในปัจจุบัน

การศึกษาข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนที่รวบรวมได้จากภาคสนาม ทำให้เห็นว่า ชาวกาญจนบุรีและชาวสุพรรณบุรีต่างก็มีความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน กล่าวคือ *ประการแรก* เชื่อว่าขุนแผนมีตัวตนอยู่จริง เป็นคนในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ดังจะเห็นได้จากมีรูปเคารพให้คนรุ่นหลังได้เคารพกราบไหว้ *ประการที่สอง* มีการเล่าเรื่องราวชีวิตของขุนแผนอยู่ในท้องถิ่นจากรุ่นสู่รุ่น และเรื่องเล่ามีความเชื่อมโยงกับสถานที่ในท้องถิ่น *ประการที่สาม* รับรู้ว่าขุนแผนมีความรู้ความสามารถ เป็นนักรบผู้กล้าหาญและมีฝีมือดี ทำศึกให้บ้านเมืองได้รับชัยชนะ *ประการที่สี่* รับรู้ว่าขุนแผนเป็นบุคคลท้องถิ่นที่ควรเคารพนับถือกราบไหว้ และสามารถดลบันดาลพรให้ได้

ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีส่วนใหญ่สะท้อนให้เห็นเรื่องราวชีวิตของขุนแผนตอนเป็นทหาร เป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรี เนื่องจากข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนกระจายอยู่ในพื้นที่เมืองกาญจนบุรีเก่าและบริเวณโดยรอบซึ่งเป็นพื้นที่ที่เชื่อว่าเป็นเมืองกาญจนบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา และปัจจุบันพื้นที่ส่วนหนึ่งอยู่ในเขตทหาร ขุนแผนในความทรงจำร่วมของชาวกาญจนบุรีจึงมีลักษณะเป็นทหารที่มีฝีมือเก่งฉกาจ และเป็นเจ้าเมืองที่คนท้องถิ่นเคารพนับถือ ส่วนข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรี และช่วยถ่ายทอดความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน มักพบกระจายอยู่ในพื้นที่วัด โดยคนท้องถิ่นมักจดจำเรื่องราวชีวิตของขุนแผนตอนที่บวชเรียนเป็นเณรแก้ว เพื่อเชื่อมโยงกับข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ในจังหวัดสุพรรณบุรี ขุนแผนในความทรงจำร่วมของชาวสุพรรณบุรีจึงมีลักษณะเป็นคนท้องถิ่นที่บวชเรียนจนมีความรู้เชี่ยวชาญทั้งการเขียนอ่านและวิชาไสยศาสตร์

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ข้อมูลคติชนต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนที่พบในทั้ง ๒ จังหวัดมีส่วนสำคัญในการเผยแพร่ความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน ทั้งยังมีการผลิตซ้ำความทรงจำเรื่องดังกล่าวผ่านการใช้ข้อมูลคติชนเพื่อถ่ายทอดความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมและเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง การสร้างความทรงจำร่วมผ่านการใช้ข้อมูลคติชนดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นว่า ในท้องถิ่นมีความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนมี ๒ ส่วน คือความทรงจำส่วนที่มีมาแต่เดิมซึ่งเกิดจากการรับรู้เรื่องเล่า ตำนาน หรือนิทานพื้นบ้านของ

ท้องถิ่น และความทรงจำส่วนที่รัฐและชาวบ้านสร้างขึ้นใหม่จนกลายเป็นการรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับชุมชนแผ่นดินในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีในปัจจุบัน

ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับชุมชนแผ่นดินในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี จึงถือเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้เกิดการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องชุมชนแผ่นดินทั้ง ๒ จังหวัด สอดคล้องกับที่มอริส ฮาล์บวาคซ กล่าวไว้ใน **On Collective Memory** ว่า การสร้างความทรงจำร่วมมีลักษณะเป็นการผลิตซ้ำความทรงจำโดยอาศัยวัตถุ พิธีกรรม ด้วบท และ ประเพณี (Maurice Halbwachs, 1980: 82 อ้างถึงใน Anne Whitehead, 2009: 128) นอกจากนี้การสร้างความทรงจำร่วมดังกล่าวนับเป็นการสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำเพื่อความทรงจำร่วมเรื่องชุมชนแผ่นดินยังคงอยู่ในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมของปีแอร์ โนรา (Pierre Nora, 1992: 7 อ้างถึงใน Anne Whitehead, 2009: 143) ที่เสนอไว้ใน **Les Lieux de mémoire** ซึ่งแปลเป็นภาษาอังกฤษในชื่อ **Realms of Memory** ว่า ความทรงจำร่วมจะเกิดขึ้นได้ต้องมีพื้นที่แห่งความทรงจำเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดความทรงจำร่วม ทั้งนี้พื้นที่จริง (the real environment) อาจสูญหายไปแล้ว แต่พื้นที่แห่งความทรงจำซึ่งเก็บตรึงความทรงจำนั้นยังคงอยู่เพื่อความทรงจำร่วมเรื่องนั้นยังเป็นที่รับรู้ของสังคม

จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับชุมชนแผ่นดินที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีทั้ง ๕ ประเภท สังเกตได้ว่า คติชนเกี่ยวกับชุมชนแผ่นดินในจังหวัดกาญจนบุรีเกี่ยวข้องกับคน ๓ กลุ่มหลักคือ คนท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ ชาวบ้าน พระสงฆ์ ทหาร ส่วนราชการท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ เทศบาลตำบล องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วนจังหวัด และส่วนราชการกลางคือ กรมศิลปากร มุ่งสะท้อนให้เห็นความเก่าแก่ของข้อมูลเพื่อให้เห็นความเกี่ยวข้องกับชุมชนมาเป็นเวลานาน สอดคล้องกับการใช้ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับชุมชนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีเป็นหลักฐานสนับสนุนในการขอเพิ่มเติมคำว่า “เมืองชุมชนแผ่นดิน” เป็นวรรคแรกของคำขวัญประจำจังหวัด ดังจะกล่าวต่อไป ส่วนคติชนเกี่ยวกับชุมชนที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรีทั้ง ๕ ประเภท สังเกตได้ว่า เกี่ยวข้องกับคน ๓ กลุ่มหลัก คือ คนท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ ชาวบ้าน และพระสงฆ์ ส่วนราชการท้องถิ่น ได้แก่ เทศบาลเมืองสุพรรณบุรี องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุพรรณบุรี และส่วนราชการกลาง คือ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สอดคล้องกับการประชาสัมพันธ์ให้เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปว่า จังหวัดสุพรรณบุรีเป็นเมืองที่เกี่ยวข้องกับชุมชน มีวัดและสถานที่ท่องเที่ยวหลายแห่งที่เกี่ยวข้องกับชุมชน

ในที่นี่ จะจำแนกให้เห็นการสร้างสร้างความทรงจำร่วมเรื่องชุมชนแผ่นดินในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี ตามลำดับ ดังนี้

๕.๒.๑.๑ การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน ในจังหวัดกาญจนบุรี

จากการศึกษาข้อมูลคติชนต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผน ในจังหวัดกาญจนบุรี พบว่า คติชนต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนมี ๒ ลักษณะคือ เป็นคติชนที่มีอยู่แต่เดิม ไม่สามารถสืบหาผู้สร้างได้ และเป็นคติชนที่เพิ่งสร้างขึ้นใหม่ สามารถวิเคราะห์ลักษณะการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีได้ ๓ ประการใหญ่ คือ

๑) การอนุรักษ์และส่งเสริมสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผน

การอนุรักษ์และส่งเสริมสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีเป็นการรักษาและฟื้นฟู ตลอดจนสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในท้องถิ่น ในที่นี้ ผู้วิจัยจะแยกอภิปรายโดยกล่าวถึงการอนุรักษ์สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนก่อนในตอนต้น และจะกล่าวถึงการส่งเสริมสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนในลำดับต่อไป

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่ามีการอนุรักษ์สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนในบริเวณเมืองกาญจนบุรีเก่า หรือบ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรีในปัจจุบัน คติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในพื้นที่ดังกล่าวจึงเป็นคติชนที่สำคัญและโดดเด่นที่สุดในจังหวัดกาญจนบุรี ทั้งนี้เพราะเชื่อว่าพื้นที่ดังกล่าวคือ เมืองกาญจนบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งตรงกับช่วงสมัยที่ขุนแผนมีชีวิตอยู่และเคยเป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรี

เมืองกาญจนบุรีเก่าเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากในสมัยกรุงศรีอยุธยาเคยเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญทางตะวันตก และยังมีความสัมพันธ์กับเรื่องขุนช้างขุนแผน ดังปรากฏสถานที่สำคัญต่าง ๆ เช่น วัดขุนแผน วัดนางพิม วัดแม่หม้ายเหนือ วัดแม่หม้ายใต้ เขาชนไก่ ฯลฯ อยู่ในสภาพรกร้าง ชาวบ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า และส่วนราชการท้องถิ่น คือ เทศบาลตำบลลาดหญ้า จึงร่วมมือกันอนุรักษ์และฟื้นฟูโบราณสถานในเขตเมืองกาญจนบุรีเก่า จนกระทั่งโบราณสถานในเขตนี้ได้รับการขึ้นทะเบียนจากกรมศิลปากรทั้งหมด (หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดกาญจนบุรี, ๒๕๕๑: ๖๒ - ๗๘) เนื่องจากชาวบ้านและส่วนราชการท้องถิ่นตระหนักว่า พื้นที่เมืองกาญจนบุรีเก่าแห่งนี้ คือ เมืองกาญจนบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งขุนแผนเคยได้รับพระราชทานความไว้วางพระราชหฤทัยให้ดำรงตำแหน่งพระสุรินทรภักไชยเจ้าเมืองกาญจนบุรี อีกทั้งเรื่องราวชีวิตของขุนแผนตั้งแต่นางทองประศรีพาขุนแผนเมื่อครั้งยังเป็นพลายแก้วหนีราชภัยมาอยู่ย่านเขาชนไก่ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นในพื้นที่เมืองกาญจนบุรีเก่า

เมืองกาญจนบุรีเก่าจึงเป็นพื้นที่ที่ขุนแผนใช้ชีวิตอยู่มากที่สุด และเป็นหลักฐานสำคัญที่สนับสนุนว่า จังหวัดกาญจนบุรีเกี่ยวข้องกับขุนแผน

นอกจากนี้ในจังหวัดกาญจนบุรียังมีการส่งเสริมสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนให้เป็นที่รู้จักในวงกว้าง จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีส่วนใหญ่เป็นสถานที่ที่มีเรื่องเล่าหรือตำนานท้องถิ่นอธิบายความเกี่ยวข้องของสถานที่กับขุนแผน เช่น ถ้าขุนแผน ถ้ำนางบัวคลี่ ด้วยเหตุนี้จึงมีเพียงคนท้องถิ่นเท่านั้นที่ทราบว่าสถานที่ดังกล่าวเกี่ยวข้องกับขุนแผน นอกจากนี้ยังมีสถานที่จำนวนหนึ่งที่มีชื่อปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน เช่น เขาชนไก่ อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยพบว่ามีการใช้ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนประเภทต่าง ๆ มาเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมให้สถานที่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนเป็นที่รู้จัก เช่น ถ้าขุนแผน ในบริเวณวัดถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี เดิมชื่อ ถ้ำพุททาวาส ต่อมาเรียกกันว่า ถ้ำขุนแผน เพราะเชื่อว่า ระหว่างขุนแผนออกเดินทางแสวงหาของวิเศษ ๓ สิ่ง คือ ดาบฟ้าฟื้น ม้าสีหมอก และกุมารทองนั้น ขุนแผนได้มาพักเหนื่อยที่ถ้ำแห่งนี้ ภายในถ้ำจึงมีรูปเคารพขุนแผนประดิษฐานอยู่ และมีศาลาขุนแผน ซึ่งเป็นศาลาไม้ตั้งอยู่ข้างรูปเคารพ พระสงฆ์ในวัดเล่าว่า ศาลาไม้ดังกล่าวเป็นที่พักชั่วคราวของขุนแผน นอกจากนี้ ถ้ำนางบัวคลี่ ในบริเวณวัดบ้านถ้ำ ตำบลเขาน้อย อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี เป็นสถานที่อีกแห่งหนึ่งที่ได้รับการส่งเสริมให้เป็นที่รู้จักว่าเกี่ยวข้องกับขุนแผน เชื่อกันว่า นางบัวคลี่ ภรรยาคนหนึ่งของขุนแผนซึ่งถูกขุนแผนฆ่าต้องเอาบุตรชายไปทำพิธีปลุกเสกเป็นกุมารทอง เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว วิญญาณของนางได้สิงสถิตอยู่ที่ถ้ำแห่งนี้ เพื่อปกป้องลูกหลาน ทางวัดบ้านถ้ำได้เผยแพร่เรื่องราวชีวิตของขุนแผนผ่านภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ขุนแผนเดินทางมาที่บ้านถ้ำ พบนางบัวคลี่ จนได้บุตรชายเป็นกุมารทอง นอกจากนี้ยังจัดสร้างวัตถุมงคลจำพวกพระเครื่อง ได้แก่ พระขุนแผน และจัดสร้างกุมารทองเพื่อให้ผู้สนใจบูชาอีกด้วย

จากตัวอย่างที่กล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า การส่งเสริมสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนให้เป็นที่รู้จักนั้น ในสถานที่ ๑ แห่งปรากฏว่ามีการใช้ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนมากกว่า ๑ ประเภท กล่าวคือ สถานที่ที่มีเพียงคนท้องถิ่นที่ทราบว่าเกี่ยวข้องกับขุนแผนเนื่องจากมีเรื่องเล่าหรือตำนานซึ่งรับรู้กันในกลุ่มคนท้องถิ่นเท่านั้น คนท้องถิ่นและส่วนราชการท้องถิ่นจึงเปลี่ยนชื่อใหม่ให้เกี่ยวข้องกับขุนแผน เช่น ถ้าขุนแผน ตำบลหนองบัว เปลี่ยนจากชื่อเดิมคือ ถ้ำพุททาวาส เพราะมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับขุนแผนดังกล่าวแล้วข้างต้น หรือหากเป็นสถานที่ที่ยังไม่มีชื่อและพบว่าเกี่ยวข้องกับขุนแผน คนท้องถิ่นและส่วนราชการท้องถิ่นก็ตั้งชื่อใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับขุนแผน ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไป นอกจากนี้ในสถานที่เดียวกันอาจมีการสร้างรูปเคารพเพื่อให้สอดคล้องกับเรื่องเล่าหรือตำนาน

ของท้องถิ่น ทั้งยังช่วยทำให้สถานที่นั้น ๆ กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และเพิ่มความน่าเชื่อถือว่า สถานที่ดังกล่าวเกี่ยวข้องกับขุนแผนอีกด้วย ดังที่ปรากฏรูปเคารพขุนแผนประดิษฐานอยู่ภายในถ้ำขุนแผน และปรากฏรูปเคารพนางบัวคลี่ประดิษฐานอยู่ภายในถ้ำนางบัวคลี่

อย่างไรก็ดี จะเห็นได้ว่า การสร้างข้อมูลคติชนประเภทจิตรกรรมในจังหวัดกาญจนบุรีเป็นอีกปฏิบัติการหนึ่งที่น่าจะเป็นการสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำเพื่อถ่ายทอดเรื่องราวชีวิตของขุนแผนตอนเป็นทหารและเจ้าเมืองซึ่งเกี่ยวข้องกับสถานที่นั้นให้เป็นที่รับรู้แล้ว ภาพจิตรกรรมแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับขุนแผนซึ่งเกิดจากความร่วมมือระหว่างวัดกับชาวบ้านดังกล่าวยังช่วยเชื่อมโยงและส่งเสริมให้สถานที่นั้นดูมีความเกี่ยวข้องกับขุนแผนมากขึ้นด้วย เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน บริเวณบันไดขึ้นถ้ำ วัดบ้านถ้ำ ทำให้เห็นเรื่องราวชีวิตของขุนแผนตอนที่เกี่ยวข้องกับนางบัวคลี่ และเชื่อมโยงให้เห็นว่าถ้ำนางบัวคลี่เกี่ยวข้องกับขุนแผนตอนขุนแผนผ่าท้องนางบัวคลี่เพื่อเอาบุตรชายไปปลุกเสกเป็นกุมารทอง ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผนในหอสมุดวัดมโนธรรมารามเป็นพื้นที่แห่งความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในฐานะที่เป็นสถานที่ปลุกเสกกุมารทอง และเป็นหลักฐานแสดงความเกี่ยวข้องระหว่างขุนแผนกับวัดมโนธรรมาราม จนทำให้วัดมโนธรรมารามเป็นที่รู้จักว่าเกี่ยวข้องกับขุนแผน นอกจากนั้นคำบรรยายภาพจิตรกรรมที่เล่าว่าขุนแผนปลุกเสกกุมารทองเสร็จแล้วไปนมัสการหลวงพ่อดำใหญ่ก็เป็นตอนที่ปรากฏใน **เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** แต่อยู่ในความทรงจำของคนท้องถิ่น

ผู้วิจัยพบว่า วัดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผน เช่น วัดถ้ำขุนแผน วัดบ้านถ้ำ และวัดที่อยู่ในจังหวัดกาญจนบุรี พระสงฆ์อาจนำพระขุนแผนออกจากกรุหรือปลุกเสกพระขุนแผนซึ่งเชื่อว่ามีพุทธคุณด้านอยู่ยงคงกระพัน และด้านเมตตามหานิยมตรงกับคุณสมบัติของขุนแผน การจัดสร้างวัดถ้ำมุงคลดังกล่าว นอกจากจะทำให้ผู้สนใจได้บูชาเป็นสิริมงคลแก่ตนเองแล้ว ยังช่วยส่งเสริมให้วัดที่มีการสร้างพระขุนแผนดูมีความเกี่ยวข้องกับขุนแผนด้วย ทั้งที่จริงแล้วการเรียกชื่อพระขุนแผนเป็นการเรียกชื่อของคนสมัยหลัง โดยเทียบเคียงพุทธคุณกับคุณสมบัติของขุนแผนเท่านั้น ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น

๒) การสร้างรูปเคารพเพื่อสืบทอดตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับขุนแผน

การสร้างรูปเคารพขุนแผนและรูปเคารพของตัวละครอื่น ๆ จาก **เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน** ในจังหวัดกาญจนบุรีเป็นการสืบทอดตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับขุนแผน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การรักษาและสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนให้คงอยู่ไปในขณะเดียวกันผ่านการสร้างรูปเคารพเป็นสื่อแทนเพื่อถ่ายทอดเรื่องเล่าหรือตำนานของท้องถิ่นให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม

ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับขุนแผนในประสพการณ์ การรับรู้ของคนท้องถิ่นมีส่วนสำคัญในการย้าให้คนท้องถิ่นเชื่อว่าขุนแผนเคยมีตัวตนอยู่จริง ซึ่งทำให้เกิดการบูชาและการสร้างรูปเคารพต่าง ๆ เช่น บริเวณเชิงเขาชนไก่ ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี เป็นที่ตั้งของศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ ซึ่งเป็นศาล ประดิษฐานรูปเคารพพ่อขุนแผน และรูปเคารพพ่อขุนไกร ชาวบ้านเชื่อว่า หลังจาก ขุนแผนได้รับตำแหน่งเป็นพระสุรินทรภำไชย เจ้าเมืองกาญจนบุรี มาปกครองเมืองในบริเวณ เขาชนไก่นี้ เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว วิญญาณก็ยังคงสถิตอยู่ที่เขาชนไก่เพื่อปกป้องคุ้มครองดูแล ลูกหลานชาวกาญจนบุรี ชาวบ้านจึงตั้งศาลแห่งนี้ขึ้นถวายแด่ดวงวิญญาณของขุนแผนและ ขุนไกร พร้อมทั้งสักการบูชาขอพรและบนบานอยู่เป็นประจำ

ตำนานประวัติวัดถ้ำขุนไกร ตำบลแก่งเสี้ยน อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งกล่าวถึงพระอาจารย์คงกับขุนไกรที่ได้กล่าวไว้ ข้างต้น เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่ทำให้มีการสร้างรูปเคารพพ่อขุนไกร และสืบทอดความเชื่อ และความทรงจำร่วมของคนท้องถิ่นให้เป็นที่รับรู้ ตลอดจนถ่ายทอดความทรงจำร่วมให้คงอยู่ คู่ท้องถิ่นต่อไป

ผู้วิจัยพบว่า ตำนานท้องถิ่นมีส่วนช่วยต่อยอดย้ำ ความเชื่อและความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนของคนท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็ช่วยเติมเต็ม บางส่วนของความทรงจำที่ขาดหายไป เช่น เรื่องราวชีวิตของขุนแผนตอนที่เสภาเรื่อง **ขุนช้าง – ขุนแผน** ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณไม่ได้รวบรวมไว้ ตัวอย่างเช่นตำนานประวัติ วัดถ้ำขุนไกร ทำให้ทราบว่าพระอาจารย์คงกับขุนไกรบิดาของขุนแผนรู้จักกันในตอนที่ขุนไกร มาหลบฝนในถ้ำ และได้ฝากตัวเป็นศิษย์เรียนวิชาพระอาจารย์คงจนสนิทสนมคุ้นเคยกัน เหตุการณ์ตอนดังกล่าวไม่ได้ปรากฏในเสภาเรื่อง **ขุนช้าง – ขุนแผน** แต่ในเสภากล่าวถึง ตอนพลายแก้วจะบวชเรียนที่เมืองสุพรรณบุรี นางทองประศรีจะพาไปฝากตัวเป็นศิษย์ของ สมภารคงซึ่งรู้จักคุ้นเคยกันดีกับขุนไกรผู้เป็นบิดาเท่านั้น

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า รูปเคารพที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีส่วนใหญ่เป็นรูปเคารพที่คนท้องถิ่นไม่สามารถบอก ช่วงเวลาที่สร้างได้ ทราบแต่เพียงว่า “นานมากแล้ว” หรือ “เกิดมาก็เห็นแล้ว” แต่ก็มีรูปเคารพ จำนวนหนึ่ง ได้แก่ รูปหล่อขุนแผน และรูปหล่อขุนไกรที่เขาชนไก่ ตำบลลาดหญ้า ที่ทราบ ช่วงเวลาสร้าง รูปเคารพขุนแผนและรูปเคารพของตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่อง **ขุนช้าง – ขุนแผน** ในจังหวัดกาญจนบุรีเกิดจากความเชื่อและความศรัทธาของคนท้องถิ่นซึ่งรับรู้เรื่องเล่า หรือตำนาน และมีพิธีกรรมการสักการบูชา จนเชื่อว่าขุนแผนและตัวละครอื่นซึ่งเกี่ยวข้องกับ ขุนแผนและท้องถิ่นที่ตนอาศัยอยู่เคยมีตัวตนอยู่จริง และดวงวิญญาณของบุคคลเหล่านี้ยังคง สถิตอยู่ ณ สถานที่ที่รูปเคารพประดิษฐานเพื่อปกป้องคุ้มครองลูกหลานในท้องถิ่นต่อไป

ด้วยเหตุนี้จึงมักพบรูปเคารพประดิษฐานอยู่ในสถานที่ที่มีตำนานและความเชื่อของคนท้องถิ่นเกี่ยวกับตัวละครนั้นรองรับ เช่น รูปเคารพขุนแผน และรูปเคารพขุนไกรที่ศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ รูปเคารพขุนแผนที่ถ้ำขุนแผน ตำบลหนองบัว รูปเคารพขุนไกรที่วัดถ้ำขุนไกร รูปเคารพนางบัวคลี่ที่วัดบ้านถ้ำ พื้นที่ประดิษฐานรูปเคารพในจังหวัดกาญจนบุรีส่วนใหญ่มักเป็นพื้นที่ที่มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับขุนแผนตอนเป็นเจ้าเมือง เช่น รูปเคารพที่พบบริเวณเมืองกาญจนบุรีเก่า และเป็นพื้นที่ที่มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับขุนแผนตอนเป็นทหารตระเวนด่าน เช่น รูปเคารพที่พบบริเวณตำบลหนองบัว อำเภอเมืองกาญจนบุรี และตำบลเขาน้อย อำเภอกำแพง

อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่า การสร้างรูปเคารพต่าง ๆ ดังกล่าวเป็นการรักษาพื้นที่แห่งความทรงจำคือ เรื่องเล่าและตำนานซึ่งเกี่ยวข้องกับความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนที่มีมาแต่เดิม ประการหนึ่ง และยังเป็นการสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำคือ เผยแพร่และแสดงให้เห็นความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนอย่างเป็นทางการหนึ่ง

๓) การสร้างคำขวัญและการตั้งชื่อ

การสร้างคำขวัญและการตั้งชื่อให้เกี่ยวข้องกับขุนแผนเป็นการสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำโดยใช้ภาษาเป็นสื่อสัญลักษณ์ถ่ายทอดความคิดและความทรงจำ ในที่นี้ ผู้วิจัยจะแยกอภิปรายโดยกล่าวถึงการสร้างคำขวัญเป็นลำดับแรก และจะกล่าวถึงการตั้งชื่อเป็นลำดับต่อไป

ผู้วิจัยพบว่า ในจังหวัดกาญจนบุรีมีความพยายามที่จะใช้ข้อมูลศิษย์เกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีเป็นจำนวนมากเป็นข้อมูลสนับสนุนการขอเพิ่มวรรคของคำขวัญประจำจังหวัดกาญจนบุรี โดยการเพิ่มคำว่า “เมืองขุนแผน” เป็นวรรคแรกของคำขวัญประจำจังหวัด กล่าวคือ “(เมืองขุนแผน) แคว้นโบราณ ด่านเจดีย์ มณีเมืองกาญจน์ สะพานข้ามแม่น้ำแคว แหล่งแร่ห้าตึก” (พยางค์ เวสสุบุตร, ๒๕๕๑: ๕๔) แม้การดำเนินการดังกล่าวจะยังไม่สัมฤทธิ์ผล แต่ก็ถือเป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นความพยายามในการแสดงให้เห็นและเป็นที่รับรู้ที่ จังหวัดกาญจนบุรีเกี่ยวข้องกับขุนแผน

นอกจากนี้ ยังพบการนำชื่อของขุนแผนไปใช้สร้างคำขวัญประจำสถานที่ในท้องถิ่น เช่น วัดใหญ่ตั้งรัง - สัมใหญ่ ตำบลหนองขาว อำเภอกำแพง จังหวัดกาญจนบุรี มีคำขวัญจารึกไว้บริเวณสระน้ำของวัดว่า “ถิ่นขุนแผน แคว้นโบราณ บ้านตั้งรัง เน้นปฏิบัติ ขัดนิวรรณ์ สอนวิปัสสนา หาความสงบ พบสุขล้ำ นำวิถีชีวิตถูกทาง ปลูกคุณธรรม ย้ำพัฒนา” คำว่า “ถิ่นขุนแผน” ซึ่งปรากฏในคำขวัญนี้มีที่มาจาก

นางทองประศรีพาพลายแก้วมาบวชเรียนเป็นสามเณรอยู่กับสมภารบุญที่วัดส้มใหญ่ วัดใหญ่
ดงรัง - ส้มใหญ่ จึงเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่ถ่ายทอดความทรงจำเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรี

การสร้างคำขวัญดังกล่าวแสดงให้เห็นการนำข้อมูล
คติชนซึ่งถือเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมมาใช้เป็นเสมือนเครื่องแสดงอัตลักษณ์ของชุมชน
ซึ่งสะท้อนให้เห็นคุณค่าเชิงจิตวิญญาณของข้อมูลคติชนที่พบในท้องถิ่น (ธนิก เลิศชาญฤทธิ์,
๒๕๕๔: ๔๕)

นอกจากการสร้างคำขวัญแล้ว ผู้วิจัยพบว่ามี การนำ
ชื่อขุนแผนและชื่อตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน มาตั้งเป็นชื่อสถานที่และ
ชื่ออื่น ๆ อีกด้วย ข้อมูลคติชนประเภทชื่อสถานที่และชื่ออื่น ๆ ที่พบในจังหวัดกาญจนบุรี
สะท้อนให้เห็นว่า มีทั้งชื่อที่มีอยู่แต่เดิมและปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน ได้แก่
วัดส้มใหญ่ เขาชนไก่ บ้านถ้ำ ซึ่งอยู่ในพื้นที่ที่มีเรื่องราวชีวิตตอนขุนแผนบวชเรียนและ
เป็นทหาร และชื่อที่คนท้องถิ่นหรือส่วนราชการท้องถิ่นตั้งขึ้นใหม่ ได้แก่ วัดป่าเลไลยก์
ถ้ำขุนแผน ถ้ำนางบัวคลี่ วัดขุนแผน วัดนางพิม วัดแม่หม้ายเหนือ วัดแม่หม้ายใต้ หมู่บ้าน
นางทองประศรี ตลาดนางทองประศรี ชุมชนบ้านขุนแผน ชุมชนพิมพิลาไลย ถนนขุนแผน
ถนนพิมพิลาไลย ซึ่งอยู่ในพื้นที่ที่มีเรื่องราวชีวิตตอนขุนแผนเป็นเจ้าเมือง วัดถ้ำขุนไกร และ
วัดบ้านถ้ำ ซึ่งอยู่ในพื้นที่ที่มีเรื่องราวชีวิตตอนขุนแผนเป็นทหารตระเวนด่าน

ผู้วิจัยพบว่า พระสงฆ์และชาวบ้านตั้งชื่อต่าง ๆ
ที่เกี่ยวกับขุนแผนเพื่อให้สอดคล้องกับความเชื่อที่ว่าท้องถิ่นของตนเกี่ยวข้องกับขุนแผนและ
เรื่องขุนช้างขุนแผน ประกอบกับมีหลักฐานต่าง ๆ เช่น โบราณสถานและสถานที่ในท้องถิ่น
ที่สอดคล้องกับความเชื่อดังกล่าวช่วยสนับสนุนให้ความเชื่อเรื่องขุนแผนมีความหนักแน่นยิ่งขึ้น
ขณะเดียวกันเทศบาลตำบล และองค์การบริหารส่วนตำบลเห็นคุณค่าและตั้งเป้าหมายที่จะ
รักษาสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สถานที่บางแห่งที่มีอายุเก่าแก่และ
สมควรได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน ส่วนราชการท้องถิ่นได้ประสานงานกับ
ส่วนราชการกลางคือ กรมศิลปากร เพื่อดำเนินการอนุรักษ์ตามขั้นตอน

นอกจากนี้สังเกตได้ว่า ชื่อสถานที่ที่ไม่ปรากฏใน
เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน ในจังหวัดกาญจนบุรีส่วนใหญ่เป็นชื่อที่เชื่อมโยงกับตำนานหรือ
เรื่องเล่าของท้องถิ่น เช่น ถ้ำขุนไกรที่วัดถ้ำขุนไกร ตำบลแก่งเสี้ยน อำเภอเมืองกาญจนบุรี
จังหวัดกาญจนบุรี ตำนานประวัติโดยย่อ วัดถ้ำขุนไกร (ม.ป.ป.): ๑) กล่าวว่า ถ้ำขุนไกร
มีความเกี่ยวข้องกับขุนไกร กล่าวคือ “วันหนึ่งนายไกร (ขุนไกร) ออกล่าสัตว์ตามปรกติ
เจอฝนตกหนักจึงเข้ามาหลบในถ้ำ ได้พบพระพุทธรูปหนึ่งชื่ออาจารย์คง เจ้าอาวาสวัดแค
ซึ่งได้สอนและถ่ายทอดวิชาอาคมให้ อาจารย์คงรูปนี้เองที่เป็นอาจารย์สอนเณรแก้วตอน
บวชเรียนอยู่ที่วัดแค เมืองสุพรรณบุรี นอกจากนี้ตามตำนานท้องถิ่นยังกล่าวไว้ด้วยว่า

เมื่อขุนแผนเป็นหนุ่มและได้เป็นทหารแล้ว พม่ามาตีเมืองกาญจนบุรี สมเด็จพระพันวษา มีพระราชโองการให้ขุนแผนขึ้นมารบ ขุนแผนได้ตั้งศาลเพียงตาไว้ที่เขาถ้ำ ใกล้กับบริเวณ ถ้ำขุนไกร” เป็นต้น นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบว่า ในจังหวัดกาญจนบุรีมีการนำชื่อของขุนแผนไปใช้ในแวดวงทหาร เพราะบริเวณเมืองกาญจนบุรีเก่าซึ่งเชื่อว่าเป็นเมืองกาญจนบุรีในสมัย กรุงศรีอยุธยา มีค่ายทหารตั้งอยู่ กล่าวคือ ทหารกรมทหารปืนใหญ่ กองพลทหารราบที่ ๙ จังหวัดกาญจนบุรี ได้นำชื่อขุนแผนไปตั้งเป็นชื่อรหัสในการใช้วิทยุสื่อสาร และใช้เป็นชื่อของ ฝ่ายรุกในการฝึกนักศึกษาวิชาทหาร เนื่องจากยกย่องว่าขุนแผนเป็นนักรบคนสำคัญที่มีฝีมือดี ในประวัติศาสตร์

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า การสร้างคำขวัญ และการตั้งชื่อเป็นวิธีการหนึ่งในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนที่ช่วยถ่ายทอดและ เผยแพร่ความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีให้เป็นที่รับรู้และดำรงอยู่ในท้องถิ่น ต่อไป

๕.๒.๑.๒ การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน ในจังหวัดสุพรรณบุรี

จากการศึกษาข้อมูลคติชนต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนที่พบ ในจังหวัดสุพรรณบุรี พบว่า คติชนเกี่ยวกับขุนแผนมี ๒ ลักษณะคือ เป็นคติชนที่มีอยู่ แต่เดิม ไม่สามารถสืบหาผู้สร้างได้ และเป็นคติชนที่เพิ่งสร้างขึ้นใหม่เพื่อให้เกี่ยวข้องกับ ขุนแผน อย่างไรก็ตาม คติชนส่วนใหญ่ไม่ได้มุ่งเน้นที่ขุนแผนเพียงบุคคลเดียว แต่ยังพบ ข้อมูลเกี่ยวกับตัวละครอื่น ๆ ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน รวมอยู่ด้วย สามารถวิเคราะห์ ลักษณะการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรีได้ ๓ ประการใหญ่ คือ

๑) การอนุรักษ์และส่งเสริมสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผน

การอนุรักษ์และส่งเสริมสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับ ขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นการรักษาและสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน ในท้องถิ่น จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผน ในจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นสถานที่ที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ได้แก่ วัดป่าเลไลยก์ วรวิหาร วัดแค และเขาพระ การอนุรักษ์และการส่งเสริมให้สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนเป็น ที่รู้จักในวงกว้างจึงเกิดขึ้นพร้อมกัน เนื่องจากเชื่อว่าพื้นที่จริงซึ่งขุนแผนเคยมีชีวิตอยู่กับพื้นที่ แห่งความทรงจำที่สร้างขึ้นในเวลาต่อมาเป็นพื้นที่เดียวกัน กล่าวคือ เป็นพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับ ขุนแผนตอนบวชเรียน ผู้ที่มีบทบาทในการสร้างความทรงจำร่วมมากที่สุดคือ พระสงฆ์ และ ส่วนราชการ

ลักษณะเด่นของข้อมูลคติชนต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผน ที่ผู้วิจัยพบในจังหวัดสุพรรณบุรีคือ คติชนเกี่ยวกับขุนแผนส่วนใหญ่เป็นคติชนที่สร้างขึ้นใหม่ เพื่อให้พื้นที่ต่าง ๆ ในจังหวัดสุพรรณบุรีดูประหนึ่งว่าเกี่ยวข้องกับขุนแผนและเรื่องขุนช้าง ขุนแผนอย่างชัดเจน โดยอาศัยเรื่องราวจากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผนเป็นหลัก เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลตามแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมของปีแอร์ โนรา (Pierre Nora, 1992: 7 อ้างถึงใน Anne Whitehead, 2009: 143) ซึ่งมีหลักการว่าความทรงจำร่วมจะปรากฏอยู่ได้ ต้องมีพื้นที่แห่งความทรงจำ แต่พื้นที่แห่งความทรงจำไม่จำเป็นต้องเป็นพื้นที่จริงหรือพื้นที่เดียวกับในอดีตเสมอไป หากเพียงแต่มีพื้นที่ไว้สำหรับถ่ายทอดความทรงจำร่วม ความทรงจำร่วมนั้นก็ปรากฏอยู่ได้ในสังคม ตัวอย่างเช่นการสร้างอุทยานวรรณคดี ๒ แห่งในจังหวัดสุพรรณบุรี คือ คຸ່มขุนแผนซึ่งตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดแค และบ้านขุนช้าง ซึ่งตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร ชื่อสถานที่ทั้งสองแห่งนี้ชวนให้ผู้ไปเยือนนึกว่าเป็นที่พักของขุนแผนและขุนช้าง ทั้งที่อุทยานวรรณคดีทั้งสองแห่งสร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงและเป็นแหล่งเรียนรู้และถ่ายทอดเรื่องขุนช้างขุนแผน นิทานพื้นบ้านของสุพรรณบุรี แต่คงปฏิเสธไม่ได้ที่คนส่วนหนึ่งรับรู้และจดจำความเป็น “เมืองขุนแผน” ของจังหวัดสุพรรณบุรี ได้จากอุทยานวรรณคดีที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้น ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่า การสร้างอุทยานวรรณคดีในพื้นที่ที่มีความเชื่อว่าเกี่ยวข้องกับขุนแผนและเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นการผสมผสานระหว่างพื้นที่จริงกับพื้นที่ใหม่ที่คนในสมัยต่อมาเป็นผู้สร้างความหมายให้มีความเกี่ยวข้องกับขุนแผน

นอกจากนี้ คติชนประเภทจิตรกรรมเกี่ยวกับขุนแผน และเรื่องขุนช้างขุนแผนที่พบในสถานที่ต่าง ๆ ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน รอบวิหารคด วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนในหอคถยบรรหาร – แจ่มใส จิตรกรรมแสดงภาพตัวละครจากเรื่องขุนช้างขุนแผนที่บ้านขุนช้าง วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนบนยอดเขาวัดเขาพระศรีสรรเพชญาราม ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงและแสดงให้เห็นว่าจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นเมืองที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนและเรื่องขุนช้างขุนแผน ยังมีส่วนสำคัญในการถ่ายทอดและสืบทอดความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรี เช่นเดียวกับการจัดสร้างวัดตุ้มมงคลเกี่ยวกับขุนแผนอย่างต่อเนื่องในวัดซึ่งเชื่อว่าขุนแผนเคยใช้ชีวิตอยู่หรือเคยบวชเรียนจนมีวิชาความรู้ทั้งตำรับวิชาการและวิชาไสยศาสตร์เชี่ยวชาญ มีส่วนช่วยให้วัดที่มีการจัดสร้างวัดตุ้มมงคลเป็นที่สนใจของคนท้องถิ่นและคนทั่วไป ถือเป็นช่องทางในการถ่ายทอดเรื่องราวชีวิตของขุนแผน และช่วยส่งเสริมให้สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนเป็นที่รู้จักไปในขณะเดียวกัน

๒) การสร้างรูปเคารพเพื่อสืบทอดตำนานและพิธีกรรม
เกี่ยวกับขุนแผน

การสร้างรูปเคารพขุนแผนและรูปเคารพของตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน ในจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นการถ่ายทอดความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนให้ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรม รูปเคารพดังกล่าวยังมีส่วนกระตุ้นให้เกิดการระลึกถึงและถ่ายทอดเรื่องขุนช้างขุนแผนในท้องถิ่น

ผู้วิจัยพบว่า ในจังหวัดสุพรรณบุรีมักสร้างรูปเคารพดังกล่าวเพื่อประดิษฐานอยู่ในสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งเรื่องขุนช้างขุนแผนได้กล่าวถึงไว้ จากการออกภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า พื้นที่ที่รูปเคารพขุนแผนและรูปเคารพตัวละครอื่นประดิษฐานอยู่เป็นพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนในตอนบวชเรียน ได้แก่ วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร และวัดแค รูปเคารพดังกล่าวเกิดจากทางวัดสร้างขึ้นเพื่อให้ระลึกถึงขุนแผนและตัวละครอื่น ๆ ซึ่งเชื่อว่าเคยมีตัวตนอยู่จริง และเพื่อให้ชาวบ้านและนักท่องเที่ยวสักการบูชา พบทั้งรูปเคารพที่ไม่ทราบช่วงเวลาสร้าง เช่น รูปเคารพขุนแผน รูปเคารพนางพิมที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร รูปเคารพสมภารคองภายในศาลาสักการะ และภายในศาลหลวงปู่คงที่วัดแค และรูปเคารพที่พอจะทราบช่วงเวลาสร้าง เช่น รูปเคารพขุนช้างที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานในศาลพ่อขุนช้างในคราวที่สร้างบ้านขุนช้างเป็นอุทยานวรรณคดี รูปเคารพขุนแผนในศาลขุนแผน วัดแค ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อวันที่ ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๒๙ ในคราวที่สร้างคุ่มขุนแผนเป็นอุทยานวรรณคดี

ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะเด่นของการสร้างรูปเคารพในจังหวัดสุพรรณบุรีคือ เป็นการสร้างรูปเคารพเพื่อผสานพื้นที่จริงกับพื้นที่แห่งความทรงจำที่สร้างขึ้นใหม่ กล่าวคือ วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร และวัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี ต่างเป็นพื้นที่จริงที่คนท้องถิ่นรับรู้ และเรื่องขุนช้างขุนแผนเล่าว่า ขุนแผนเมื่อครั้งเป็นพลายแก้วบวชเรียนศึกษาวิชาที่วัดทั้ง ๒ แห่งนี้ วัดทั้ง ๒ แห่งดังกล่าวยังมีประวัติความเป็นมาว่า สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาอันเป็นช่วงเวลาที่เชื่อว่าขุนแผนมีชีวิตอยู่ ขณะเดียวกันปัจจุบันวัดทั้ง ๒ แห่งได้จัดสรรพื้นที่ส่วนหนึ่งเพื่อสร้างอุทยานวรรณคดีคือ บ้านขุนช้างที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร และคุ่มขุนแผนที่วัดแค ซึ่งถือเป็นพื้นที่แห่งความทรงจำที่สร้างขึ้นใหม่ ผู้วิจัยพบว่า การสร้างรูปเคารพขุนช้างประดิษฐานในศาลพ่อขุนช้าง ช่วยทำให้พื้นที่บ้านขุนช้างดูศักดิ์สิทธิ์ และทำให้เมื่อเห็นรูปเคารพขุนช้างก็มีการเล่าเรื่องขุนช้างขุนแผนต่อไปได้ เช่นเดียวกับการสร้างรูปเคารพสมภารคองภายในศาลอาจารย์คงที่คุ่มขุนแผน วัดแค ในคราวที่สร้างคุ่มขุนแผนเป็นอุทยานวรรณคดี ทั้งที่ในวัดแคมีรูปเคารพสมภารคองภายในศาลหลวงปู่คงซึ่งเป็นศาลเก่าแก่แต่อยู่ภายนอกบริเวณคุ่มขุนแผนอยู่แล้ว กลวิธีดังกล่าวช่วยสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่พื้นที่แห่งความทรงจำที่สร้างขึ้นใหม่ และช่วยผสานพื้นที่จริงกับพื้นที่ใหม่ได้อย่างกลมกลืน

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่า แม้การสร้างรูปเคารพ
 ชุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรีจะเป็นรูปเคารพชุนแผนสวมชุดทหาร ดุณาเกรงขามเหมือน
 รูปเคารพชุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีก็ตาม หากแต่การที่รูปเคารพประดิษฐานอยู่ในพื้นที่จริง
 ที่ชุนแผนเคยบวชเรียน ทำให้มีการเล่าเรื่องราวชีวิตตอนบวชเรียน เช่น การเสกใบมะขามเป็น
 ตัวต่อตัวแทน การศึกษาวิชาอาคม โดดเด่นมากกว่าจะกล่าวถึงชุนแผนตอนเป็นทหาร

อนึ่ง การสืบทอดความเชื่ออันมีหลักฐานปรากฏใน
เสภาเรื่องชุนช้าง – ชุนแผน เช่น ต้นมะขามยักษ์วัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้นมะขาม
 ที่เชื่อว่าชุนแผนนำใบมะขามมาเสกเป็นตัวต่อตัวแทน ในปัจจุบันต้นมะขามยักษ์ดังกล่าว
 อยู่ในบริเวณคุ้มชุนแผน และมีผู้จัดรูปและถวายของบูชาด้วยเชื่อว่ามีความศักดิ์สิทธิ์
 ต้นมะขามยักษ์ดังกล่าวนับเป็นอนุสรณ์สถานให้ระลึกถึงเรื่องชุนช้างชุนแผน ทั้งยังช่วยผสาน
 พื้นที่จริงและพื้นที่แห่งความทรงจำที่สร้างขึ้นใหม่ ส่งผลให้คุ้มชุนแผน อุทยานวรรณคดี
 ที่สร้างขึ้นใหม่เกี่ยวข้องกับชุนแผนได้อย่างแยบยล

๓) การสร้างคำขวัญและการตั้งชื่อ

เมื่อกล่าวถึงคำขวัญประจำจังหวัดสุพรรณบุรี ที่ว่า
 “เมืองยุทธหัตถี วรรณคดีขึ้นชื่อ เลื่องลือพระเครื่อง รุ่งเรืองเกษตรกรรม สูงล้ำประวัติศาสตร์
 แหล่งปราชญ์ศิลปิน ภาษาถิ่นชวนฟัง” นั้น “วรรณคดีขึ้นชื่อ” ของจังหวัดสุพรรณบุรี
 ที่คนส่วนใหญ่มักจะนึกถึงคือ เรื่องชุนช้างชุนแผน เนื่องจากปัจจุบันโดยเฉพาะในเขตเทศบาล
 เมืองสุพรรณบุรี อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี ส่วนราชการท้องถิ่น คือเทศบาล
 เมืองสุพรรณบุรี มีนโยบายให้นำชื่อตัวละครในเรื่องชุนช้างชุนแผนมาตั้งเป็นชื่อสถานที่
 เพื่อเป็นการระลึกถึงตัวละครต่าง ๆ ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเคยมีตัวตนอยู่จริง และเพื่อระลึกว่า
 เรื่องชุนช้างชุนแผนเป็นนิทานพื้นบ้านของจังหวัดสุพรรณบุรี ดังจะเห็นได้จากการนำชื่อ
 ชุนแผนและชื่อตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่องชุนช้าง – ชุนแผน มาตั้งเป็นชื่อถนน เช่น
 ถนนพลายแก้ว ถนนเณรแก้ว ถนนชุนแผน ถนนนางพิม ถนนนางลาวทอง ถนนชุนไกร
 ถนนพลายงาม ถนนพลายชุมพล ถนนพระพันวษา ถนนดาบฟ้าฟื้น ถนนไร่ฝ้าย ฯลฯ
 ชื่อแยกจรรยา เช่น แยกเณรแก้ว แยกอาสาสี่หมอก ฯลฯ ชื่อสาธารณสมบัติ เช่น สะพาน
 อาสาสี่หมอก เป็นต้น คนท้องถิ่นและผู้สัญจรในจังหวัดสุพรรณบุรีจึงได้ซึมซับบรรยากาศ
 ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องชุนช้างชุนแผนได้อย่างชัดเจน

การตั้งชื่อถนนโดยนำชื่อตัวละครจากเรื่องชุนช้าง
 ชุนแผนมาตั้งอย่างเป็นระบบยังช่วยสนับสนุนให้คนท้องถิ่นและคนทั่วไปจดจำจังหวัด
 สุพรรณบุรีในฐานะเมืองที่เกี่ยวข้องกับชุนแผนและเรื่องชุนช้างชุนแผนได้เป็นอย่างดี

นอกจากนั้น ในจังหวัดสุพรรณบุรี ยังมีภาคเอกชน หรือบุคคลทั่วไปนำชื่อตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนไปตั้งเป็นชื่อกิจการร้านค้าของตน เพราะเห็นว่าทำกิจการอยู่ในเมืองสุพรรณบุรีซึ่งถือเป็น “เมืองขุนแผน” เพื่อสร้างความโดดเด่นและดึงดูดความสนใจ เช่น ตู้ซ่อมรถยนต์ชื่อว่า “ตู้ขุนแผน” เต็นท์ขายรถชื่อว่า “เต็นท์ขุนแผน” ร้านอาหารชื่อว่า “บึงขุนแผน” ร้านจำหน่ายสินค้าหัตถกรรมชื่อว่า “ร้านขุนแผน” ห้องอาหารหลายแก้วในโรงแรมสองพันบุรี คอกสุนัขชื่อว่า “คอกขุนแผนฟีล่า” และฟาร์มไก่ชนชื่อว่า “ขุนแผนไก่ชน” เป็นต้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน ในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีมี ๓ ลักษณะสำคัญ คือ การอนุรักษ์และส่งเสริมสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผน การสร้างรูปเคารพเพื่อสืบทอดตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับขุนแผน และการสร้างคำขวัญและการตั้งชื่อ เมื่อพิจารณาลักษณะการสร้าง ความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีตามแนวคิดเรื่องพื้นที่แห่งความทรงจำของปีแอร์ โนรา (Pierre Nora, 1992: 7 อ้างถึงใน Anne Whitehead, 2009: 143) ผู้วิจัยได้ข้อค้นพบว่า ลักษณะการสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีมี ๓ ลักษณะ คือ การสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำโดยการอนุรักษ์และส่งเสริมสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนถือเป็นการจัดสรรพื้นที่ (area) เพื่อให้สถานที่ซึ่งประกอบไปด้วยข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ ทำหน้าที่ถ่ายทอดความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน ส่วนการสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำโดยการสร้างรูปเคารพถือเป็นการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อเชื่อมโยงความคิดความเชื่อของคนกับพื้นที่ (area) ของสถานที่ต่าง ๆ ในขณะที่การสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำโดยการสร้างคำขวัญและการตั้งชื่อถือเป็นการสร้างพื้นที่สัญลักษณ์โดยการใช้ภาษาเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดความทรงจำ นอกจากนี้ จะเห็นได้ว่า ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีก็คือพื้นที่แห่งความทรงจำที่ประกอบด้วยเรื่องราวชีวิตของขุนแผน การรักษาและฟื้นฟู ตลอดจนการสร้างข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนจึงเป็นการสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในท้องถิ่น ทั้งนี้พื้นที่ (area) หนึ่ง ๆ อาจประกอบไปด้วยข้อมูลคติชนหลายประเภท หรืออาจกล่าวได้ว่ามีหลายพื้นที่แห่งความทรงจำ

อย่างไรก็ตาม จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีจะเน้นช่วงชีวิตของขุนแผนตอนเป็นทหารและผู้ปกครองเมือง ดังจะเห็นได้จากข้อมูลคติชนที่พบส่วนใหญ่สะท้อนให้เห็นเรื่องราวชีวิตของขุนแผนในตอนดังกล่าวและอยู่ในพื้นที่เมืองกาญจนบุรีเก่าซึ่งเชื่อว่าเป็นเมืองกาญจนบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่ขุนแผนเคยเป็นทหารตระเวนด่านและเคยเป็นเจ้าเมือง ส่วนการสร้าง ความทรงจำร่วมเรื่อง

ขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรีจะเน้นช่วงชีวิตของขุนแผนตอนบวชเรียน ดังจะเห็นได้จากข้อมูลคติชนที่พบส่วนใหญ่สะท้อนให้เห็นเรื่องราวชีวิตของขุนแผนในช่วงดังกล่าวและอยู่ในวัดซึ่งเชื่อว่าขุนแผนเคยบวชเรียนอยู่จริง

ในทัศนะของผู้วิจัย พื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนเป็นพื้นที่เพียงส่วนหนึ่งของจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี แต่ปัจจุบันกำลังถูกขยายให้เป็นที่รับรู้ของคนทั่วไปด้วยประโยชน์ในด้านอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ตัวอย่างหนึ่งที่ได้ชัดคือความพยายามในการเรียกท้องถิ่นตนเองว่า “เมืองขุนแผน” เพราะต่างก็มีหลักฐานสนับสนุนว่าท้องถิ่นของตนเกี่ยวข้องกับขุนแผน อย่างไรก็ตาม สิ่งที่จะมองข้ามไปไม่ได้คือ การแบ่งพื้นที่ในวรรณคดีกับพื้นที่ในปัจจุบันนั้นไม่เท่ากัน เมืองกาญจนบุรีและเมืองสุพรรณบุรี ไม่ได้มีพื้นที่เท่ากับจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีในปัจจุบัน พื้นที่แห่งความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนของจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีจึงไม่ใช่พื้นที่แห่งความทรงจำเดียวกับพื้นที่ที่เกิดเรื่องราวขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาไปทั้งหมด หากแต่ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบสะท้อนให้เห็นลักษณะที่น่าสนใจว่า พื้นที่แห่งความทรงจำในจังหวัดกาญจนบุรีเป็นพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนโดยมีเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน และตำนานหรือเรื่องเล่าของท้องถิ่นรองรับ มีรูปเคารพที่มีความเชื่อและตำนานที่สัมพันธ์กับพื้นที่นั้น ๆ สนับสนุนและช่วยถ่ายทอดความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม ส่วนพื้นที่แห่งความทรงจำเรื่องขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรีส่วนใหญ่จะถูกรองรับด้วยข้อมูลจากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน และไม่ได้มุ่งเน้นนำเสนอตอนที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนเพียงอย่างเดียว

๕.๒.๒ ปัจจัยในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน

จากการศึกษาแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมและการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี ผู้วิจัยพบปัจจัยในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี ๓ ด้าน คือ ปัจจัยด้านการสืบทอดความทรงจำร่วมของท้องถิ่น ปัจจัยด้านการช่วงชิงความโดดเด่นในเชิงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และปัจจัยด้านการส่งเสริมเศรษฐกิจการท่องเที่ยว

๕.๒.๒.๑ ปัจจัยด้านการสืบทอดความทรงจำร่วมของท้องถิ่น

ปัจจัยสำคัญในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีคือ ความพยายามในการสืบทอดความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนให้คนในจังหวัดกาญจนบุรีรับรู้ร่วมกันและคนในจังหวัดสุพรรณบุรีรับรู้ร่วมกัน และถ่ายทอดความทรงจำร่วมดังกล่าวให้เป็นที่รับรู้สืบทอดกันจากรุ่นสู่รุ่น เป้าหมายและวิถีทาง

ในการสืบทอดความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี จึงมีลักษณะเป็นการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนให้ปรากฏอยู่ในท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง

ตามทัศนะของผู้วิจัย การสร้างความทรงจำร่วมดังกล่าว ไม่ได้หมายถึงการสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำขึ้นใหม่แต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังหมายถึง การรื้อฟื้นและการผลิตซ้ำพื้นที่แห่งความทรงจำเรื่องขุนแผนที่มีอยู่แต่เดิมให้ปรากฏชัด อย่างเป็นรูปธรรมและปรากฏอย่างต่อเนื่องในท้องถิ่นกาญจนบุรีและท้องถิ่นสุพรรณบุรี ด้วยเหตุนี้ ข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนซึ่งถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการ เผยแพร่ความทรงจำร่วมให้เป็นที่รับรู้ในท้องถิ่นและในสังคมทั่วไปจึงมีความสำคัญยิ่ง เพราะหากทั้ง ๒ จังหวัดไม่สามารถใช้ข้อมูลทางวัฒนธรรมดังกล่าวเผยแพร่ความทรงจำร่วม เรื่องขุนแผนได้อย่างมีประสิทธิภาพ หรือเครื่องมือดังกล่าวไม่อยู่ในสภาพที่สามารถเป็นพื้นที่ แห่งความทรงจำได้ กล่าวคือ อยู่ในสภาพกรำง หรือชำรุดทรุดโทรม ก็ย่อมทำให้การสืบทอด ความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนของท้องถิ่นไม่เกิดประสิทธิผลเท่าที่ควร

ดังนั้นการรักษาและการฟื้นฟูให้ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับ ขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีอยู่ในความสนใจของสังคมอย่าง ต่อเนื่อง จึงถือเป็นกระบวนการหนึ่งที่ทำให้การสืบทอดความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนของ ท้องถิ่นได้ อาจกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า การรักษาและการฟื้นฟูข้อมูลทางวัฒนธรรมเหล่านี้ก็คือ การสงวนรักษาและการสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำ ซึ่งก็คือการสร้างความทรงจำร่วมนั่นเอง

๕.๒.๒.๒ ปัจจัยด้านการช่วงชิงความโดดเด่นในเชิงอัตลักษณ์

ทางวัฒนธรรม

จังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีต่างต้องการให้ จังหวัดของตนเป็นที่รู้จักในฐานะเมืองขุนแผน โดยอาศัยความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน ชุดต่าง ๆ คือจากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน จากคำให้การชาวกรุงเก่า ตลอดจนความ ทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในท้องถิ่นของตนที่เชื่อว่าขุนแผนเป็นคนท้องถิ่นและเคยมีตัวตนอยู่จริง ประกอบเข้าด้วยกันกับข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัด สุพรรณบุรีมาใช้เป็นหลักฐานยืนยันว่าจังหวัดของตนเกี่ยวข้องกับขุนแผน และเหมาะสม ที่จะได้รับการขนานนามว่า เมืองขุนแผน

ความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนจึงถูกนำมาใช้นำเสนอให้ จังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นที่รู้จักว่ามีความเกี่ยวข้องกับขุนแผน และวรรณคดี เอกของไทยเรื่องขุนช้างขุนแผน ประการหนึ่ง และใช้สนับสนุนความคิดเรื่องเมืองขุนแผน เพื่อยังประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ให้แก่ท้องถิ่น อีกประการหนึ่ง

ปัจจัยด้านการช่วงชิงความโดดเด่นในเชิงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมแสดงให้เห็นทั้งในระดับระหว่างจังหวัดกาญจนบุรีกับจังหวัดสุพรรณบุรี และในระดับท้องถิ่นเดียวกัน กล่าวคือ ในระดับระหว่างจังหวัด ผู้วิจัยพบป้ายขนาดใหญ่ริมถนนเข้าสู่เขตอำเภอเมืองฯ จังหวัดสุพรรณบุรี มีข้อความว่า “สุพรรณบุรี เมืองขุนแผน เมืองยุทธหัตถี” คำว่า “เมืองขุนแผน” ในข้อความดังกล่าวเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่า จังหวัดสุพรรณบุรีถือว่าจังหวัดของตนคือ เมืองขุนแผน อย่างชัดเจน

นอกจากนี้จังหวัดสุพรรณบุรียังได้รับการขนานนามว่า เมืองขุนแผน จนเป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวางมาโดยตลอด ดังจะเห็นได้จากข้อความในข่าวหนังสือพิมพ์ที่มักเรียกบุคคลในข่าวซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดสุพรรณบุรีว่า “หนุ่มเมืองขุนแผน” หรือเรียกผู้ว่าราชการจังหวัดสุพรรณบุรีว่า “พ่อเมืองขุนแผน” หรือเรียกทีมฟุตบอลประจำจังหวัดสุพรรณบุรีอย่างไม่เป็นทางการว่า “ทีมขุนแผน” เป็นต้น เนื่องจากในจังหวัดสุพรรณบุรีมีความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนที่เชื่อกันมาเป็นระยะเวลาานานว่า ขุนแผนเกี่ยวข้องกับจังหวัดสุพรรณบุรี และความทรงจำร่วมชุดนี้ได้รับการถ่ายทอดให้เป็นที่รับรู้ในวงกว้างจนคนทั่วไปรับรู้และเข้าใจไปแล้วว่า จังหวัดสุพรรณบุรีคือ เมืองขุนแผน

ส่วนจังหวัดกาญจนบุรีนั้น ความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนของคนท้องถิ่นประกอบกับข้อมูลทางวัฒนธรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนที่มีอยู่ในจังหวัดกาญจนบุรีได้กระตุ้นให้คนท้องถิ่นเห็นลักษณะเด่นดังกล่าวของท้องถิ่นตน และเกิดความพยายามที่จะรื้อฟื้นและสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนให้แพร่หลายมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากมีบทความท้องถิ่นซึ่งแสดงร่องรอยและหลักฐานต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนความคิดเรื่องเมืองขุนแผน เขียนโดยพยงค์ เวสสุบุตร พิมพ์เผยแพร่โดยชมรมข้าราชการบำนาญและผู้อาวุโส จังหวัดกาญจนบุรี ออกมาหลายฉบับ ได้แก่ บทความเรื่อง “เมืองขุนแผน” พิมพ์เผยแพร่เมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๔๖ บทความเรื่อง “ท่าเสา เมืองเก่ากาญจนบุรี เมืองวรรณคดี – ขุนแผน” พิมพ์เผยแพร่เมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๕๐ บทความเรื่อง “ขุนแผนแสนสะท้าน เจ้าเมืองกาญจน์ พระสุรินทรภำชัย” พิมพ์เผยแพร่เมื่อวันที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๕๐ และบทความเรื่อง “กุมารทอง วรรณคดีขุนช้างขุนแผน” พิมพ์เผยแพร่เมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๕๕๑

บทความดังกล่าวข้างต้นได้แสดงวัตถุประสงค์ในการศึกษาไว้อย่างชัดเจนว่าเป็นการศึกษาและเรียบเรียงขึ้นเพื่อสนับสนุนความคิดเรื่องเมืองขุนแผนดังปรากฏความว่า

บทความเรื่องนี้ คงจะช่วยสนับสนุนให้มีคำว่า “เมือง
ขุนแผน” ในคำขวัญของจังหวัดด้วยคือ “เมืองขุนแผน แคว้นโบราณ
ด่านเจดีย์ มณีเมืองกาญจน์ สะพานข้ามแม่น้ำแคว แหล่งแร่ธาตุ”

(พยงค์ เวสสุบุตร, ๒๕๕๐ข: ๕๔)

...ขุนแผนเป็นชายชาติทหารกำพร้าพ่อมาตั้งแต่อายุ
๕ ขวบ แต่ก็มีคุณสมบัติหาความรู้จนมีความเก่งกล้าสามารถ
อาสาออกศึกจนมีความชอบได้เป็นขุนแผนแสนสะท้านรักษา
เมืองหน้าด่านกาญจนบุรี และในบั้นปลายของชีวิตได้รับตำแหน่ง
เป็นพระสุรินทรภุชย เจ้าเมืองกาญจนบุรี ด้วยเหตุนี้ ขุนแผน
จึงนับเป็นวีรชนผู้หนึ่งซึ่งมีเลือดเนื้อเชื้อไขเป็นชาวกาญจนบุรีและ
เมืองกาญจนบุรีก็เปรียบเสมือนเมืองของขุนแผน ซึ่งได้มาอยู่ตั้งแต่
เยาว์วัยจนได้กลับมาเป็นเจ้าเมือง...

(พยงค์ เวสสุบุตร, ๒๕๕๐ก: คำนำ)

ขุนแผนเมืองกาญจน์ สุพรรณเมืองขุนช้าง

(พยงค์ เวสสุบุตร, ๒๕๕๐ก: ๓๐)

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่า เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ศิลปิน
แห่งชาติ สาขาวรรณศิลป์ พ.ศ.๒๕๓๖ ผู้มีภูมิลำเนาเป็นชาวกาญจนบุรี ได้ประพันธ์กวีนิพนธ์
เกี่ยวกับจังหวัดกาญจนบุรีไว้ในหนังสือเขียนแผ่นดิน (๒๕๓๖) ปรากฏความตอนหนึ่งว่า

เมืองขุนแผนแคว้นโบราณด่านเจดีย์	มิ่งมณีพลอยงามน้ำต้น
งามงามน้ำงามคน	คือมนต์แม่กลองเมืองกาญจน์

จากการศึกษาวิเคราะห์ ผู้วิจัยพบว่า การสร้างความทรงจำ
ร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นไปเพื่อรักษาและสืบทอดความทรงจำร่วมเรื่อง
ขุนแผนให้คงอยู่ในท้องถิ่นและสังคมทั่วไป กล่าวคือ พยายามรักษาสมญานามเมืองขุนแผน
ให้อยู่คู่จังหวัดสุพรรณบุรีต่อไป ส่วนในจังหวัดกาญจนบุรีนั้น การสร้างความทรงจำร่วมเรื่อง
ขุนแผนเป็นไปเพื่อรักษาและสืบทอดความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนให้คงอยู่ในท้องถิ่น และเพื่อ
สร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนให้สังคมทั่วไปรับรู้ ว่า จังหวัดกาญจนบุรีเกี่ยวข้องกับขุนแผน
และสมควรที่จะได้รับการขนานนามว่า เมืองขุนแผน ทั้งนี้ คติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับ

ชุมชนที่พบในทั้ง ๒ จังหวัดถือเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้เกิดการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องชุมชนขึ้นในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี

อย่างไรก็ดี ในทัศนะของผู้วิจัย ทั้งจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีต่างก็เกี่ยวข้องกับชุมชน มีความทรงจำร่วมเรื่องชุมชน และมีคติชนที่ช่วยสนับสนุนให้ความทรงจำร่วมเรื่องชุมชนคงอยู่ในท้องถิ่น จึงเป็นเรื่องยากที่จะระบุให้ชัดเจนว่าจังหวัดใดคือ เมืองชุมชน หากแต่จากการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นแล้วว่าชุมชนเกี่ยวข้องกับทั้งจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี อาจกล่าวได้ว่า จังหวัดกาญจนบุรีคือเมืองชุมชนในฐานะที่เป็นท้องถิ่นที่ชุมชนใช้ชีวิตอยู่เป็นส่วนใหญ่ ทั้งในตอนที่เด็ก ตอนเป็นทหาร และตอนเป็นผู้ปกครองเมือง ส่วนจังหวัดสุพรรณบุรีคือเมืองชุมชนในฐานะที่เป็นภูมิลำเนาและเป็นที่บวชเรียนศึกษาวิชาจนได้เป็นทหารสมความตั้งใจ

อนึ่ง ปัจจัยในการสร้างความทรงจำร่วมด้านการช่วงชิงความโดดเด่นในเชิงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ยังสะท้อนให้เห็นได้ภายในท้องถิ่นเดียวกัน กล่าวคือ ในจังหวัดกาญจนบุรีพบข้อมูลคติชนเกี่ยวกับชุมชนกระจายอยู่ในหลายพื้นที่ของจังหวัด หากแต่พบข้อมูลคติชนเกี่ยวกับชุมชนมากในเขตเมืองกาญจนบุรีเก่า หรือพื้นที่บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเมืองกาญจนบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ชุมชนเป็นผู้ปกครองเมือง ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงแล้ว ความพยายามในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องชุมชนซึ่งเกิดจากความร่วมมือระหว่างจังหวัดกับส่วนราชการย่อยภายในจังหวัด ช่วยสร้างประโยชน์ในการสร้างความโดดเด่นในเชิงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในระดับท้องถิ่นด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากความทรงจำร่วมเรื่องชุมชนได้รับการนำมาเป็นข้อมูลสนับสนุนในการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับเมืองกาญจนบุรีเก่าเพื่อเตรียมการประกาศเขตอนุรักษ^{*} และทำให้เมืองกาญจนบุรีเก่าที่ตั้งอยู่ในพื้นที่บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า ได้รับการกล่าวถึงและเป็นที่สนใจในเวลาต่อมา

๕.๒.๒.๓ ปัจจัยด้านการส่งเสริมเศรษฐกิจการท่องเที่ยว

ปัจจัยในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องชุมชนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ปัจจัยด้านการส่งเสริมเศรษฐกิจการท่องเที่ยว ดังจะเห็นได้จาก พบว่ามีข้อมูลคติชนเกี่ยวกับชุมชนอยู่อย่างหลากหลายใน

* ดูเพิ่มเติม หนวยอนุรักษสิ่งแวดลอมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดกาญจนบุรี สำนักงานนโยบายและแผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, รายงานการศึกษา กรณีศึกษาเมืองกาญจนบุรีเก่าเพื่อเตรียมประกาศเขตอนุรักษ, (กาญจนบุรี: สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี, ๒๕๕๑). หน้า ๖๒ – ๘๕.

จังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี เช่น ข้อมูลคติชนประเภทสถานที่ ข้อมูลคติชนประเภทรูปเคารพ ข้อมูลคติชนประเภทวัตถุมงคล ข้อมูลคติชนประเภทจิตรกรรม ฯลฯ ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนเหล่านี้พบในสถานที่ต่าง ๆ ของจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี เช่น วัด สถานที่ทางธรรมชาติ ชุมชน ร้านค้า เป็นต้น ผู้วิจัยพบว่า สถานที่บางแห่งที่พบคติชนเกี่ยวกับขุนแผนเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีนักท่องเที่ยวสนใจอยู่แล้ว เช่น วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร ซึ่งเป็นสถานที่ประดิษฐานหลวงพ่อดำ พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองสุพรรณบุรี สถานที่บางแห่งเป็นสถานที่ทางธรรมชาติที่ไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลาย เช่น วัดถ้ำขุนแผน วัดถ้ำขุนไกร จังหวัดกาญจนบุรี แต่มีข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนปรากฏอยู่ และมีแนวโน้มที่จะพัฒนาให้สถานที่นั้นเป็นที่สนใจขึ้นมาได้ ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนไม่เพียงแต่เป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้เกิดช่องทางในการสร้างความหมายให้แก่พื้นที่ในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีเพื่อให้สถานที่ต่าง ๆ ที่พบคติชนเกี่ยวกับขุนแผนกลายเป็นจุดสนใจเท่านั้น หากแต่ยังเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมที่ตอบสนองต่ออนโบายการส่งเสริมเศรษฐกิจการท่องเที่ยวของทางจังหวัดอีกด้วย

ด้วยปัจจัยในการสร้างความทรงจำร่วมด้านการส่งเสริมเศรษฐกิจการท่องเที่ยวนี้เองที่ทำให้เกิดการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี ผ่านการใช้คติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความหมายให้แก่พื้นที่ต่าง ๆ ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนจึงทั้งมีบทบาทเป็นพื้นที่แห่งความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนเพื่อสืบทอดความรู้เรื่องขุนแผน และมีบทบาทในการสร้างความหมายให้แก่พื้นที่หรือสถานที่ต่าง ๆ ในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี เพื่อส่งเสริมให้ทั้ง ๒ จังหวัดเป็นแหล่งข้อมูลทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจ และส่งเสริมให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจการท่องเที่ยว

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า ปัจจัยในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีมี ๓ ด้าน คือ การสืบทอดความทรงจำร่วมของท้องถิ่น การช่วงชิงความโดดเด่นในเชิงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และการส่งเสริมเศรษฐกิจการท่องเที่ยว ส่งผลให้มีผู้เกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี ๓ กลุ่มหลัก คือ คนท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ชาวบ้าน พระสงฆ์ ทหาร ส่วนราชการท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ เทศบาลตำบล องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วนจังหวัด และส่วนราชการกลาง ซึ่งได้แก่ กรมศิลปากร และการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย กล่าวคือ คนท้องถิ่นเป็นกลุ่มบุคคลสำคัญที่รับรู้และถ่ายทอดเรื่องราวชีวิตของขุนแผนจนทำให้เกิดการสืบทอดความทรงจำร่วมของท้องถิ่น ต่อมาเมื่อรัฐหรือส่วนราชการท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทในการเผยแพร่ความทรงจำ

ผ่านป้ายประชาสัมพันธ์ ป้ายอธิบายสถานที่ ฯลฯ บนพื้นฐานความทรงจำส่วนเดิมของคนท้องถิ่น คนท้องถิ่นจึงลงทะเบียนในการถ่ายทอดเรื่องเล่าไป อย่างไรก็ตาม ส่วนราชการท้องถิ่นยังถือเป็นหน่วยงานสำคัญที่ผลักดันให้พื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนแผนมีความหมายและยังประโยชน์ในด้านอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจการท่องเที่ยว โดยมีส่วนราชการกลางเป็นหน่วยงานอันทรงพลังที่ประกาศให้เห็นความสำคัญของจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีในฐานะที่เป็นเมืองที่เกี่ยวข้องกับชุมชนแผน

๕.๓ คติชนกับการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องชุมชนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่น ในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี

จากการศึกษาคติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี และการวิเคราะห์เรื่องการสร้างความทรงจำร่วมเกี่ยวกับชุมชนแผน ทำให้เห็นว่าคติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีสะท้อนให้เห็นการนับถือชุมชนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่น และยังมีส่วนในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องชุมชนแผนในลักษณะที่แตกต่างกัน กล่าวคือ คติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีมีส่วนในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องชุมชนแผนโดยเน้นช่วงชีวิตของชุมชนแผนตอนเป็นทหารและผู้ปกครองเมือง ภาพของชุมชนแผนที่เป็นที่รับรู้ในจังหวัดกาญจนบุรีจึงเป็นนักรบฝีมือดี มีวิชาความรู้แตกฉานทางการรบและทางไสยเวทวิทยา และเป็นเจ้าเมืองผู้กล้าหาญจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และบ้านเมือง แม้เมื่อเสียชีวิตไปแล้ว ดวงวิญญาณยังคงสถิตอยู่ในพื้นที่เมืองกาญจนบุรีเพื่อคอยดูแลปกป้องคุ้มครองลูกหลานซึ่งเป็นคนท้องถิ่น ส่วนคติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชนแผนที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรีมีส่วนในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องชุมชนแผนโดยเน้นช่วงชีวิตของชุมชนแผนตอนบวชเรียน ภาพของชุมชนแผนที่เป็นที่รับรู้ในจังหวัดสุพรรณบุรีจึงเป็นนักรบผู้กล้าหาญ ฝีมือดี ซึ่งได้เคยบวชเรียนที่เมืองสุพรรณบุรีจนมี “วิชาการ” เชี่ยวชาญและแตกฉาน สามารถนำความรู้ไปรับราชการเป็นทหารจนสร้างชื่อเสียงให้แก่ตนเอง และเป็นที่เคารพยกย่องนับถือของผู้อื่นได้

ชาวกาญจนบุรีและชาวสุพรรณบุรีต่างก็นับถือชุมชนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่น ดังจะเห็นได้จากมีการสร้างรูปเคารพชุมชนแผนและรูปเคารพตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่อง **ขุนช้าง – ขุนแผน** ไว้สักการะในท้องถิ่นและปรากฏว่ามีมากกว่าหนึ่งแห่ง นอกจากนั้นแล้วยังมีการฟื้นฟูและสร้างข้อมูลคติชนประเภทอื่น ๆ เช่น ข้อมูลคติชนประเภทชื่อสถานที่และชื่ออื่น ๆ ข้อมูลคติชนประเภทวัตถุมงคล ข้อมูลคติชนประเภทจิตรกรรม และข้อมูลคติชนประเภทเพลงพื้นบ้าน เพื่อเป็นเครื่องมือที่ช่วยแสดงให้เห็นว่าชุมชนแผนเคยมีตัวตนอยู่จริงและอยู่ในฐานะที่เป็นบุคคลสำคัญ มีวีรกรรมเล่าขานสืบทอดกันมา จนคนรุ่นหลังเคารพยกย่อง

ข้อสังเกตสำคัญคือ การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีไม่ได้เกิดจากการสร้างข้อมูลทางวัฒนธรรมขึ้นใหม่แต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังหมายถึงการส่งเสริมหรือฟื้นฟูให้ข้อมูลทางวัฒนธรรมที่เคยมีอยู่แล้วกลับมาเป็นที่รู้จักหรือเป็นที่สนใจใหม่อีกครั้ง ซึ่งถือเป็นปฏิบัติการทางสังคมอย่างหนึ่ง

ลักษณะดังกล่าวข้างต้นสอดคล้องกับทฤษฎีของ ฟ็องฟูสกุส (๒๕๔๖: ๑๑๓) กล่าวไว้ใน **อัตลักษณ์** ว่า “การเคลื่อนไหวทางสังคมต่าง ๆ ไม่ได้มีเป้าหมายทางการเมืองเสมอไป หลายกรณีเป็นความเคลื่อนไหวเพื่อแสดงตัวตนทางวัฒนธรรม ดังนั้นรูปแบบและยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวจึงเปลี่ยนไปจากเดิม ไม่ใช่เรื่องของ การออกมาเรียกร้องบนถนน แต่เพียงอย่างเดียว และไม่ได้เน้นการแก้ปัญหาโดยผ่านกลไกรัฐแต่อย่างใด แต่เป็นเรื่องของการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ เน้นกระบวนการผลิตความหมายและการสร้างอัตลักษณ์ใหม่”

ความเป็นวีรบุรุษของขุนแผนประกอบกับข้อมูลทางวัฒนธรรมที่มีอยู่แต่เดิมและที่สร้างขึ้นใหม่นี้เองนำไปสู่การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีโดยนำเสนอแบบมุ่งเน้นรายละเอียดที่แตกต่างกัน เพื่อการสร้างอัตลักษณ์ความเป็น “เมืองขุนแผน” ของจังหวัด กล่าวคือ จังหวัดกาญจนบุรี ต้องการแสดงให้เห็นภาพของขุนแผนในลักษณะของนักรบผู้กล้าหาญ ประกอบกับพื้นที่ของจังหวัดกาญจนบุรีเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ด้านการรบ เมืองกาญจนบุรีเก่าหรือเมืองกาญจนบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเชื่อว่าตรงกับสมัยที่ขุนแผนเป็นเจ้าของ สอดรับกับผู้เกี่ยวข้องในการสร้างความทรงจำร่วมคือ คนท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ ชาวบ้าน พระสงฆ์ ทหาร ส่วนราชการท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ เทศบาล ตำบล องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วนจังหวัด และส่วนราชการกลาง คือ กรมศิลปากร ความเข้มข้นของการนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่นจึงมีมากในพื้นที่เมืองกาญจนบุรีเก่า เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เชื่อว่าขุนแผนเคยเป็นเจ้าของ ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงแล้ว อีกทั้งเป็นพื้นที่ตั้งของกองพลทหารราบที่ ๙ ในปัจจุบัน นอกจากนั้นชาวบ้านกาญจนบุรีและทหารมีส่วนสำคัญในการสืบทอด ดูแลและฟื้นฟูข้อมูลทางวัฒนธรรม เช่น การบูรณะศาลเจ้าพ่อเขาชนไก่ การสร้างรูปหล่อพ่อปู่ขุนแผนและรูปหล่อพ่อปู่ขุนไกร หรือแม้กระทั่งนอกพื้นที่เมืองกาญจนบุรีเก่า เช่น วัดถ้ำขุนไกร ตำบลแก่งเสี้ยน อำเภอเมืองกาญจนบุรี ก็เป็นพื้นที่ควบคุมของทหาร ทางราชการได้ส่งนายทหารจากกองพลในกรุงเทพมหานคร มาเข้าเวรประจำการอยู่ในพื้นที่ และแม้จะผลัดเวรมาประจำการ แต่ทหารก็มีความรู้เกี่ยวกับสถานที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับขุนแผนอยู่บ้างเล็กน้อยต่างกัน จะเห็นได้ว่า บุคคลที่เกี่ยวข้องในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีประกอบกับข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ ทำให้เห็นภาพของขุนแผนในแง่มุมตอนเป็นทหารและเจ้าเมือง และสะท้อนให้เห็นว่าขุนแผนเกี่ยวข้องกับจังหวัดกาญจนบุรีได้อย่างเป็นรูปธรรม

อย่างไรก็ตาม จังหวัดกาญจนบุรีปัจจุบันก็เป็นพื้นที่แห่งความทรงจำเรื่องอื่น ๆ เช่น ความทรงจำร่วมเรื่องสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยมีข้อมูลคติชนที่สะท้อนให้เห็นความทรงจำ เช่น สะพานข้ามแม่น้ำแคว สุสานทหารสัมพันธมิตร ตำนาน ๑ ไม้มอนเท่ากับ ๑ ศพ อยู่ด้วยเช่นกัน แสดงให้เห็นว่า อัตลักษณ์ของจังหวัดกาญจนบุรีมีความเลื่อนไหล มีหลายลักษณะและแตกต่างกันในแต่ละช่วงเวลา จึงถือได้ว่าอัตลักษณ์ความเป็นเมืองขุนแผน เมืองแห่งนักรบและการทำสงครามเป็นอัตลักษณ์หนึ่งในอัตลักษณ์ทั้งหมดที่มีอยู่อย่างหลากหลายของจังหวัดกาญจนบุรี

ในขณะที่จังหวัดสุพรรณบุรีต้องการแสดงให้เห็นภาพของขุนแผนในลักษณะของ ผู้ที่ได้บวชเรียนศึกษาวิชาความรู้จนแตกฉาน นำความรู้ไปใช้รับราชการทหาร จนมีฝีมือดี เป็นที่เลื่องลือ ขุนแผนจึงเกี่ยวข้องกับทั้งพระพุทธศาสนาและไสยเวทวิทยา สอดรับกับ ผู้เกี่ยวข้องในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรีคือ คนท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ ชาวบ้าน และพระสงฆ์ ส่วนราชการท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ เทศบาลเมืองสุพรรณบุรี องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุพรรณบุรี และส่วนราชการกลางคือ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ที่มุ่งเน้นความเป็นท้องถิ่นพุทธศาสนาซึ่งมีวัดวาอาราม มีการปลูกเสกและ จัดสร้างวัดอุ้มงคลอันได้แก่ พระเครื่อง เครื่องรางของขลังจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม จังหวัดสุพรรณบุรีก็ไม่ได้มุ่งเน้นการแสดงอัตลักษณ์ความเป็นเมืองขุนแผนเพียงอัตลักษณ์เดียว เพราะ ในท้องถิ่นสุพรรณบุรีก็มีความทรงจำร่วมเรื่องอื่น ๆ อยู่ด้วย เช่น ความทรงจำร่วมเรื่อง สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ความทรงจำร่วมเรื่องสงครามยุทธหัตถี เป็นต้น

โจเซฟ แคมป์เบลล์ (1988: 134) (อ้างถึงใน บารนี บุญทรง, ๒๕๕๑: ๒๗๕) กล่าวไว้ว่า “สังคมจำเป็นต้องมีวีรบุรุษ เพราะสังคมจะต้องมีกลุ่มภาพจินตนาการ (constellation images) ที่จะดึงแนวโน้มสู่การแบ่งแยกทั้งหมดให้รวมกัน ให้เข้าสู่เป้าหมาย บางประการร่วมกัน” ในความเป็นจริงแล้ว ทั้งจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี ต่างก็เป็นเมืองที่เกี่ยวข้องกับขุนแผนเหมือนกัน แต่ต่างกันที่การเลือกนำเสนอช่วงชีวิตของ ขุนแผนที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดของตน แม้จะเน้นรายละเอียดต่างกันคือ จังหวัดกาญจนบุรี เน้นคุณสมบัติของการเป็นชายชาติทหารที่มีฝีมือจนได้เป็นใหญ่เป็นโตด้วยความสามารถ และจังหวัดสุพรรณบุรีเน้นคุณสมบัติของการเป็นนักบวชที่มีความเฉลียวฉลาด และมีความรู้แตกฉาน จนทำให้ได้รับราชการสมความตั้งใจ แต่ความทรงจำร่วมที่มีเหมือนกันคือ ขุนแผน เป็นวีรบุรุษท้องถิ่น ได้รับการนำมาใช้ในการสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่นได้ ดังที่จังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีพยายามที่จะนำเสนอความเป็น “เมืองขุนแผน” ให้กลายเป็น ภาพจำแบบหนึ่งของจังหวัดแก่คนท้องถิ่นและคนในสังคม

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า พื้นที่แห่งความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนเป็นพื้นที่เพียงส่วนหนึ่งเท่านั้นในพื้นที่แห่งความทรงจำทั้งหมดของท้องถิ่นกาญจนบุรีและสุพรรณบุรี และอยู่ร่วมกับพื้นที่แห่งความทรงจำเรื่องอื่น ๆ หากแต่มีความสำคัญและโดดเด่นมากเพียงพอที่ท้องถิ่นสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างประโยชน์ในทางเศรษฐกิจและประโยชน์ในการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมได้อย่างแยบยล

บทที่ ๖

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

การศึกษาวิจัยเรื่องคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะของข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี และเพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีกับจังหวัดสุพรรณบุรีจากข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ โดยมีสมมติฐานว่า “คติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีสะท้อนให้เห็นการนับถือขุนแผนในฐานะที่เป็นวีรบุรุษท้องถิ่น และมีส่วนในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในลักษณะที่แตกต่างกัน กล่าวคือ การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีจะเน้นช่วงชีวิตของขุนแผนตอนเป็นทหารและผู้ปกครองเมือง ส่วนการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรีจะเน้นช่วงชีวิตของขุนแผนตอนบวชเรียน”

จากวัตถุประสงค์และสมมติฐานดังกล่าว ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยโดยศึกษารวบรวมข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผน ได้แก่ ข้อมูลคติชนประเภทชื่อสถานที่และชื่ออื่น ๆ ข้อมูลคติชนประเภทรูปเคารพ ข้อมูลคติชนประเภทวัตถุมงคล และข้อมูลคติชนประเภทจิตรกรรม ที่รวบรวมได้จากภาคสนามในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี และศึกษาข้อมูลคติชนประเภทเพลงพื้นบ้านในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีจากเอกสารที่มีผู้รวบรวมไว้แล้ว ผู้วิจัยนำข้อมูลที่รวบรวมได้ข้างต้นมาศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผน และวิเคราะห์เปรียบเทียบความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีตามแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วม (collective memory) โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ส่วนหลักคือ ๑) การศึกษาภูมิหลังเกี่ยวกับขุนแผนจากวรรณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ๒) การศึกษารวบรวมข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรี ๓) การศึกษารวบรวมข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรี และ ๔) การศึกษาวิเคราะห์การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี ผลการศึกษาวิจัยสรุปได้ดังนี้

ขุนแผนมีชื่อปรากฏอยู่ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน วรรณคดีเอกของไทย ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นสมัยกรุงศรีอยุธยา ในฐานะตัวละครเอกฝ่ายชาย และมีชื่อปรากฏอยู่ในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า ซึ่งเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่แปลมาจากภาษาพม่า ใน “เรื่องสมเด็จพระพันวษา” ในฐานะบุคคลที่มีตัวตนอยู่ในแผ่นดินสมเด็จพระพันวษา เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน กล่าวถึงเรื่องราวชีวิตของขุนแผนไว้อย่างละเอียด

จำแนกได้เป็นช่วงชีวิตตอนเด็กซึ่งเกิดและเติบโตอยู่ที่เมืองสุพรรณบุรีจนบิดาถูกประหารชีวิต ช่วงชีวิตตอนบวชเรียนศึกษาวิชากับสมภารบุญ วัดส้มใหญ่ สมภารมี วัดป่าเลไลยก์ และสมภารคง วัดแค และช่วงชีวิตตอนรับราชการ ไปทำศึกได้รับชัยชนะจนได้เป็นขุนแผน ออกตระเวนค้นหาของวิเศษ ๓ สิ่ง ติดคุก และไปทำศึกมีความดีความชอบจนได้เป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรี ในขณะที่เรื่องราวชีวิตของขุนแผนที่ปรากฏในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า เป็นเพียงเรื่องราวบางช่วงตอนของชีวิต กล่าวถึงขุนแผนนายทหารฝีมือดีในแผ่นดินสมเด็จพระพันวษา ตอนได้รับพระราชทานอภัยโทษ แล้วอาสาไปศึกเชียงใหม่ เพื่อชิงตัวนางสร้อยทองพระราชธิดาพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง จนได้รับชัยชนะกลับมา และกล่าวถึงตอนขุนแผนแก่ชราและนำดาบเวทวิเศษมาทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระพันวษา แม้เรื่องราวชีวิตของขุนแผนที่ปรากฏในวรรณคดีไทยและเอกสารทางประวัติศาสตร์จะกล่าวถึงความตอนเดียวกันคือ ตอนศึกเชียงใหม่ แต่มีรายละเอียดแตกต่างกันคือ

ประการแรก เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน กล่าวว่าพलयงามบุตรชายขุนแผน เป็นผู้ทูลขอพระราชทานอภัยโทษแก่ขุนแผน ส่วน*คำให้การชาวกรุงเก่า* กล่าวว่าพระหมื่นศรี เป็นผู้ทูลขอพระราชทานอภัยโทษ ไม่มีการกล่าวถึงพलयงามแต่อย่างใด

ประการที่สอง เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน กล่าวว่า การไปศึกเชียงใหม่ ในครั้งเดียวกันนี้ ผู้เป็นแม่ทัพคือ ขุนแผนและพलयงาม ซึ่งเกณฑ์นักโทษ ๓๕ คนไปเป็นกำลังพลจนได้รับชัยชนะและชิงตัวนางสร้อยทองมาได้ด้วยการใช้คาถาอาคมในการรบ แต่ใน*คำให้การชาวกรุงเก่า* กล่าวว่าขุนแผนเป็นแม่ทัพเพียงคนเดียว ไม่ได้กล่าวถึงพलयงามและนักโทษ ๓๕ คนแต่อย่างใด

ประการที่สาม เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน มีความตอนหนึ่งที่ขุนแผนกล่าวกับพलयงามว่า ดาบฟ้าฟื้นอันเป็นอาวุธของขุนแผนนี้วิเศษกว่าดาบใด และจะฝึกให้พलयงามใช้ต่อไป แต่ใน*คำให้การชาวกรุงเก่า* ระบุว่าเมื่อขุนแผนแก่ชราแล้วได้นำดาบเวทวิเศษมาทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระพันวษา

การศึกษาภูมิหลังเกี่ยวกับขุนแผนจาก*เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน* และจาก*คำให้การชาวกรุงเก่า* ทำให้ผู้วิจัยรับรู้เรื่องราวชีวิตของขุนแผนซึ่งถือเป็นความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนชุดหนึ่งที่อยู่ในความรับรู้ของคนทั่วไป นอกเหนือจากการศึกษาภูมิหลังเกี่ยวกับขุนแผนจากวรรณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์แล้ว ผู้วิจัยได้ศึกษารวบรวมข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรี พบข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนมากในเขตเมืองกาญจนบุรีเก่าหรือพื้นที่บ้านท่าเสา ตำบลลาดหญ้า และยังพบข้อมูลคติชนกระจายอยู่ในตำบลหนองบัว และตำบลแก่งเสี้ยน ในเขตอำเภอเมืองกาญจนบุรี ตำบลเขาน้อย และตำบล

หนองขาว ในเขตอำเภอกำม่วง จังหวัดกาญจนบุรี จำแนกคติชนที่พบได้เป็น ๕ ประเภทคือ ข้อมูลคติชนประเภทชื่อสถานที่และชื่ออื่น ๆ ข้อมูลคติชนประเภทรูปเคารพ ข้อมูลคติชนประเภทวัตถุมงคล ข้อมูลคติชนประเภทจิตรกรรม และข้อมูลคติชนประเภทเพลงพื้นบ้าน

๑. ข้อมูลคติชนประเภทชื่อสถานที่และชื่ออื่น ๆ พบทั้งชื่อสถานที่ที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน เช่น วัดป่าเลไลยก์ วัดส้มใหญ่ เขาชนไก่ บ้านถ้ำ และชื่อที่ไม่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน เช่น ถ้ำขุนแผน ถ้ำขุนไกร ถ้ำนางบัวคลี่ วัดขุนแผน วัดนางพิม วัดแม่หม้ายเหนือ วัดแม่หม้ายใต้ วัดถ้ำขุนไกร วัดบ้านถ้ำ หมู่บ้านนางทองประศรี ชุมชนบ้านขุนแผน ชุมชนพิมพิลาไลย ถนนขุนแผน ถนนพิมพิลาไลย เขื่อนขุนแผน ตลาดนางทองประศรี เป็นต้น ส่วนชื่ออื่น ๆ นั้น พบว่าเป็นการนำชื่อขุนแผนมาใช้ในแวดวงการทำงานของทหารกองพลทหารราบที่ ๙ คือ ใช้เป็นชื่อรหัสในการใช้วิทยุสื่อสารของทหาร และใช้เป็นชื่อฝ่ายรุกในการฝึกนักศึกษาวิชาทหาร

๒. ข้อมูลคติชนประเภทรูปเคารพ พบทั้งรูปเคารพขุนแผน และรูปเคารพตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน มีการเรียกชื่อรูปเคารพขุนแผน ๒ ลักษณะคือ บางแห่งเรียกว่า รูปเคารพขุนแผน บางแห่งเรียกว่า รูปเคารพพระยากาญจนบุรี ทั้งนี้เพราะตำแหน่งพระยากาญจนบุรีเป็นตำแหน่งที่ขุนแผนได้รับพระราชทานมาพร้อมราชทินนามพระสุรินทรภานุไชยมไหสุริย์ภักดีหลังจากทำศึกเชียงใหม่ได้รับชัยชนะ ส่วนรูปเคารพของตัวละครอื่นที่พบได้แก่ รูปเคารพขุนไกรบิดาขุนแผน รูปเคารพนางทองประศรีมารดาขุนแผน รูปเคารพนางบัวคลี่ภรรยาขุนแผน และรูปเคารพกุมารทองบุตรชายขุนแผน รูปเคารพต่าง ๆ ที่พบประดิษฐานอยู่นี้มีเรื่องราวหรือตำนานเกี่ยวข้องกับสถานที่ที่รูปเคารพนั้นประดิษฐานอยู่

๓. ข้อมูลคติชนประเภทวัตถุมงคล ที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีคือ พระขุนแผน พระขุนแผนนี้มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปปฏิมา ไม่ใช่ขุนแผน แต่เรียกว่าพระขุนแผน เพราะคนรุ่นหลังเชื่อมโยงพุทธคุณด้านเมตตามหานิยม ด้านอยู่ยงคงกระพัน อันเป็นที่ประจักษ์แก่ผู้เลื่อมใสบูชาเข้ากับคุณสมบัติความเป็นผู้รู้วิชาคาถาอาคมของขุนแผน ผู้วิจัยพบว่ามีการจัดสร้างในวัดที่มีตำนานหรือเรื่องเล่าว่าเกี่ยวข้องกับขุนแผน เช่น พระขุนแผน วัดถ้ำขุนแผน ซึ่งเป็นถ้ำที่ขุนแผนเคยมาพักระหว่างการออกตระเวนด้าน พระขุนแผนอย่างกุมาร วัดบ้านถ้ำ ซึ่งเชื่อว่าวิญญาณของนางบัวคลี่ ภรรยาที่ถูกขุนแผนฆ่าต้องเอาบุตรชายไปปลุกเสกเป็นกุมารทองสถิตอยู่

๔. ข้อมูลคติชนประเภทจิตรกรรม เป็นจิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องขุนช้างขุนแผนโดยเลือกนำเสนอตอนที่ขุนแผนมีเรื่องราวชีวิตเกี่ยวข้องกับสถานที่ในจังหวัดกาญจนบุรี กล่าวคือ ตอนขุนแผนออกตระเวนด้านมาทางบ้านถ้ำ พบภาพจิตรกรรมในสถานที่ ๒ แห่งคือ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน บริเวณบันไดขึ้นถ้ำ วัดบ้านถ้ำ และจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้าง

ขุนแผนในหอสมุดวัดมโนธรรมาราม จิตรกรรมที่พบเกิดจากความร่วมมือระหว่างวัดกับชาวบ้านในลักษณะการทำบุญบริจาคเงินบำรุงวัดผ่านการสร้างภาพจิตรกรรม

๕. ข้อมูลคติชนประเภทเพลงพื้นบ้าน เนื้อหาของเพลงเสนอเรื่องราวชีวิตส่วนหนึ่งของขุนแผน เช่น ตอนเป็นผู้รั้งเมืองกาญจนบุรี ตอนได้รับพระราชบัญชาให้ไปตีเชียงใหม่ เป็นต้น เนื้อหามักเกี่ยวข้องกับการไปราชการ การไปทัพ หรือการทำหน้าที่ของทหาร และสะท้อนให้เห็นบุคลิกลักษณะของขุนแผนอันเป็นคุณลักษณะสำคัญของทหารคือมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ พร้อมจะสนองพระราชบัญชาอยู่ทุกขณะ

ผู้วิจัยพบว่า ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีทั้ง ๕ ประเภทเกี่ยวข้องกับคน ๓ กลุ่มหลักคือ คนท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ ชาวบ้าน พระสงฆ์ ทหาร ส่วนราชการท้องถิ่นซึ่งได้แก่ เทศบาลตำบล องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วนจังหวัด และส่วนราชการกลางคือ กรมศิลปากร ข้อมูลคติชนต่าง ๆ สอดคล้องกับเรื่องราวของขุนแผนในช่วงชีวิตตอนต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน ทั้งในตอนเด็ก ตอนบวชเรียน และตอนรับราชการ โดยเกี่ยวข้องมากในตอนรับราชการ คือช่วงที่ขุนแผนเป็นทหารแล้ว เพราะเมื่อขุนแผนได้รับราชการเป็นทหาร สมเด็จพระพันวัสสามีพระราชบัญชาให้ขุนแผนรักษาด่านอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี นอกจากนี้ ข้อมูลคติชนที่พบยังทำให้ทราบเรื่องราวชีวิตตอนที่ไม่มีปรากฏอยู่ในเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน ด้วย

ส่วนการศึกษารวบรวมข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรีนั้น ผู้วิจัยพบข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรีกระจายอยู่ในเขตอำเภอเมืองสุพรรณบุรี และอำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี จำแนกคติชนที่พบได้เป็น ๕ ประเภท เช่นเดียวกับที่พบในจังหวัดกาญจนบุรี คือ ข้อมูลคติชนประเภทชื่อสถานที่และชื่ออื่น ๆ ข้อมูลคติชนประเภทรูปเคารพ ข้อมูลคติชนประเภทวัตถุมงคล ข้อมูลคติชนประเภทจิตรกรรม และข้อมูลคติชนประเภทเพลงพื้นบ้าน

๑. ข้อมูลคติชนประเภทชื่อสถานที่และชื่ออื่น ๆ พบทั้งชื่อสถานที่ที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน เช่น วัดป่าเลไลยก์ วัดแค เขาพระ บ้านไร่ใหญ่ บ้านท่าสิบเบี้ย บ้านท่าพี่เลี้ยง และชื่อที่ไม่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน เช่น วัดพลายชุมพล วัดลาวทอง ถนนพลายแก้ว ถนนแฉกรแก้ว ถนนขุนแผน ถนนนางพิม ถนนนางลาวทอง ถนนขุนไกร ถนนพลายงาม ถนนพลายชุมพล ถนนพระพันวัสสา ถนนดาบฟ้าฟัน ถนนไร่ฝ้าย แยกแฉกรแก้ว แยกอาซาสีหมอก สะพานอาซาสีหมอก คุ่มขุนแผน บ้านขุนช้าง ฯลฯ ส่วนชื่ออื่น ๆ นั้นพบว่า เป็นการนำชื่อพลายแก้ว หรือแฉกรแก้ว หรือขุนแผนไปใช้เรียกชื่อ เช่น ชื่อพระนอนวัดพระรูป จังหวัดสุพรรณบุรี เรียกว่า พระนอนแฉกรแก้ว

ชื่อกิจการร้านค้าต่าง ๆ เช่น อุ้ขุนแผน เต็นท์ขุนแผน บึงขุนแผน ร้านขุนแผน ห้องอาหาร ปลายแก้ว คอกขุนแผนพิลา ขุนแผนไก่ชน ชื่องานหรือชื่อกิจกรรม เช่น งานขุนแผน คลาสสิกไบค์ ชื่อทีมฟุตบอลท้องถิ่นคือ ทีมขุนแผน เป็นต้น ข้อมูลศิษนประเภทชื่อที่โดดเด่น และส่งผลให้คนส่วนใหญ่รับรู้ว่าจะจังหวัดสุพรรณบุรีเกี่ยวข้องกับขุนแผนและเรื่องขุนช้างขุนแผน คือ ชื่อถนนสายต่าง ๆ ที่ใช้สัญจรไปมาในเขตเทศบาลเมืองสุพรรณบุรี ส่วนชื่อกิจการร้านค้าต่าง ๆ พบแต่ในจังหวัดสุพรรณบุรี ไม่พบในจังหวัดกาญจนบุรี

๒. ข้อมูลศิษนประเภทรูปเคารพ พบทั้งรูปเคารพขุนแผน และรูปเคารพของตัวละครอื่น ๆ จากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ได้แก่ รูปเคารพนางพิม รูปเคารพสมภารคง รูปเคารพขุนช้าง รูปเคารพกุมารทอง รูปเคารพที่พบประดิษฐานอยู่ในสถานที่ที่เชื่อว่าขุนแผนเคยใช้ชีวิตอยู่จริง เช่น ที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร วัดแค อันเป็นวัดที่ขุนแผนบวชเรียนศึกษาวิชา นอกจากนี้พบรูปเคารพของตัวละครอื่น เช่น รูปเคารพขุนช้าง รูปเคารพกุมารทอง ประดิษฐานอยู่ในสถานที่ซึ่งได้รับการจัดสร้างเพื่อเป็นอุทยานวรรณคดีให้คนระลึกถึงขุนแผน และเรื่องขุนช้างขุนแผน เพื่อถ่ายทอดเรื่องเล่าให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมและทำให้พื้นที่มีความน่าสนใจมากยิ่งขึ้น

๓. ข้อมูลศิษนประเภทวัดถุมงคล ที่พบส่วนใหญ่เป็นพระขุนแผนกรูต่าง ๆ ซึ่งมีชื่อเสียงในวงการพระเครื่อง ได้แก่ กรูวัดบ้านกร่าง กรูวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร กรูวัดแค ทั้งยังพบการจัดสร้างวัดถุมงคลเกี่ยวกับขุนแผนอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้พบว่ามีการจัดแสดงพระขุนแผนพิมพ์ต่าง ๆ ที่พบในประเทศไทยอยู่ภายในพิพิธภัณฑ์พระขุนแผนและพระเครื่องเมืองสุพรรณ วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี อีกด้วย

๔. ข้อมูลศิษนประเภทจิตรกรรม พบ ๒ ลักษณะคือ จิตรกรรมเล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน และจิตรกรรมแสดงภาพตัวละครจากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน จิตรกรรมเล่าเรื่องขุนช้างขุนแผนพบทั้งที่เล่าเรื่องขนาดยาว ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน รอบวิหารคด วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร และที่เลือกนำเสนอเรื่องราวบางตอน ได้แก่ จิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนในหอคอยบรรหาร – แจ่มใส และจิตรกรรมฝาผนังเรื่องขุนช้างขุนแผน ที่วัดเขาพระศรีสรรเพชญาราม ส่วนจิตรกรรมแสดงภาพตัวละครจากเรื่องขุนช้างขุนแผน พบที่บ้านขุนช้างภายในบริเวณวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร ซึ่งเป็นอุทยานวรรณคดีที่สร้างขึ้นเพื่อให้ระลึกถึงเรื่องขุนช้างขุนแผน

๕. ข้อมูลศิษนประเภทเพลงพื้นบ้าน เป็นการถ่ายทอดข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนหรือเล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน ไม่ได้มุ่งเน้นนำเสนอตัวละครใดตัวละครหนึ่งโดยเฉพาะ นอกจากนี้เมื่อกล่าวถึงขุนแผนก็มักกล่าวถึงเรื่องความรักและความเจ้าชู้

ผู้วิจัยพบว่า ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรีทั้ง ๕ ประเภท เกี่ยวข้องกับคน ๓ กลุ่มหลัก คือ คนท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ ชาวบ้าน และพระสงฆ์ ส่วนราชการ ท้องถิ่น ได้แก่ เทศบาลเมืองสุพรรณบุรี องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุพรรณบุรี และส่วนราชการกลาง คือ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สังเกตได้ว่า วัดมีบทบาทสำคัญในการ ถ่ายทอดเรื่องราวชีวิตของขุนแผน ทั้งในด้านการสงวนรักษาพื้นที่จริงซึ่งเชื่อกันว่า ขุนแผน เคยใช้ชีวิตอยู่ และการจัดสรรพื้นที่ใหม่เพื่อสืบทอดเรื่องราวและความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน ให้คงอยู่ต่อไป

เมื่อผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีและ จังหวัดสุพรรณบุรี และศึกษาภูมิหลังเกี่ยวกับขุนแผนจากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน และ คำให้การชาวกรุงเก่า ประกอบกัน ทำให้เห็นได้ว่า ชาวกาญจนบุรีและชาวสุพรรณบุรียอมรับ ในฝีมือ ชื่นชมความสามารถ และนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษซึ่งเป็นคนท้องถิ่นผู้กล้าหาญ มีความรู้วิชาอาคมและสามารถนำไปใช้ทำศึกจนได้รับชัยชนะและสร้างชื่อเสียงให้แก่ตนเอง นอกจากชาวกาญจนบุรีและชาวสุพรรณบุรีจะมีความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนชุดหนึ่งคือ ความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนจากเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผนแล้ว ยังพบตำนานหรือ เรื่องเล่าเกี่ยวกับขุนแผนที่เล่าสืบกันมาภายในท้องถิ่นกาญจนบุรีและท้องถิ่นสุพรรณบุรี จากรุ่นสู่รุ่น และพบว่ามีการพบประดิษฐานอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ ในจังหวัด รูปเคารพต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้ภาพความเป็นวีรบุรุษท้องถิ่นของขุนแผนเด่นชัดยิ่งขึ้น

การศึกษาลักษณะของข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัด สุพรรณบุรี ทำให้ผู้วิจัยสรุปได้ว่า คติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีสะท้อน ให้เห็นว่า ชาวกาญจนบุรีนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่นที่เป็นนักรบและผู้ปกครองเมือง ผู้กล้าหาญ ดวงวิญญาณของขุนแผนยังคงสถิตอยู่ในท้องถิ่นเพื่อดูแลและปกป้องคุ้มครอง คนท้องถิ่นสืบไป ในขณะที่คติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรีได้สะท้อนให้เห็น ว่า ชาวสุพรรณบุรีนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่นที่เคยบวชเรียนจนมี “วิชาการ” เชี่ยวชาญและแตกฉาน สามารถนำความรู้ไปรับราชการเป็นทหารจนสร้างชื่อเสียงให้แก่ ตนเองและเป็นที่ยกย่องนับถือของผู้อื่นได้

นอกจากข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี จะสะท้อนให้เห็นการนับถือขุนแผนในฐานะเป็นวีรบุรุษท้องถิ่นแล้ว คติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนยังมีส่วนสำคัญในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดสุพรรณบุรีด้วย

ในงานวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมจากนักวิชาการ ๔ คน คือ มอริส ฮาลบวาคซ แจน อาชมาน ปีแอร์ โนรา และอไลดา อาชมาน แล้วให้นิยามคำว่า ความทรงจำร่วม ว่าหมายถึง ความทรงจำชุดใดชุดหนึ่งที่คนในสังคมใดสังคมหนึ่งรับรู้ร่วมกัน มีส่วนทำให้เกิดความรู้สึกว่าตนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสังคมนั้น ๆ ความทรงจำร่วม ดังกล่าวได้รับการถ่ายทอดผ่านข้อมูลทางวัฒนธรรมประเภทต่าง ๆ ซึ่งเป็นเสมือนเครื่องมือที่ ช่วยทำให้เกิดการแสดงออกและการผลิตซ้ำให้ความทรงจำนั้นปรากฏอย่างต่อเนื่องในสังคม

ความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนจึงเกิดจากคนในสังคมรับรู้และจดจำเรื่องราวชีวิตของ ขุนแผนร่วมกัน แล้วถ่ายทอดความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนให้รับรู้สืบทอดกันจากรุ่นสู่รุ่น ผ่านการใช้ข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัด สุพรรณบุรี

ดังจะเห็นได้จากข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดสุพรรณบุรี ได้สะท้อนให้เห็นว่า ชาวกาญจนบุรีและชาวสุพรรณบุรีต่างมีความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน คือ

ประการแรก เชื่อว่าขุนแผนมีตัวตนอยู่จริง เป็นคนในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ประการที่สอง มีการเล่าเรื่องราวชีวิตของขุนแผนอยู่ในท้องถิ่นจากรุ่นสู่รุ่น

ประการที่สาม รับรู้ว่าขุนแผนมีความรู้ความสามารถ เป็นนักรบผู้กล้าหาญและมีฝีมือดี

ประการที่สี่ รับรู้ว่าขุนแผนเป็นบุคคลท้องถิ่นที่ควรเคารพนับถือกราบไหว้ และสามารถดลบันดาลพรให้ได้

นอกจากนี้ ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี ยังเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้เกิดการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดสุพรรณบุรี ผู้วิจัยพบลักษณะการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัด กาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี ๓ ลักษณะสำคัญคือ ๑) การอนุรักษ์และส่งเสริมสถานที่ที่ เกี่ยวข้องกับขุนแผน ๒) การสร้างรูปเคารพเพื่อสืบทอดตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับขุนแผน และ ๓) การสร้างคำขวัญและการตั้งชื่อ โดยมีปัจจัยในการสร้างความทรงจำร่วม ๓ ประการคือ ปัจจัยด้านการสืบทอดความทรงจำร่วมของท้องถิ่น ปัจจัยด้านการช่วงชิงความโดดเด่น ในเชิงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และปัจจัยด้านการส่งเสริมเศรษฐกิจการท่องเที่ยว

เมื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีกับจังหวัด สุพรรณบุรีจากข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ แล้วพบว่า ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัด กาญจนบุรีส่วนใหญ่สะท้อนให้เห็นเรื่องราวชีวิตของขุนแผนตอนเป็นทหาร เป็นเจ้าเมือง กาญจนบุรี ขุนแผนในความทรงจำร่วมของชาวกาญจนบุรีจึงมีลักษณะเป็นทหารที่มีฝีมือ

เก่งฉกาจและเป็นเจ้าเมืองที่คนท้องถิ่นเคารพนับถือ ส่วนข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรีส่วนใหญ่สะท้อนให้เห็นเรื่องราวชีวิตของขุนแผนตอนที่บวชเรียนเป็นเณรแก้ว ขุนแผนในความทรงจำร่วมของชาวสุพรรณบุรีจึงมีลักษณะเป็นคนท้องถิ่นที่บวชเรียนจนมีความรู้เชี่ยวชาญทั้งการเขียนอ่านและวิชาไสยศาสตร์

ความคิดความเชื่อของชาวกาญจนบุรีและชาวสุพรรณบุรีที่เชื่อว่าขุนแผนเคยมีตัวตนอยู่จริงในท้องถิ่นของตน เป็นนักรบผู้กล้าหาญและมีฝีมือดี ทำศึกให้บ้านเมืองได้รับชัยชนะและการนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่นนี้เองที่ทำให้ขุนแผนยังคงอยู่ในความทรงจำของชาวกาญจนบุรีและชาวสุพรรณบุรี อันสะท้อนให้เห็นได้จากการอนุรักษ์และส่งเสริมสถานที่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผน และการสืบทอดและสร้างสรรค์ข้อมูลต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกับขุนแผน เพื่อเป็นการยกย่องและระลึกถึงขุนแผน เช่น การสร้างรูปเคารพ การสร้างวัดตุ้มมงคล การสร้างงานจิตรกรรมเพื่อเล่าเรื่องราวชีวิตของขุนแผน ตลอดจนการรักษาเพลงพื้นบ้านซึ่งสะท้อนให้เห็นการรับรู้เรื่องขุนแผนอยู่อย่างต่อเนื่อง ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนขึ้นในท้องถิ่น เป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมที่มีทั้งคุณค่าเชิงอัตลักษณ์ กล่าวคือได้รับการนำมาใช้แสดงความสัมพันธ์และความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนของชาวกาญจนบุรีและชาวสุพรรณบุรีให้คงอยู่สืบไป และมีคุณค่าเชิงเศรษฐกิจและสังคม กล่าวคือ ได้รับการนำมาใช้ในการส่งเสริมเศรษฐกิจการท่องเที่ยวของท้องถิ่นได้อย่างแยบยล

จากการศึกษาทั้งหมดได้ข้อสรุปว่า ข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีได้สะท้อนให้เห็นการนับถือขุนแผนในฐานะที่เป็นวีรบุรุษท้องถิ่น ทั้งยังมีส่วนสำคัญในการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี คติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีสะท้อนให้เห็นว่า การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีจะเน้นช่วงชีวิตของขุนแผนตอนเป็นทหารและผู้ปกครองเมือง ในขณะที่คติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรีสะท้อนให้เห็นว่า การสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในจังหวัดสุพรรณบุรีจะเน้นช่วงชีวิตของขุนแผนตอนบวชเรียน

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่องคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี ผู้วิจัยได้ข้อค้นพบและประเด็นที่น่าสนใจซึ่งจะเป็นประโยชน์ในด้านข้อมูลและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาด้านคติชนวิทยา การศึกษาทางวรรณคดี และการศึกษาเรื่องความทรงจำร่วม ดังจะอภิปรายผลต่อไปนี้

ในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนทั้งข้อมูลจากการออกภาคสนามในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี จากการสัมภาษณ์บุคคลในพื้นที่ และข้อมูลจากเอกสารที่มีผู้รวบรวมและเผยแพร่แล้วมาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ เช่น ภูมินามตามรอยขุนแผน สองแควกาญจน์ – สุพรรณฯ (๒๕๕๒) ของเอนก อัครบัณฑิต บทความเรื่อง “เมืองขุนแผน” (๒๕๔๖) “ขุนแผนแสนสะท้าน เจ้าเมืองกาญจน์ พระสุรินทรภักไชย” (๒๕๕๐ก) “ท่าเสา เมืองเก่ากาญจนบุรี เมืองวรรณคดี – ขุนแผน” (๒๕๕๐ข) และ “กุมารทอง วรรณคดีขุนช้างขุนแผน” (๒๕๕๑) ของพยงค์ เวสสุบุตร ข้อมูลที่ได้จึงเป็นข้อมูลปัจจุบันและมีความหลากหลาย ข้อมูลบางอย่างเป็นข้อมูลที่ยังไม่มีผู้รวบรวมมาก่อน เช่น ชื่อสถานที่บางแห่งและชื่ออื่น ๆ รูปเคารพที่ประดิษฐานในสถานที่ต่าง ๆ วัตถุฝังศพบางรุ่น ภาพจิตรกรรมในสถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น หรือบางส่วนหากเป็นข้อมูลที่มีผู้รวบรวมไว้แล้ว ผู้วิจัยก็พบว่ายังไม่ได้นำมาสังเคราะห์และวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ ในลักษณะงานวิจัย ทั้งยังไม่พบว่ามีที่ตั้งประเด็นศึกษาในแง่วิบุรุษท้องถิ่น และความทรงจำร่วม งานวิจัยเรื่องนี้ นอกจากจะทำให้ได้ข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี และได้เข้าใจลักษณะและคุณค่า ตลอดจนเห็นความสำคัญของข้อมูลคติชนเรื่องขุนแผนในทั้ง ๒ จังหวัดแล้ว ยังชี้ให้เห็นความน่าสนใจในการนำแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วม มาศึกษาวิจัยข้อมูลทางคติชนได้อีกด้วย

ผู้วิจัยพบว่า การนำแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมมาใช้ในการศึกษาวิจัยในระยะแรกเป็นการศึกษาวิจัยเรื่องการพลัดถิ่นเพื่อศึกษาเรื่องเล่าที่ติดมากับคนที่ต้องอพยพหรือย้ายไปอยู่ในพื้นที่ใหม่ หรือใช้ในการศึกษาวิจัยเรื่องชาติและการฟื้นฟูแนวคิดเรื่องชาติ เรื่องสงคราม และการฟื้นฟูประเทศหลังสงคราม เป็นต้น แต่งานวิจัยในระยะหลังมานี้มีการใช้แนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมในการศึกษาวิจัยในแวดวงต่าง ๆ ทั้งงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ และงานวิจัยแนวสหวิทยาการมากขึ้น เช่น การศึกษาวิจัยเรื่อง “สยาม/ เหลียวหลัง – ไทย/ แลหน้า: พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในความทรงจำของชาวไทย” ของมารวิชัย เพเลจจี (๒๕๔๗: ๑๕๒ – ๑๖๙) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าพื้นที่หรือวัตถุแห่งความทรงจำต่าง ๆ อันได้แก่ ภาพ อนุสาวรีย์และรูปเคารพ ฯลฯ มีส่วนสำคัญในการสร้างความทรงจำร่วมเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในทัศนะของผู้วิจัย สิ่งที่น่าสนใจในงานของเพเลจจีก็คือ ความทรงจำร่วมดังกล่าวเป็นความทรงจำร่วมที่คนในสังคมมีต่อพระมหากษัตริย์ไทย

ซึ่งเป็นบุคคลจริงในประวัติศาสตร์ไทย พื้นที่หรือวัตถุแห่งความทรงจำต่าง ๆ ที่ปรากฏ จึงมีบทบาทในการสนับสนุนและย้ำเตือนความทรงจำเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นอย่าง จริงแท้ในอดีต ในขณะที่งานวิจัยเรื่องคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัด สุพรรณบุรีนั้น ความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนเป็นความทรงจำร่วมที่ชาวกาญจนบุรีและ ชาวสุพรรณบุรีมีต่อขุนแผนซึ่งเชื่อว่าเคยมีตัวตนจริงอยู่ในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตน ขณะเดียวกันขุนแผนก็เป็นตัวละครอยู่ในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน และเป็นตัวละคร ในนิทานพื้นบ้านเรื่องขุนช้างขุนแผนของท้องถิ่นด้วยเช่นกัน ลักษณะดังกล่าวนี้เองที่เน้นย้ำ ให้เห็นว่า คติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัด สุพรรณบุรีมีความสำคัญและมีคุณค่ายิ่งต่อการสร้างความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในท้องถิ่น เพราะนอกจากจะมีบทบาทในการสร้างและย้ำเตือนความทรงจำร่วมเรื่องดังกล่าวแล้วยัง มีบทบาทในการสนับสนุนความเชื่อเรื่องขุนแผนในฐานะที่เป็นบุคคลจริงในประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นให้เป็นที่รับรู้ของคนท้องถิ่นและคนทั่วไปสืบต่อกันจากรุ่นสู่รุ่น

นอกจากนี้ยังมีการนำแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมไปใช้ในการศึกษาเรื่องเพศ คือ งานวิจัยเรื่อง “เพศวิถีกระแสหลักกับความทรงจำร่วมเรื่องเพศ” ของชลิตาภรณ์ ส่งสัมพันธ์ (๒๕๕๑: ๓๒ – ๘๑) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าข้อมูลทางวัฒนธรรมเป็นข้อมูลสำคัญที่ สะท้อนให้เห็นความทรงจำหรือความคิดความเชื่อของคนในสังคม เช่นเดียวกับงานวิจัยเรื่อง “สงครามความทรงจำ: การรับรู้กับความทรงจำร่วมทางสังคมในวิกฤตไฟใต้” ของวิไลวรรณ จงวิไลเกษม ([ม.ป.ป.]: ออนไลน์) ซึ่งสะท้อนให้เห็นบทบาทอันทรงพลังของข้อมูลทาง วัฒนธรรม คือ เรื่องเล่าทนายชา ในฐานะประวัติศาสตร์ฉบับท้องถิ่น

อนึ่ง แนวการศึกษาวิจัยเรื่องความทรงจำร่วมที่พบในปัจจุบัน ไม่ได้เป็นเพียงการศึกษา รวบรวมข้อมูลทางวัฒนธรรมเพื่อวิเคราะห์ให้เห็นความทรงจำร่วมเท่านั้น หากแต่ยังมีงานวิจัย ที่แสดงให้เห็นว่ามีการใช้ข้อมูลทางวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในปฏิบัติการทางสังคมเพื่อสร้าง พื้นที่ความทรงจำ หรือแม้กระทั่งเพื่อปล้ำความทรงจำร่วมของสังคมด้วย เช่น งานวิจัยเรื่อง “จากพื้นที่ความทรงจำ: สู่อพื้นที่ชุมชนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้” ของอุทิศ สังขรัตน์ ([ม.ป.ป.]: ออนไลน์) ซึ่งสะท้อนให้เห็นการใช้ข้อมูลทางวัฒนธรรมในปฏิบัติการทางสังคม ในการสร้างพื้นที่ความทรงจำเพื่อสร้างพื้นที่ชุมชนและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ งานวิจัย เกี่ยวกับความทรงจำร่วมที่น่าสนใจยิ่งเรื่องหนึ่งคือ งานวิจัยเรื่อง “‘เมืองต้องคำสาป’: ความทรงจำร่วมของสังคมลำปาง” ของไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น ซึ่งมีแง่มุมที่น่าสนใจเพราะทำให้ เห็นบทบาทของข้อมูลทางวัฒนธรรม ทั้งในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการสร้างความทรงจำร่วม และในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพยายามปล้ำความทรงจำร่วม

ในขณะที่งานวิจัยเรื่องคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัด สุพรรณบุรีนี้ได้แสดงให้เห็นชัดเจนแล้วว่า ข้อมูลคติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนที่พบ

ในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นเครื่องมือสำคัญในการเผยแพร่ความทรงจำร่วม เรื่องขุนแผน และเป็นเสมือนพื้นที่แห่งความทรงจำที่ทำให้ความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนยังคง อยู่ในท้องถิ่นกาญจนบุรีและท้องถิ่นสุพรรณบุรี โดยมีการผลิตซ้ำความทรงจำร่วมเรื่องดังกล่าว ให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมและเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องผ่านข้อมูลทางวัฒนธรรมเหล่านี้

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้โดยใช้แนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมจึงทำให้เห็นความสำคัญ และคุณค่าของข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนซึ่งถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการเผยแพร่ ความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในท้องถิ่น และมีประโยชน์ในด้านอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและ เศรษฐกิจ กล่าวคือ ข้อมูลคติชนต่าง ๆ เกี่ยวกับขุนแผนที่พบในทั้ง ๒ จังหวัดสะท้อนให้เห็น การนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่น และเป็นเครื่องมือสำคัญที่มีส่วนในการสร้าง ความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผนในทั้ง ๒ จังหวัด การสร้างความทรงจำร่วมดังกล่าวถือเป็น ปฏิบัติการทางสังคมที่ทำให้ชาวกาญจนบุรีและชาวสุพรรณบุรียังคงสืบทอดความทรงจำร่วม เรื่องขุนแผนไว้ในท้องถิ่นของตนได้ โดยมีข้อมูลทางวัฒนธรรมดังกล่าวเป็นพื้นที่แห่ง ความทรงจำที่ช่วยสร้างความหมายให้แก่ความทรงจำร่วมเรื่องขุนแผน สืบทอดความคิดเรื่อง ความเป็นเมืองขุนแผน เป็นลูกหลานของขุนแผนต่อไปได้ ขณะเดียวกันข้อมูลทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเครื่องมือในปฏิบัติการทางสังคมก็ยังประโยชน์ในด้านอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และ เศรษฐกิจไปด้วยพร้อมกัน

งานวิจัยเรื่องคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีนี้จึงเป็น งานวิจัยอีกเรื่องหนึ่งที่เป็นเครื่องยืนยันให้เห็นความสัมพันธ์ของคติชนหรือข้อมูลทางวัฒนธรรม กับการสร้างความทรงจำร่วมเพื่อรักษาและสืบทอดความทรงจำร่วมให้คงอยู่ในท้องถิ่น ซึ่งทำให้เห็นว่าสามารถนำแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมมาใช้ในการศึกษาข้อมูลคติชน ในท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่อย่างหลากหลายได้

นอกเหนือจากนี้แล้ว ผู้วิจัยได้ศึกษานิยามคำว่า “วีรบุรุษ” จากเอกสารและจากแนวคิด ของนักวิชาการหลายคน แม้จะยังไม่พบว่ามึนักวิชาการท่านใดนิยามความหมายคำว่า “วีรบุรุษท้องถิ่น” ไว้ แต่จากการนำข้อมูลและแนวคิดต่าง ๆ มาสังเคราะห์ ทำให้ผู้วิจัยนิยาม ความหมายคำว่า “วีรบุรุษท้องถิ่น (local hero)” ในงานวิจัยนี้ว่า “วีรบุรุษที่มักปรากฏชื่ออยู่ใน ตำนานหรือนิทานพื้นบ้านที่คนท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งรับรู้ร่วมกัน เป็นวีรบุรุษที่กลุ่มคน เหล่านั้นเชื่อว่าเป็นผู้ที่เคยมีตัวตนจริง มักมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิต หรือมีพิธีกรรมบางอย่าง ที่แสดงให้เห็นว่าคนในท้องถิ่นเคารพนับถือหรือยกย่อง”

อนึ่ง ในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้ขอค้นพบที่น่าสนใจและเป็นประโยชน์ต่อ การศึกษาทางวรรณคดี กล่าวคือ ผู้วิจัยพบว่า ตำนานหรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับขุนแผนหรือ ตัวละครอื่นในเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่ชาวบ้านรับรู้อยู่ในความทรงจำ

มาแต่เดิม แต่เมื่อมีการชำระเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน อันเป็นเสภาฉบับหลวง โดยคัดเอาตอนที่มิกระบวนกลอนดีไปชำระรวบรวมเป็นเล่ม ตำนานหรือเรื่องเล่าของท้องถิ่นอาจไม่ได้ถูกรวบรวมเข้าไปในชุดความทรงจำฉบับหลวง แต่ยังคงอยู่ในความทรงจำของชาวบ้าน ข้อมูลศิษณ์เกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีที่ได้จากการศึกษาวิจัยเรื่องนี้จึงช่วยเติมเต็มเรื่องราวส่วนที่ขาดหายไป เช่นที่ผู้วิจัยได้ข้อค้นพบว่า สาเหตุที่ขุนไกรมีความสนิทสนมกับสมภารคง วัดแค จนภายหลังเมื่อพลายแก้วต้องการบวชเรียนศึกษาวิชา นางทองประศรีจึงได้พาไปฝากตัวกับสมภารคง ด้วยสนิทสนมกับบิดาก็เพราะขุนไกรบิดาของขุนแผนเคยมาหลบฝนที่เขาถ้ำ ได้พบกับพระอาจารย์คงและได้พูดคุยกันจนถูกอภัยยศัย พระอาจารย์คงจึงถ่ายทอดวิชาอาคมให้ขุนไกร เรื่องราวดังกล่าวเป็นตัวอย่างเรื่องราวที่ไม่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน อันเป็นเสภาฉบับหลวง ข้อมูลศิษณ์ที่ได้จากการทำวิจัยเรื่องนี้จึงช่วยผสมผสานเรื่องราวของท้องถิ่นซึ่งไม่ได้รับการบันทึกไว้เข้ากับเสภาฉบับหลวง ซึ่งน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาทางวรรณคดีต่อไป

จากที่กล่าวมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่า การศึกษาวิจัยเรื่องนี้มีประโยชน์ในแง่ของการรวบรวมข้อมูลศิษณ์ภาคสนาม และมีประโยชน์ในแง่ของการศึกษาทางคติชนวิทยา การศึกษาเรื่องความทรงจำร่วม และการศึกษาทางวรรณคดี ที่สำคัญที่สุดคืองานวิจัยเรื่องนี้ได้ทำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของข้อมูลศิษณ์ซึ่งมีพลังในการสร้างความทรงจำร่วมของท้องถิ่นไว้อย่างชัดเจน

ข้อเสนอแนะ

ในงานวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลศิษณ์เกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีโดยใช้มุมมองเรื่องวีรบุรุษท้องถิ่นและใช้แนวคิดเรื่องความทรงจำร่วม อาจมีการรวบรวมและศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลศิษณ์เกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แล้วนำมาวิเคราะห์โดยใช้แนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมต่อไป นอกจากนี้ ยังมีประเด็นการศึกษาเรื่องตัวละครในวรรณคดีที่มีบทบาทในท้องถิ่นต่าง ๆ การศึกษาวีรบุรุษในท้องถิ่นอื่น ๆ ตลอดจนการศึกษาเรื่องอัตลักษณ์และความทรงจำร่วม ซึ่งน่าจะได้ผลการศึกษาที่หลากหลายและทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลทางวัฒนธรรมกับท้องถิ่นได้อย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐.

กาญจนบุรี ศรีภูมิภาคตะวันตก. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, ๒๕๔๔.

กาญจนาคพันธุ์ และนายตำรา ณ เมืองใต้. เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน. พระนคร:

ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๔.

กิ่งแก้ว อรรถาการ. คติชนวิทยา. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, ๒๕๑๗.

กุสุมา รัชชมนั. วรรณกรรมสดุดีของอินเดียและตะวันออกกลาง. วรรณกรรม – ศิลปะสดุดี.

ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

จัดพิมพ์เนื่องในการสัมมนาทางวิชาการ “ยอยศธรรมิกราช” ในวโรกาส

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงครองราชย์สมบัติครบ ๕๐ ปี ๖ – ๗ กรกฎาคม

๒๕๓๘ (๒๕๓๘): ๑๑๗.

โกวิท ตั้งตรงจิต. คุญเพื่องเรื่องขุนช้างขุนแผน. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๗.

ขุนเดช วรกานต์. มหัตศรรยพลังพระขุนแผนแห่งสยามประเทศ. กรุงเทพฯ: กุ๊ตมอร์นิ่ง,

๒๕๔๘.

คณินทร วงศาโรจน์, พลตรี. สัมภาษณ์, ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๓.

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า

ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๕.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์. ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ:

ดอกหญ้า, ๒๕๕๓.

แคมป์เบลล์, โจเซฟ และมอยเยอร์ส, บิลล์. พลาญภาพแห่งเทพปกรณัม. แปลโดย

บารนี บุญทรง. กิ่งแก้ว อรรถาการ, บรรณาธิการ. นนทบุรี: อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์,

๒๕๕๑.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. โคลงนิราศของท้าวสุภัทติการภักดี (นาถ).

[ม.ป.ท.: ม.ป.พ], ๒๕๑๖.

ฉันทน์ ขำวิไล. วรรณกรรมไทยเรื่องนิราศขุนช้าง – ขุนแผน. พระนคร: ธนาคารกรุงเทพ,

๒๕๑๓.

ชลิตาภรณ์ ส่งสัมพันธ์. เพศวิถีกระแสหลักกับความทรงจำร่วมเรื่องเพศ. ใน ประวัติศาสตร์

ของเพศวิถี: ประวัติศาสตร์เรื่องเพศ/ เรื่องเพศในประวัติศาสตร์ไทย, ๓๒ – ๘๑.

กรุงเทพฯ: มูลนิธิสร้างสุขภาวะผู้หญิง (สคส.) และสถาบันวิจัย

ประชากรและสังคม (วปส.) มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๑.

ชัยยา จุ้ยเจริญ, พันเอก (พิเศษ). **สัมภาษณ์**, ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๓.

ชุมสาย สุวรรณชมภู. **การศึกษาเปรียบเทียบบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน**

ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครกับฉบับสำนวนอื่น.

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๔.

โชติช่วง นาดอน และครูเสภาภิรมาม. **ขุนช้างขุนแผนฉบับย้อนตำนาน**. กรุงเทพฯ:

พลอยตะวัน, ๒๕๔๑.

ทรรค์ เหลืองสะอาด. **สัมภาษณ์**, ๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๒.

ถรงค์ศักดิ์ สอนใจ. **การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมดัดแปลงเรื่องขุนช้างขุนแผน.**

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๕.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **อธิบายเรื่องคำให้การชาวกรุงเก่า.**

ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดาร

กรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, (๑) – (๑๐). พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๕.

ตำนานประวัติโดยย่อ วัดถ้ำขุนไกร ตำบลแก่งเสี้ยน อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี.

[ม.ป.ท.]: [ม.ป.พ.], [ม.ป.ป.].

ทรงศักดิ์ อินอนันต์. **สัมภาษณ์**, ๒๗ ธันวาคม ๒๕๕๒.

ทัศนีย์ สุจินะพงศ์. **การใช้ไสยศาสตร์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน**. วิทยานิพนธ์ปริญญา

มหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

ธนิช เลิศชาญฤทธิ. **การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

(องค์กรมหาชน), ๒๕๕๔.

นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. **สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๒.**

พระนคร: คุรุสภา, ๒๕๐๔.

นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. **สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๑๙.**

พระนคร: คุรุสภา, ๒๕๐๔.

นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. **บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ**

เล่ม ๔. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, ๒๕๕๔.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มติชน,

๒๕๓๖.

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. **เขียนแผ่นดิน**. กรุงเทพฯ: ธนาคารกรุงเทพ, ๒๕๓๖.

บันทึกเขาชนไก่ ปี ๓ (๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๑). [ออนไลน์]. ๒๕๕๒. แหล่งที่มา:

writer.dek-d.com/writer/story/view.php?id=383340 [๑๖ ธันวาคม ๒๕๕๓]

เบญจวรรณ ส่งสมบูรณ์. **บทละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน: การศึกษาในเชิงวรรณคดี**

วิเคราะห์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๐.

ประมินท์ จารุวรรณ. **การสืบทอดทำนองสวดและประเพณีสวดพระมาลัยที่บ้านหนองขาว**

จังหวัดกาญจนบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำว่าเมือง

เรียกว่าจังหวัด. ๒๔๕๙. ราชกิจจานุเบกษา ๓๓ (๒๘ พฤษภาคม)

ประจักษ์ ประภาพิตยากร. **ประเพณีและไสยเวทวิทยาในขุนช้างขุนแผน**. กรุงเทพฯ:

องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๕.

ประจักษ์ ประภาพิตยากร. **พระเอกในวรรณคดีคลาสสิกของไทย ขุนแผน: พระเอก**

แบบนักรบ. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, ๒๕๒๗.

ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดกาญจนบุรี. กรุงเทพฯ: ประยูรวงศ์, ๒๕๓๐.

ปรีชา อินทรปาลิต. **ขุนช้างขุนแผน ฉบับนวนิยาย**. นครหลวงฯ: บันดาลสาส์น, ๒๕๑๕.

ปรางทิพย์ ฮอนบุตร. **ภูมิปัญญาชาวบ้านจากประเพณีบางอย่างในวรรณคดีเรื่องขุนช้าง**

ขุนแผน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยนเรศวร,

๒๕๔๐.

เปรมเสรี. **ขุนช้าง – ขุนแผน ชูตัววรรณคดีไทยร้อยแก้ว**. กรุงเทพฯ: บำรุงสาส์น, ๒๕๓๓.

พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน,

๒๕๕๒.

พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ – ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ:

ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕.

พินิตา สงวนเสรีวาณิช. 'มติชน' จับมือ 'ศิลปากร – ท้องถิ่น' เปิดเวทีถกแหล่งเรียนรู้

'ชุมชนสุพรรณฯ'. **มติชน** (๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔): ๒๐.

พยงค์ เวสสุบุตร. **เมืองขุนแผน. เอกสารเผยแพร่โดยชมรมข้าราชการบำนาญและผู้อาวุโส**

จังหวัดกาญจนบุรี, ๒๕๔๖.

พยงค์ เวสสุบุตร. **ขุนแผนแสนสะท้าน เจ้าเมืองกาญจน์ พระสุนทรภู่ไชย. เอกสารเผยแพร่**

โดยชมรมข้าราชการบำนาญและผู้อาวุโส จังหวัดกาญจนบุรี, ๒๕๕๐ก.

พยงค์ เวสสุบุตร. **ท่าเสา เมืองเก่ากาญจนบุรี เมืองวรรณคดี-ขุนแผน. เอกสารเผยแพร่**

โดยชมรมข้าราชการบำนาญและผู้อาวุโส จังหวัดกาญจนบุรี, ๒๕๕๐ข.

พยางค์ เวสสุบุตร. กุมารทอง วรณคดีขุนช้างขุนแผน. เอกสารเผยแพร่โดยชมรม
ข้าราชการบำนาญและผู้อาวุโส จังหวัดกาญจนบุรี, ๒๕๕๑.

พระขุนแผนกรูวัดเหนือ จังหวัดกาญจนบุรี. [ออนไลน์]. [ม.ป.ป.]. แหล่งที่มา:
www.boran5.com/.../พระเครื่อง/พระขุนแผน-กรูวัดเหนือ-จ.กาญจนบุรี
[๒๐ กรกฎาคม ๒๕๕๔]

พระตีรณสารวิศวกรกรม. นิทานจากเสภาเรื่องขุนช้าง ขุนแผน. พระนคร: ตีรณสาร, ๒๕๑๖.

พระราชพรหมยาน. พ่อสอนลูก. อุทัยธานี: วัดท่าซุง, ๒๕๕๑.

ไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น. 'เมืองต้องคำสาป': ความทรงจำร่วมของสังคมลำปาง. ใน
๒ ฟากแม่น้ำวัง ๒ ฟังนครลำปาง, ๑๗๙ – ๒๒๐. ลำปาง: โครงการหนังสือ
คู่มือประวัติศาสตร์นครลำปางเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม, ๒๕๕๑.

ไพศาล กองม่วง. สัมภาษณ์, ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๕๒.

มนัส โอภากุล. พระเครื่องเมืองสุพรรณ. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง ๙
(๒๕๕๒): ๓๙๒๓.

มารวิชัย เพ็ญจี. บทแปล สยาม/ เหลียวหลัง – ไทย/ แลหน้า: พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในความทรงจำของชาวไทย. ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ,
บรรณาธิการ. รัชกาลที่ ๕: สยามกับอนุชาและชมพูทวีป, ๑๕๒ – ๑๗๐.
กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, ๒๕๔๗.

รัตนา หนูน้อย. ฐานะของเมืองสุพรรณบุรีในประวัติศาสตร์อยุธยา ระหว่าง พ.ศ.๑๘๙๓
ถึง พ.ศ.๒๒๓๑. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

ราชเสนา, พระยา. การปกครองระบอบเทศาภิบาล. ใน วุฒิชัย มูลศิลป์ และสมิทธิ อ่องสกุล,
บรรณาธิการ. มณฑลเทศาภิบาล: วิเคราะห์เปรียบเทียบ, ๖ – ๒๗. กรุงเทพฯ:
แสงรุ่งการพิมพ์, ๒๕๒๔.

รีณทัตย์ สัจจพันธ์. เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับสมบูรณ์. เชียงใหม่: ธารปัญญา, ๒๕๔๔.
วรพันธ์ อักษรพงศ์. การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
จากเรื่องขุนช้างขุนแผน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

วัชรีย์ รมยะนันท์. ขุนช้างขุนแผนเริ่มแต่งในรัชกาลใด. วารสารภาษาและวรรณคดีไทย
๗, ๒ (๒๕๓๓): ๑๓ – ๑๘.

วัชรีย์ รมยะนันท์. วัดใหญ่ชัยมงคลกับการศึกษาระยะสมัยการแต่งเรื่องขุนช้างขุนแผน.
น้อมศิรสา (๒๕๓๕): ๙๘ – ๙๙.

วิเชียร เกษประทุม. เล่าเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน. กรุงเทพฯ: พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖.

วิญญู บุญยงค์. ตามรอยขุนช้างขุนแผน. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ แกรมมี่, ๒๕๓๙.

วิไลวรรณ จงวิไลเกษม. สงครามความทรงจำ: การรับรู้กับความทรงจำร่วมทางสังคม

ในวิกฤตไฟใต้. [ออนไลน์]. [ม.ป.ป.]. แหล่งที่มา:

www.deepsouthwatch.org/sites/.../Wilaiwan%20-%20Memr.War_.pdf

[๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๕]

ศรีสกุล พูลสวัสดิ์. สัมภาษณ์, ๒๙ กันยายน ๒๕๕๒.

ศรีสกุล พูลสวัสดิ์. สัมภาษณ์, ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๕๓.

ศักดิ์ดา ปันหนึ่งเพชร. คุณค่าเชิงวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน. วิทยานิพนธ์ปริญญา

มหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗.

ศักดิ์ศรี แยมันดา. ขุนแผน. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง ๒ (๒๕๕๒):

๖๖๒ – ๖๖๕.

ศุกร บุนนาค. สมบัติกวี บทวิจารณ์วรรณคดีชุดขุนช้างขุนแผนจากวิทยุ ท.ท.ท.. [ม.ป.ท.]:

ผดุงศึกษา, ๒๕๐๓.

สมศรี พงศ์วัฒน์เควิน. สัมภาษณ์, ๒๑ กันยายน ๒๕๕๒.

สุกัญญา ภัทรราชย์. 'ขุนช้างแปลงสาร' ตอนที่หายไปจากเสภาขุนช้าง – ขุนแผน

ฉบับหอพระสมุดฯ. วารสารภาษาและวรรณคดีไทย ๘, ๑ (๒๕๓๔): ๓๐ – ๓๒.

สุกัญญา สุจฉายา. เพลงปฏิพากย์: การศึกษาเชิงวรรณคดีวิเคราะห์. วิทยานิพนธ์ปริญญา

มหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

สุกัญญา สุจฉายา. พระร่วง: วีรบุรุษในประวัติศาสตร์และวีรบุรุษทางวัฒนธรรม.

วารสารภาษาและวรรณคดีไทย ๑๖ (ธันวาคม ๒๕๔๒): ๒๐๓.

สุกัญญา สุจฉายา. เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน บันทึกศาสตร์ของชายไทยโบราณ.

เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่องเครื่องรางของขลัง

วัฒนธรรมชาวพุทธในสุวรรณภูมิ วันที่ ๑๙ – ๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๓ (๒๕๕๓):

๓ – ๑๑.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. ขุนช้างขุนแผนแสนสนุก. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๕.

สุมาตร เมืองช้าง. สัมภาษณ์, ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๕.

สุมาลย์ เรืองเดช. เพลงพื้นเมืองจากพนมทวน. กรุงเทพฯ: คຸຣຸສຸກາ, ๒๕๑๘.

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๓.

เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, ๒๕๔๕.

หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดกาญจนบุรี. รายงานการศึกษา

กรณีศึกษาเมืองกาญจนบุรีเก่าเพื่อเตรียมประกาศเขตอนุรักษ์. กาญจนบุรี:

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี, ๒๕๕๑.

หนอนสุรา. ขุนช้างขุนแผน ฉบับมองคนละมุม. กรุงเทพฯ: เทียนเล่มน้อย, ๒๕๔๘.

หนังสือส่งเสริมการอ่านเรื่องขุนช้างขุนแผน ประโยคมัธยมศึกษา. กรุงเทพฯ:

กรมวิชาการ, ๒๕๑๗.

อภิญญา เฟื่องฟูสกุล. อัตลักษณ์. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ

สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๖.

อภิวันท์ อุดลพิเชฐรัฐ. สถานภาพและบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายในอดีต: ภาพสะท้อน

จากวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต,

สาขาวิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๔.

อรอุษา สุวรรณประเทศ. สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พลังขับเคลื่อนเบื้องหลัง

ประชาชาติ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๒.

อัศศิริ ธรรมโชติ และคณะ. ขุนช้าง – ขุนแผน ฉบับนอกทำเนียบ. กรุงเทพฯ: ไบบัว, ๒๕๓๕.

อุทัย สันตุสาร. พระขุนแผน. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง ๙ (๒๕๔๒):

๓๘๗๖ – ๓๘๗๗.

อุทิศ สังขรัตน์. จากพื้นที่ความทรงจำ: สู่พื้นที่ชุมชนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้.

[ออนไลน์]. [ม.ป.ป.]. แหล่งที่มา: www.ysl-history.com/Synthesis/002.doc

[๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๕]

เอกสารประชาสัมพันธ์จังหวัดสุพรรณบุรี. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย,

๒๕๔๘.

เอนก อัครบัณฑิต. ภูมินามตามรอยขุนแผน สองแดนกาญจน์ – สุพรรณฯ. กาญจนบุรี:

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี, ๒๕๕๒.

ภาษาอังกฤษ

Agulhon, Maurice. **Marianne into Battle: Republican Imagery and Symbolism in**

France, 1789 – 1880. by Janet Lloyd. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

Ariès, Philippe. **Centuries of Childhood: A Social History of Family Life.** by Robert

Baldick. New York: Vintage, 1965.

- Assmann, Aleida. Canon and Archive. In Astrid Erll, and Ansgar Nünning, eds.
A companion to cultural memory studies, 97 - 108.
 Germany: Walter de Gruyter GmbH, 2010.
- Assmann, Aleida. Text, Traces, Trash: The Changing Media of Cultural Memory.
Representations 56 (1996): 123 – 134.
- Assmann, Jan. Communicative and Cultural Memory. In Astrid Erll, and Ansgar
 Nünning, eds. **A companion to cultural memory studies**, 109 – 113.
 Germany: Walter de Gruyter GmbH, 2010.
- Assmann, Jan. **Religion and Cultural Memory**. by Rodney Livingstone. Stanford:
 Stanford University Press, 2006.
- Ben – Amos, Dan, and Weissberg, Liliane. **Cultural memory and the construction of
 identity**. Detroit: Wayne state university press, 1999.
- Bloch, Marc. **Feudal Society**. by L.A. Manyon. New York: Routledge, 1939.
- Campbell, Joseph, and Moyers, Bill. **The Power of Myth**. Apostrophe S Productions:
 United States of America, 1988.
- Erll, Astrid, and Nünning, Ansgar. **A companion to cultural memory studies**.
 Germany: Walter de Gruyter GmbH, 2010.
- Halbwachs, Maurice. **On Collective Memory**. Lewis A. Coser, ed. Chicago:
 University of Chicago Press, 1992.
- Jobes, Gertrude. **Dictionary of Mythology Folklore and Symbol**. New York:
 The Scarecrow Press Inc., 1962.
- LeGoff, Jacques. **History and Memory**. by Steven Rendall and Elizabeth Claman.
 New York: Columbia University Press, 1992.
- Nora, Pierre. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. by Marc
 Roudebush. **Representations** 26 (1989): 7 – 24.
- Olick, Jeffrey K. **The Collective Memory Reader**. Oxford University Press: United
 States of America, 2011.
- Whitehead, Anne. **Memory**. New York: Routledge, 2009.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ตารางแสดงข้อมูลคติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี

ประเภทของข้อมูล	คติชนเกี่ยวกับขุนแผน ในจังหวัดกาญจนบุรี	คติชนเกี่ยวกับขุนแผน ในจังหวัดสุพรรณบุรี
<p>๑. ชื่อสถานที่และชื่ออื่น ๆ</p> <p>๑.๑ ชื่อสถานที่</p> <p>- ชื่อสถานที่ที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน</p>	<p>วัดป่าเลไลยก์</p> <p>วัดส้มใหญ่</p> <p>เขาชนไก่</p> <p>บ้านถ้ำ</p>	<p>วัดป่าเลไลยก์ วัดแค เขาพระ</p> <p>บ้านรั้วใหญ่</p> <p>บ้านท่าสิบเบี้ย</p> <p>บ้านท่าพี่เลี้ยง</p>
<p>- ชื่อสถานที่ที่ไม่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน</p>	<p>ถ้ำขุนแผน ถ้ำขุนไกร</p> <p>ถ้ำนางบัวคลี่</p> <p>วัดขุนแผน วัดนางพิม</p> <p>วัดแม่หม้ายเหนือ</p> <p>วัดแม่หม้ายใต้</p> <p>วัดถ้ำขุนไกร วัดบ้านถ้ำ</p> <p>หมู่บ้านนางทองประศรี</p> <p>ชุมชนบ้านขุนแผน</p> <p>ชุมชนพิมพิลาไลย</p> <p>ถนนขุนแผน ถนนพิมพิลาไลย</p> <p>เขื่อนขุนแผน</p> <p>ตลาดนางทองประศรี</p>	<p>วัดพลายชุมพล วัดลาวทอง</p> <p>ถนนพลายแก้ว ถนนนครแก้ว</p> <p>ถนนขุนแผน ถนนนางพิม</p> <p>ถนนนางลาวทอง ถนนขุนไกร</p> <p>ถนนพลาญงาม ถนนพลายชุมพล</p> <p>ถนนพระพันวษา</p> <p>ถนนตาบฟ้าพื้น ถนนไร่ฝ้าย</p> <p>แยกนครแก้ว แยกนางพิม</p> <p>แยกอาชาสีหมอก</p> <p>สะพานอาชาสีหมอก</p> <p>คุ่มขุนแผน</p> <p>บ้านขุนช้าง</p>
<p>๑.๒ ชื่ออื่น ๆ</p>	<p>- ขุนแผน (ชื่อรหัสในการใช้วิทยุสื่อสารของทหาร)</p> <p>- ขุนแผน (ชื่อฝ่ายรุกในการฝึกนักศึกษาวิชาทหาร)</p>	<p>- ชื่อพระพุทธรูป ได้แก่ พระนอนนครแก้ว (พระนอนวัดพระรูป)</p> <p>- ชื่อกิจการร้านค้า เช่น</p> <p>อู่ขุนแผน เต็นท์ขุนแผน</p> <p>บึงขุนแผน ร้านขุนแผน</p> <p>ห้องอาหารพลายแก้ว</p> <p>คอกขุนแผนพิลา ขุนแผนไก่ชน</p> <p>- ชื่ออื่น ๆ เช่น</p> <p>อาคารพิมพิลาไล</p> <p>งานขุนแผนคลาสสิกไบค์</p> <p>ทีมขุนแผน</p>

ประเภทของข้อมูล	คติชนเกี่ยวกับขุนแผน ในจังหวัดกาญจนบุรี	คติชนเกี่ยวกับขุนแผน ในจังหวัดสุพรรณบุรี
๒. รูปเคารพ ๒.๑ รูปเคารพขุนแผน	<ul style="list-style-type: none"> - รูปเคารพขุนแผน ที่เขาชนไก่ ต.ลาดหญ้า - รูปเคารพพระยากาญจนบุรี ที่วัดป่าเลไลยก์ - รูปเคารพขุนแผน ที่ถ้ำขุนแผน ต.หนองบัว - รูปเคารพพระยากาญจนบุรี ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏ กาญจนบุรี 	<ul style="list-style-type: none"> - รูปเคารพขุนแผน ที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร - รูปเคารพขุนแผนที่วัดแค
๒.๒ รูปเคารพของ ตัวละครอื่นจาก เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน	<ul style="list-style-type: none"> - รูปเคารพขุนไกร ที่เขาชนไก่ และที่วัดถ้ำขุนไกร - รูปเคารพนางทองประศรี ที่ศาลย่าทองประศรี บ้านท่าเสา - รูปเคารพนางบัวคลี่ ที่ถ้ำนางบัวคลี่ วัดบ้านถ้ำ - รูปเคารพกุมารทอง ที่ถ้ำนางบัวคลี่ วัดบ้านถ้ำ 	<ul style="list-style-type: none"> - รูปเคารพนางพิม ที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร - รูปเคารพขุนช้าง ที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร - รูปเคารพสมภารคงที่วัดแค - รูปเคารพกุมารทองที่วัดแค
๓. วัตถุมงคล	<p>พระขุนแผน</p> <ul style="list-style-type: none"> - พระขุนแผนย่างกุมาร วัดบ้านถ้ำ - พระขุนแผนวัดถ้ำขุนแผน - พระขุนแผนเรือนแก้ว วัดทุ่งลาดหญ้า - พระขุนแผนเมืองกาญจน์ วัดหัวหิน - พระขุนแผนกรูเขาชนไก่ - พระขุนแผนรุ่น “เรียกเงินทองไหลมา” วัดไทรทอง - พระขุนแผนหลวงปู่เหรียญ วัดหนองบัว - พระขุนแผนกรูวัดเหนือ 	<p>พระขุนแผน</p> <ul style="list-style-type: none"> - กรูวัดบ้านกร่าง - กรูวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร - กรูวัดแค

ประเภทของข้อมูล	คติชนเกี่ยวกับขุนแผน ในจังหวัดกาญจนบุรี	คติชนเกี่ยวกับขุนแผน ในจังหวัดสุพรรณบุรี
๔. จิตรกรรม	<ul style="list-style-type: none"> - จิตรกรรมฝาผนัง เรื่องขุนช้างขุนแผน บริเวณบันไดขึ้นถ้ำ วัดบ้านถ้ำ (๑๔ ภาพ) - จิตรกรรมฝาผนัง เรื่องขุนช้างขุนแผน ในหอสมุดวัดมโนธรรมาราม (๑๖ ภาพ) 	<ul style="list-style-type: none"> - จิตรกรรมฝาผนัง เรื่องขุนช้าง – ขุนแผน รอบวิหารคด วัดป่าเลไลยก์ วรวิหาร (๓๘ ภาพ) - จิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน ในหอคอยบรรพชา – แจ่มใส (๑๔ ภาพ) - จิตรกรรมแสดงภาพตัวละคร จากเรื่องขุนช้างขุนแผน ที่บ้านขุนช้าง (๑๗ ภาพ) - จิตรกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน บนยอดเขาวัดเขาพระศรี สรรเพชญาราม (๑ ภาพ)
๕. เพลงพื้นบ้าน	<ul style="list-style-type: none"> - เพลงทรงเครื่องจากพนมทวน - ลำนอกเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน 	<ul style="list-style-type: none"> - เพลงปรบไต่ - เพลงอีแซวเล่าเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน - เพลงสังเคื่อง

ภาคผนวก ข

กำเนิดขุนแผน

(จากบทความเรื่อง “เมืองขุนแผน” ของพยางค์ เวสสุบุตร

๑ กรกฎาคม ๒๕๔๖

เผยแพร่โดยชมรมข้าราชการบำนาญและผู้อาวุโส จังหวัดกาญจนบุรี)

ขุนแผนเป็นตัวละครของเรื่อง เดิมชื่อพลายแก้ว พ่อชื่อขุนไกรพลพ่าย อยู่ที่บ้านพลับแม่ชื่อนางทองประศรี อยู่ที่วัดตระไกร ทั้งสองมีภูมิลำเนาอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี ต่อมาขุนไกรได้เป็นทหารและย้ายมาอยู่ที่สุพรรณบุรี และให้กำเนิดพลายแก้ว (ขุนแผน) ขึ้นที่นี้ ขุนไกรถึงคราวเคราะห์ทำผิดพลาดในการต่อขุนกระบือจนแตกตื่นเมื่อครั้งสมเด็จพระพันวษาเสด็จประพาสปล้ำสัตว์ ขุนไกรต้องโทษถูกประหาร นางทองประศรีพาพลายแก้วหนีราชภัยไปอยู่บ้านเดิมที่กาญจนบุรี พลายแก้วเมื่อเริ่มเป็นหนุ่มได้บวชเป็นเณรและได้เข้ามาศึกษาวิชายุทธ์กับขรรค์ดา “มี” สมภารวัดป่าเลไลยก์เมืองสุพรรณ พลายแก้วเมื่อสึกออกมาได้แต่งงานกับนางพิมพิลาไลย อยู่กินกับนางพิมได้ไม่เท่าใดก็ถูกเกณฑ์เป็นทหารได้เป็นแม่ทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ กลับจากพิชิตเมืองเชียงใหม่ พลายแก้วได้นางลาวทองลูกสาวนายบ้านจอมทองเป็นเมีย และได้รับความชอบเป็นขุนแผนสะท้านดูแลเขตแดนกาญจนบุรี ถ้าเป็นยุคปัจจุบันก็ตรงกับตำแหน่งตำรวจตระเวนชายแดน

การได้นางลาวทองเป็นเมียอีกคนหนึ่ง ทำให้เกิดความหึงหวงกับนางพิมพิลาไลยซึ่งได้เปลี่ยนชื่อเป็นนางวันทอง จนนางวันทองต้องตกไปเป็นเมียตามเล่ห์กลของขุนช้าง ต่อมาขุนช้างและขุนแผนถูกเรียกตัวไปเข้ารับราชการที่กรุงศรีอยุธยา ขุนแผนถูกขุนช้างใส่ความว่าหนีราชการไปหานางลาวทองซึ่งป่วยอยู่ที่กาญจนบุรี ทำให้ขุนแผนถูกลงโทษห้ามเข้าเฝ้าและนางลาวทองถูกนำมากักตัวไว้ในวัง ชีวิตขุนแผนในระยะนี้ตกต่ำเที่ยวเร่ร่อนไปตามป่าดงเพื่อหาของวิเศษประจำตัว เช่นสร้างดาบฟ้าฟื้น และได้นางบัวคลี่ลูกหมื่นหาญหัวหน้าโจรเป็นเมีย ขุนแผนได้กุมารทองจากนางบัวคลี่ จากนั้นขุนแผนไปได้นางแก้วกิริยาเป็นเมียอีกคนหนึ่งเมื่อครั้งบุกขึ้นเรือนขุนช้างพานางวันทองหนีไปอยู่ที่เมืองพิชิต

ขุนแผนเข้ามาอุปถัมภ์ตามคำแนะนำของเจ้าเมืองพิชิตและชนะความได้นางวันทองกลับคืน นางวันทองตั้งท้องพลายงาม ขุนแผนใจร้อนทูลขอนางลาวทองออกจากวัง ทำให้พระพันวษากริว ให้จำคุกขุนแผน ขุนช้างจึงถือโอกาสฉุดนางวันทองไปอยู่ด้วย ขุนแผนติดคุกอยู่ ๑๕ ปีจึงพ้นโทษเมื่ออยุธยาเกิดศึกกับเชียงใหม่อีก พลายงามลูกติดท้องนางวันทองได้อาศาศึกและขอขุนแผนไปด้วย เมื่อทั้ง ๒ พ่อลูกชนะศึกกลับมา ขุนแผนได้ยศเป็นพระสุรินทรภักษย์เจ้าเมืองกาญจนบุรีและพลายงามได้เป็นจมนไวยวรรณารถอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา ต่อมา

ในงานแต่งงานของจมีนไวยวรรณารถ ชุนซ้างเมอาละวาดได้ทำการจบบ้างหยาบซ้า ทำให้จมีนไวยได้รับความอับอาย จมีนไวยจึงไปชิงนางวันทองให้มาอยู่กับขุนแผน ทำให้นางวันทองต้องถูกประหารชีวิตด้วยไม่สามารถตัดสินใจว่าจะอยู่กับขุนแผนหรือชุนซ้าง หลังจากนางวันทองสิ้นชีวิตแล้ว ขุนแผนได้กลับไปอยู่เป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรีจนตราบสิ้นอายุขัย

ภาคผนวก ค

ขุนแผนแสนสะท้าน

เจ้าเมืองกาญจน์ พระสุรินทรภักย์

(จากบทความเรื่อง “ขุนแผนแสนสะท้าน เจ้าเมืองกาญจน์ พระสุรินทรภักย์”

ของพยางค์ เวสสุบุตร

๒๙ กันยายน ๒๕๕๐

เผยแพร่โดยชมรมข้าราชการบำนาญและผู้อาวุโส จังหวัดกาญจนบุรี)

- **กำเนิดขุนแผน**

พ.ศ. ๒๐๒๘ (ตามวรรณคดี) แผ่นดินสมเด็จพระพันวษา นายไกรชาวบ้านพลับอายุ ๒๒ ปี และนางทองประศรีชาวบ้านวัดตระไกรอายุ ๑๙ ปี ทั้งสองอยู่บริเวณใกล้เคียงกันที่ เขาชนไก่ เมืองกาญจนบุรี และได้แต่งงานกัน นายไกรมีอาชีพเป็นพรานมีความรู้ในวิชาอาคม และวิทยายุทธ กิตติศัพท์ของนายไกรทำให้ได้รับการแต่งตั้งเป็นทหารตำแหน่งขุนไกรพลพาย ขุนไกรจึงเข้ามารับราชการอยู่เมืองสุพรรณ ณ ที่นี้ทั้งสองได้กำเนิดบุตรชายตั้งชื่อว่าพลายแก้ว (ขุนแผน) พลายแก้วในวัยเด็กมีเพื่อนเล่นซึ่งในจำนวนนั้นเมื่อโตขึ้นก็คือขุนช้างและนางพิม พิลาลัย

- **นางทองประศรีพาพลายแก้วมาอยู่กาญจนบุรี**

พลายแก้วอายุได้ ๕ ปีเศษ ก็จำต้องออกจากสุพรรณหนีราชภัยมากับนางทองประศรี ผู้เป็นแม่มาอยู่บ้านเดิมที่เขาชนไก่ ด้วยเหตุที่ขุนไกรถูกประหารชีวิตเมื่อครั้งสมเด็จพระพันวษา เสด็จออกมาล่าสัตว์ที่ป่าเมืองกาญจน์ ขุนไกรต้อนควายป่าเข้าคอกไม่สำเร็จและฆ่าควายไปหลายตัว ทำให้พระพันวษาพิโรธ

- **พลายแก้วบวชเณรได้พบกับนางพิม**

นางทองประศรีประกอบการค้าอยู่ที่บ้านเดิมจนร่ำรวย พลายแก้วอายุ ๑๕ ปี จึงขอ บวชเณรศึกษาวิชาอาคมตามรอยบิดาอยู่ที่วัดส้มใหญ่ จากนั้นจึงเข้าไปอยู่ที่วัดป่าเลไลยก์ และ วัดแคที่เมืองสุพรรณบุรี พลายแก้วได้พบกับนางพิม เกิดได้เสียและได้แต่งงานกัน

- **พลายแก้วถูกเกณฑ์ไปทำศึกกับเมืองเชียงใหม่**

กรุงศรีอยุธยาเกิดศึกเชียงใหม่กรณีซึ่งเมืองเชียงทอง (หลวงพระบาง) นายช้างซึ่งรับราชการเป็นขุนช้างมหาดเล็กหลวงรักนางวันทองจึงเปิดทูลให้พลายแก้วเป็นแม่ทัพพลายแก้วจึงจำต้องจากเมียไปทำศึกได้เมืองเชียงทองคืนมาขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาและตีเมืองลำปางลำพูนได้ จากนั้นจึงนำทัพมาตั้งอยู่ที่บ้านจอมทอง

- **พลายแก้วได้นางลาวทองและได้ยศเป็นขุนแผน**

ณ บ้านจอมทอง นายบ้านได้นำนางลาวทองลูกสาวมาให้รับใช้ พลายแก้วจึงได้นางลาวทองเป็นเมีย ต่อมาได้รับพระบรมราชโองการให้ถอยทัพกลับ พลายแก้วได้รับแต่งตั้งมียศเป็นขุนแผนแสนสะท้านให้ไปเป็นนายด่านเมืองกาญจนบุรี

- **นางพิมเปลี่ยชื้อเป็นวันทอง ถูกบังคับให้แต่งงานกับขุนช้าง**

ระหว่างที่พลายแก้วขึ้นไปทำศึก นางพิมพิลาไลยป่วยได้รับการเปลี่ยนชื้อใหม่เป็นวันทอง ขุนช้างนำกระดุกมาหลอกว่าพลายแก้วตาย นางวันทองถูกบังคับให้แต่งงานใหม่กับขุนช้าง นางวันทองแต่งงานแล้วไม่ยอมเข้าหอจะรอจนกว่ากองทัพกลับมา

- **ขุนแผนโกรธละนางวันทองไปอยู่เมืองกาญจน์**

พลายแก้วได้เป็นขุนแผนแล้วจึงพาลาวทองขึ้นไปรับนางวันทองที่สุพรรณ ขุนแผนเข้าใจผิดและโกรธที่นางวันทองแต่งงานใหม่และไม่สามารทำให้เมียทั้งสองเลิกหึงหวงกันได้ จึงละนางวันทองกลับไปเมืองกาญจน์ ทำให้นางวันทองน้อยใจและถูกขืนใจตกเป็นเมียขุนช้าง

- **ขุนแผนต้องพรากนางลาวทอง**

สมเด็จพระพันวษาให้จมีนศรีนำขุนช้างขุนแผนมาฝึกเป็นมหาดเล็กรับราชการในวังจมีนศรีจึงให้ขุนช้างขุนแผนคืนดีกันและสาบานเป็นเพื่อนน้ำมิตรร่วมด้วยกับขุนเพชรขุนราม ต่อมาขุนแผนทราบข่าวนางลาวทองป่วย ขุนช้างจึงรับอาสาอยู่เวรทำหน้าที่แทน แล้วทำการให้ร้ายว่าขุนแผนปีนกำแพงวังลอบไปหาเมีย สมเด็จพระพันวษาทรงกริ้ว จึงให้คุมนางลาวทองมากักไว้ในวังห้ามขุนแผนเข้ามากรุงศรีอยุธยา

- **ขุนแผนออกหาของเพิ่มอิทธิฤทธิ์**

ขุนแผนได้รับความว่าเหวดคิดแก้แค้นขุนช้าง จึงออกตระเวนไปพรหาของสำคัญเพื่อป้องกันตนและเดินทางมาถึงบ้านถ้ำซึ่งเป็นชุมชนโจรของหมื่นหาญ ณ ที่นี้ขุนแผนได้มีโอกาส

ช่วยหมื่นหาญให้รอดพ้นจากการถูกกระหิงชีวิต หมื่นหาญชอบใจจึงยกนางบัวคลี่ลูกสาวให้เป็นเมีย ขุนแผนอยู่กับนางบัวคลี่จนนางตั้งท้อง

● ขุนแผนได้กุมารทอง

ขุนแผนถูกหมื่นหาญบังคับให้ออกปล้นสะดม ขุนแผนไม่ยอมทำจึงเกิดขัดแย้งและมีการประลองอิทธิฤทธิ์กัน หมื่นหาญสู้ไม่ได้จึงเกลี้ยกล่อมนางบัวคลี่ให้วางยาพิษขุนแผน นางบัวคลี่เป็นชาวบ้านป่ามีความรักผู้เป็นพ่อแม่มากกว่าขุนแผนซึ่งเป็นคนพเนจรจึงยอมทำร้ายขุนแผน ขุนแผนทราบความจากผีพรายที่เลี้ยงไว้ จึงอุบายขอลูกจากนางบัวคลี่และผ้านำเด็กในท้องไปทำพิธีปลุกเสกเป็นกุมารทอง หมื่นหาญนำคนมาล้อมจับแต่สู้ไม่ได้ กุมารทองช่วยนำขุนแผนกลับไปบ้านที่เขาชนไก่

● ขุนแผนตีดาบฟ้าฟื้น

ขุนแผนได้กุมารทองแล้วจึงออกหาเหล็กตามลักษณะไสยเวทที่ต่าง ๆ เช่น เหล็กยอดเจดีย์ เหล็กตามโลงผี เหล็กไหล ฯลฯ นำมาหลอมรวมกันให้ช่างตีได้ดาบที่แข็งแรงและคมเรียกว่าดาบฟ้าฟื้น

● ขุนแผนได้ม้าสีหมอก

ขุนแผนต้องการได้ม้ายี่เป็นพาหนะ จึงออกค้นหาและเดินทางมาถึงเมืองเพชรบุรี ที่เมืองนี้ขุนแผนได้พบม้าหนุ่มต้องลักษณะ ซึ่งหลวงทรงพลได้นำมาจากเมืองมะริดแขวงตะนาวศรี หลวงทรงพลได้รับราชการให้เป็นเจ้าหน้าที่ไปจัดหาซื้อม้าจากพวกอาหรับที่เข้ามาค้าขายและนำเข้ามาทางด่านสิงขรพักอยู่เพชรบุรี ม้าสีหมอกเป็นม้าหนุ่มนิสัยพยศร้าย หลวงทรงพลจึงยกให้ขุนแผน

● ขุนแผนบุกเรือนขุนช้าง

ขุนแผนเมื่อได้ของสำคัญ ๓ ประการไว้ต่อสู้ป้องกันตัวแล้ว จึงเดินทางไปสุพรรณบุกลงเรือนขุนช้างเพื่อลักพาตัวนางวันทอง

● ขุนแผนได้นางแก้วกิริยาเป็นเมีย

ขุนแผนเข้าห้องผิดหลงไปเข้าห้องนางแก้วกิริยา นางแก้วกิริยานี้เป็นลูกเจ้าเมืองสุโขทัยซึ่งถูกปรับเป็นพินัยให้หนี่หลวง มีเงินไม่พอจึงขอยืมเงินขุนช้างและให้นางแก้วกิริยามาเป็นทาสรับใช้ ขุนแผนได้นางแก้วกิริยามาเป็นเมียและมอบเงินไว้ให้เพื่อไถ่ตัว นางแก้วกิริยาซึ่งห้องขุนช้างกับนางวันทองให้ขุนแผน

- **ขุนแผนพานางวันทองหนีเข้าป่าถูกไล่ตามจับ**

ขุนแผนพานางวันทองข้ามแม่น้ำไปพักที่เนินผาริมน้ำท่าตันไทร ขุนช้างนำกำลังติดตามถูกขุนแผนทำร้ายจึงไปฟ้องพระพันวษา พระพันวษาให้จมีนศรี ขุนเพชร ขุนรามนำทัพไปล้อมจับ ขุนแผนเสกหญ้าเป็นหุ่นตีทัพหมีนศรีแตกกลับไป ขุนแผนฆ่าขุนเพชรขุนรามตาย ขุนแผนต้องหาเป็นกบฏถูกประกาศจับ

- **นางวันทองตั้งท้อง**

ขุนแผนพักอยู่ในป่าใกล้กับหมู่บ้านชาวละว้า นางวันทองตั้งท้อง ขุนแผนคิดขอลูกแก่โทษ จึงพานางวันทองขึ้นไปขอความช่วยเหลือจากเจ้าเมืองพิจิตร ขุนแผนนำดาบฟ้าฟันไปซ่อนและฝากม้าสีหมอกไว้ที่พิจิตร ขุนแผนถูกนำตัวส่งกรุงศรีอยุธยา

- **ขุนแผนพบนางแก้วกิริยาและชนะคดี**

นางแก้วกิริยาซึ่งได้เงินไถ่ตัว จึงออกจากบ้านขุนช้างมาค้าขายอยู่ที่ตลาดกรุงศรีอยุธยา นางแก้วกิริยาทราบข่าวจึงได้มาหาขุนแผน การชำระคดีขุนแผนได้นำเหตุการณ์ที่ขุนช้างทรยศหักหลังมาสู่จึงได้รับการอภัยพ้นโทษ พระพันวษาทรงตัดสินให้นางวันทองไปอยู่กับขุนแผน ขุนแผนจึงพาเมียทั้ง ๒ ไปพักอาศัยอยู่กับจมีนศรี

- **ขุนแผนต้องโทษจำคุก**

ขุนแผนถึงคราวเคราะห์ที่ไม่ทอดเวลาที่เกิดขึ้นออกไปก่อน มีความเป็นห่วงนางลาวทองที่อุตสาหะติดตามมาด้วยจากเมืองเหนือ จึงขอให้จมีนศรีช่วยทูลขอพระพันวษาทรงปล่อยตัวนางลาวทองออกจากวัง ทำให้พระพันวษาพิโรธลงโทษสั่งจำคุกขุนแผนตั้งบทเสภา

“ครั้งขุนเพชรขุนรามตามออกไป	บังอาจใจฆ่าเสียปีนี้
กุ๊กงดอาญาไม่ฆ่าตี	ซ้ำยกอีวันทองให้แก่ตัว
ยังลวนลามตามขอลีลาวทอง	จงหองไม่คิดทวมหัว
พูดเล่นตามใจไม่เกรงกลัว	เพราะตัวอีลาวทองต้องอยู่วัง
ไกลตาตกว่าไม่ไว้ใจ	มันกลัวกูนี้โพล่เอาข้างหลัง
ฟังมันเจรจาดูน่าชัง	ถ้ามันตั้งหน้ารับราชการไป
ทำดีอย่าว่าแต่ลาวทอง	อีกสองสามคนกูจะให้
เห็นไม่ทำแล้วยิ่งทะนงใจ	ละไว้จะกำเรียบทุกเวลา”

ครอบครัวขุนแผนต้องเกิดแตกแยกอีก ด้วยขุนช้างพาคนมาฉุดนางวันทองไปอยู่ด้วยที่สุพรรณส่วนนางแก้วกิริยามาปลุกกระท่อมอยู่ใกล้คุกคอยดูแลขุนแผน

- **กำเนิดพลายงาม**

นางวันทองอยู่กับขุนช้างได้ให้กำเนิดลูกของขุนแผนให้ชื่อว่าพลายงามอายุได้ ๙ ขวบ หน้าตาเช่นขุนแผน ทำให้ขุนช้างขุนเคืองจึงหลอกพาไปฆ่าในป่า พวกผีพรายของขุนแผนช่วยปกป้องและไปเข้าฝันนางวันทองให้ไปช่วย นางวันทองจึงให้พลายงามหนีภัยไปอยู่กับนางทอง ประศรีที่กาญจนบุรี พลายงามได้ศึกษาวิชาอาคมเช่นเดียวกับขุนแผนจนอายุได้ ๑๓ ปี จึงล่ายา มาหาขุนแผนและไปอาศัยอยู่กับจมีนศรี จมีนศรีจึงพามาถวายตัวเป็นมหาดเล็ก

- **เกิดศึกกับเชียงใหม่**

เหตุด้วยกรุงศรีอยุธยาให้พระท้าวหน้าเป็นทูตไปรับนางสร้อยทองธิดาเจ้าเมืองกรุง นาคนหุต (ศรีสัตตนาคนหุต – ล้านช้าง) เพื่อนำมาถวายตัวต่อพระพันวษา ระหว่างทางเจ้าพิชัย เชียงอินทร์เจ้ากรุงเชียงใหม่ส่งกำลังมาชิงตัวและจับพระท้าวหน้าไปเชียงใหม่ พระพันวษาได้ พลายงามอาสาไปตีเชียงใหม่

- **ขุนแผน นางลาวทองพันโทษ**

พลายงามขอภัยโทษให้ขุนแผน ขุนแผนติดคุกอยู่ ๑๕ ปี จึงพ้นโทษ พระพันวษา โปรดให้ปล่อยนางลาวทองออกจากวัง ขุนแผนพานางแก้วกิริยาและนางลาวทองมาอาศัยอยู่ บ้านจมีนศรี ที่บ้านจมีนศรี ขุนแผนได้พบกับนางทองประศรีซึ่งจมีนศรีให้ไปรับจากวัดตระไกร มาอยู่ด้วย

- **ขุนแผน พลายงามออกศึก นางแก้วกิริยาลอดพลายชุมพล**

วันเดินทางไปออกศึก นางแก้วกิริยาได้ให้กำเนิดลูกชายให้ชื่อว่าพลายชุมพล ก่อนถึง เมืองลพบุรี ขุนแผนแวะที่บ้านกังธนูชูดดาบฟ้าพื้นที่ซ่อนไว้ที่โคนต้นไทร จากนั้นจึงไปแวะ เยี่ยมพระพิจิตร

- **ขุนแผนแวะรับม้าสีหมอก พลายงามได้เสียกับนางศรีมาลา**

ขุนแผนแวะเยี่ยมพระพิจิตร ขอรับม้าสีหมอกที่ฝากไว้ พลายงามพบกับนางศรีมาลา ลูกสาวพระพิจิตร เกิดชอบพอและได้เสียกัน

- **ขุนแผน พลายงามชนะศึก**

ทัพเชียงใหม่ถูกตีแตก ขุนแผน พลายงามลักลอบเข้าเมืองเชียงใหม่ ปลอดภัย พระท้าวหน้า และจับพระเจ้าเชียงใหม่ได้ ขุนแผนคุมตัวพระเจ้าเชียงใหม่และครอบครัวลงมา กรุงศรีอยุธยา ขากลับแวะเมืองพิจิตรและขอหมั้นนางศรีมาลาให้แก่พลายงาม

- **ขุนแผน พลายงามได้รับพระราชทานความชอบ**

ขุนแผนได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรีเป็นพระสุรินทรภำชัย ส่วนพลายงามได้เป็นจมีนไวยวรรณาท หัวหมื่นมหาดเล็กรับราชการที่กรุงศรีอยุธยาและได้รับพระราชทานนางสร้อยฟ้าธิดาพระเจ้าเชียงใหม่เป็นภรรยา ส่วนนางสร้อยทองธิดาพระเจ้าล้านช้างได้เป็นชายาพระพันวษา และพระเจ้าเชียงใหม่ได้รับอภัยโทษทรงโปรดให้กลับไปครองเมืองเชียงใหม่

- **แต่งงานพระไวยพลายงาม**

ขุนแผนทูลพระพันวษาว่าเมื่อครั้งไปทำศึกที่เชียงใหม่ พลายงามได้หมั้นไว้กับนางศรีมาลา พระพันวษาจึงโปรดให้พระพิจิตรนำศรีมาลามาแต่งงานพร้อมกัน วันแต่งงานที่จวนพระไวย นางวันทองและขุนช้างมาร่วมงานด้วย ในงานขุนช้างเมาสุราล่ำเลิกบุญ คุณพระไวยถูกพระไวยทำร้ายถูกขับออกจากงาน

- **ขุนช้างต้องโทษ**

ขุนช้างทูลถวายฎีกากล่าวโทษพระไวยที่พระไวยทำร้าย พระไวยรู้สึกดีว่าขุนช้างทำความอับอายและเคยทำร้ายตนในวัยเด็ก พระพันวษาทรงให้พิสูจน์ด้วยพระอัยการโบราณให้ทั้ง ๒ ฝ่ายดำเนิน ขุนช้างสู้ไม่ได้จึงถูกจำคุกรอการประหาร นางวันทองอ่อนวอนให้จมีนไวยทูลขออภัยโทษ ขุนช้างจึงรอดตายกลับไปอยู่สุพรรณ

- **จมีนไวยพราภนางวันทองจากขุนช้าง**

การที่ขุนช้างสร้างความอับอายให้จมีนไวย และนางวันทองต้องไปอยู่กับขุนช้างพระไวยจึงลอบขึ้นเรือนขุนช้างพานางวันทองมาอยู่กับขุนแผนที่บ้านอยุธยา ขุนช้างจึงเข้ามาถวายฎีกากล่าวโทษ

- **นางวันทองต้องโทษประหาร**

พระพันวษาทรงพิโรธขุนช้าง ขุนแผน และพระไวยที่แย่งตัวนางวันทองและต่างก็กระทำการโดยไม่เกรงกฎหมายบ้านเมือง ทรงดำหนิโทษแล้วจึงให้นางวันทองตัดสินใจว่าจะไปอยู่กับใคร นางวันทองตัดสินใจไม่ถูก พระพันวษาทรงพิโรธจึงให้ประหารนางวันทอง

- **นางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์**

นางสร้อยฟ้า นางศรีมาลาหึงหวงพระไวยเกิดทะเลาะกัน พระไวย นางทองประศรีลงโทษตีนางสร้อยฟ้าที่ไม่ยอมเลิกทะเลาะ นางสร้อยฟ้าคิดแก้แค้นจึงไปหาเถรชาวดที่วัดพระยาแมนให้ทำเสน่ห์ เถรชาวดนี้ เจ้าเซียงอินทร์ให้ลงมาอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาคอยดูแลนางสร้อยฟ้า พระไวย นางทองประศรีถูกกระทำจึงรักใคร่นางสร้อยฟ้า นางศรีมาลาถูกนางสร้อยฟ้าแก้งเกิดทะเลาะกัน จมื่นไวยกลับลงโทษตีนางศรีมาลาและพลอยถูกพลายชุมพลที่เข้าห้าม

- **พลายชุมพลหนีไปฟ้องขุนแผน**

พลายชุมพลรู้ความจากกุมารทองว่า พระไวยถูกทำเสน่ห์ จึงหนีไปฟ้องขุนแผน พลายชุมพลทราบความจากนางแก้วกิริยาว่ายังมีตาและยายอยู่เมืองสุโขทัย จึงหนีไปกับกุมารทองไปหาพระสุโขทัยผู้เป็นตา เจ้าเมืองสุโขทัยพาพลายชุมพลไปบวชเณรอยู่ที่วัดกะพังทอง

- **ขุนแผน พระพิจิตรลงม่าว่ากล่าวจมื่นไวย**

พระไวย นางทองประศรีถูกกระทำหลงรักนางสร้อยฟ้า จึงไม่เชื่อฟังขุนแผน นางทองประศรีเข้าข้างพระไวย ขุนแผน พระพิจิตรจึงกลับคืนเมือง ขุนแผนโกรธพระไวยคิดหาทางแก้ไขการทำเสน่ห์

- **พลายชุมพลยกทัพหุ้มฉัตรมาตีเมืองสุพรรณ**

พลายชุมพลเล่าเรียนวิชาอาคม ผูกหุ้มฉัตรส่งข่าวถึงขุนแผน ขุนแผนแนะนำให้พลายชุมพลนำทัพหุ้มฉัตรมาตีเมืองสุพรรณเพื่อล่อพระไวยให้นำทัพออกมาจะได้จับพระไวย พลายชุมพลปลอมตัวเป็นมอญชื่อสมิงมัตรานำทัพหุ้มฉัตรมาตั้งอยู่ที่เดิมบาง ขุนแผนได้รับคำสั่งให้นำทัพไปปราบทัพมอญ ขุนแผนยอมแพ้แก้งให้ถูกจับได้ และพบกับพลายชุมพลทั้งสองพ่อลูกนำทัพหุ้มฉัตรจากสุพรรณมาตั้งอยู่ที่บ้านตาลาน พันเอกเจ้าเมืองสุพรรณหนีมาแจ้งข่าวศึกว่าขุนแผนถูกจับ

- **พระไวยยกทัพ**

สมเด็จพระพันวษาทรงแต่งตั้งพระไวยเป็นแม่ทัพ พระไวยนำทัพมาตั้งอยู่ที่วัดบ้านลาด ได้พบปิศาจนางวันทองที่ปลอมตัวเป็นหญิงสาวมาเตือนพระไวย พระไวยจำใจต้องยกกำลังไปตั้งทัพอยู่ที่บางกระทิง

- **พระไวยแตกทัพ**

ทัพหุ่นมนตรีของพระไวยและพลายชุมพลปะทะกัน พระไวยรู้ว่าเป็นทัพของขุนแผนกับพลายชุมพล พระไวยจึงหนีมาทูลพระพันวษา พระพันวษาทรงให้นางศรีมาลาไปพบขุนแผน ขุนแผนพาพลายชุมพลมาเข้าเฝ้าพระพันวษา

- **พลายชุมพลจับเสน่ห์**

สมเด็จพระพันวษาทรงให้จมีนศรีและพลายชุมพลไปจับคนทำเสน่ห์ ทั้งสองจับได้ เกรขवादและเณรจิว นำไปคุมขังไว้ที่ทิมตำรวจ เกรขवाद เณรจิวหนีออกมาได้จากที่คุมขัง แปลงตัวเป็นจระเข้หนีไปทางน้ำ พระพันวษาให้นำนางสร้อยฟ้า นางศรีมาลามาชำระคดีโดยผ่านพิชิตลุยไฟ

- **นางสร้อยฟ้าถูกลงโทษ**

นางสร้อยฟ้าพิสูจน์ตัวเองไม่ได้ ถูกลงโทษประหารชีวิต นางศรีมาลาทูลขอชีวิตเพราะนางสร้อยฟ้าท้องได้ ๓ เดือน นางสร้อยฟ้าพ้นโทษประหารถูกเนรเทศกลับบ้านเมือง ระหว่างทางพบกับเกรขवादที่อ่างทอง เกรขवादตามไปส่ง ขึ้นจากเรือที่บ้านระแหงเมืองตาก เดินบกไปถึงเชียงใหม่รวมเวลาเดินทางเกือบ ๒ เดือน

- **นางสร้อยฟ้า ศรีมาลาได้ลูกชาย**

นางศรีมาลาคลอดได้ลูกชาย ขุนแผนให้ชื่อว่าพลายเพชร ส่วนนางสร้อยฟ้าก็ได้ลูกชายให้ชื่อว่าพลายยง (หรืออีกชื่อหนึ่งว่าพลายบัว)

- **เกรขवादคิดแก้แค้น**

เกรขवादคิดแก้แค้นพลายชุมพลจึงลงไปเมืองอ่างทองแปลงตัวเป็นจระเข้ไล่ทำร้ายชาวบ้าน พลายชุมพลรับอาสาจับจระเข้ ได้ตัวเกรขवादนำไปประหาร พลายชุมพลมีความชอบได้รับยศเป็นหลวงนายฤทธิ์

- **จบเรื่องตามวรรณคดี**

วรรณคดีขุนช้างขุนแผนฉบับหอสมุดแห่งชาติจะจบลงตอนที่ปลายชุมพลกำจัดจระเข้
เถรवादลงได้และได้รับยศเป็นหลวงนายฤทธิ์ และจะตัดตอนที่ปลายยง (หรือปลายบัว) บุตร
ของนางสร้อยฟ้าที่ลักลอบลงมาจะผ่านางศรีมาลาและถูกจับได้ และได้รับการอบรมให้ลดการ
พยาบาทต่อกัน บทเสภาตอนนี้คงจะเป็นการต่อเติมที่ยืดยาวมากไปและคงไม่สนุกไม่ได้รับ
ความนิยม จึงไม่ได้รับการชำระรวมลงในฉบับหอสมุดแห่งชาติ

ภาคผนวก ง

ข้อมูลเกี่ยวกับพระขุนแผนกรูวัดบ้านกร่าง จากป้ายอธิบายข้อมูลในพิพิธภัณฑ์พระขุนแผนและพระเครื่องเมืองสุพรรณ วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามที่พิพิธภัณฑ์พระขุนแผนและพระเครื่องเมืองสุพรรณ ผู้วิจัยพบว่า ภายในพิพิธภัณฑ์ดังกล่าวมีการจัดแสดงแผ่นป้ายอธิบายข้อมูลเกี่ยวกับพระขุนแผนกรูวัดบ้านกร่าง ทั้งประวัติ พุทธคุณ ที่มาของชื่อ การจำแนกพิมพ์ อายุการสร้าง และลักษณะของพระขุนแผนกรูวัดบ้านกร่างไว้อย่างละเอียด พบทั้งข้อมูลภาษาไทยและข้อมูลภาษาอังกฤษ ข้อมูลดังกล่าวเป็นข้อมูลสำคัญที่สมควรบันทึกไว้ เพราะเมื่อเวลาผ่านไป มีผู้ทราบข้อมูลน้อยลงจนข้อมูลอาจสูญหายได้ ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมข้อมูลดังกล่าวไว้เพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาวิจัยต่อไป

ข้อมูลภาษาไทยเกี่ยวกับพระขุนแผนกรูวัดบ้านกร่าง*

สังเขปประวัติ...พระขุนแผน กรูบ้านกร่าง

พระขุนแผน กรูวัดบ้านกร่าง นับเป็นพระกรูที่มีชื่อเสียงโด่งดังมานานแล้ว วัดนี้ตั้งอยู่ที่อำเภอศรีประจันต์ เป็นวัดใหญ่พอสมควร สันนิษฐานว่า สร้างมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา องค์พระเจดีย์ที่พบพระบ้านกร่างองค์เดิมนั้นพังทลายไปนานแล้ว ปัจจุบันได้สร้างขึ้นใหม่คร่อมองค์เดิม พระกรูวัดบ้านกร่างแตกกรูออกเมื่อใดไม่มีใครทราบแน่นอน คนเฒ่าคนแก่เล่าให้ฟังว่าเมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๔๔๐ เห็นพระวัดบ้านกร่างกองสุ่มเป็นพะเนินที่โคนต้นพิกุลหน้าวิหาร หลังเก่า สันนิษฐานว่าองค์พระเจดีย์คงพังทลายลงมา พระเถระจึงช่วยกันรวบรวมพระเครื่องมากองไว้ที่ใต้ต้นพิกุล ในสมัยนั้นยังไม่ค่อยมีคนสนใจเท่าใดนัก

ต่อมามีชาวเรือที่เป็นคนต่างถิ่นนำเอาสินค้ารองเรือมาขายที่สุพรรณฯ จอดพักเรือที่ท่าหน้าหน้าวัด บางคนก็ขึ้นไปเที่ยวในวัดบ้านกร่างและเก็บเอาพระวัดบ้านกร่างติดตัวกลับไปกันมาก ชาวบ้านแถบนั้นมีบางคนเอาพระไปเก็บไว้คนละพานสองพาน เพื่อนฝูงญาติมิตรต่างถิ่นไปมาหาสู่ก็แจกพระไปคนละองค์สององค์ ต่อมาเมื่อผู้นำพระบ้านกร่างติดตัวไปแล้วเกิดถูกทำร้ายแต่ไม่เป็นอะไร จึงเกิดความนิยมกันมากขึ้น เกิดการเสาะหาพระบ้านกร่างกันมากขึ้นเป็นลำดับ พระที่กองไว้ที่วัดก็อันตรธานหายไปหมด

* ผู้วิจัยสะกดการันต์ตามต้นฉบับ

พระกรุวัดบ้านกร่างนี้ใครเป็นผู้สร้างนั้นไม่มีใครทราบแน่ชัด แต่จากการสันนิษฐานกันว่าเป็นพระที่สมเด็จพระนเรศวรฯ และสมเด็จพระเอกาทศรถสร้างไว้ เนื่องจากเมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรกรีธาทัพผ่านมาทางอำเภอศรีประจันต์เพื่อรบกับพม่า หลังจากทรงกระทำยุทธหัตถีชนะแล้วคงจะเดินทัพกลับ และอาจหยุดพักที่ตรงบริเวณนี้ก็เป็นได้ และพระวัดบ้านกร่างพิมพ์ขุนแผนอกใหญ่ก็มีลักษณะรูปทรงเหมือนกับพระขุนแผนเคลือบกรุวัดใหญ่ไชยมงคลมากจนเกือบจะเป็นพิมพ์เดียวกันและก็เป็นที่ยืนยันว่าพระขุนแผนเคลือบนั้น สร้างโดยสมเด็จพระพนรัตน์ วัดป่าแก้ว บรรจุไว้ในเจดีย์วัดใหญ่ไชยมงคล เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองชัยชนะในครั้งนั้น และเป็นการอุทิศบุญกุศลให้แก่ทหารหาญที่เสียชีวิตในพระราชสงครามครั้งนั้น อีกประการหนึ่งก็คือ พระที่เป็นทรงคู่แบบพระวัดบ้านกร่างนั้นมีที่นี้ที่เดียว ก็น่าจะมีความหมายถึง สมเด็จพระนเรศวรฯ และสมเด็จพระเอกาทศรถ ทางด้านศิลปะก็เป็นศิลปะแบบอยุธยาตอนกลาง ซึ่งตรงกับสมัยของสมเด็จพระนเรศวรฯ พอดี จึงเป็นที่น่าเชื่อได้ว่า พระกรุวัดบ้านกร่างเป็นพระที่สมเด็จพระนเรศวรฯ และสมเด็จพระเอกาทศรถได้ทรงโปรดให้สร้างขึ้นในครั้งนั้น

พระกรุวัดบ้านกร่างมีจำนวนองค์พระและพิมพ์ต่าง ๆ มากมาย พอจะรวบรวมได้ดังนี้
 พระขุนแผนพิมพ์อกใหญ่ พระขุนแผนพิมพ์อกเล็ก พิมพ์ทรงพลใหญ่ พิมพ์ทรงพลเล็ก พิมพ์ประธาน พิมพ์ซุ้มเหลือบ พิมพ์เถาวัลย์ พิมพ์ใบไม้ร่วง พิมพ์ซุ้มประตู พิมพ์หน้าเทวดาซุ้มเดี่ยว – ซุ้มคู่ พิมพ์หน้าฤาษี พิมพ์หน้านาง พิมพ์แขนอ่อน พิมพ์ใบมะขาม พิมพ์ใบพุทรา พิมพ์ปรกโพธิ์ พิมพ์ก้างปลา พิมพ์ฐานกระหนก พิมพ์ฐานหมอน พิมพ์เศียรโต และพิมพ์บ้านกร่างคู่ยังแยกออกได้อีกหลายพิมพ์ เช่น พิมพ์หน้ายักษ์ พิมพ์หน้าเทวดา ซุ้มเดี่ยว – ซุ้มคู่ พิมพ์เศียรโต พิมพ์หน้าแก่ พิมพ์หน้าฤาษี พิมพ์หน้านุ่ม พิมพ์หน้ายาว พิมพ์หน้ากลม พิมพ์อกครุฑ พิมพ์หน้ามงคล และพิมพ์สองปาง เป็นต้น

พระขุนแผน กรุวัดบ้านกร่าง สุพรรณบุรี

ในบรรดาพระเครื่องชั้นนำของเมืองสุพรรณบุรี มักมีชื่อของ “พระขุนแผน” รวมอยู่ในพระกรุยอดนิยมต่าง ๆ จำนวนมาก หนึ่งในจำนวนนั้น คือ พระขุนแผน กรุวัดบ้านกร่างเมืองสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นพระกรุโบราณ มีอายุการสร้างมาหลายร้อยปี กล่าวกันว่าความงดงามของพุทธศิลปะนั้นโดดเด่นยิ่งนัก ส่วนพุทธคุณนั้นก็เลิศล้ำเกินคำบรรยาย ทั้งเมตตามหานิยม มหาเสน่ห์ ตลอดจนคงกระพันชาตรี ยากที่จะหาพระพิมพ์ใดเสมอเหมือน จัดเป็นพระยอดนิยมชั้นแนวหน้าของวงการมานาน

พระกรูวัดบ้านกร่าง พระดี พระดังแห่งเมืองสุพรรณบุรี

วัดบ้านกร่าง อันเป็นแหล่งกำเนิด “พระขุนแผน กรูบ้านกร่าง” อันเลื่องชื่อนี้ ตั้งอยู่ที่ ตำบลศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี อยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำท่าจีน หรือแม่น้ำสุพรรณบุรี ตรงข้ามกับที่ว่าการอำเภอศรีประจันต์ วัดนี้เป็นวัดโบราณที่สร้างมาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา พระเครื่อง กรูวัดบ้านกร่างแตกกรูจากเจดีย์หลังพระวิหารเก่าในบริเวณวัดบ้านกร่าง เมื่อราว พ.ศ.๒๔๔๐ มีเรื่องเล่ากันว่า ตอนที่พระแตกกรูออกมาใหม่ ๆ พวกพระสงฆ์และชาวบ้านได้นำพระทั้งหมดมากมายหลายพิมพ์มาวางไว้ใต้ต้นโพธิ์ใหญ่ใกล้วิหาร เด็กวัดในสมัยนั้นได้นำพระที่วางไว้มาเล่นร่อนแข่งขันกันในลำน้ำสุพรรณบุรี เป็นที่สนุกสนาน เนื่องจากว่า ในสมัยนั้น พระวัดบ้านกร่าง ยังไม่มีมูลค่า และความนิยมมากมายเหมือนดังเช่นปัจจุบัน

ที่มาแห่งชื่อ “พระขุนแผน”

ชื่อ “พระขุนแผน” ทั้งของเมืองสุพรรณหรือขุนแผนเมืองไหนก็ตามเป็นการเรียกชื่อพระของคนสมัยหลัง เพราะคนโบราณสร้างพระพิมพ์ ไม่เคยพบหลักฐานว่ามีการตั้งชื่อพระเอาไว้ด้วย มีแต่คนรุ่นหลังที่ไปขุดพบพระพิมพ์เป็นผู้ตั้งชื่อให้ทั้งสิ้น พระกรูวัดบ้านกร่างก็เช่นเดียวกัน เมื่อแตกกรูใหม่ ๆ ก็ไม่มีชื่อ คนสุพรรณบุรียุคนั้นเรียกกันเพียงว่า “พระวัดบ้านกร่าง” คือถ้าเป็นพระองค์เดียวก็เรียก “พระบ้านกร่างเดี่ยว” ถ้าเป็นพระ ๒ องค์คู่ติดกันก็เรียก “พระบ้านกร่างคู่” ต่อมาจึงมีการตั้งชื่อให้เป็นพระขุนแผนบ้าง พระพลาญเดี่ยวบ้าง พระพลาญคู่บ้าง ที่มาของชื่อพระพิมพ์ขุนแผนเหล่านี้ เชื่อว่าคนตั้งชื่อคงต้องการให้คล้องจองกลมกลืนกับตัวละครในวรรณคดีเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ที่โด่งดัง อันมีถิ่นกำเนิดในย่านสุพรรณบุรี คำว่าพระบ้านกร่าง จึงค่อย ๆ เลื่อนหายไป หรืออีกนัยหนึ่ง ชื่อของพระขุนแผนอาจได้มาจากการที่มีผู้บุชกราบไหว้ หรืออาราธนาหามาติดตัวไปไว้ป้องกันอุปัทวภัยต่าง ๆ แล้วได้ประจักษ์ความศักดิ์สิทธิ์ในอำนาจพุทธคุณที่มีคุณวิเศษเหมือนขุนแผนในวรรณคดีโดยเฉพาะด้านเสน่ห์เมตตามหานิยม อาจด้วยเหตุนี้จึงเรียกชื่อว่า พระขุนแผน สืบมา

การจำแนกพิมพ์ทรงพระกรูวัดบ้านกร่าง

พระกรูวัดบ้านกร่าง เข้าใจว่ามีจำนวนถึง ๘๔,๐๐๐ องค์ ตามคติการสร้างพระพิมพ์ในสมัยโบราณ เมื่อพระแตกกรูขึ้นมาก็ได้มีผู้แยกแบบ แยกพิมพ์ต่าง ๆ ตามความแตกต่างของพุทธลักษณะ ซึ่งมีจำนวนกว่า ๓๐ พิมพ์ขึ้นไป บางแบบก็เรียกว่า “พระขุนแผน” ซึ่งมีพิมพ์ยอดนิยม เช่น พิมพ์ห้าเหลี่ยมมอกใหญ่ พิมพ์ห้าเหลี่ยมมอกเล็ก พิมพ์ทรงพลใหญ่ พิมพ์ทรงพลเล็ก พิมพ์พระประธาน พิมพ์เถาว์วัลย์เลื้อย พิมพ์แขนอ่อน ฯลฯ บางแบบก็เรียกว่า “พระพลาญ” อันหมายถึงลูกของขุนแผน ซึ่งมีทั้งที่พิมพ์เป็นคู่ติดกัน เรียกว่า “พระพลาญคู่” และองค์เดี่ยว ๆ

เรียกว่า “พระพลาญเดี่ยว” ซึ่งแต่ละพิมพ์ก็ยังแบ่งแยกออกไปอีกเป็นสิบ ๆ พิมพ์ เช่น พลาญคู่ หน้ายักษ์ หน้ามงคล หน้าฤาษี หน้าเทวดา พลาญเดี่ยวพิมพ์ชะลูด พิมพ์ก้างปลา ฯลฯ การที่คนรุ่นเก่าเลือกที่จะตั้งชื่อพระพิมพ์นั้น ๆ ว่า ขุนแผน คงจะดูรูปร่างศิลปะในองค์พระ ถ้าพระองค์ใดมีรูปแบบศิลปะสวยงามสะดุดตา ก็เรียกว่า พระขุนแผน ไว้ก่อน ส่วนพระพิมพ์ใด หย่อนคุณค่าทางด้านศิลปะความงาม ความอ่อนช้อยก็ตั้งชื่อเรียกว่า พระพลาญ เพื่อให้แตกต่างกันไป

อายุการสร้างของพระขุนแผน กรุวัดบ้านกร่าง

พระขุนแผน กรุวัดบ้านกร่าง สุพรรณบุรี เมื่อพิจารณาจากศิลปะแล้ว บอกให้รู้ว่าเป็นพระในสมัยอยุธยาตอนกลาง โดยมีศิลปะที่อ่อนช้อยสวยงาม เป็นเอกลักษณ์ของตัวเองที่สำคัญที่สุดคือ ในจำนวนพระขุนแผน กรุวัดบ้านกร่างนี้มีอยู่พิมพ์หนึ่งนั่นคือ “พระขุนแผน พิมพ์ห้าเหลี่ยมอกใหญ่” มีลักษณะและศิลปะเหมือนกับ “พระขุนแผนเคลือบ” ที่แตกกรูออกมาจากเจดีย์วัดใหญ่ชัยมงคล พระนครศรีอยุธยา ซึ่งเจดีย์องค์นี้มีบันทึกไว้ในพงศาวดารว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราช โปรดให้สร้างขึ้นในปี พ.ศ.๒๑๓๕ ตามคำทูลแนะนำของสมเด็จพระพนรัตน์ วัดป่าแก้ว เพื่อเฉลิมพระเกียรติแห่งชัยชนะในการทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาแห่งพม่า พระเจดีย์องค์นี้ชื่อว่า “พระเจดีย์ชัยมงคล” แต่ชาวบ้านเรียกว่า “พระเจดีย์ใหญ่” เพราะเป็นเจดีย์ที่ใหญ่ที่สุดในอยุธยา ซึ่งตามประเพณีมาแต่โบราณว่า เมื่อสร้างพระเจดีย์แล้ว จะสร้างพระพิมพ์บรรจุไว้ด้วยเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา ถือกันว่าได้กุศลแรง พระขุนแผนเคลือบคงสร้างเพื่อบรรจุไว้ในเจดีย์ วัดใหญ่ชัยมงคลในครั้งนั้น ความคล้ายคลึงกันของพุทธศิลป์ของพระขุนแผนเคลือบกรุวัดใหญ่ชัยมงคลกับพระขุนแผนกรุวัดบ้านกร่าง สุพรรณบุรี โดยเฉพาะพิมพ์ห้าเหลี่ยมอกใหญ่นี้ เมื่อนำพระทั้งสองมาเปรียบเทียบกันจะเห็นความแตกต่างกันน้อยมาก โดยเฉพาะเส้นสายและลวดลายการแกะของแม่พิมพ์ ทำให้น่าเชื่อว่าช่างที่แกะสมัยนั้น คงเป็นคนคนเดียวกัน หรือสกุลช่างศิลปะในสำนักเดียวกัน อายุการสร้างอาจไม่แตกต่างกันมากนัก หรืออาจแกะในคราวเดียวกัน หรือพิมพ์ในคราวเดียวกัน แต่ได้มีการแยกบรรจุเจดีย์ต่างกัน ดังนั้นจึงพอที่จะสันนิษฐานได้ว่า พระขุนแผน กรุวัดบ้านกร่าง คงมีอายุในราวรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช หรือประมาณ ๔๐๐ ปีล่วงมาแล้ว

ลักษณะธรรมชาติ พระกรุวัดบ้านกร่าง

พระกรุวัดบ้านกร่าง โดยทั่วไปไม่ว่าจะเป็นพิมพ์พระขุนแผน พระพลาญเดี่ยว พระพลาญคู่ นั้นเป็นพระเนื้อเดียวกัน คือเนื้อดินเผาผสมวานและเกสรดอกไม้มันานาชนิด ไม่ปรากฏว่ามีเนื้อประเภทอื่น ลักษณะเนื้อพระมีทั้งชนิดเนื้อละเอียดและเนื้อหยาบ

แต่ส่วนใหญ่จะเป็นประเภทเนื้อหยาบที่มีส่วนผสมของกรวดทรายมาก มีทั้งแดง สีพิกุล สีเขียว และสีดำ ตามความอ่อนแก่ของความร้อนในขณะเผาไฟ แต่ไม่ว่าจะเป็นเนื้อหยาบหรือละเอียด สิ่งที่ขาดไม่ได้คือ ต้องมีว่านดอกมะขาม มีแร่ทรายเงิน แร่ทรายทอง และ “รอยว่านหลุด” อยู่ด้วยทุกองค์ รอยว่านหลุดดังกล่าวเป็นร่องเล็ก ๆ สันฐานไม่แน่นอน เป็นรูปแท่งสี่เหลี่ยม บ้าง สามเหลี่ยมบ้าง และเป็นร่องลึก ร่องตื้นก็ได้ รอยว่านหลุดนี้ ถือเป็นเอกลักษณ์ของเนื้อพระกรุวัดบ้านกร่างที่จะขาดเสียมิได้ในการพิจารณา

นอกจากนี้ พระกรุวัดบ้านกร่างยังเป็นพระกรุที่ผิวสะอาดเนื่องจากกรุพระมีสภาพดี ไม่จมดินหรือถูกน้ำท่วมขัง ดังนั้นจึงไม่มีคราบขี้กรุเกาะติดหนาให้เห็น จะมีเพียงแต่ฝ้ากรุบาง ๆ ฉาบติดอยู่ แต่ถ้าผ่านการใช้หรือการสัมผัสก็จะเหลือผิวฝ้ากรุตามซอกองค์พระเท่านั้น พระกรุวัดบ้านกร่างเป็นพระที่มีชื่อเสียงโด่งดัง ไม่ว่าจะเป็นพระขุนแผน พระพลายเตี้ย พระพลายคู่ ล้วนแต่เป็นพระกรุที่มีอายุหลายร้อยปี และมีพุทธคุณสูงส่ง ทางด้านเมตตามหานิยม มหาเสน่ห์ แคล้วคลาด และคงกระพันชาตรีเป็นเลิศ จึงเป็นที่นิยมเสาะหากันมานานแล้ว แม้ปัจจุบันความนิยมก็ไม่ได้ลดลงน้อยลงไปเลย

ข้อความภาษาอังกฤษเกี่ยวกับพระขุนแผนกรุวัดบ้านกร่าง *

It is believed that Khun Paen Small Buddha Images, Suphanburi origin from the underground hiding place at the temple of Wat Barn Krang, are highly sacred in term of evident Buddha's grace, invulnerable, beloved and popular. They were made in 2135 B.E. (1592 A.D.) by King Naraesuan the Great and the Supreme Buddhist Monk Nopparat from the temple of Pah Kaew.

The Antiquity of Phra Khun Paen

Further to their graphic art, we could refer to the middle ages of Aythaya. At that age, the graphic art was so gentle and unique. Significantly, one of Khun Paen Small Buddha Images from Barn Krang Kru, Big Pentagon Shape was similar to Coated Khun Paen Small Buddha Image which was discovered under the underground hiding place in a pagoda at the grand temple of Chai Mongkol, Ayutthaya province. It was pointed out in the annals that King Naresuan the Great gave command to build the pagoda in 2135 B.E. (1592 A.D.) The pagoda was built according to the suggestion

* ผู้วิจัยคัดลอกตามต้นฉบับจากป้ายอธิบายข้อมูลในพิพิธภัณฑ์ฯ

by the supreme Buddhist monk, Phra Nopparat from the temple of Pah Kaew, in order to glorify King Narasuen's victory against King Uparacha of Burma. The pagoda was named "Phra Jaedee Chai Mongkol" (Chai Pagoda) but the villagers called it as "Phra Jaedee Yai" (Giant Pagoda) since it was the biggest pagoda in Aytthaya. It was an ancient custom that as soon as people had finished building a pagoda, they would made small Buddha Images and kept them under the underground hiding place for the sake of highly good deeds. Coated Khun Paen Small Buddha Images were made and kept inside the pagoda. Comparing Barn Krang Kru and Coated Khun Paen Small Buddha Images, we found little difference for the aspect of graphic arts and mold pattern. It was highly believed that the carver was the same or came from the same family or art school. Their ages were a bit different but kept in the difference places. We, therefore, assumed that Khun Paen Small Buddha Images from Barn Krang Kru could date back to the reign of King Naresuan the Great or about 400 years ago.

The Characteristics of Ban Krang Kru Small Buddha Images

Generally, Barn Krang Kru Small Buddha Images are the same content which made from baked clay mixed with various kinds of sages and flowers. It was not found other content. There are rough and powdered, but mostly are rough with gravel. They can be red, yellow, green and black. Their colors are different according to the temperature of burning. Significantly, all Barn Krang Kru Small Buddha Images must contain "Wam Dok Makam" (species of sage), silver and gold. Last but not least, there is a small nook on every small images and we call it "Roy Warn Lud" (the nook where sage was peeled away)

Furthermore, Barn Krang Kru Small Buddha Images have clean surface because they were kept in the safe place out of flood or bury. There is very little dust inside their nooks. These images are very famous until now. They are precious in term of antiquity, highly Buddha's grace and popularity. People believe that the Buddha Images causes beloved, popular, enchanting, safe and invulnerable.

The Legend of Khun Paen Small Buddha Image

Khun Paen Small Buddha Image from the Temple of Barn Krang, Suphanburi

The origin of famous Small Buddha Images were from underground hiding places which we called "Kru." One of the most famous Kru is Barn Krang Kru in Suphanburi City where was an ancient Kru. Khun Paen Small Buddha Images or "Phra Khun Paen" were discovered at Barn Krang Kru for hundreds years ago. They are very famous and popular until now. It is said that the images are outstanding in Buddhist Arts. In addition, the Buddha's grace is superior in term of generosity, popularity, enchanting and being invulnerable.

ภาคผนวก จ

รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์
ในการเก็บข้อมูลภาคสนามในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี
ช่วง พ.ศ.๒๕๕๒ - ๒๕๕๔

จังหวัดกาญจนบุรี

ที่	ชื่อ - สกุล	วันสัมภาษณ์	ที่อยู่
๑.	พลตรี คณินทร วงศาโรจน์	๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๓	ตำบลลาดหญ้า
๒.	พันเอก (พิเศษ) ชัยยา จุ้ยเจริญ	๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๓	ตำบลลาดหญ้า
๓.	จิตติวรรณ เหมือนจิต	๒๓ กรกฎาคม ๒๕๕๒	ตำบลวังตั้ง
๔.	ทาร์ท เหลืองสอาด	๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๒	ตำบลลาดหญ้า
๕.	ทรงศักดิ์ อินอนันต์	๒๗ ธันวาคม ๒๕๕๒	ตำบลลาดหญ้า
๖.	ธานี เหลืองสอาด	๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๒	ตำบลหนองบัว
๗.	ประภาภรณ์ มีตรสงเคราะห์	๒๑ กันยายน ๒๕๕๒	ตำบลลาดหญ้า
๘.	ปราณี อินอนันต์	๒๗ ธันวาคม ๒๕๕๒	ตำบลลาดหญ้า
๙.	เป่า โคนแก้ว	๒๙ กันยายน ๒๕๕๒	ตำบลลาดหญ้า
๑๐.	ไพศาล กองม่วง	๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๒	ตำบลลาดหญ้า
๑๑.	วรรณวิภา ภาคะหรรษา	๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๒	ตำบลลาดหญ้า
๑๒.	วิชวัน วิภาคะหรรษา	๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๒	ตำบลลาดหญ้า
๑๓.	แววตา จงอายุวรรณะ	๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๒	ตำบลลาดหญ้า
๑๔.	ศรีสกุล พูลสวัสดิ์	๒๙ กันยายน ๒๕๕๒, ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๕๓, ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๕๔	ตำบลลาดหญ้า
๑๕.	สมศรี พงศ์วัฒน์เควิน	๒๑ กันยายน ๒๕๕๒	ตำบลลาดหญ้า

จังหวัดสุพรรณบุรี

ที่	ชื่อ - สกุล	วันสัมภาษณ์	ที่อยู่
๑.	กัลยา เลิศลอยปัญญาไทย	๒๒ สิงหาคม ๒๕๕๓	อำเภอเดิมบางนางบวช
๒.	ยุพิน จันทร์นุ่ม	๒๒ สิงหาคม ๒๕๕๓	อำเภอเดิมบางนางบวช
๓.	เรณู เชื้อวชาญ	๒๒ สิงหาคม ๒๕๕๓	อำเภอเดิมบางนางบวช
๔.	สุมาตรา เมืองช้าง	๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๔	อำเภอเดิมบางนางบวช
๕.	สุพัตรา อ่อนเยี่ยม	๒๗ กันยายน ๒๕๕๓	อำเภออู่ทอง
๖.	สร้อยฟ้า ศรีบุญเพ็ง	๒๗ กันยายน ๒๕๕๓	อำเภออู่ทอง
๗.	หนึ่งนุช มิ่งมีสุข	๒๖ กันยายน ๒๕๕๓	อำเภออู่ทอง
๘.	อรอุมา ภาภิรมย์	๒๖ กันยายน ๒๕๕๓	อำเภออู่ทอง
๙.	อารีย์ เสรีจกิจ	๑๐ ธันวาคม ๒๕๕๒, ๑๒ มีนาคม ๒๕๕๓	อำเภอศรีประจันต์

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวพัชรีญา บุนนาค เกิดวันอาทิตย์ที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ.๒๕๓๐ ที่กรุงเทพมหานคร เป็นบุตรของนายสุรพล บุนนาค และนางวนิดา บุนนาค สำเร็จการศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายจากโรงเรียนเซนต์โยเซฟ บางนา จากนั้นได้เข้าศึกษาต่อที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นนิสิตโครงการพิเศษหลักสูตรภาษาและวรรณคดีไทย รุ่นที่ ๑๓ สำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ ๑) สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา ๒๕๕๑ และเข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย (วรรณคดีไทย) ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา ๒๕๕๒ ปัจจุบันรับราชการเป็นข้าราชการพลเรือนในพระองค์ สำนักพระราชวัง ตำแห่งวิทยากร ตั้งแต่วันจันทร์ที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๕๓